

Lenkovics Barnabás

Ember és gondolat

FÜVESKÖNYV

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Lenkovics Barnabás
EMBER ÉS GONDOLAT

A borítóképen összesen hat, 11-12 éves gyerek áll sorban, kitárt karral, egy tengerparti mólón, naplementében. Színek és formák nagyon szép kompozíciója. Balról jobbra az első, Zsombor, és a harmadik, Bulcsú, az unokáink, Enikő lányunk ikerfiai. A többiek az ő barátaik. A képnek szépsége és a családi érintettség mellett további gazdag gondolattartalma is van. Ezek a gyerekek boldogok. Minden ember legfőbb vágya, hogy boldog legyen.

A naplemente vörös fénye tükröződik a tenger vizében, és azt is tudjuk, hogy bár átmenetileg sötét lesz, de azalatt, ha feljön a hold, és kigyúlnak a csillagok, kitárul előttünk az univerzum szépsége és végtelensége, benne a mi napunk melegének köszönhetően a földi élet csodája. A naplemente ugyanakkor egy új napfelkeltét, a sötétség feloszlását, kivilágosodást, új fényt és új meleget is ígér. Örök körforgás ez, amelynek az ember is részese, élete a születésétől a haláláig tart, de a gyerekekben folytatódik. Az idő végtelen.

Lenkovics Barnabás

EMBER ÉS
GONDOLAT
Füveskönyv

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Budapest, 2024

Kiadja: Nemzeti Közszoelgálati Egyetem Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Inzsöl Kata
Olvasószerkesztő: Kutas Éva
Korrektor: Bujdosó Hajnalka
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla

DOI: <https://doi.org/10.36250/01223>

ISBN 978-963-653-095-2 (nyomtatott)
ISBN 978-963-653-096-9 (elektronikus PDF)
ISBN 978-963-653-097-6 (ePub)

© A szerző, 2024
© A kiadó, 2024

Minden jog védve.

Szerzői előszó

„Jobb a helyes úton sántikálva haladni,
mint szilárd léptekkel téves irányba tartani.”
Szent Ágoston

Az elmúlt évtizedben három könyvet raktam össze (szerkeszttem) kisebb írásaimból, tanulmányokból, köszöntő írásokból, írásban megjelent konferencia-előadásokból: *Ember és tulajdon* (2013), *Ember és jog* (2018) és *Ember és emberség* (2023), amelyek a Dialóg Campus és jogutódja, a Ludovika Egyetemi Kiadó jóvoltából jelentek meg. A három könyvcím jelzi életpályám és tudományos gondolkodásom fő irányait és állomásait. Egyik könyv sem monográfia a szó hagyományos és szűk értelmezésében, mégis összefűzi őket a címek első szava, az *ember*. Tanárként és tudósként is önmagam, tanítványaim és általában az ember jobbításán fáradoztam. Közben folyton tanultam, hogy taníthassak. Megtanultam Meszlény Artúrtól, hogy „a jog nem arra való, hogy vegyen, hanem arra, hogy adjon”;¹ Veres Pétertől, hogy „a gazdaság van az emberért, és nem az ember a gazdaságért”;² Szladits Károlytól a „jó gazda” emberképét és a magángazdasági

¹ MESZLÉNY Artúr (1917): *A polgári törvénykönyv szocializálása*. Budapest: Franklin-Társulat.

² VERES Péter (1948): *A paraszti jövőendő*. Budapest: Sarló Kiadó, 116.

rend társadalomképét;³ Bibó Istvántól „az európai társadalomfejlődés értelmét”,⁴ amelynek központi alakja és célja a jó ember mint a keresztény hit és erkölcs eszménye és törekvése. A „szocializmus alapjainak lerakása” és a „fejlett szocialista társadalom építése” – amelyben 40 évet éltem – mindezeket tagadta, a marxista ideológia új vallásként az emberek életét, gondolkodását, értékrendjét, sőt a lelkét is uralni kívánta. Most a globalizálódó világban és az Európai Unióban mások, más értékrendek alapján kívánják ugyanezt. Akkor viszont a valódi felszabadulásként megélt – jogi, gazdasági, politikai és erkölcsi – rendszerváltozás mit is hozott ezen a téren? A transznacionális monopolkapitalizmus, a digtech és a bigtech globális uralma most hol tart, merre tart, és hova vezet ezeken a területeken? A felgyorsult idő, a *fenntarthatatlanná vált* „fejlődés” és az *infokommunikációs* paradigmaváltás mivel jár az emberre nézve? Nehéz és bonyolult új kérdésekkel és kihívásokkal kell szembenéznünk nekünk, sokat megélt öregeknek, a felhalmozott tapasztalati tudásunk és esetlegesen megszerzett bölcsességünk birtokában. Az új válaszokat és megoldásokat azonban a gyermekeinknek és az unokáinknak kell megtalálni. Nekik sem lesz könnyebb az életük, mint a miénk volt, pedig arra törekedtünk, hogy könnyebb legyen. Ha tudjuk, kötelességünk őket segíteni, feltéve, hogy igénylik, vagy legalább elfogadják a segítségünket. Ez a könyv egyfajta ilyen segítségnyújtás kíván lenni. Segítség a gondolkodásban, az új válaszok keresésében és megtalálásában, régi, de bevált és maradandónak bizonyult értékek őrzésében, mentésében és rehabilitációjában.

³ LENKOVICS Barnabás (2023): *Ember és emberség*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 431–452.

⁴ BIBÓ István (1986b): Az európai társadalomfejlődés értelme. In NAGY Endre – HUSZÁR Tibor – VIDA István (szerk.): *Válogatott tanulmányok*. III. kötet. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 5–123.

Miért *füveskönyv*? Az internet- és kommunikációstechnológia-függő (kütyünyomogató) generációk tagjai hosszú és nehéz könyveket már nem olvasnak, ha egyáltalán olvasnak még. De rövid, számukra is érthető nyelven írt esszéket, inspiráló gondolatokat talán még igen. Ezért is egyre népszerűbbek a füveskönyvek, a *tudományos SMS-ek*, szócikkgyűjtemények, fogalommagyarázatok. Gondolkodtam a *Parerga* címen is, de az már önmagában egy talány. Ez a könyv *nem* egy nagyobb mű függeléke, nem is annak mellékműveit tartalmazza, nem is csak jogi, sokkal inkább *vegyes* (komplex) gondolatok, az újabban több mint divatos, *indokolt*, *holisztikus* és *evolúciós* szemlélettel. A *holisztikus* szemléletet az egyre bonyolultabb világ indokolja, amelyben minden mindezzel összefügg, de az összefüggések egyre kevésbé átláthatók. Az *evolúciós* szemléletet az ember eredendő természete, természeti (élő-) lény mivolta, biológiai, genetikai meghatározottsága indokolja, akkor is, sőt éppen azért, mert kezdi azt hinni, hogy „csak” társadalmi lény, mintegy önmaga teremtménye. A könyv szócikkei az elmúlt öt évben (2019–2023 között) születtek, teljesen véletlenszerű sorrendben. Megpróbáltam ezeket témakörök szerint tizenkét fejezetbe csoportosítani, sok átfedéssel és ismétléssel. Rövidebb-hosszabb írásaim, tanártól elvárt módon, magyaráznak, indokolnak, illusztrálnak, és ahol csak lehet, inspirálnak is. A *füveskönyv* bennem a *füvesember* képzetét kelti, aki ismeri a természet gyógyító növényeit és hatásait, és azokat a megfáradt, kimerült, beteg ember, a test és a lélek gyógyítására használja. Az ember mára végletesen eltávolodott (talán már el is szakadt) a természettől, a *természetestől*, de még pislákol benne a vágy, hogy visszatérjen a természetbe, mindahhoz, ami természetes. Hiszen az ember a természet *gyermeke*, talán ezért is akart elszakadni szülőjétől, az élő természettől, de felnőtté válva belátja, hogy jobb, ha visszatér hozzá. Talán mert közben maga is szülő lett, és félti a most már tőle is elszakadó saját gyermekeit. Belátja, hogy jobb

nem eltékoznai sem a természeti, sem az atyai örökségét, sem az utódai (a jövő generációk) választási (élet-) esélyeit. Ahogyan egy jó családban ez illik is, legyen szó az egyes ember saját családjáról vagy akár az emberiség nagy családjáról.

Amilyen természetes, hogy az ember gyermek- és ifjúkorában *a jövőre*, olyan természetes, hogy öregkorában *a múltra gondol*. Visszatekint, emlékezik, leltároz, számadást és mérleget készít. Felkészül arra is, hogy odaállhasson Isten ítélőszéke elé. Ezt a könyvet öregkorommal (*terminális állapotommal*) és krónikus betegségekkel küzdve azért is írtam, hogy szellemi és lelki épiséget megőrizsem, a hitemet megtartsam, és ezzel is példát mutassak. De nem lettem volna képes rá, ha nincs mellettem a Feleségem, az ő fáradhatatlan gondoskodása, és ha nem veszik körül a családom, gyermekeim és unokáim támogató és ösztönző szeretete, barátaim és kollégáim megtartó közössége. Könyvem és gondolataim tehát az irántuk érzett hála és köszönet kifejezése is, egy sajátos és szerény szeretetajándék. Köszönet jár a kiadónak, a kötet szerkesztőjének, a szöveget gondozó Nagy Évának, a kiadói szöveggondozóknak, és mindazoknak, akik a könyv megjelenését támogatták.

Habent sua fata libelli – legyen ennek a könyvnek jó sorsa.

Budapest, 2024. május

Lenkovics Barnabás

I. Gondolatok és társítások

1. Kérdések és válaszok

Minden kezdet nehéz, de egyszer mindent el kell kezdeni, a közös gondolkozást is. Az ember látja maga körül a világot. A látottakon elgondolkozik. A valóságos képből gondolati képet alkot. A jó gondolat születése egy jó kérdéssel indul, amelyre az ember jó választ keres. A keresés újabb kérdéseket vet fel, amelyekre további válaszokat kell adni. „Több szem többet lát”, ha többen közösen gondolkozunk, egymástól okosodunk. Hogy érthető legyek, egy családi történettel kezdem.

1999 nyarán Marcsival és Enikővel együtt repültünk nyaralni Krétára. Eleve utolsó közös családi nyaralást terveztünk, és majdnem az is lett! A heraklioni repülőtéren, már a földön a gépünk „rákanyarodott” a melléte egy üres gépet tankoló kerozin tartályautóra. Gépünk bal szárnyának a vége letörtött, a tartály behorpadt, de nem lyukadt ki, a fémek és a szakadt elektromos vezetékek szikrájától a kerozin gőze nem lobbant be, a tartályautó és vele az egész repülőtér nem robbant fel. Mindezt az esti televízió-híradóból tudtuk meg, mi, utasok az ütközést (koccanást) csak kisebb *döccenés*ként érzékeltük. Ami feltűnt, az az utaskísérők futkosása és kiabálása volt: mindenki azonnal üljön vissza a helyére és maradjon is ott, amíg nem szólnak, hogy

kiszállás! Hajszálnyi véletlenül múlt az életünk, családilag. Azóta autóba sem ülünk együtt, a komplett család. De véletlen volt-e, hogy életben maradtunk, vagy a Jóisten irgalma és kegyelme kellett hozzá?

Ezen az úton, még fent a levegőégben, a *pilóta hangja* bementa, hogy Bulgária fölött repülünk éppen, az utazási magasság 10 500 méter, az utazási sebesség 850 kilométer/óra, a külső hőmérséklet mínusz 60 Celsius-fok. Marcsi lányunk spontán felkiáltott: *Úristen! Mit keresek én itt?* Életre szóló, az életről szóló, Istenről és Emberről szóló kérdés, a *kérdések kérdése*. Kicsit kiszélesítve: az ember nem madár, nem tud repülni, akkor mit röpdös ilyen magasan, ilyen gyorsan, ilyen hidegben? Milyen távoli célok vezérlik, a melegebb éghajlat, a végtelen tenger látványa, egy ősi civilizáció romjai? Tovább szélesítve a kérdést: mit keresünk mi, emberek itt, a Föld nevű bolygón, amely ovális pályán száguldva kering a Nap körül, és közben a 12 fokban dőlt tengelye körül forog is, ezért váltakozik a világosság és a sötétség, ezért van hósapkás Északi- és Déli-sark, egyenlítői forróság, buja őserdők és kietlen sivatagok, a túl hideg és a túl meleg között mérsékelt égövekkel. Ezért van nyár és ősz, tél és tavasz, és ezért van élet a Földön. De: „miért nő a fű, hogyha majd leszárad? / miért szárad le, hogyha újra nő?” Mire való Babits Mihály *Esti kérdése*, és miért vannak versek és szerelmek, és miért születünk, ha úgyis meghalunk? És miért van Isten, ha mégis bűnbe esünk, és elkárhozunk? Vagy mégsem kárhozunk el, hiszen Krisztus, kereszthalála árán, megváltott minket!? Miért gondolkozunk azon, hogy miért vagyunk, ha anélkül is a létezés és azon belül az emberi élet csodájának részesei vagyunk? Mire kell nekünk Isten, ha nélküle is *mindentudók és mindenhatók* vagyunk, vagy ezt csak képzeljük magunkról tévesen? Miért vagyunk mi emberek *istenkeresők és pokoljárók*, akár egyidejűleg vagy váltakozva? Talán hogy ne öljük egymást halomra. Ember az embernek farkasa vagy

embertestvére? De ha testvére, akkor miért születnek újra meg újra Káinok, miért ússzák meg méltó büntetésüket, a halált? Miért gyártunk és használunk tömeggyilkos fegyvereket, ha egyetlen embert tilos megölni? Miért nem élünk inkább a *szeretet lefegyverző erejével*, miért nem hiszünk inkább a *felebaráti szeretetben*? *Deus caritas est*, miért nem hiszünk az *isteni szeretet* örök értékében? Miért hiszünk inkább esendő, gyarló, gyenge önmagunkban, kudarcaink ellenére? Miért nem hiszünk önmagunkban, tudásunk, küzdelmünk, teljesítményünk ellenére sem? Miért kérdezzünk, ha nincs válasz, és miért keressük a válaszokat akkor is, ha nem találjuk azokat. Miért reméljük, hogy egyszer csak mégis megtaláljuk? Mert hiszünk a reményünk bizonyosságában. Mert „a remény sohasem meghaló, ha minden utolsó szalmaszál / ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ” (Nagy Gáspár: *Jegyezőn szalmaszállal*). Mert *lelkes* lények vagyunk, folyton-folyvást *lelkese*dünk, remélve, hogy ezáltal egyszer csak *megemberes*dünk.

Kérdéshez kérdés, gondolathoz gondolat társul. A gondolkozó ember gondolatához azt továbbgondoló emberek társulnak, sok azonos gondolathoz hit társul, a hithez Isten társul. Az embert szerető Istennel az emberhez szeretet társul: isteni szeretet, amely tiszta, őszinte, áldozatos, irgalmas és kegyelmes, megváltó szeretet. Minta és követendő példa az ember számára, azért, hogy az Isten képmásához méltó, emberséges emberré váljon.

2. Humor és méltóság

A humor komoly dolog, már ha értékes és színvonalas. Vagy ahogy Karinthy Frigyes fogalmazott: „A humorban nem ismerek tréfát!” Ő mondta azt is: „Inkább egyenek meg a férgek, mint hogy a férget megegyem!” Embernek maradni egy embertelen, az ember méltóságát semmibe vevő világban, sőt annak ellenére!

Radnóti Miklós, a kortárs értette ezt. A szereplők és a nézők emberi méltóságát semmibe vevő valóságshow-k szerzői, rendezői, közvetítői nem értik; megeszik és mindenkivel megetetik a férget. Azt állítják, erre van nézői igény, ezen szórakozik a nép, ez kell a nézőnek. Holott ezt az árut ők gyártják és kínálják a piacon, extraprofit reményében. Nem felemelik, hanem lealacsonyítják a nézőket, kulturális színvonalban egyre mélyebbre süllyednek. A mérgező médiatartalmakat éppúgy be kellene tiltani, mint a mérgező gyermekjátékokat, élelmiszereket vagy gyógyszereket. Az egészséghez való alapvető emberi jog nemcsak a testi, de a szellemi, lelki és erkölcsi egészségre is kiterjed. Ha nem bíznak az államban, gyakoroljanak önkontrollt, hozzanak létre szakmai kamarát, alkossanak etikai kódexet, legyen saját bíróságuk. Adjanak magukra, tiszteljék a saját méltóságukat és a nézők méltóságát. A nézők szeretik és értik a mély értelmű, tartalmas és bölcs humort. Ezért is mondják: „A kereskedelmi televíziózás a legrövidebb út az agysorvadáshoz.” Ez akkora humor, mint a politikai vicc volt a Rákosi-korszakban. Csak két példát említek. „Mi a szocializmus? A kapitalizmushoz vezető leghosszabb kerülő út.” A másik: „A kapitalizmus a szakadék szélére sodródott, de a szocializmus egy lépéssel megelőzte!” Ezek akár a tudományos gondolkodás csúcsai lehetnének. Olyan társadalomtudományi tételek, amelyeket a történelem igazolt. A nép, a néző megérdemli, hogy a humorban, a szórakoztatásban is komolyan vegyék és tiszteljék.

3. Absztrakció

Valahol olvastam, hogy amikor a francia *Code Civilt* kodifikálták, az elkészült részeket folyamatosan átadták Napóleonnak, aki az egész munkálatot felügyelte. A szöveg olvasása közben

egyszer csak azt mondta: „A legvéresebb csaták látványa sem borzasztott úgy el, mint a jogi absztrakció!” Inkább érezzük, mint tudjuk, mire is gondolhatott. Valóságnak tekinteni, sőt normaként előírni az eszményit, amiről előre tudjuk, hogy legfeljebb törekedhetünk az elérésére, de soha el nem érjük, nos, ez igen nagy és bátor vállalkozás. Turistaként voltam Napóleon sírjánál. A vörös márvány szarkofág magas talapzaton fekszik, az ember, ha látni akarja, fel kell néznie rá. Ha felmegy a kör alakú épület galériájára, hogy felülről is lássa, akkor egy széles mellvéden keresztül meg kell hajolnia. Az épületben körben hatalmas bronz domborművek Napóleon életének főbb állomásait, győztes csatáit ábrázolják, az egyik éppen a kodifikációt és a kodifikátorokat örökíti meg. Ennek szövege valahogy így szól: Amikor győztes csatáimra senki sem fog emlékezni már, az én kódexem még mindig élni fog. És valóban, a *Code Napoleon* ma is hatályban van, élő jogként érvényesül. Mert eszményei, alapvető értékei ma is aktuálisak, normái alkalmazhatók. Vékás Lajos szavaival: a kodifikáció *kanalizálta*, rendszerezte és írott jogként rögzítette mintegy kétezer év szokásjogát és a magánjog tudományának eredményeit, valamint *kanonizálta* a felvilágosodás és az európai polgárosodás nagy eszméit, különös tekintettel Az ember és polgár jogainak deklarációjára (1789). Az a borzasztó jogi absztrakció tehát a polgári jogi kodifikáció terén igen értékesnek és sikeresnek bizonyult. Talán azért, mert a polgári jog normái még az ember mindennapi életéből, konkrét életviszonyaiból és vágyaiból indultak ki, azokra tekintettel fogalmazódtak meg, nem távolodtak el túlságosan, nem szakadtak el az embertől.

A magánjog egyes részterületein, különösen a kereskedelmi jogban azonban az absztrakciónak veszélyei és hátrányai is vannak. Beck Salamon a tanszéki legenda szerint még pozitív értelemben mondhatta, hogy „egy absztrakt lovon nem lehet lovagolni, egy absztrahált értékpapírral, pl. egy váltóval azonban

pénz módjára lehet fizetni”. Csakhogy száz éve még a váltó ún. pénzpapír volt, egy konkrét ügylet pénzkövetelését inkorporálta, így bankjegyként viselkedhetett. Hasonló volt a helyzet a ki-nyomtatott részvényekkel is. Ma már az értékpapírok csak dematerializált formában léteznek, sőt belőlük további absztrakciókkal másodlagos, harmadlagos stb. származtatott értékpapírokat (derivatívákat) képeznek, ezek a tőzsdei spekulatív ügyletek „tárgyai”. Egy szűk belterjes kör szuper gazdagodásának eszközei, a globális egyenlőtlenségi szakadék fő okozói. Követhetetlenek, ellenőrizhetetlenek, nemcsak elszakadtak a „polgároktól”, a hétköznapi emberétől, de szembe is fordultak vele, uralmat biztosítanak emberek tömegei felett. Az egyenjogúság és mellérendeltség elve ebben a pénzügyi, brókervilágban nem létező, fiktív elv csupán, amely csak porhintésre, szemfényvesztésre való.

Hasonló gondolatok jutottak eszembe a Zeneakadémián, egy nagyon modern zenedarabot hallgatva. Az volt az érzésem, hogy amit hallok, az nem is zene, csak hangzavar, sőt „hangkáosz”. Ettől persze még lehet, hogy a korát, korunkat hüén kifejezi, de nem tetszik. Felnéztem a mennyezetre, és ott mi látható színes, kivilágított lámpabúrákra írva? A zene három kritériuma: *dallam, ritmus, összhang*. Az éppen hallott darab ezek egyikének sem felelt meg, tehát jól éreztem, nem zene. Ha a zenétől elvonatkoztatott absztrakció, mondhatjuk, hogy absztrakt zene? Akkor mégiscsak zene, de más, mint ami eddig zene volt. Modern zene. Ezt jelentené a modernitás? A gondolatot továbbgondolva azt kérdeztem magamtól: az absztrakt festészet festészet-e még? Az absztrakt szobrászat szobrászat-e még? Az absztrakt mint a modern szinonimája megjelent más művészeti ágakban is, színpadon, filmen, sőt az irodalomban is, különösen a költészetben. Ady Endre *A fekete zongora* című versét például máig nem sikerült megfejteni, de az legalább szép. Tovább gondolkodva eljutottam a tudományhoz. Fél évszázada még a matematikai közgazdaságtan volt a modern,

képletekbe foglalva és kiszámítva a gazdasági folyamatokat. A folyamatok azonban a valóságban másként alakultak, a közgazdaságtan visszatért a gazdálkodó emberhez és a természethez, és ma már a viselkedés-közgazdaságtan és az öko-közgazdaságtan számít modernnek, de egyik sem absztrakt! A magánjog tudományában Villányi Fürst László a geometriát hívta segítségül a magánjog szerkezetének ábrázolásához, műve – talán nem véletlenül – nem maradt fenn az idő rostáján.

Mindezek alapján ma már jobban értjük Napóleon borzongását a jogi absztrakciók láttán. Aki nem földhözragadt, de két lábbal a realitások talaján jár, az ma is borzong az absztrakcióktól. Az elvonatkoztatás a valóságtól, az eltávolodás az emberitől, az elszakadás a természetestől veszélyes, mert szembefordítható az emberrel és a természettel is. Ilyenek a túl absztrakt tudományok, különösen az egyedül üdvözítő ideológiák, a 20. század „izmusai”, és ilyen irányba tart az emberi jogok rendszere is, ha „emberi jogizmussá” válik. Nincs absztrakt ember, csak hús és vér valóságos emberek vannak, értük van a jog, és nem ők vannak a jogért. Méltóságuk és emberségük sem a jogi absztrakció eredménye, hanem velük született és tőlük el nem idegeníthető joguk, rajtuk áll, hogy hogyan élnek vele, mire használják, mennyit teljesítenek ki belőle. Ebben a kiteljesedésben segítheti és védheti őket a jog, de paranccsal vagy erőszakkal nem kényszerítheti őket. Azokkal szemben – mert emberek – ellenállnak. Szabadok akarhatnak maradni a szabadságjogok ellenére is.

4. Ember küzdj!

...és bízva bízzál! Madách Imre művét, *Az ember tragédiáját* időnként újra kell olvasni. A folyton új eszmékért lelkesedő, majd azokból sorra kiábránduló Ádám éppúgy kiégett, sőt

hitében is megingott, mint egész Európa a második világháború után. Ez jutott eszembe Douglas Murray könyvét⁵ olvasva, amikor álmaink és reményeink elvesztéséről értekezik. „Bár elvesztettük a történetünket, még mindig itt vagyunk, és élünk a hitünk törmelékei között.” Új lelkesítő eszmeként megalkottuk az emberi jogokat. „Az emberi jogok háború utáni kultúrája úgy tesz (illetve rajongói tesznek így), mintha maga is vallás lenne, s mint ilyen, a keresztény tudat szekularizált verzióját vezetné be. Ez lehet, hogy részben sikeres kísérlet volt. Ám ez egy olyan vallás, ami soha nem biztos magában, hiszen nincsenek meg a biztos pontjai. A nyelv árulkodó. Ahogy az emberi jogok nyelvezete egyre grandiózusabbá vált, s egyre inkább önáltatóvá, úgy vált egyre inkább világossá, hogy ez a rendszer nem képes betölteni eredendő feladatát.” Hasonló véleményen van Kozma Imre atya a Magyar Máltai Szeretetszolgálat alapító elnöke is a Robert Schuman életéről szóló könyv⁶ ajánlásában: „Már nem csak Európa és a világ lelkét kell megmenteni, hanem a Teremtő művét, a minden ember és élőlény életét hordozó és tápláló földet is. Mindezt nem helyettesítheti a semmire sem kötelező emberjogi szölamok áradata.” Ez a gondolat feltételezi, hogy Európának és a világnak is van lelke, amit meg kell menteni, nyilván azért, mert mind a kettő nagy veszélyben van. Miként az élet természeti, úgy a lelki alapjait is a pusztulás veszélye fenyegeti. Márpedig ahogyan a természeti alapok (víz, levegő, napfény és termőföld) nélkül, ugyanúgy a lelki alapok nélkül sincs, nem lehet emberi élet itt a Földön. Valamilyen élet az lehet, de „emberi”, az nem lehet. A lelketlen ember rosszabb a vadállatnál, mert ön- és közveszélyes, nem csak másokat, önmagát is elpusztítja.

⁵ Douglas MURRAY (2018): *Európa furcsa halála*. Budapest: Alexandra Kiadó, 210. skk.

⁶ René LEJEUNE (2015): *Politika és életszentség*. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat.

Robert Schuman még csak Európáról beszélt: „Ez a közösség azonban nem maradhat csak közös gazdasági és technikai vállalkozás: lelket kell neki adni, történelme összefüggéseire, a jelen és a jövő iránti felelősségére, az emberi eszmét szolgáló politikára kell serkenteni.”⁷ A lélek a keresztény Európa történelmében az egy Istenben lakozó harmadik személy (az Atya és a Fiú mellett): a Szentlélek, amely a hit útjára, a szeretet útjára tereli, „serkenti” az embert. Ezt a lelket nem adni kell Európának, hanem visszaadni, mert elvesztette hitét, letért Istene útjáról és eltévedt, nem tudja, hova jutott és merre tart. De mi lehet az „emberi eszme”, amelynek szolgálatára serkenteni kell a politikát? Az maga a lélek, amit Európának adni kell, több vagy kevesebb annál, esetleg valami más? Valószínűleg az emberi jogok eszméje, ami Schumannak és korának nagy ihletője volt. Jogásként azonban nagyon jól tudta, hogy a legjobb emberi jogi dokumentumok, alkotmányok sem képesek eszményi társadalmat létrehozni: „Elegendő szövegünk van, amelyeket forgatunk, és amelyeket nem ismerünk.”⁸ A francia deklarációról úgy vélte, hogy az „túl régi, egy lejárt filozófia szüleménye, és sok elve hiteltelen”.⁹ Remélte, mint sokan mások is, hogy az ENSZ Emberi Jogok Nyilatkozata (1948) pótolja ugyan a hiányosságokat, de sajnálta, hogy nem több jámbor óhajok gyűjteményénél, mert nincs „törvényes ereje”. Ezért ő maga is sokat küzdött az Emberi Jogok Európai Egyezményéért, amit francia külügyminiszterként 1950. november 4-én Rómában alá is írt. Úgy vélte, ezzel a „törvény erejű” dokumentummal az egységes Európa az egész emberiség példája lett, az európai emberjogi megállapodás megkoronázza a nemzeti jogrendszereket.¹⁰

⁷ LEJEUNE 2015: 245.

⁸ LEJEUNE 2015: 173.

⁹ LEJEUNE 2015: 174.

¹⁰ LEJEUNE 2015: 224–225.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) „biztosítja” a Magas Szerződő Felek által vállalt „kötelezettségek tiszteletben tartását” (19. Cikk). A Bíróság kérelmeket vehet át bármely természetes személytől, nem kormányzati szervezettől vagy személyek csoportjaitól, akik vagy amelyek azt állítják, hogy valamely Magas Szerződő Fél részéről történt jogsértés áldozatai (34. Cikk). A Bíróság – szükség esetén – igazságos elégtételt ítél meg a sértett félnek (41. Cikk). Ezekhez a nemzetközi jogi dokumentumokban szokásos magasztos általánosságokhoz csupán két megjegyzést fűzök. Az egyik, hogy mint minden jog érvényesítéséhez, azaz végső fokon a kikényszerítéséhez állami, közhatalmi erőszak szükséges, úgy ez igaz az emberi jogokra is. Az EJEB vindikálta is magának ezt a főhatalmat, a kizárólagos jogértelmezés, a „végső szó” hatalmát. Mint tudjuk, az ördög a részletekben lakozik. Az általános emberi jogok részletező értelmezése végrehajtási jellegű bírói szokásjogot eredményezett, aminek végrehajtását is kikényszeríti a Bíróság azáltal, hogy igazságot is szolgáltat. Vagyis a hagyományos bíróságoktól eltérően „törvényhozó, végrehajtó és igazságszolgáltató hatalmat” is gyakorol egy kézbe koncentráltan, korlátok és ellensúlyok, hatalommegosztás nélkül. A szakirodalomban ezért beszélnek ma már Richtermachtról, bíróuralomról, ami nem azonos sem a joguralommal, sem a jogállamisággal. A másik megjegyzés az igazságos elégtétellel kapcsolatos. Ha az egyesek által állított jogsértésekből vagyoni előnyt lehet elérni, pénzt lehet csinálni, arra NGO-k és ügyvédi irodák fognak szakosodni, „perlési biznisz” fog kialakulni. Ha pedig az elégtételek sértik az egyes társadalmak igazságérzetét, az szembe fordít az emberi jogokkal. Vagyis a lélektelen emberi eszme nagyon prózai módon a visszájára fordul.

Ezek a negatívumok azonban nem jelentik azt, hogy az emberi eszmét egészében fel kellene adni, hogy az emberi jogokért sem érdemes küzdeni. Nem jelenti azt, hogy az „emberi jogizmus”

is csak egy új ideológia, amely a 20. századi izmusokhoz hasonlóan ön maga ellentétébe fordul át és erőszakba torkoll. Douglas Murray aggodalmát – nem alaptalanul – sokan osztják: „A filozófiai és politikai ideák minél népszerűbbek, annál nagyobb pusztítást hagynak. Ez volt a helyzet a legnépszerűbb filozófiákkal is, amelyek aztán totalitárius politikai eszmékké alakultak.”¹¹ Csakhogy nekünk, magyaroknak van egy Madách Imrénk, aki az örök Ádámmal szólva ad tanácsot. „Vezess, vezess, új célra Lucifer”, kéri Ádám az egyiptomi szín végén, majd „Vezess, vezess új létre, Lucifer!” a konstantinápolyi szín végén, folyton kiábrándulva a nagy eszmékből és azok gyakorlati kivitelezéséből. És mégis, az űrből is visszavágyik: „Óh, Lucifer! vezess földemre vissza, / Hol oly sokat csatáztam hasztalan, / Csatázzam újra, és boldog leszek.” Mire Lucifer, az örök kétkedő: „S e sok próbára mégis azt hiszed, / Hogy új küzdésed nem lesz hasztalan? / S céljt érész?” Ádám válasza is örök érvényű: „Korántse vonz ily dőre képzelet, / A céljt, tudom, még százszor el nem érem. / Mit sem tesz. A cél voltaképp mi is? / A céljt, megszűnt a dicső csatának, / A céljt halál, az élet küzdelem, / S az ember célja e küzdés maga.” Küzdelem elsősorban önmagával, hogy megjavuljon, hogy jobb emberré, emberségesebb emberré váljon. Az emberi jogokat, az emberi eszmét felfoghatjuk úgy is, mint e küzdelem eddig elért eredményét, az emberi kultúra és civilizáció eddig elért szintjét. Amit lehet még tovább fejleszteni, érvényesülését előmozdítani, aminek elfajulását meg kell akadályozni. Az emberi jogok eszméje tehát még mindig magában hordozza „a világ lelkének” lehetőségét, azoknak a minimumértékeknek megtalálását, amelyek mentén az egész emberiség szabadságban és békében élhet. „Csak” küzdeni kell érte, és bízva bízni. Ha az emberben nem is, legalább az Istenben.

¹¹ LEJEUNE 2015: 214.

5. Többre vigyétek

„Mi azért küzdünk (fáradunk, gürcölünk stb.), hogy ti többre vigyétek, mint mi!” Gyerekkoromban többnyire valamilyen kötelességzegés miatti korholás részeként hallottuk ezt a szülői erkölcsi feddést. Ennek nagyobb hatása volt, mint egy atyai pofonnak. Azt, ha megérdemeltük, olyan természetesnek vettük, mint azt, hogy van étel az asztalunkon, ruhánk, amit felvegyünk, ágyunk, amiben aludjunk. De méltatlannak bizonyulni a szülői áldozatos szeretetre, az lelkiismereti kérdés volt, ami jobban fájt, mint a pofon. Igyekeztünk is helytállni a gyermeki kötelességek terén, hogy ne okozzunk csalódást a szüleinknek, hogy megháláljuk az értünk való fáradozást, amit azért is díjaztunk, mert a fáradozásnak magunk is részesei voltunk. Nem is hallottunk a gyermekmunka tilalmáról. A család összetartott, együtt és egymásért küzdött, mindenki a maga posztján, erejéhez mérten. Megtanultuk és aztán szülőként magunk is gyakoroltuk, hogy minden szülő azt szeretné, gyermeke boldog legyen, ne nélkülözzön, ne maradjon szegény és tanulatlan. Az 1950-es, 60-as évek nagy szegénységében bizony sok szülő célja volt, hogy gyereke ne járjon rongyos ruhában, ne egyen folyton csak krumplit vagy kukoricakását, elvégre az a disznók étele. Aztán a hetvenes évek háztáji gazdasága, majd a nyolcvanas évek kisvállalkozásai, második gazdasága lehetővé tette azt is, hogy a szülők városi lakáshoz segítsék gyerekeiket, fürdőszobával, háztartási gépekkel, végül hogy autót is vegyenek, amivel őket meglátogathatják. A falu közben sorvadt, vele ez az értékrend is, bomlékony lett a házasság, széteső a család. De mindeközben nagyobb lett a jólét, sikk a külföldi nyaralás, nagyobb és jobban felszerelt a lakás, a ház, az autó. Szerencse, ha cél maradt az is, hogy a gyerek jó iskolába járjon, tovább is tanuljon, diplomát szerezzen, akár külföldön is. De mindettől vajon boldogabb is?

A kérdés kérdést indukál. Miért vonzza az embert a tenger, a végtelenség érzése? Miért mászik hegyeket, néha az életét is kockáztatva, mi vonzza a magasságba? Miért hajszolja a sebességet? Minél messzebbre, minél magasabbra, minél gyorsabban eljutni! Mintha az élet egészében egy hatalmas verseny volna. Ez vajon a piacgazdaságnak is nevezett versenygazdaság embert torzító hatása, vagy az ember genetikai, természeti adottsága, és ezért ilyen a gazdasága is? Ennek a versengő szellemnek legtorzabb kinövése és „lecsurgó” hatása a globális szupergazdagság és annak ellenoldala, a világszegénység. Minél gyorsabban, minél jobban meggazdagodni, minél intenzívebben kiélvezni minden pillanat örömét. A gazdagság csúcsait maga építi, még inkább másokkal építteti az ember, és úgy tűnik, mintha ennek nem lenne felső határa. Olyan, mint a piramisok építése, teljesen értelmetlen és pazarló, de sokaknak ad munkát és kenyeret. Ezek szerint sokat nem fejlődött a világ, viszont ma már fenntarthatatlan.

„Tanulj fiam, a tudás az egyetlen érték, amit nem vehetnek el tőled!” Ez is a rekviráló kommunista idők népi bölcsessége, de ma is igaz, azzal kiegészítve, hogy ez fenntartható tömeges gazdagodást eredményezne. Tudásban, műveltségben, kultúrában, morálban, hitben és méltóságban többre, előbbre és magasabbra jutni: ennek nincs felső határa. Emberi minőségben, emberségben előbbre lépni, többre vinni, ebben korlátlan lehetne a verseny. Csak hát van ebben egy nagy, sőt hatalmas paradoxon, amire József Attila ráértett. „Mért legyek tisztességes, kiterítenek úgyis! / Mért ne legyek tisztességes, kiterítenek úgyis!” (József Attila: *Két hexameter*). Ezt a paradoxont minden egyes embernek, de az egész emberiségnek is fel kell oldania. Inkább előbb, mint utóbb, mert késő lesz. Az emberi tisztességet és az emberi halandóságot ilyen módon nem lehet összekapcsolni és választási alternatívaként felfogni. A Földön minden élőlény, így az ember is halandó, mulandó. De csak az ember az, amelyik lehet tisztességes is,

tisztességtelen is, és e kettő között választhat. Arisztotelész szerint a tisztesség a legnagyobb, a legfontosabb emberi erény. Mert a tisztességes ember tudja azt is, mi igazságos, és mi igazságtalan. Erős is, mert képes a rossz helyett a jót választani. És okos is, mert tudja, hogy ha tisztességtelen, igazságtalan és rosszat tesz, hogy ily módon jusson előnyhöz a tisztességes, igazságos és jó emberekkel szemben, akkor vele szemben is mindenki más ilyen lesz, ebben lesz verseny az emberek között, hogy egymás rovására még nagyobb előnyhöz jussanak. Akkor mindenki egyre gátlástalanabb, mohóbb, kapzsibb, önzőbb, irigyebb, haragosabb, gyűlölködőbb, agresszívebb és erőszakosabb lesz, ami visszavezet a ragadozó vadállatok és zsákmányállataik világába, az ember elállatiasodásába. Holott abból kell kiemelkednie, azaz emberre válnia. Ez az egy választása van, ha ember szeretne lenni, ha ember akar maradni. Ilyen messze vezet az, hogy „tanulj fiam” és az, „hogy többre vidd”!

6. Egyenlődsdi

A kapitalizmus történelmi játéka a törvény előtti egyenlőség, a jogegyenlőség. Elhítni a társadalommal, hogy minden ember jogokban egyenlőnek születik, és az is marad. Mint egy fekete selyemkendővel, a jogegyenlőséggel bekötni az emberek szemét, ne lássák a valóságot, a súlyos vagyoni és kulturális egyenlőtlenségeket, nehogy fellázadjanak ellene. A mai globális kapitalizmus, a transznacionális monopolkapitalizmus minden eddigénél többet költ az olyan (állami vagy civil társadalmi) intézményekre, kommunikációs, marketing- és reklámeszközökre és -módszerekre, amelyekkel meggyőzik a tömegeket és az egyes embereket, hogy soha még ennyi emberi joguk nem volt, soha

még ennyire egyenlők nem voltak. Miközben az egyenlőtlenség globális szakadéka egyre szélesedik, és egyre mélyül. Soha még ennyi szupergazdag és soha még ennyi mélyszegény ember nem élt a világon.

A szocializmus történelmi játéka a materiális egyenlődsdi volt. Elhitetni az emberekkel, hogy (majd a kommunizmusban) mindenki szükségletei szerint részesedhet a javakból, ámbár átmenetileg mindenki képességei szerint dolgozni is köteles, amiért nem teljesen egyenlő bért kap. A szocialista paternalista állam azonban még a kismértékben eltérő bérekből adódó egyenlőtlenségeket is igyekezett alanyi jogon (mindenkinek járó) juttatásokkal kiegyenlíteni. Mint egy fekete selyemkendővel, az egyenlősdivel kötötték be az emberek szemét, ne lássák, hogy a szegénység egyenlősége a valóság, de még abban is vannak „egyenlőbbek”, kivételezett gazdagok és mélyszegények egyaránt, de egyik sem szélsőséges, mint a kapitalizmusban. Igaz, a gazdasági teljesítmény is a javadalmazás szintjéhez igazodott. Ez is okozta nem kis részben a szocializmus bukását.

Pedig már Marx és Engels a *Kommunista kiáltvány*ban is utaltak rá: „Akadt olyan ellenvetés, hogy a magántulajdon megszüntetésével megszűnik minden tevékenység és általános lustaság kap lábra. Eszerint a polgári társadalomnak rég tönkre kellett volna mennie a restség miatt; mert azok, akik dolgoznak benne, nem szereznek, és azok, akik szereznek benne, nem dolgoznak.” Marx és Engels ebben is tévedtek. A szocializmusban az általános lustaság valóban lábra kapott, az egyenlődsdi élődsdi szemléletet szült, és a restség miatt a szocializmus ment tönkre. A magántulajdoni alapú polgári társadalmak viszont ma is virágoznak és erősek. Amíg gondosan ügyelnek a teljesítményre, a javak igazságos és méltányos elosztására és újraelosztására. És amíg nem játszanak a társadalommal szembekötősdit.

7. Feljutni a csúcsra

Amerikába emigrált magyar házaspár mesélte. Amikor disszidáltak, azért választották az USA-t, hogy a „lehetőségek országában” meggazdagodjanak. A férj autószerelő volt, a szakmájában tehetséges, szorgalmas, megbízható, becsületes és tisztességes. Könnyen elhelyezkedett egy műhelyben, jól dolgozott és jól keresett, takarékosan éltek. Pár év múlva már személyesen őt keresték a megrendelők. Megtakarításukhoz hitelt vettek fel, és saját műhelyt nyitottak. A feleség könyvelt és szervezett, jól ment a bolt. Egy nagy márka szalonját és szervizét is megnyitották, használt autók bel- és külföldi értékesítésével is foglalkoztak. Majd autókölcsönző szalont is nyitottak, külföldön is. Az első bérlakásukból saját tulajdonú kertes házba, majd a nagyváros legelőkelőbb negyedébe, úszómedencés villába költöztek. A feleségnek két abortusza volt, amikor még nem akartak gyereket, ne akadályozza őket a feljebb jutásban. Később pedig már nem lehetett gyereke. Megöregedve, hazalátogatva így foglalta össze az életüket: „Mikor felértünk a csúcsra, és ott alaposan körülnéztünk, rájöttünk, hogy ott nincs semmi. Az élet a völgyben van! Közben megöregedtünk, anélkül, hogy igazán a saját életünket éltük volna.” Most azon törik a fejüket, hogyan javítsák ki a hibát, hogy legalább a haláluk után elmondhassák róluk, nemcsak sikeres, de jó emberek is voltak, hogy emberséges életet éltek.

8. A legfőbb érték az ember

Az előbbi történetről Kopátsy Sándor *A legfőbb érték az ember* című írása¹² jutott eszembe. 1986-os írásának címe ironikus volt,

¹² KOPÁTSY Sándor (1986): A legfőbb érték az ember. *Tervgazdasági Fórum*, (4).

„a szocializmusban a legfőbb érték az ember” (értsd: nem a tőke, nem a profit) egy politikai, ideológiai jelszó cáfolata. Azt írta le, hogy valójában azokban az országokban volt a legfőbb érték az ember (Ausztriában, Olaszországban, Németországban stb.), ahol a világháborús pusztításokat követően „gazdasági csodáról” beszéltek, amit azzal értek el, hogy lehetővé tették az emberek, a társadalmi tömegek számára a gazdagodást, a vagyonosodást. Részen az egyéni, családi gazdaságok, vállalkozások támogatásával, részen a tőke-bérmunka viszonyában a profitból való részesedés törvényi, igazságosabb átrendezésével. Nem a tulajdonviszonyokat „rendezték át” diktatórikus erőszakkal, állami rekvirálással és konfiskálással, hanem a jövedelemmegoszlás rendjét szabták át demokratikus úton, szociális törvényhozással. Kis lakásból nagyobb lakásba, bérlakásból saját tulajdonúba, komfortosból összkomfortosba, majd kertes házba költözni, ez hihetetlen hajtóerőt jelentett. Aztán jutott autóra is, külföldi nyaralásra is, és maradt is bankbetételre, egészség-, nyugdíj- és életbiztosításra is. Polgári életformára, jólétre és biztonságra. Ott náluk nem a politikai jelszavak, hanem a gyakorlati politika és a mindennapi valóság szintjén működött a „legfőbb érték az ember”. Aztán – de csak az után – rájöttek arra is, hogy az ember nem azonos az ő vagyontárgyaival, a gazdagságával. Több annál. Együttérző és szolidáris lény. Emberséges ember.

9. NO RACISM

Nézem az európai Bajnokok Ligája-futballmérkőzést. A televízió behozza nagytotálban az egyik csapatkapitány szívérványszínű karszalagját, rajta a nagybetűs felirattal: NO RACISM. Ennek reklámja is megy a mérkőzés előtt, a szünetében és utána is. Gondosan összeválogatva, fehér, sárga, barna és fekete bőrszínű,

világhírű játékosok mondanak nemet a rasszizmusra. Nagyon helyes, a csapatjáték összjáték, nem tűri a gyűlölködést a pályán, különösen egy csapaton belül. A futballpályán már a fekete játékosok vannak többségben, legyen szó francia, német, angol vagy más nyugati klubcsapatról vagy akár a nemzeti válogatottokról. Fehér játékost néha már csak elvétve lehet látni a pályán.

Simai Mihály akadémikustól, a nemzetközi viszonyok kutatójától hallottam egy előadást a globális népvándorlással kapcsolatban. Szerinte – ahogy sokan mások szerint is – egész Európa, sőt az egész nyugati világ, az eddigi fehér kontinensek is ugyanígy el fognak „színesedni”. A kérdés azonban nem csupán az, hogy a sárgák, barnák vagy a feketék kerülnek-e meghatározó többségbe, és hogy ezt a többséget hogyan és mire fogják használni, hanem hogy nevezhető-e még Európának kulturális és civilizációs értelemben ez a földrész. Vagy például Ázsia legnyugatibb félszigete lesz? A keresztény európai civilizációba elérkezett a vég kezdete? Előregedett, és már agonizál, majd szép lassan természetes halált hal, esetleg történelmi bűnei miatt, amelyeket a színes bőrű világ ellen elkövetett, halálra ítélik és kivégezik? Marad-e nyoma az új, színes világban? Ahogyan ma a múltunk nyomaként, tartópilléréként emlegetjük a görög filozófiát, a római jogot és a keresztény erkölcsöt. A holnapi múltunkból, azaz mai jelenünkől mi fog fennmaradni? Ne legyünk pesszimisták, Európát nem lehet kivégezni, hiszen tilos a halálbüntetés! Igaz, csak a keresztény gyökerű fehér civilizációban! Másutt még törvényes a halálbüntetés, van, ahol a lefejezés nyilvános is. Egy-két esetben bevándorlók itt Európában is bemutatták. A futballban ezt hívják öngólnak. Nosza! Nem elkeseredni kell, hanem küzdeni legalább az egyenlítésért!

10. Nagyítás

Látva az USA-ban zajló antirasszista tüntetéseket – erőszakkal, gyújtogatással, fosztogatással –, eszembe jutott a *Nagyítás* című nagy sikerű film, amelyben a fotós addig nagyítja a parkban készült képeit, amíg az egyik bokor zöld lombjában előtűnik egy pisztolyt tartó kéz. Ez aztán főszerepet játszik az izgalmas krimiben. Ha egy hangyát mikroszkóp alá teszünk, egy félelmetes, óriás szörnyeteg képét látjuk. Ugyanígy van ez a rasszizmus tilalmával is. Addig nagyítottuk, „érzékenyítettük”, amíg most óriás szörnyetegként maga kezd el pusztítani. Visszaható hatállyal rávetítjük az emberiség egész eddigi történetére, könyvekre és szobrokra is, és könyvégetés és szobordöntés lesz belőle. „A múltat végképp eltörölni”: ismerős nekünk a kommunista internacionálé himnuszának szövegéből és programjából. De ismerős volt a náci Németország történelméből vagy a kínai kulturális forradalomból is. Mikor hivatalos úton Kínában jártam, rákérdeztem, hogyan értékelik most (2001-ben) a kulturális forradalmat? A válasz meglepett: azt a húsz évet kitöröltük Kína történelméből. Igaz, ötezer év nagy idő, húsz év nem számít. Hány nagy eszme volt már, amelynek a nevében romboltak és pusztítottak, hogy eltöröljék a múltat, majd fordult a történelem kereke, és eltörölték a nagy eszmét. Megmondta az Amerikából hazatért, Dolláros ragadványnevű öreg paraszt is Gamáson 1949-ben, amikor mint kulákot bundában a forró cserépkályhának támasztották: „El ne felejtsetek gyerekeim, amennyit főnek megy a kerék, annyit lenek is!” Kommunista vallatói röhögtek rajta ahelyett, hogy megszívlelték volna a történelmi bölcsességet. *Historia est magistra vitae* – a történelem az élet tanítómestere. Hegel szerint viszont: „Ámde a tapasztalat és a történelem azt

tanítja, hogy a népek és kormányok soha semmit nem tanultak a történelemből, és sohasem cselekedtek olyan tanítások szerint, amelyeket a történelemből kellett volna levonni.”¹³ A szélsőséges liberalizmus most, hogy felfelé fordult a kereke, eljutott ugyanoda, a múlt eltörléséhez, ez a kör is bezárult, a kígyó a saját farkába harapott. Egyesek ezt a jelenséget *liberálbolsevizmusnak*, mások *liberálfasizmusnak* nevezik, kinek milyen történelmi tapasztalata van. A mindennapi élet legapróbb részleteire is kiterjedő érzékenyítő normák valójában agyonszabályozzák az életet, megfojtják a szabadságot, a hivatásos mozgalmárok, permanens forradalmárok zsarnokságává változtatják az eredetileg nemes eszmét. Lejárattják, hiteltelenítik a magasztos emberi jogi normákat is. A „kisebbségi fegyver” egy új tömegpusztító jogi eszköz, amely képes lerombolni a közbiztonságot, a többségi elven működő demokráciát, a társadalmi rendet. Ez az anarchista forradalmár jogvédők legújabb fegyvere, a szélsőséges liberalizmus „csoda-fegyvere”. Mindent pusztít, magát a liberalizmust is. Az anarchia rend után kiált, a rend az erős kéz politikáját követeli, az erőszak ellenerőszakot szül, mindig nagyobb, mint az előző volt. Megtanulhatnánk végre a történelmet, a saját történelmünket, okulva a saját hibáinkból.

11. Megélhetési mozgalmárok

Ők valójában „hivatásos forradalmárok”, a permanens forradalom hívei és katonái, akik azonban új fegyverrel harcolnak, a „perlési politizálással”. Az eszményi jogelvek szintje alatt teljesítőkként mint jogsértőkként szemben pereket lehet indítani – hiszen a valóság

¹³ Georg Wilhelm Friedrich HEGEL (1966): *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 144.

szintje mindig az eszményi alatt marad, miáltal az eszményi jog sérül –, és a nagy összegű kártérítésekből, az azokból levont sikerdíjakból meg lehet élni, néha nem is rosszul. Ehhez járul még a szponzor pénze, akinek érdeke a káosz vagy a többség lejáratása. A sikerhez persze az is kell, hogy a bíróság „atomizáljon”, azaz összefüggéseiből kiszakítva, önmagában vizsgálja a vélt jogsértés „tényét”. Szélesebb társadalmi és nagyobb időtávú történelmi összefüggésekben másként festene ugyanaz a probléma. Közelről a fát látjuk, távolabbról az erdőt. Különösen nem vizsgálja ilyen összefüggésrendszerben a bíróság a károsulti közrehatást. Ha egy kisebbség például ötszáz év alatt sem volt képes vagy hajlandó a többségi kultúrába integrálódni, lehet-e, szabad-e a többséget, pláne annak mai generációját felelőssé tenni, elmarasztalni, rasszistának bélyegezni, szegregációval vádolni? Nem sérül-e a kollektív bűnösség tilalma? Nem az elkövető tünteti-e fel magát áldozatnak? Mennyivel kellemesebb és főleg kifizetődőbb pozíció! Réges-régi arany szabály, hogy nem jogot, hanem igazságot kell szolgáltatni, mert az igazságtalan ítélet szembefordít a törvénnyel. Ha a többség eddig nem is volt rasszista, sőt pozitív diszkriminációval próbálkozott segíteni a felzárkózást, a kisebbség integrációját, az igazságtalan ítéletek után most majd az lesz. Lehet, hogy ez volna a megélhetési mozgalmárok és finanszírozóik valódi célja? Hosszú távon bebiztosítani a káoszt és a perlési politizálás mint a biztos megélhetés lehetőségét?

12. Mézbor

Római jogi tanulmányaimból emlékszem rá: *mulsum*. Brósz professzor úr, Robi bácsi azt is elmesélte, hogy a római időkben nem volt még cukor, hogy azzal feljavítsák a mustot, és erősebbé, elállóbbá tegyék a bort, az a tavasz végére, nyár elejére

megsavanyodott. Ezért mézzel édesítették, hogy iható legyen. A mézbor a dologegyesítés, elegyítés, vegyítés iskolapéldája. A közös tulajdon keletkezésének egyik módja, ha két különböző dologt úgy keverünk össze, hogy az szétválaszthatatlan. Fémek esetében ilyenek az ötvözetek. Ha a két dolog tulajdonosa más-más személy volt, közöttük közös tulajdon keletkezik az új dologon, a vegyített dolgok értékének arányában. Két ember, egy nő és egy férfi ilyen egyesítése, elegyítése, vegyítése – genetikai, kulturális, szocializációs értelemben egyaránt – a házasság. A két személyiség szabad akaratából, kölcsönösen eggyé válik, „és lesznek ketten egy testté és egy lélekké”. Összeolvadnak egy új, reményük szerint magasabb minőségben. Ezt öröklik és majd maguk is továbbadják a közös utódok, a gyermekek, az unokák. Ezért a jobb minőségért keresztezi az ember például a szőlőfajtákat, és ezért „házasítja” a különböző borokat. A küvé (*cuvée*) a házasított borok jó tulajdonságait (ízét, illatát, zamatát) emeli ki, az esetleges rosszakat kioltja vagy tompítja. Ahogyan a jó házasság is a házaselek esetében. A rossz házasság ellenkezőleg hat, ezért azt fel is lehet bontani, a feleket szét lehet választani. Jól meg kell gondolni, milyen embereket és milyen borokat házasítunk össze.

13. A felszín alatt

A barcelonai világkiállítás magyar pavilonjában kiállítottunk egy hatalmas fát – gyökerestől. Átlátszó padlóba „ültettük” a fát. Törzse és ágkoronája a felszín felett, gyökérzete a felszín alatt volt látható: a kettő méretre ugyanakkora, formára is nagyon hasonló volt. A gyökérzetet a tűzoltók magas nyomású vízsugárral mosták ki a talajból, majd az egész fát lekérgezték, lehéjazták, így alul-felül fehérén világított. „Életfának” nevezték, az egész élő természetet, az élővilágot szimbolizálta. A fa élete – ahogyan

az emberé is – az élő talaj, a termőföld tisztaságától, tápanyagtartalmától, vízellátásától, a levegő tisztaságától és a Nap fényétől és melegétől függ. Ha egy fa ágai vékonyodnak, lombja sárgul, gyümölcse apróbb és ízletlenebb, baj lehet a felszín alatt, a gyökérszónában. Kártevők rághatják a gyökereket, elfogyhatott a talajból a tápanyag, elvizesedett, vagy inkább kiszáradt a talaj. A felszínen észlelt hibák okait gyakran a felszín alatt kell keresni és megpróbálni orvosolni. Az ember élete a (totális, komplex) társadalmi valóságban gyökerezik, abból táplálkozik; ha az emberrel baj van, megbetegszik, meghibásodik, nem hoz termést. Baj lehet a koronájában, a gyökérszónában, esetleg mindkettőben. A felszín alá nehezebb belátni, az okokat ott megtalálni. Szakértelem és tapasztalati tudás, történelem- és emberismeret kell hozzá. Ha sikerül is a bajok okát megtalálni, gyógyításuk még nehezebb. A mélyben zajló folyamatok évszázadosak, évezredek is lehetnek, a gyógyításuk is idő- és költségigényes. De az életben maradásunk függhet tőle. Akkor is, ha az öreg fát kivágjuk, és új csemetét ültetünk a helyébe. A mérgezett vagy kiégett talajban a csemete úgy kezd, ahogyan az öreg fa végezte: betegen. Itt az ideje a „gyökérszónánkat” alaposan kivizsgálni és az orvoslását elkezdeni, hogy az élet, az életünk itt a Földön folytatódjon, hogy az ember újra termést hozzon, hogy csemetét ültessen, gyermeket vállaljon. Hogy „kertész legyen, fát neveljen”.

14. „Jelszavaink valának”

Történelmünk korszakait jól jellemzik a jelszavaink. „Haza és haladás” a magyar polgárosodás korában, a „szabadság s tulajdon” bázisán. 12 pont az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. Gründolási láz a „boldog békeidők” fél évszázadában, „A királyért és hazáért” a nagy háborúban. „Nem, nem, soha!”

a Trianon-katasztrófa nyomán. „Isten, haza, család” a parasztpolgárosodás reményével. „Világ proletárjai, egyesüljetek!” a kommunista modernizációs kísérlet időszakában. „Liberalizáció, dereguláció, privatizáció” a 20. század második felében, a neoliberalis fordulatot követően, különösen a kétpólusú világrendszer gazdasági versenyének eszközeként, nálunk az 1989-es rendszerváltás után. A korszakos jelszavaknak lehet pozitív hatása is, ha jó célok érdekében mozgósítanak, felráznak, előremozdítanak. De lehet negatív hatásuk is, ha mint győztes jelszavak (a győztesek jelszavai) egyeduralomra törnek, az elnyomás eszközeivé válnak. Már az is negatív hatás, ha egyes jelszavak dogmákká válnak, megmerevednek és tömegek gondolkodását, gondolat-, vélemény- és szólásszabadságát bénítják. „Ha kimaradsz, lemaradsz!”, szól a globalizáció jelszava. És ha a globalizáció a fenntarthatatlanság szakadékába vezet, nem volna jobb kimaradni és lemaradni? „Ez jár önnek! Mert ön megérdemli!”, mondja a fogyasztásra ösztönző jelszó egy „ha kell, ha nem kell, vedd meg” termékre vagy szolgáltatásra. A gerjesztett fogyasztás értelmetlen pénzkidobás és környezetkárosítás is egyben. Legyünk gyanakvók és óvatosak a jelszavakkal!

15. Piros, alma, Petőfi

Még gimnazista koromban (1964–1968) volt egy játék; gondolkodás nélkül, azonnal válaszolj: mondj egy színt, egy gyümölcsöt, egy költőt. És az esetek 90%-ában ez a három válasz hangzott el: piros, alma, Petőfi. Látszólag ezek a tucatember tucatválaszai. Valójában mély tapasztalati tudás és értéktartalom van mögötte. A piros élénk, eleven szín, a vér, sokféle virág és gyümölcs színe, magára vonja a figyelmet. Az alma a mi éghajlati viszonyaink és talajadottságaink között a leggyakoribb és legértékesebb gyümölcs,

télire is tárolható, táplálék- és vitaminforrás; „naponta egy alma, az orvost távol tartja”. Petőfi legnagyobb költőink egyike, a nép fia, verseit népdalként is éneklük, a szabadság és a szerelem költője, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc mártírja. Méltók tehát a túlnyomó többség kimagasló értékelésére. De ha valaki előre tudta, mire megy ki a játék, tudatosan mást választott (például zöld, szőlő, Ady).

Most a politikában tapasztalunk valami hasonlót, tudatos, „csakazértis” ellentmondást. A konzervatív, keresztény, tradicionális, természetes értékekre sokan pusztán a „másság” érdekében mondanak nemet. A totális individualizmus korában oly sokféle a másság, hogy nincs is már többségi értékrend, a társadalom atomizálódik, a közösségek (a család, a falu, az egyházak) szét-esnek, eltűnnek. Úrrá lesz az általános értékrelativizmus, majd a nihilizmus. Ez most jobb nekünk?

16. Örökbefogadás

Az örökbefogadás elsődleges indoka a gyermek mindennek fölött álló érdeke, az, hogy családba kerüljön, és családban nevelkedjen. A család a gyermek természetes szükséglete, testi, lelki és erkölcsi értelemben is. Ez a társadalom érdeke is. És ez lehet az örökbe fogadó felnőtt személy, a gyermektelen házaspár érdeke is. Most az azonos nemű (homoszexuális, lesbikus) házastársak vagy bejegyzett élettársak általi örökbefogadás megengedhetősége körül zajlik a vita sokfelé a világon. Az „egymásnak teremtet” férfi és nő szerelme, házassága, testi és lelki eggyé válása mellé nagy erővel igyekeznek felzárkózni az azonos nemű párok, követelve maguknak a házasságkötés jogát. A kis lépések taktikájának megfelelően a következő lépés most a gyermekvállalás jogának követelése, és mivel ez közöttük utódnemzéssel nem lehetséges,

követelik az örökbefogadás jogát. De vajon ez is a gyermek mindenek fölött álló érdeke? Azt állítják, az ilyen gyermekek között nem lesz több a homoszexuális (leszbikus), mint a heteroszexuális párok családjába születettek között (vagy a heteroszexuális párok által örökbefogadottak között). Ez az állítás azonban még nem bizonyítható, kevés hozzá az esetszám és az eddig eltelt idő. Az azonban már bizonyítást nyert, hogy az azonos neműek közötti szexuális vonzalomnak nincs genetikai alapja, marad tehát a másik ok, a szocializáció. Az azonos nemű párok által örökbefogadott gyerekek eleve ilyen közegben fognak szocializálódni. Ugyanez a szocializáció fenyegeti a genderideológia alapján folyó neveléssel a gyermekeket már a bölcsődében, az óvodában, az iskolában is. A túlzottan absztrakt (életidegen) jogi fogalmak veszélye, hogy bármi és annak az ellenkezője is kiolvasható belőlük. A jogi emberfogalomnak, azaz „fogalomembernek” nincs természetes realitása, így természet adta neme sincs, társadalmi neme van, ami szabadon alakítható és változtatható. Olyan ő, mint a dobozos UHT tej, minden természetes összetevőjét kivonták belőle, és mesterséges anyagokkal pótolták, így már nem tej, csak tejimitátum. A genderember valójában emberimitátum, egy kigondolt jogi konstrukció. A „Homo deus” által teremtetten természetű, csak társadalmi lény. A Homo sapiens Istent játszik, újfajta embert akar teremteni. Csakhogy ez nem játék, ilyet nem illik játszani. Egy ember feletti ember (Übermensch), vagy egy új, kommunista embertípus kifejlesztésére folytak már – nem is oly régen – kísérletek, az eredmény ismeretes. Akinek nem az, az tanulmányozza a 20. századot. Nem véletlen, hogy azóta az emberen végzett kísérletezés szigorúan tilos! Bibó szerint az ideológialapú politikában is tilos kellene, hogy legyen.

17. Visszaható hatály

A jogi normák zöme a múltban született, a jelenben hat (érvényesül), és a jövőnek üzen. Régóta bevált, jól működő magatartás-szabályokhoz kell igazodni ma is, és holnap is. Ez is egyfajta tapasztalati tudás öröklése és továbbadása. Persze az életviszonyok folyton változnak, velük együtt változnak a jogi normák is, egyesek eltűnnek a jogrendszerből, mások módosulnak, kiegészülnek, új normák is születnek. Ezekkel kapcsolatos a jogalkotás egyik alapvető elve, jogi értéke. Törvénnyel sem lehet már megszerzett jogot megvonni vagy korlátozni, tilos visszaható hatállyal kötelezettséget előírni, azt növelni, vagy felelősséget megállapítani. Az általános jogelv a büntetőjogból ered. Különösen nem lehet egy múltbeli magatartást visszaható hatállyal bűncselekménnyé nyilvánítani, ha az az elkövetéskor nem volt az. Ugyanígy nem lehet visszaható hatállyal olyan büntetést kiszabni (súlyosbítani), amely akkor nem volt ismert, nem lett volna kiszabható. Ezek a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* büntetőjogi elvei. Az alkotmányba átírva ezek is alapjogi rangot kaptak, sőt nemzetközi emberi jogi jogelvek is, de általánosodtak (absztrahálódtak) is, a jogalkotás egészére kiterjesztve. Ugyanakkor ez a jogelv mint tilalom féloldalas (*klaudikálóan kógens*), nem tilos visszaható hatállyal jogosultságot adni vagy növelni, kötelezettséget és felelősséget eltörölni vagy csökkenteni. Leegyszerűsítve: elvenni tilos, adni szabad. Meszlény Artúr szerint egyébként is a jog arra való, hogy adjon, nem pedig arra, hogy elvegyen. Más módon leegyszerűsítve a jogelvet: a történelmet nem lehet átírni, régi magatartásokat utólag bűncselekménnyé nyilvánítani és büntetni, különösen „kollektíve” nem, az apák bűnéért a fiaikat

büntetni. Régi erényeket viszont – amelyek akkor minősülhettek bűnnek is – lehet utólag jutalmazni, kitüntetni, meghálálni. Ez azonban már nem annyira jogi, mint inkább morális és politikai kategória, amit a jog is akceptál.

Ugyanakkor „bűn nem maradhat büntetlenül!”. Ez is egy jogelv, amely ha sérül, sérül a jogrend, sőt az erkölcsi világrend is. „Történelmi bűnök”, súlyos gaztettek, borzalmas rémtettek nem maradhatnak büntetlenül, mert újra el fogják követni őket. Erre irányult a Zétényi–Takács-féle igazságtételi törvény a kommunista totális diktatúra idején elkövetett bűnök el nem évüléséről. A kezdeményezés elbukott az Alkotmánybíróságon lényegében azzal az érveléssel, hogy a jogállamiságból levezetett formális jogbiztonság előbbrevaló, mint a társadalmi igazságérzet. Az időmúlás elhalványítja a bűnöket, begyógyítja a sebeket, azokat nem kell újra és újra feltépni. Ez általában igaz. Vannak azonban soha be nem gyógyuló sebek is. Az ilyeneket előidéző bűnöket nem szabad elévültetni és ezáltal büntetlenül hagyni, ezzel is jelezve, hogy ezeket biztosan nem lehet büntetlenül elkövetni. Ezért mondja ki a nemzetközi közjog a legsúlyosabb emberiség elleni bűntettek soha el nem évülését. Az élet ilyen „utólagos” védelme is egyben a túlélés esélyét növeli.

18. Szobordöntés

Sztálin szobrának ledöntése az 1956-os forradalom és szabadságharc emblematikus eseménye volt. A zsarnok szobrának ledöntése a zsarnokság megdöntését szimbolizálja. Előzőleg a kommunisták döntöttek le és olvasztottak be szobrokat a történelmi múlt eltörlése és az ő új világuk építése jegyében. Ma az ő korszakuk szobrai egy történelmi szoborparkban turisztikai látványosságok. Napjainkban a szabadság és a demokrácia mintaországából, az USA-ból

hallunk híreket szobordöntésekről, ahol a rabszolgatartó múltat akarják végképp eltörölni. Nehéz egy-egy szobordöntést helyesen megítélni. Hosszabb történelmi korok vagy csak rövidebb korszakok bűnei felett kimondott „népítélet”, avagy történelmi személyiségek, korukban kimagasló államférfiak utólagos „lincselése”, lincshangulatban? Mi váltja ki a történelmi lincshangulatot? Az 1956-os Köztársaság téri lincselés a Kossuth téri sortűz után megbocsátható népharag és érzelemkitörés volt, vagy súlyos hiba, amely nagyban hozzájárult a szovjet tankok visszatéréséhez? A hatás-ellenhatás fizikai törvénye a politikában és a történelemben is működik, ahol inkább az emberi értelemnek és a higgadt józanságnak kellene működnie?

Szent-Györgyi Albert *Az örült majom*¹⁴ című könyvében írt erről a történelmi paradoxonról. Annál nagyobb hős valaki, minél fényesebb győzelmet aratott, azaz minél több embert ölt meg, annál magasabb piedesztálon áll a szobra, ami többszöröse az élet-nagyságának. Ez téves történelemszemlélet, írja. Az igazi hősök nem azok, akik életeteket vettek el, hanem akik életeteket mentettek, életeteket adtak vissza, tömegeknek (Pascal, Pasteur, Semmelweis Ignác, Albert Schweitzer, Teréz anya). A történelmi igazságtétel tehát: kötéltánc, kényes egyensúlykeresés. Az emberséges emberre válás útja rögzös, hosszú út, és még nem értünk a végére. Zsarnokoknak, gonosztevőknek ne legyenek szobrai a főtereken, de egy muzeális emlékparkban igen, ott meg kell őrizni őket, éppen azért, hogy figyelmeztessenek a múlt bűneire és hibáira, ne kelljen, ne lehessen azokat újra és újra elkövetni. Eleve nem kell azért szobrot állítani, hogy aztán legyen mit ledönteni. Az emberiség történetében a rabszolgaság évezredek át elfogadott volt. Ma

¹⁴ SZENT-GYÖRGYI Albert (1983): *Válogatott tanulmányok. Az örült majom*. Budapest: Gondolat Kiadó.

már a rabszolgaság tilalma nemzetközi jogi imperatív norma. A fejlődés következő fázisa, hogy a „bérrabszolgaság”, az „adós-rabszolgaság” és a fogyasztásfüggőség is azok legyenek. Azért, hogy soha többé ne kelljen szobrokat dönteni.

19. Leszivárgás

Nem baj, ha „sokasodnak” a szupergazdagok, mert minél többen vannak, annál több „leszivárog” a vagyonukból a szegény, nyomorgó tömegekbe. A neoliberalizmus egyik legnagyobb hazugsága, csalása és önámítása ez a gondolat. Még jóindulattal sem lehet tévedésnek minősíteni, hiszen ők maguk is tudják, hogy ez nem igaz, csak a szegény és tanulatlan népet butítják még tovább vele. Mert amennyi leszivárog, az nem arányos, nem igazságos és nem elegendő. Csak annyi szivárog le, amennyi ahhoz nélkülözhetetlen, hogy ne törjön ki éhséglázadás, amennyit a pazarló, fitogtató luxus élvezetéhez leszivárogtatni kényszerülnek. Mindenki tudja, hogy a gazdagabbak zsugoribbak, a leggazdagabbak a legzsugoribbak, azért is lettek a leggazdagabbak. Kell gondnok és házvezetőnő, bébiszitter és házitanító, sofőr és kertész, ügyvéd és testőr, személyi titkár és menedzser, de ők nem az a „tömeg”, amely elvárja a leszivárgást.

Vajon az immateriális javakból, a legnagyobb értéket képviselő tudományból és művészetekből (a tudásból és szépségből, rációból és esztétikából) mennyi szivárog le a mélyszegény, a halmozottan hátrányos helyzetű néptömegbe? Az eszményekből, az emberi erőnyekből, az absztrakt emberi jogokból, az alapvető szabadságokból és egyenlő esélyekből mennyi konkretizálódik a valóságban? Még rémisztőbb kérdésként: a nagy eszmékből mi lett a valóságban? Valóságshow a kereskedelmi televíziókban? A történelem tanulsága, hogy a kenyeret nem pótolják a cirkuszi

játékok. A rabszolga felkelés egy egész civilizációt képes elsöpörni. Vagy jönnek a barbárok, mai divatos néven a neoprimitívek. Ez a választék?

20. Érdemes és érdemtelen

„Suum cuique” – mindenkinek a magáét – mondja a latin bölcsesség, a jogban az igazságosság mértéke. Alapvető jogelv, egyúttal erkölcsi alapelv is. Kinek mi és miből mennyi jár, ki mire érdemes, azt kapja meg. Kinek mi nem jár, mire érdemtelen, azt ne kapja. Már gyermekként sokszor halljuk: ezt megérdemelted! Jó, ha a jutalmat, nem jó, ha a büntetést. Arisztotelész az érdemest és az érdemtelen összekapcsolta az igazságossággal és az igazságtalansággal. Ha arra érdemes személy kap kitüntetést, az igazságos, ha érdemtelen kap, az igazságtalan. Ha az érdemtelen nem kap kitüntetést, az is igazságos, ha viszont az nem kap, aki érdemes volna rá, az igazságtalan. A jóléti demokráciák és jogállamok állandó dilemmája, kik érdemesek a szociális juttatásokra, kik érdemtelenek. Az alanyi jogon járó juttatások köre tele van igazságtalansággal. Mert „minél bőségesebb az ingyen ebéd, annál hosszabb a sor”, beállnak a tehetősebbek is, sőt egyes gazdagok is. Gazdag szülők gyereke után is jár a családi pótlék, az iskolai ingyen ebéd és az ingyen tankönyvek. Ilyen az alapjövedelem intézménye is. Az alanyi jogon járó juttatásoknak csak kényelmi oka van: ne kelljen mérlegelni, elbírálni, az érdemes vagy érdemtelen kérdését eldönteni. A szocializmusban – a társadalmi tulajdonjog bázisán – az alanyi jogon járó juttatások kialakították az emberekben a „járandóság” szemléletét. A paternalista juttatások mindenkinek, mint a társadalmi tulajdonjog alanyainak jártak, részesedésként a tulajdon hasznaiból, nem csak azoknak – kárpótlásként –, akiknek a magántulajdonát elkobozták.

És most sincs ez másként, a szociális jogállamban sem. Sőt, a fogyasztói társadalom marketing- és reklámapara azt sulykolja: „ez jár önnek”, hozzátéve azt is, „mert ön megérdemli”! Ha igen, ha nem! Ha van pénze rá, ha nincs. Ha adót és járulékot fizetett érte, ha nem. Ha megdolgozott érte, ha nem. Ez a világ is tele van igazságtalansággal.

21. Élvhajász

Ez a szó a magyar nyelv gazdagságának, kreativitásának egyik gyöngyszeme. Élvhajász az az ember, aki az élvezeteket hajszolja, azért él, hogy élvezkedjen, minél többféle módon, és minél intenzívebben. Aki élvhajász, az hedonista, a hedonizmus az élvhajászat. Nem csak egy ember lehet élvhajász, lehet egy egész társadalom is, vagy egy-egy történelmi korszak is. Most, a 21. század elején élvhajász korszakban élünk. Ha nem is az egész társadalom, pláne nem az egész emberiség, de az emberek jelentős hányada élvhajász, vagy az szeretne lenni, mert az a minta a számára. Aki élvhajász, az élvezetfüggő. Ha nem élvez eleget, akkor megvonási tünetei vannak. A sokféle – korunkban egyre többféle – függőségből nehéz kigyógyulni. Minél súlyosabb egy-egy függőség, annál nehezebb. Minél nagyobb dózis kell az élvezethez, annál gyorsabban megy rá az élet, annál valószínűbb a túladagolás és a halál. A legveszélyesebb a kábítószer-függőség, de minden függőség bizonyos fokig kábítószer-függőség. A piacgazdaságnak, a fogyasztói társadalomnak és általában az ideológiáknak és a politikáknak megvannak a maguk módszerei, hogyan tegyék függővé a tömegeket. A függőség – minden függőség – szabadsághiány. Ráadásul olyan szabadsághiány, amelyet a tömegek néha még élveznek is. Miközben a méltóságuk sérül, de észre sem veszik. Mintha mélyaltatásban volnának. Ébresztő!

22. Agyhekkelés

Meghekkelni egy számítógépet – célja az adatlopás, a pénzlopás; pénzt, amióta létezik, mindig loptak, az adatlopás új, az adat is „általános egyenértékes”, bármire átváltható, felhasználható. A lopás: jogtalan eltulajdonítás (elsajátítás, sajátta tévése valaminek, ami a másé). A meghekkelés azonban lehet fordított irányú is: „belopni”, bevinni, bejuttatni adatot (vírust, kémszoftvert) más gépébe. Ennek célja lehet a számítógépes tartalom pusztítása, rombolása, de lehet a módosítás, változtatás, átalakítás is. Olyan állapot előidézése, eredmény elérése, amelyet a tulajdonos nem akart. A számítógép alkalmassá vált az emberi tudat és akarat manipulálására, az emberi agy meghekkelésére is. Belopni valamit az emberi tudatba és ezen keresztül manipulálni a „szabad” akaratot, a tudatot, és ezáltal a cselekedetet is. Az agyak meghekkélése által tömegek cselekszik azt, amit eredetileg és egyenként senki sem akart. Ahogyan azt Karinthy Frigyes már megírta. Mikor Pilátus feltette a kérdést, kit bocsásson szabadon, a rablógylkos Barabbást vagy Jézust, akiben bűnt nem talált. Egyenként mindenki Jézust akarta, de a tömeg együtt mégis Barabbást kiáltott; Jézust pedig keresztre feszítették! Az agyhekkelésnek ugyanez a veszélye: az autonóm személyiség megölése.

23. Ember és polgár

Ebben a sorrendben: előbb ember, aztán polgár. Az ember magánember, a polgár közpolgár. A közpolgár helyi, lokálpatrióta, vagy állampolgár, patrióta (hazafi). Ha az állam és a nemzet határai nem esnek egybe, mint Magyarország esetében, más állam polgára is lehet magyar hazafi (patrióta). A legújabb elképzelések szerint az ember „továbbfejlesztve” európai polgár,

sőt globalizált „világpolgár” is. Lehet az egyes ember mindez együtt és egyszerre? Vagy a fejlődés „magasabb fokán”, például a „nyílt társadalomban” már csak globálpolgár? Az ember régi polgári minőségei már elavultak, a történelem szemétdombjára dobandók? Semmi esetre sem! Volt már ilyen kísérlet, nem is oly régen és nem is tőlünk távol, a kommunista embertípus kísérlete, aki elsősorban „világproletár” lett volna, és csak másodsorban ember. A kísérlet – súlyos emberáldozatok árán – nem sikerült. A sorrendre tehát most is, sőt a kudarcból okulva még inkább ügyelni kell. Az ember elsősorban ember, szabad akarattal bíró morális emberi lény. Másodsorban családtag. Harmadsorban egy lokális közösség tagja. Negyedsorban egy állam (és nemzet) polgára. Ötödsorban európai ember, a keresztény civilizáció közösségének szolidáris tagja. Hatodszorban a globális közösségnek, az emberiség nagy családjának, a „világfalunak” is tagja. Földlakó. Így, egyre táguló koncentrikus körökben. Ezek kemény magja azonban mindig az egyedi ember kell maradjon, akinek a lényege, esszenciája pedig az embersége. Ha azt sikerül megvalósítani és megőrizni, akkor a többi is működni fog.

24. Kötésben

Aki kőből, téglából, vályogból falat rak, annak tudnia kell, hogy azokat egymással kötésben kell rakni, úgy lesz statikai szempontból szilárd a fal, állékony az épület. A jó kötés még a földrengést is kibírja. Nemcsak a turisták, de még a tanult építészek is csodálják Peruban Ollantaytambo több ezer éves megalitikus komplexumait, az ősi inka építményeket, amelyeknek szabálytalan gránittömbjeit az építők úgy illesztették egymáshoz, hogy azok stabilan tartsák egymást, átvészelve a földrengéseket is. A mai

modern vasbeton épületek néha kártyavárként omlanak össze, ha megrendül alattuk a föld.

Vajon az emberi gondolatépítmények egyes elemei, hitek és eszmék, filozófiák és vallások, ideológiák és politikai nézetek, a természet- és társadalomtudományok eredményei milyen kötésben vannak egymással, hogyan illeszkednek egymáshoz? Kibírják-e, ha megbillen alattuk az eddigi világrend, vagy a már beköszöntött globális krízishelyzetekben ezek is kártyavárként fognak összeomlani?

25. Illeszkedés

Az építésügyi törvények és hatóságok egy új építménytől megkövetelik, hogy az *illeszkedjen* a természeti és az épített környezetbe. Ez több, mint a károkozás tilalma, több, mint esztétikai értékvédelem, a funkcióra és a jövőbeni várható hatásokra is kiterjed. És persze konfliktusokat is gerjeszt, mint általában a régi és az új ütközése. Ezeket a konfliktusokat nem illik buldózerekkel megoldani, lerombolva a régit, eltakarítani az új útjából. De a maradandónak hitt értékek védelme sem elég ok minden új megoldás elutasításához. Az illeszkedés valójában egy okos kompromisszum, fontolva haladás. Menteni, ami menthető és arra érdemes, engedni az újat, ha attól jobb lesz az ember és a világ.

Nincs ez másként a tudományos építmények, a gondolatrendszerek világában sem. Vannak például ősi jogelvek, több évszázados jogi közmeggyőződés, de vannak új, eltérő jogi megoldások is, amelyek az új körülményekhez és az azokból adódó új követelményekhez jobban illeszkednek. A kettő célja ugyanaz kell legyen: hogy tisztességesebb legyen az ember, és igazságosabb, békésebb legyen a társadalom, és fenntartható legyen a világ.

26. Új gondolat

Ha nincs új a nap alatt, akkor nincs új gondolat sem. Minden gondolatot elgondolt már valaki, valamikor, valahol – ezt azonban sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet. Vélelmezni igen. Régi, szép, értékes gondolatokat lehet idézni, akár újonnan felfedezni. Az újabb és újabb generációk ugyanarról ugyanazt gondolhatják, mintha teljesen új gondolatuk volna. A gondolat is születik, megfogon a gondolkodó ember agyában, megtermékenyítik más gondolatok, növekszik, formálódik, beérik, világra jön, valamilyen módon megnyilvánul, más (mások) számára is hozzáférhetővé válik. Genetikailag magában hordozza szülője személyiségét, gondolatelődeit, majd szocializálódik: továbbgondolják, erősítik, gyengítik, cáfolják, javítják, tökéletesítik. A gondolatcsemetéből fáska lesz, ágazik-bogazik, a magasba tör, szelek hajtogatják, elég erős-e a törzse, az ágai. Hoz-e gyümölcsöt, vagy csak szép gondolatvirág. Az ember eszes lény, *Homo sapiens*, ezáltal jutott a törzsejlődés csúcsára. Descartes szerint *cogito ergo sum* – gondolkodom, tehát vagyok. II. János Pál pápa szerint azonban ezzel „fenekestül felforgatta a filozofálás addig megszokott módját”.¹⁵ A teremtett világ, a létezés sokkal gazdagabb annál, mint amit az ember racionálisan elgondolni képes. A helyes sorrend ezért: *vagyok, tehát gondolkodom*. A felvilágosodás indította el az embert azon a tévúton, amely oda vezetett, hogy az ember maga akart egy új, tökéletes embert és világot, emberi társadalmat teremteni. Az ész legyőzte a hitet, szekularizálta a mindenható államot. A 20. századi ateista totális diktatúrák a bizonyítékai, az ember mekkora tévedése volt ez. De ez az okos ember mintha nem tanulna saját kudarcaiból, újra és újra Istennek – Teremtőnek – képzei magát. Erről szól Yuval Noah Harari egyik világsikerű könyve, a *Homo*

¹⁵ II. JÁNOS PÁL (2005): *Emlékezet és azonosság*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 17.

deus.¹⁶ Holott csupán egy teremtmény a létező világban, abban kellene a helyét megtalálni. A létezés és benne az emberi lét maga a csoda, nem kell új csodákat kitalálni, kigondolni. Érdemes ezen elgondolkozni.

27. Felfedezések

Az emberiség történetében az egyik nagy fordulat – Johannes Keplernek és Galileo Galileinek köszönhetően – a *geocentrikus világkép* felváltása volt a *heliocentrikus* világképpel. Rádöbbszenni, hogy nem az ember lakta Föld a világ közepe, hanem csak egy hatalmas golyó, amely más égitestekkel együtt kering a Nap körül, nem volt egyszerű dolog. Arra azonban jó volt, hogy az ember vérszemet kapjon, és elkezdje ezt a – még mindig hatalmasnak hitt – földgolyót körülhajózni, felfedezni és meghódítani. A birtokba vételhez (*okkupáció*) elegendő volt egy zászlót mint felségjelet kitűzni, és attól kezdve a tulajdonosa az angol, holland, spanyol, portugál stb. uralkodó lett. Európa a világ urává vált, terjesztette hitét és civilizációját, és cserébe kirabolta a gyarmatait. Aki a rablott kincsekből gyárakat, utakat, hidakat, kikötőket, vasutat épített és sok munkást alkalmazott, az még sokkal gazdagabb lett. Aki viszont fényűző palotákat épített, és sok cselédet alkalmazott, az végül elszegényedett. Európában az „észak és dél” különbözősége ma is jelzi ezt. És voltak persze távolabbi országok a periférián, akik mindebből kimaradtak, ezt pedig a „nyugat és kelet” különbözősége jelzi ma is Európában. A 20. század második felében már úrhajók indultak a világűr meghódítására, Neil Armstrong amerikai zászlót tűzött ki a hold felszínére

¹⁶ Yuval Noah HARARI (2020b): *Homo deus. A holnap rövid története*. Budapest: Animus Kiadó.

lépve. Naprendszerünk beletörpült a tejútrendszer galaxisába, az pedig beletörpült az univerzum időbeli és térbeli végtelenjébe. Azt hihetnénk, hogy mindezek következtében a „legnagyobb” az ember törpült, a földi porszem méretarányosan az univerzum porszemparánya lett. Csakhogy közben az is kiderült, hogy ez a porszemparány lény egyenként 100 billió (százezer milliárd) sejtből áll, és egyetlen sejtjének sejtmagjában egy kromoszóma egyetlen DNS-molekulájának csavart duplaspirálja négymilliárd adatot, információt (örökítőanyagot) hordoz. Állítólag az ember az agya kapacitásának alig 5%-át használja, mégis ebben az agyban ébredt *öntudatára* az értelmetlen univerzum élettelen anyaga. Melyik a nagyobb csoda? A végtelen univerzum, vagy a véges ember? Eljön-e majd az idő, amikor az ember az agyának 100%-át fogja használni, vagy az 5%-ot is rábizza a komputerekre? Most még ő programozza a számítógépeket, majd később azok fogják programozni az ő agyát? Ezek a kérdések messze vezetnek és túl nehezek, ne is foglalkozzunk velük. Elegendő azt belátni, hogy az univerzumot nem lehet meghódítani, nem lehet emberi uralom alá hajtani, legfeljebb a *sci-fi* irodalomban és filmekben. Napjaink példázzák, hogy milyen nehéz egyetlen mikroorganizmuson, a koronavíruson is uralkodni. Miért indul mégis egy-egy ember napjainkban is egy lélekvesztő hajócskával körülhajózni a Földet? Miért akarja megmászni a legmagasabb hegycsúcsokat és kitűzni a zászlóját? Alászállni a legmélyebb tengeri árokba, feltárni a még ismeretlen barlangokat? Valójában nem meghódítani és uralni akar, hanem győzni, dicsőséget szerezni magának. Holott inkább a saját önzését, *egocentrikus* énképét és világképét kellene legyőznie és uralnia. Kezdetben volt a *geocentrikus* világkép. Ma pedig az *egocentrikus* világkép az uralkodó. Egyik sem helyes világkép. Évekig betegeket ápolni egy kórház intenzív osztályán, az az igazi „csúcsdöntés” és győzelem. Amiért sokan hálásak. Minden

ember annyit ér, amennyi a feléje sugárzó hálaérzések összege. A hálaérzés szeretetétérzés, az áldozatos felebaráti szeretetért cserébe. Ez a kereszténység, a krisztusi tanítás lényege. Ez az európai civilizáció lényege. Ezt kellene végre felfedezni.

28. Én, te, ő

A Földön valaha élt, ma élő és a jövőben születendő összes (minden egyes) ember *egyedi, egyszeri és megismételhetetlen*. Ez azonban még nem elegendő ok arra, hogy büszke legyen önmagára. Erre majd akkor lesz oka, ha mások lesznek büszkéek rá, ha hálát éreznek vele szemben. Ha nem mások rovására határozza meg és valósítja meg önmagát. Ha *nem önző* individualista, *nem ego-centrikus*, hanem *szociocentrikus* *énképe* van, ha nem önmagában és önmagáért való, hanem másokért való életet él. Ha tudatában van annak, hogy mint ember annyit ér, amennyit másoknak használ. Amennyi hálaérzet sugárzik feléje mások irányából. Az egyes ember beazonosításához nem csupán másoktól való elhatárolására, de közösségek tagjaként való meghatározására is szükség van. Gyermekként családban nevelkedik, majd felnőttként saját családot alapít. Tagja egy lokális közösségnek, amelyben otthon érzi magát a világban. Egy osztályközösségben tanul, csapatban sportol, kollektívában dolgozik. Tagja nemzetének, egy történelmi, kulturális és civilizációs sorsközösségnek. Az *én, te, ő* egyesei mellett a *mi, ti, ők* közösségeit is ismeri, elismeri és tiszteletben tartja. Tudja helyét a világban és helyén kezelni a világ dolgait a saját életében. Rendet tesz és tart maga körül, hogy el tudjon igazodni. Tudja, ki az alany és mi a tárgy, melyik tárgy melyik alanyhoz tartozik. Ismeri az *enyém, tiéd, övé és a miénk, tiétek, övék* fogalmait. Megtartja a rendet, hogy a rend

is megtartsa őt. A rendet törvényekbe foglalja, hogy azokat mindenki kövesse és betartsa. A jogrend magatartásrend, megmondja, ki (a jogalany), mivel (a jogtárggyal) mit tehet (szabad) és mit nem tehet (tilos). Törvényekkel ösztönözhet a jóra, gátolhatja a rosszat. Szolgálhatja az igazságosságot, gyakorolhatja a méltányosságot. Tisztességre nevelheti önmagát és közössége tagjait, embertársait.

29. Kenyérszaporítás háború idején

Egyes jövőkutatók 2030-ra – ami néhány röpke év múlva itt van – jósolják a világ globális összeomlását. Az ukrán–oroszc testvérháború elindított egy újabb hógolyót a hegy tetejéről, amely az emberiség által lakott termékeny völgyet pusztító lavinaként fogja maga alá temetni. A háborút a sovíniszta nemzeti gyűlölet, a fajgyűlölet, a gyűlöletből fakadó erőszak váltotta ki, ez az okozat törvénye. A háború pusztít mindent, nemcsak a fegyvereket, harci eszközöket, katonákat, hanem a kultúrát, civilizációt, erkölcsöt és jogot, civil lakosságot, az emberbe és Istenbe vetett hitet, testet és lelket. A pusztítás szempontjából mindegy is, hogy a háborút milyen eszközökkel vívják: a politikai, pénzügyi, gazdasági eszközökkel vívott háború is összeomláshoz, társadalmi – immár globális – katasztrófákhoz vezet. Mert a háború eskalálódik, kiterjed, ez a természete. A háborút emberek vívják emberek ellen, a háború, a gyűlölet, a pusztítás tehát az ember természete. Nem a szeretet eszköze, nem az Isten természete. Hitetlen és lelketlen emberek természete. Pedig milyen egyszerű a házi áldás kezdete: „Hol hit, ott szeretet, hol szeretet, ott béke!” Háborúzni minden – eredendően bűnös, agresszív – ember tud, békében élni, békét kötni, kibékülni csak nagyon kevesen. Most

a békére vágyik, mondhatni a békére éhezik a világ (Ferenc pápa szerint: *békeínségben szenved*). Az orosz és az ukrán gabona piaci hiánya világméretű éhínség hullámot indíthat el. Az éhező ember rabolni és ölni is képes, hogy élelemhez jusson, hogy életben maradjon, hogy a gyerekeinek enni adjon. Az éhező százmilliók globális népvándorlása totális pusztulással fenyegeti az egész világot. Krisztus csodálatos kenyérszaporítással tudott enni adni az éhező tömegnek, akik azért gyűltek össze, hogy hallgassák és kövessék őt. Az útra – addig is és azóta is – mindig és mindenki visz magával élelmet, akkor és ott kenyeret és sült halat, és azt – a krisztusi tanítást követve – „közre” adta. A látszólagos hiányból így lett valóságos bőség, még felesleg is maradt. Nem tudom, megérti-e végre valahára a világ a krisztusi tanítást, de remélem, hogy igen. Háborúban minden – a kőolaj, a földgáz, a technológia – lehet fegyver, a gabona is. A kenyérszaporításhoz béke és szeretet kell. Ha ez bekövetkezne, az maga a csoda volna. Éppen erre a csodára, csodálatos kenyérszaporításra van szüksége a világnak. Talán ez fogja kikényszeríteni a békét. Reméljük! Sőt higgyünk benne! A hit ereje csodákra képes.

30. A háború örvénye

A háború örvénye is – miként a gyors és kanyargós folyóvízé – elkapja, lehúzza és megöli az embert. Egyre mélyebb gödröt ás maga alatt, egyre gyorsul a forgása, egyre nagyobb víztömeget szippant be magába, egyre táguló körből. Hasonlóan: a nemzeti, azon belül a nemzetiségi, faji, vallási, bőrszín vagy származás, születési vagy vagyoni helyzet miatti gyűlölet is sértő, megalázó szavakkal, apró jogtalanságokkal, jogfosztásokkal indul, majd

tettleles erőszakkal, lincselésekkel folytatódik, végül előkerülnek a fegyverek, és kezdődik a háború. A felek egyre több emberi és anyagi erőt vetnek be, egyre durvább módszereket, egyre embertelenebb eszközöket alkalmaznak. Szövetségeseket keresnek, támogatásokat kérnek, egyre többeket vonnak be az egymás elleni harcukba. A háború eszkalálódik földrajzi térben, résztvevőkben, ártatlan kívülállókban, eszközökben és módszerekben, és egyre jobban elhúzódik időben is. A háborús pusztítás, veszteség is egyre nagyobb, emberben, fegyverekben, gazdasági és pénzügyi erőforrásokban, jogokban és erkölcsökben, kultúrában és civilizációban. Nem volt még túl régen a 20. század két nagy, tömegpusztító világháborúja, és a sok kis regionális háborúja, amelyeknek a legfontosabb tanulságait jó volna nem elfelejteni: 1. A modern kor háborúit már nem lehet megnyerni. 2. A háborúnak az ezernyi szállal összefűzött világban mindenki a vesztese. 3. A háború mindig eszkalálódik, örvénye mindent és mindenkit beszippant, és pusztulással fenyeget. Ideje volna végre elkerülni, megelőzni, vagy ha ez nem sikerült, kirugaszkodni belőle, a még nagyobb pusztulás megelőzése érdekében. Tárgyalni kell, szót érteni egymással, fegyverszünetet és békét kötni, majd békében élni és együttműködni, vesztes-vesztes játékok helyett nyertes-nyertes játékot játszani. Ezért jött létre és erre való az ENSZ és az Európai Unió is. Közvetíteni (mediálni) kellene a háborúzó felek között, ha azok már képtelenek szóba állni is egymással. Az orosz–ukrán háborúban azonban mindkettő (Európa és az ENSZ) béna, moralizál, és az egyik pártjára áll, miáltal hadviselő fél lesz, még ha direkt módon nem is vesz részt a fegyveres harcokban. Eszkalálják a háborút, ahelyett, hogy véget vetnének neki. Jó szóval, okos kompromisszumokkal, emberséges eszközökkel. A nagy globális összeolvadásban, az „emberiség családjában” minden konfliktusra kell és lehet megoldást találni. Csak akarni és cselekedni kell, inkább előbb, mint utóbb.

31. Rabszolgalázadás

Az egypólusú liberális gazdasági világrendszer a piaci versenyre épül, ami ugyan már nem teljesen szabad, de még mindig szabadabb a kelleténél (a szükségesnél), mert a nagyoknak és az erőseknek kedvez, ők mindig győztesek, a kicsik és gyengék (akik sokkal többen vannak) mindig vesztesek. A vesztesek nem szeretnek vesztesnek lenni, gyűlölik a nyerteseket. Pláne ha erőfőlényükkel visszaélve tisztességtelenül versenyeznek. A nagyok és erősek is gyűlölik egymást, mert félnek egymástól és attól, hogy őket is legyőzik a náluk is erősebbek. Aki fél, az támad, mert a „legjobb védekezés a támadás”. A sportban a „fair play” a törvény, a gazdaságban a nagyobb erő, amit háborúban szokás érvényesíteni. A legnagyobb és legerősebb gazdasági-pénzügyi hatalmak a háborúkon is mindig nyernek és még gazdagabbak lesznek. A gazdasági versenyt is, a háborúkat is a legkorszerűbb, legfejlettebb technikákkal vívják. De ha a „katonák” már mesterséges intelligencia által vezérelt robotok lesznek is, a vesztesek mindig az emberek. Igaz, ők is lassan „Homo roboticusok”, termelő eszközök. *Servi res sunt*, „a rabszolgák dolgok”, mondták a rómaiak, „beszélő szerszámok”, mondták a görögök. Nincs semmi új a nap alatt, voltak és vannak (és úgy tűnik, lesznek is) rabszolga felkelések, lázadások és lázongások is, csak az elnevezésük más, az eszközeik és a módszereik mások. Harcos *feminizmus*, Black Life Matter (BLM), *cancel culture*, *woke kultúra*, LGBTQ-mozgalom, *genderideológia*. Infokommunikációs és digitalizált világunkban immár globális méretekben terjednek és szerveződnek. Mozgató és hajtó erejük az objektíve vesztesek, és az önmagukat szubjektíve vesztesnek érzők indulata, a harag, a *gyűlölet* és a *bosszú*, nem csupán a jelen, de a múlt sérelmei miatt is. Nemcsak szobrokon, könyveken, történelmi relikviákon állnak bosszút, de a „rabszolgatartók” ma élő utódain

is, különösen a fehér, a keresztény és a heteroszexuális embereken. „Bűnbakokra” mindig szükség volt, és úgy tűnik, van ma is, hogy folyjon a vér az áldozati oltárokon, vagy hogy legyen kit keresztre feszíteni. Régen a rabszolgatartók büntették halállal a szökött vagy a lázadó rabszolgákat, ma a lázadó rabszolgák büntetik – az eltörölt halálbüntetés helyett – szimbolikus halállal (szobordöntés, könyvégetés, karaktergyilkosság) a volt és a jelenlegi „rabszolgatartókat”. Kétségtelen tény, hogy bűn nélkül nincs ember a Földön, és ez alól a lázadók sem kivételek, de ezen az alapon mindenki bűnösnek minősíthet és büntethet mindenki mást. Az is tény és való, hogy a mai „bérmunka-társadalomban”, a *bérrabszolgaság, a fogyasztásfüggőség és az adósrabszolgaság* világában, az *uzsoracivilizációt* építő transznacionális monopolkapitalizmus globalizált világában eddig soha nem látott tömegnek, 5-6 milliárd embernek van oka az elégedetlenségre, sőt valamilyen lázadásra. De milyenre? Ez itt a legfőbb kérdés. Mert tény az is, hogy a ma működő gazdasági alapok szétverésével, az alapokat működtetők kiirtásával olyan méretű humanitárius katasztrófa következhet be, amely az egész emberiség kipusztulásával fenyeget. Lesz, aki megnyomja ennek a láncreakciónak az indítógombját? Douglas Murray szerint ma is *A tömegek tébolya*¹⁷ fenyeget, márpedig – bizonyíték rá az egész 20. század – a tébolyult tömegben mindig akadnak (nem is kevesen), akik megnyomják a gombot. Ehhez képest csak halvány remény, amit Csányi Vilmos humánetológusunk vizionál, hogy a világhálón összefűzött emberi agyak tömege, „A globális elme” képes megoldani az új, globális problémákat.¹⁸ Csakhogy ez a globális elme nagyon lassan tanul, nehezen igazodik el és szelektál jól a hatalmas tudásanyagban, sőt

¹⁷ Douglas MURRAY (2020): *A tömegek tébolya*. Pécs: Alexandra Kiadó.

¹⁸ CSÁNYI Vilmos (2018): *A globális elme. Elmélkedések a világról*. Budapest: Libri Kiadó.

inkább haszontalanságokra és ártalmas szórakozásra, élvezetekre használja a világhálót, miközben a harag (ami rossz tanácsadó), a gyűlölet és a bosszú reakcióideje nagyon rövid. Jó volna ezért nagyon gyorsan elővenni egy, az emberiség történetében már megszerzett *egyetemes* tapasztalati tudást, amely képes orvosolni a robbanásveszélyes, tömegpusztító gyűlölet problémáját. Ilyen több is van, csak kevesen és kevészer használják: a józan ész (*ratio, prudentia*); a bölcsesség (higgadt, előrelátó mérlegelés); az önuralom és önmérséklet (*temperantia*); az igazságosság (*iustitia*); a belátás (a tévút feladása és a jó útra térés); a helyes út keresése, megtalálása és a rajta való megmaradás; a mindehhez szükséges erősség (*fortitudo*); az erőszakmentes ellenállás képessége; az egyetemes szeretet vallása; a hit az áldozatos szeretet erejében, abban, hogy a gonoszt nem egy még nagyobb gonosszággal, hanem jósággal lehet legyőzni. Vagy ahogy Bibó István ajánlotta: az *erőszakgesztusokat szeretetgesztusokra kell cserélni*. Az erőszak, a gonosszság sokféle formában megnyilvánulhat: gondolatban, szóban, cselekedetben vagy akár mulasztásban. Az erőszak és a gonosszság így is, úgy is bűn. A szeretet *lefeagyverző ereje* azonban még sokkal több változatban a bűn ellenszere lehet, ahogyan Pál apostol szeretethimnuszában olvasható.¹⁹ A szeretet a katolikus egyház tanítása szerint eleve *egyetemes*, de valamennyi nagy világvallás közös nevezője is. Vagy ha még nem volna az, azzá lehetne tenni. Azért, hogy ne csak Európa építse a *szeretet civilizációját*, hanem az egész globális világ, az egész emberiség. Erre kellene rádöbbsenteni a globális elmét, hogy ne keresgéljen hosszan, ne hezitáljon. A szeretet eszméje az ember természetének, emberségének része, az emberiséget szolgálja, ezért is egyúttal vallási és isteni parancs. Szeresd felebarátodat, mint önmagadat, sőt szeresd ellenségedet is, mint önmagadat, amikor önmagad ellensége vagy. Ha megdobnak kővel, dobd vissza

¹⁹ 1Kor 13,1–8.

kenyérrel; ha arcul ütnek egyfelől, tartsd oda a másik arcodat is. Ha ennek teljesítéséhez kevés – márpedig kevés – az emberi józan ész és a bölcsesség, az emberek belátási képessége és ereje, megnöveli azt az isteni erő, a hit ereje, a lélek ereje, hogy fenntartható legyen a világ, és megmaradjon benne az ember, az emberséges Ember, az emberiség univerzális eszméje és értéke.

32. Vonzerő

Vannak emberek, akik vonzanak minket, akiknek keressük a társaságát, és ellenkezőleg, vannak, akik taszítanak, akiknek a társaságát igyekszünk elkerülni. Mind a *vonzerőnek*, mind a *taszítóerőnek* lehetnek külsődleges okai (szépség és tisztaság, illetőleg csúnyaság, elhanyagoltság), és lehetnek belső okai (okosság, kedvesség, illetőleg ostobaság, durvaság).

Szűkebben a vonzerő alatt a *szexuális vonzerőt* értjük, tipikus esetben egy férfi és egy nő között. Ez a vonzerő *kölcsönös, testi és lelki* vonzalmat jelent. Természettudományi területekről vett magyarázatokkal: működnek közöttük a hormonok (biológia), működik közöttük a *szerelem kémiaja*. A fizikából (a mágnesességből) vett hasonlattal azt is mondjuk, hogy az „ellentétek vonzzák egymást”, aminek az ellentettje az „azonosságok taszítják egymást”. Ez nyilván részigazság, talán csak annyit jelent, hogy az, ami kiegészít, ami hiányt pótol bennem, az vonz (a teljesség, a tökéletesség felé), amivel magam is rendelkezem, arra nincs mástól szükségem. Ugyancsak a fizikából vett hasonlattal, van, akivel *egy hullámhosszon* vagyunk, azzal meg(fel)erősítjük egymást, és van, akivel eltérő (más) hullámhosszon vagyunk, ott fellép az „interferencia” jelensége, zavarjuk, gyengítjük egymást, kioltjuk egymás hatóerejét; előbbiekhöz vonzódunk, utóbbiakat természetesen kerüljük.

Ha valaki tudatosan fejleszti és alkalmazza a vonzerejét ezen a szűkebb területen, azt *csáberőnek* is mondjuk. Egész iparágak épültek ki az ilyen eszközök és szolgáltatások területén (kozmetikai vagy szépségipar). A „*kozmetikázni* valamit” azonban azt is jelenti, hogy elleplezni, eltüntetni valami hibát vagy hiányt, azaz hazudni, a másikat becsapni. A kisebb korrekció viszont megengedett, pláne ha a másiknak is van (már miért ne lenne, az a természetes) kisebb hibája, amelyet ő is korrigál.

A szexuális vonzerő – különösen fiatal korban, a párkeresés életszakaszában – hatalmas érték, több lehetőséget ad a legmegfelelőbb partner kiválasztására, a szelekcióra. Egyszer kell csak dönteni, de akkor alapos megfontolás után és jól, lehetőleg egy életre szólóan, mindkét fél – utódaikra is tekintettel: minden érintett – vonatkozásában. Ez a döntés nem könnyű, sőt nagyon nehéz, de megéri a fáradságot.

A vonzerővel általában, a szexuális vonzerővel pedig különösen, sokféle módon és mértékben vissza is lehet élni. A nagyobb (erősebb) vonzerő a riválisokban (versenytársakban) irigységet, féltékenységet, haragot, bosszút, erőszakot generálhat. A vonzókkal ellenkező nemű vonzottak körében a *nyertesek* között az *osztás* kényszere okozhat konfliktusokat, a *vesztesek* között pedig az elutasítás, a kitaszítottság érzése (nem kellesz, menj innen, hagyj békén stb.), a megaláztatás okozhat súlyos (lelki) sérülést. A súlyosan sértett (magát sértve érző) ember gyakrabban lesz öngyilkos vagy gyilkos. A másikkal való egyesülés vágyának (a szeretetvágnak) a megghiúsulása, kioltása pusztító hatású lehet, gyűlöletbe fordulhat át. A vonzerő mikénti gyakorlása tehát a párkapcsolatokon túlmutató, a kisebb-nagyobb emberi közösségek belső életét szervező erővé válhat. Evolúciós szemléletű történész, biológus, humánetológus, pszichológus tudósok ezzel magyarázzák a *nőuralom*, a matriarchátus jelenségét, ami több mint kétmillió évig uralta az emberi (ös)közösségeket, a korabeli társadalmakat.

Ez még a természetben, a természet adta javakkal a *létezés* egzisztenciális módján élő társadalom volt. A vadászó-gyűjtögető életmódban a fajfenntartás ösztöne elsőbbséget élvezett – belső, érzelmi, tudatos és akaratlagos jellege folytán – a létfenntartás embertől független, külső körülményeivel szemben. Persze ott is működött a legfőbb törvény: az *élelmet meg kell osztani*, ami a teljes közösség pusztá életben maradásának, létezésének a záloga volt. Ezzel párhuzamosan működött a „szexualitást meg kell osztani” törvénye, amit a gyakorlatban – vonzerejükkel élve vagy visszaélve – a nők érvényesítettek (valósítottak meg). De hogy hogyan, mennyire konfliktusmentesen, arról képzeink lehetnek, de tényleges ismeretünk nincs. A ma is – párkapcsolati és társadalmi méretekben is ható – női szexuális vonzerő működési tapasztalatait vetíthetjük vissza az ősi múltunkba. A női vonzerő működése lehet nagyon sikeres, lehet nagyon kudarcos, lehet békítő és lehet konfliktusgerjesztő, az egekbe emelhet és porig alázhat, erőszakot és háborút, vagy szeretetet, hálát és hűséget hozhat a világba. Lehet a házasság és a ráépülő család legnagyobb értéke, és mint ilyen élvezheti a társadalom és az állam védelmét és támogatását, de ha „casus belli”, akkor háborút, pusztítást, rombolást is szülhet. A hit és a vallás segítségével lehet *szentség*, de kárhozatba is vihet, pokolra is juttathat.

A mezőgazdasági forradalommal bekövetkezett életmódbeli paradigmaváltás következtében a magántulajdonos termelő-gazdálkodó ember, a férfi „vonzereje” ha le nem is győzte, de háttérbe szorította a női vonzerőt. A létfenntartás ösztöne, a fáradságos munka kényszere „beelőzte” a fajfenntartás, a szexualitás ösztönét. Az élete párjáról és közös gyermekeikről gondoskodó férj és apa „jutalma” a *férfi és atyai hatalom*, a férfiuralom, a *patriarchátus* lett. A tulajdonjogok társadalmi megoszlása, mennyiségi és minőségi hierarchiája „begyűrűzött” a házasságba és a családba. Másfajta alárendeltség, többletjogok és kiváltságok alakultak ki, és ez még

ma is érezteti hatását, bár mára túlélte önmagát. A férfiuralom ellen is – kialakulásától kezdve – harc folyt a nők felszabadítása és a gyermeki jogok védelme érdekében, amely a 19–20. században érte el a tetőpontját. A *harcos feminizmusnak* köszönhetően most ismét fordulni látszik a történelem „uralmi kereké”, holott egy egyensúlyi – egyenjogú és mellérendelt – helyzetet kellene kialakítani. A feminizmus sem térhet vissza új nőuralomként, a cél magának az uralom jelenségének a megszüntetése, előbb a házasságban és a családban, majd pedig az egész társadalomban, immár globális értelemben is. Az egyenjogúság és a mellérendeltség *nem egyformaság!* A nemeket tilos eltörölni, megváltoztatni, felcserélni, csereberélni! A nők maradjanak és legyenek igazi nők, a férfiak pedig férfiak! A nők legyenek jó feleségek és jó anyák, a férfiak jó férjek és jó apák, működjön közöttük kölcsönösen a vonzerő, ami összehozza, egységbe olvasztja és egyben megtartja őket, és fenntartja (reprodukálja) a társadalmat is! Mégiscsak van (és maradjon is) közöttük természetes különbség! Éljenek a különbségek, amelyek vonzzák egymást! Azért éljenek, hogy vonzzák egymást, és azért vonzzák egymást, hogy éljenek!

33. Életek, esélyek, életesélyek

Minden ember életét, esélyeit *külső* (természeti és társadalmi) és *belső* (genetikai, testi, lelki, szellemi) *adottságok és körülmények* határozzák meg (determinálják), vagy legalábbis nagymértékben befolyásolják. A saját élete, a saját sorsa elvileg minden embernek a saját kezében van, szabad akaratával formálhatja azt. Veleszületett *készségeit* fejlesztheti, új *képességeket* szerezhet, *tehetségével* (tálandumaival) jól sáfárkodhat, *előnyeit* kihasználhatja, *hátrányait* leküzdheti, ha mindehhez van elég testi és lelki *ereje, késztetése és lehetősége*, hite és támogató (szolidáris) közege.

Legnehezebb helyzetben a 3H-sok, a *halmozottan hátrányos helyzetűek* vannak. A testi és/vagy szellemi fogyatékosággal élők, a mélyszegénységben, alacsony kulturális szinten élők, a munkanélküliek, a hajléktalanok, a krónikus betegségekben szenvedők stb. Nekik – miközben gyengék és elesettek – *ember feletti erőre*, a családjuk, környezetük, az állam és a társadalom, az egyházak és a hit támogatására és erejére van szükségük.

Ugyanakkor vannak *halmozottan előnyös helyzetűek* is: okosak, szépek, egészségesek, jómódban élők, gazdagok. Nekik már az is elegendő, ha nem csúsznak le előnyös helyzetükből. De ha jól használják ki előnyeiket, még feljebb emelkedhetnek. Ha anyagi és szellemi gazdagságukat képesek mások javára is hasznosítani, áldássá lehetnek sokak számára, akik hálával éreznek irántuk, áldják a nevüket. Ez az igazi érték, az emberség mértéke.

Ép testben ép a lélek, ép az elme, ép egészében az ember: épek a gondolatai, a szavai, a tettei. Ha épsége sérül, az végigfut a láncolaton. Szélesebb értelemben: ép természetben ép a társadalom, épek az emberek is. A test épségben tartásához testkontroll, az elme épségéhez agykontroll, a lélek épségéhez lélekkontroll szükséges: *testnevelés, munka, torna, testmozgás*; az elme pallérozása az *oktatás, képzés és művelődés*; a lélek épségéhez lelki gyakorlatok kellenek, lelki gondozás szükséges. Mindhárom: aktivitás, tudatos formálás, karbantartás és fejlesztés. Ezekbe fonódik be az esélyek *kiegyenlítése*, személyre szabott programokkal, edzéssel és neveléssel, gyógyítással (megelőzéssel, pontos diagnózissal, célzott terápiával), életmentéssel és lélekmentéssel. De mindig maradnak *esélytelenek*. Az esélytelenség életvesztés és lélekvesztés; embervesztés (mint a háborús vagy a járványos, ugyanúgy az esélyhiányos veszteség is embervesztés). Ezt csökkentheti a sikeres és helyes *szocializálás*: a családi mintakövetés, a korcsoportos (generációs), a faluközösségi, a kisvárosi, a munkahelyi, a nemzeti és a tömegtársadalmi minták követése,

a média hatása. A személyiség kibontakozása a közösségekben, azok által és nem azokkal szemben. A pozitív diszkrimináció, a tehetséggondozás, a felzárkóztató programok, az esélynövelés és kiegyenlítés. Az integráció, és nem a szegregáció. Esélyegyenlőség, de nem egyformaság! A *diverzitás* sokféleség a lényegi egységben, változatosság, változékonyság, előremenet, fejlődés. Az unió: egység a sokféleségben. Egység a közös értékekben, a közös múltban, a közös történelemben, az alapvető rendezőelvekben, a békében és a biztonságban. Egyenlőségre törekvés a lehetőségekben, az esélyekben, az életesélyekben, tudva és ismerve a különbözőségeket ugyanezekben.

34. Puzzle vagy mozaikkép

A puzzle egy előre elkészített, majd feldarabolt kép, amelyet a darabjaiból újra és újra össze lehet rakni, és mindig ugyanaz lesz. Ezzel szemben a mozaikkép különböző színű és formájú kőlapocskákból összerakott padlókép vagy templomi falifreskókép, a művész tehetségétől és fantáziájától függően mindig más és más lesz.

Gondolatokból is lehet puzzle képet összerakni: a világon bárki, bárhol, bármikor rakja össze őket, mindig ugyanaz a kép jön ki. Ellenben a gondolatmozaik-lapocskákból a gondolkodó ember tehetségétől és fantáziájától függően mindig más műalkotás születik, amely művészi vagy tudományos, maradandó értéket hordoz.

A gondolatokat szavakkal fejezzük ki, a szavak betűkből rakhatók össze. A *szókirakó* játékokban betűkből kell értelmes szavakat kirakni. A gondolkodásban értelmes szavakból kell értékes gondolatokat összerakni. Ha egy nagy halom betűt a földre szórunk, mennyi az esélye, hogy a „To be, or not to be”,

vagy az „ember: küzdj és bízva bízzál!” összeáll belőle? Ehhez a Teremtő erejére vagy az *alkotó emberre* van szükség. A teremtés és az alkotás nem *evolúció, hanem kreáció*.

35. Robotizáció

A *robotizáció* az élő munkaerő – azaz az ember – kiváltása, helyettesítése a termelés folyamatában. A tömegtermelés folyamatában a termelő tömeg kiváltása, a futószalagmunka és a futószalagmunkások korában (lásd Chaplin: *Modern idők*). Lélekölő és természetellenes munka, az ember természetével ellentétes, ember- és természetkárosító. Fenntarthatatlan. Mert mi az ember természete? Gondolkodó és lelkes lény: racionális és spirituális. Konstruktív és produktív, önmagát és embertársait szeretni képes, szolidáris, sőt áldozathozatalra is képes. A robot viszont csak robotol, de fáradhatatlanul, másnak dolgozik, másé a haszon. Az ember szeret magának dolgozni, a sajátjában, azt gyarapítva. Abban szívesen fárad. Mindenki tudja, hogy egy nem robotoló munkás többet teljesít, mint két robotoló (Hajnóczy József). Öngondoskodó, önellátó, önfenntartó: önálló, autonóm, szabad ember. Polgár és állampolgár. Robotizált munkahelyen az ember a robot kiegészítője, avagy egy kiegészítő robot? *Alkotó rész* (résztvevő) vagy *alkatrész*? Személy vagy tárgy? Beszélő, érző szerszám? *Servi res sunt* – visszafejlődtünk a rabszolgaságba?

A földjét művelő szántó paraszt egyetlen nap alatt 30-35 kilométert gyalogolt. A természetben! Nem aszfalton, nem városi félmaratont futott. Közben *művelte* a földet, és gyakorolta a *jó gazda* gondosságát, edzette és fejlesztette önmagát.

36. Függőség

A függőség: rabság. Akitől vagy amitől függ az ember, annak a rabja. A koroknak megvannak a maguk tipikus függőségei, mindig jönnek új függőségek, de a régiek is maradnak, így egyre több a függőség. Alkohol-, kábítószer-, gyógyszer-, szerencsejáték- (kártya-, lóverseny-, lottó-), internet-, pornó-, szex-, munka-, shopping-, fogyasztás-, technológiafüggőség stb. A függőség mentális zavar, korlátozott cselekvőképességet eredményez, ami korlátozott belátási képességet jelent a saját ügyeinek vitelében. A függő ember nem a maga ura. A függőség önveszélyes, a családra veszélyes, összességében a társadalomra veszélyes. Az ember saját szabadságát és méltóságát sérti. A függőség: kiszolgáltatottság, uralom egy egyébként szabad ember felett. Emberfeletti erő kell a megszabaduláshoz is. Például a hit ereje, hit a Szabadítóban és remény a szabadulásban. Erős lélek és erős akarat.

A függőség: betegség, lehet gyógyítani, de nem könnyen. Jó pszichológusok és pszichiátriai ellátás, gondozóhálózat kell hozzá. Jogi segítség a gondnokság alá helyezés, amely nem támadás a személyiség ellen, hanem érte van, segítség az ő érdekeinek védelmében. Enyhébb eszközök a családi, rokoni, baráti, munkatársi, felebaráti szeretet, támogatás, segítségnyújtás, féltés, aggodás, feddés, figyelmeztetés, útmutatás, példaadás.

37. Ellentétpárok

Ellentétpárok mozgatják és tartják egyensúlyban a világot, az embert. Erők és ellenerők hatnak testünkre, lelkünkre, értelmünkre, erkölcsi érzékünkre. Emberség és állatság. Emberiesség és állatiasság. Test és lélek. Ösztön és ráció. Akarat (gondolat)

és cselekedet. Alany és tárgy. Dolog és személy. Szabadság és rab-ság. Jóság és rossz-ság. Tőke és munka. Uralom és szolgálat. Kapitalizmus és szocializmus. Evolúció és revolúció. Függetlenség és függőség. Demokrácia és diktatúra. És mindezeknek az árnyalatai. Végtelen sokszínűség és eligazodási nehézség. Egyszerű, bonyolult és túl bonyolult. Ellentétpárok keverése és keveredése. Fasiszta kommunizmus (József Attila). Liberálfasizmus (politikai korrektség). Látszatdemokrácia. A nép uralma, vagy az *aljanép* uralma (*oklokrácia*). Iránymutató eszme (eszmenyi megoldás) és a valóság. Valóságshow-műsorok álvalósága és az igazi va-lóság. Ellentétpárok szakadozott hálójában vergődik a világ. Az árnyalatok is szakadások? Lyukak a hálón, amelyeken át ki lehet menekülni a szabadságba? Vagy kibújni az egyértelműség felelőssége alól, elbújni a zavarosban, megsemmisülni a káoszban?

„Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet” (József Attila: *Levegőt!*), „Ahol a szabadság a rend, mindig érzem a végtelent!” (József Attila: *Töredékek*). A szabadság rendje: a törvény hálója. Nem kerítőháló, nem befog és kifog, hanem határt szab, terel és irányt jelöl, utat mutat. A jó törvény nemcsak emberi, de természeti, erkölcsi és isteni is. Ezek sajátos ötvözete.

38. Háború

Immár több mint egy éve tart az orosz–ukrán háború. A *villámháborús terv*, miként az első és a második világháborúban, most sem jött be, ez is elhúzódik és elfajul. Putyin szeme a képernyőn, füle a hadijelentéseken, keze az atomrakéták indítógombján. 70 évesen, ha a keze megremeg, akaratlanul is megnyomhatja. A szó szoros értelmében egyetlen ember kezében a világ (a földi élet) sorsa. Nem túlzás ez? Mit tehetnénk ellene? A háború a politika folytatása fegyverekkel. A politika az érdekek harca, nemzeti,

birodalmi, geopolitikai, világhatalmi érdekek harca, vagy hatalmi tébolyban szenvedő (?) uralkodók érdeke? Más szóval *eszement* (őrült) emberek és vezérkarok érdeke, vagy szubjektív akarata, zsarnoksága. Az emberi szavak (tárgyalások) *fegyverét* a *fegyverek szava* váltotta fel. Abból csak pusztítás következik: emberi életek, javak elpusztítása, károk, veszteségek elszenvedése. Az egyetlen ellenszer a visszatérés a tárgyalóasztalhoz: fegyverszüneti megállapodás, majd békekötés. Nem lehetne a fegyverek szavát végleg betiltani? Nem lehetne a háborút a politika eszköztárából végleg kihagyni? Bibó István szerint a háború *erőszakgesztus*, ellenszere a *szeretetgesztus*. *A rosszat jóval győzd le!* Nem egy még sokkal rosszabbal. Vesd be a *szeretet lefegyverző erejét!* Ellenségedet se a háború előtt, se az alatt, se utána ne alázd meg, jóságod *parázs a fejére!* Érd el, hogy belássa, a háború *vesztes-vesztes játszma*, a győztese is vesztes, az emberségét veszti el!

II. Tulajdon és gazdaság

1. Tulajdonfosztás

Első hallásra is nyilvánvaló, hogy a *tulajdonfosztás* a *tulajdonosztás* ellentéte, amely sejtetően ugyanolyan gazdag és súlyos jelentéstartalommal bír, mint az ellentétpárja. A tulajdonosztás történelmi jelentőségű példája az 1945-ös földosztás, az ezeréves álmom beteljesülése, a föld utáni éhség kielégítése. A félfedális, félkapitalista, de lényegét tekintve az úri Magyarország vége. A nem úrnak született túlnyomó többség megaláztatásának, méltóságsérelmének vége. A magyar polgárosodás – ki tudja hányadik – újabb kezdete, a polgári Magyarország fogantatása. Élt három évet, elvetélt 1948-ban, a megszálló Szovjetunióval és magyar csatlósáiknak, a kommunistáknak köszönhetően. Azért, amit Kovács Imre parasztpárti politikus fogalmazott meg a legszebben: „A földreformmal a politikai hatalom is átszállott a népre. Parcellázták a politikai hatalmat is.” Azért, amiért a munkások is kiírták a gyárak kapujára 1945-ben: „Miénk a gyár!” Mert a társadalmi és a politikai demokráciát gazdasági, tulajdonosi demokráciával kívánták szilárdan megalapozni. Mert így akarták valóra váltani a magyar polgárosodás legnagyobbjainak, Kölcseynek és Deáknak az álmát, a „szabadság és tulajdon” egységét. Mert ismert volt az európai polgárosodás

korából, hogy a hatalom legfőbb korlátja a polgárok tulajdona. Ez volt elviselhetetlen a proletárdiktatúra állama, a totális hatalom gyakorlója számára. Olyannyira elviselhetetlen, hogy nemcsak a magántulajdonától fosztottak meg mindenkit, de még az emberek tulajdonosi tudatát, tulajdon utáni vágyát is igyekeztek kiirtani. És bár fájdalmas, de be kell vallani, sikerült is nekik. Részben ezzel magyarázható az 1989/1990-es legújabb polgárosodási kísérletünk kudarca. Hiába írta választási zászlájára a legnagyobb rendszerváltó párt a régi jelszót: „Szabadság s tulajdon” (Kölcsey), folyton csak a szabadságot hangsúlyozták, a tömegek tulajdonhoz juttatása elmaradt. Tulajdoni, gazdasági bázis nélkül azóta a szabadság is újból kiüresedett, a globális tőke legnagyobb öröme. Mert az sem szereti a tulajdonosi demokráciát, a gazdasági és azon keresztül a politikai hatalom felparcellázását. A globális gazdasági rendbe integrálódva csak a félf feudális, félkapitalista Magyarország épült „újja”.

Ha ma nincs is esélye, de van-e még egyáltalán reménye a polgárosodásnak, a polgári Magyarország építése újrakezdésének? Vagy ezt a sikeres tulajdonfosztás végleg meghiúsította? Hiszen ma az emberek többsége inkább menekül a tulajdon elől, kivéve persze a fogyasztási javak tulajdonát, ami lényegileg megegyezik a szocializmusban is elismert személyi tulajdonnal. A munkát adó, ám fáradtsággal, felelősséggel és kockázatokkal is járó tulajdon az, ami már nem álma és nem vágya senkinek, vagy csak nagyon keveseknek. A túlnyomó többség, amikor elmenekült a szocialista paternalizmusba, majd a szociális piacgazdaságba, a szociális biztonságot ígérő jóléti jogállamba, valójában a tulajdonnal együtt járó terhek, köteleességek, a kockázatok vállalása és a felelősség elől menekült el, de ezzel a szabadságát is feladta, vagy legalábbis redukálta. A „bérmunka-társadalom” megelégszik a bérmunkáslét szabadságával, ami mégsem egyenlő a rabszolgasággal vagy a jobbágysággal! Főleg, ha a fogyasztás

szabadsága a fogyasztás bőségével is párosul. Ez akkor zavaró, ha a fogyasztás csak fogyasztási kölcsönből bővíthető, és az eladósodott fogyasztó adósrabszolgaságba süllyed, és rádöbben, hogy ő egyúttal berrabszolga is, aki ráadásul fogyasztásfüggő! Akkor talán rádöbben, hogy nemcsak a valódi polgári tulajdonra alapozott szabadságnak, de a szabadság feladásának, a tulajdon előli menekülésnek is nagy ára van. Ezek között lehet választani. Elvileg szabadon, de inkább a körülmények által kényszerítve. Márpedig akit kényszerítenek, az nem szabad ember. A kényszerítő körülmények mögött is mindig a kényszerítő körülményeket kialakító és fenntartó, a kényszerszert alkalmazó emberek rejtőzködnek. Ők a pénzoligarchák. A globális uzsoracivilizáció uralkodó elitje.

2. Földéhség – pénzéhség

A „földéhség” Magyarország történelmében mint politikai fogalom leginkább az 1945-ös földreformhoz, a nincstelen, azaz föld nélküli tömegek földhöz juttatásához, a földosztáshoz kapcsolódik. Ahogy akkor mondták, a nagybirtokrendszer felszámolásával, a föld szétoztásával a magyar parasztság ezeréves álma, föld utáni vágya vált valóra. Mindig büszke voltam rá, hogy Magyarországon elsőként a szülőföldemen, Tiszanagyfaluban osztották ki a földet, három nappal a törvény hatálybalépése előtt, mert itt volt a tavasz, szántani és vetni kellett, dolgozni kellett a betevő falat és az új világ reményében. A földosztás valójában tulajdonosztás volt, a kevesek kezében koncentrált nagy tulajdonok sokak közötti igazságos, demokratikus szétoztása. Megint más megközelítésben a földhöz juttatás a saját tulajdon és a saját munka egységének megteremtését jelentette, ami a polgárosodás korának és eszméjének a sajátossága. A földosztás tehát a polgárosodás

előfeltétele és biztosítéka is lehetett volna, ha sikerül. Közelebbről a parasztpolgárosodás eszköze, amit nálunk a népi írók mozgalma követelt az 1920-as, 1930-as években, amikor még a lakosság többsége falun és a mezőgazdaságból (a földből) élt. Követelésük azonban a magyar polgárosodás hőskoráig, Hajnóczy, Kölcsey és Deák koráig, a jobbágyfelszabadítás gondolatáig nyúlik vissza. Akkor – összhangban az európai felvilágosodás és polgárosodás nagy gondolkodóinak eszmerendszerével – a tulajdon a tulajdonos szabadságát alapozta meg, a tulajdon a szabadság szinonimája volt. A szabadság és tulajdon kettősének jelentősége azonban a közgazdaságon és a politikán is túlmutatott, erősítette a polgárok emberségét és hazafiságát is. Deák Ferenc különösen szép megfogalmazásában: „A szorgalomnak két hatalmas rugója van: *szabadság és tulajdon*. Két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt s lelkesedést a hon védelmében, s e két ösztön: *szabadság és tulajdon*. Csak két erő köti biztosan a népet honhoz és törvényhez, s e két varázserő: *szabadság és tulajdon*. Azon törvény, melyet az örökmegváltásról alkotott mostan a törvényhozás, a szabadság és tulajdon boldogító közáldásainak első alapját tette le, s ezen alapról biztosan fog emelkedni honunk szebb jövődjéje. A tulajdonnal bíró szabad polgárok számát neveli ezen törvény, pedig csak ezek által erős a haza, mert a szabadság többekkel megosztva becsében nem vesz, sőt erejében nyer s biztonságában nevedik.”¹ A haza bölcsének gondolata nemzeti identitásunk részévé vált és egy évszázaddal később a népi írók mozgalmában még életben is volt. Veres Péter kevesebb pátosszal így fogalmazott: „A kisbirtokos saját földjén talál munkát és saját maga termeli a kenyerét. Ez nagy dolog, a legnagyobb dolog a földön, mert a legnagyobb egyéni szabadságot biztosítja az embernek,

¹ DEÁK Ferenc (1889): *Gondolatok 1833–1873*. Budapest: Ráth Mór, 1840.

ezért ragaszkodik a paraszt olyannyira, életre-halálra a földjéhez. Igaza van. A legmagasabbrendű élet a szabad kisbirtokos élet.”² A parasztpolgárosodás, a magyar polgárosodás folytatódhatott (elkezdődhetett?) volna tehát 1945-ben a földéhség kielégítésével, a földosztással, ha az új hatalom, a szovjet típusú kommunizmus képviselői is így gondolkodtak volna. Csakhogy ők saját eszmerendszerük jegyében kiirtották a polgári tulajdont, osztályellenségként üldözték a kisbirtokos polgárt is, és felszámolták a polgári szabadságot. A globális liberalizmusnak pedig, a washingtoni doktrína szentháromsága – liberalizáció, dereguláció, privatizáció – jegyében 1989–90-ben esze ágában sem volt a folyamatot újraindítani, saját gazdasági és pénzügyi hatalmi érdekeivel szemben cselekedni. Az új magyar politikai elit pedig sodródott a győztes ideológiával, az adósrabszolgaság kényszerei között vergődve. Sőt joggal tárhatta szét a karját, feltéve a kérdést: az ezeréves álom szertefoszlásával, tömeges földéhség és tulajdon utáni vágy hiányában ugyan mit is tehetne? Ezek halála után nincs feltámadás. Valóban nincs? De hát akkor mi lesz a nemzeti identitásunkkal, a magyar polgárosodással?

Globalizálódó világunkban, a kibontakozó (de még nem tudjuk, merre és hova fejlődő) posztindusztriális társadalomban a földéhséget a pénzéhség, a tulajdon utáni vágyat a bőséges fogyasztás utáni vágy váltotta fel. A tulajdonos polgárok szabad társadalmából a bérmunka társadalma lett, fogyasztásfüggő bérabszolgák és adósrabszolgák társadalma. A pénzéhség sajátja nem a szorgalom és a gyarapodás, hanem a mohóság, az irigység és a gátlástalanság. Aki pénzéhes, az nem a saját erejéből, hanem mások rovására akar gazdagodni. Legyen az illető akár

² VERES Péter (1948): *A paraszti jövődő*. Budapest: Sarló Kiadó, 86.

bérrabszolga, akár globális pénzügyi nagyúr. A pénzéhség éppen ezért nem lehet nemzeti identitásunk új összetevője, se az új globális kultúra alapja, tekintve, hogy ugyanúgy képes mindezeket lerombolni, elpusztítani, miként a kommunizmus is elpusztított mindent, ami polgári volt.

3. Versenygazdaság

A kétpólusú világrendszer lényegét Ernst Schumachernek sikerült egy egyszerű sémába tömöríteni. *Magántulajdon-piacgazdaság-demokrácia* egyfelől, és *köztulajdon-tervgazdaság-diktatúra* másfelől. A magyar, új gazdasági mechanizmus bevezetése (1968) és a kismagántulajdoni alapú második gazdaság megerősödése után sokan sokat gondolkodtunk a két séma kombinációinak lehetőségein. A szocialista árutermelés, szocialista piacgazdaság és a szocialista vállalkozás fogalmai (mai szóval: hungarikumok) már nem minősültek eretnek gondolatoknak, de a „jóléti szocializmushoz” kevésnek bizonyultak. Habár az emberek többsége a körülményekhez képest (szovjet megszállás, ideológiai alapú egypártrendszer, puha diktatúra) ezeket is előrelépésként értékelte, és igyekezett a maga és családja javára kihasználni. Ez az igyekezet sokszor önkizsákmányolást is jelentett, főállást a szocialista szektorban, másodállást a magánszektorban. Sokan az egészségükkel vagy az életükkel fizettek ezért, a rendszerváltást követően mégis érezhető volt valamiféle nosztalgia a korszak iránt, ami ha alacsonyabb szinten is, mint a Nyugat, de szociális biztonságot és esélyegyenlőséget biztosított, miközben honorálta az egyéni többlet-erőfeszítést. A gazdasági rendszerváltás mindkét területen jelentős visszaesést hozott. Nemcsak a másfél millió

új munkanélküli mondhatta, hogy „nem ilyen lovat akart”, de akinek megmaradt a munkája, az is méltóságát sértőnek érezte, hogy ő csak 30%-át éri az osztrák sógornak. A politikában új dogmaként ismételtetett „magántulajdoni alapú piacgazdaságról” kiderült, hogy az multinacionális, transznacionális és globális tőketulajdoni alapú piacgazdaságot jelent, ami – mielőtt privatizálta volna – súlyosan igazságtalanul leértékelt az állami-össznépi tulajdont, majd utána leértékelt a magyar munkaerőt is. Nem törődött azzal, hogy az addigi „társadalmi tulajdonos” és munkaerő egyúttal ember is. A vagyonvesztés és a jövedelemvesztés egyúttal méltóságvesztéssel is járt. A piaci törvényeket nem morálfilozófusok és nem a keresztény erkölcs professzorai írják. Sőt nem is azok, akik az emberi jogok – úgy is, mint morális jogok – katalógusait dokumentumokba foglalták, és ma is egyre bővítik. A piaci és az erkölcsi törvények nem egymástól függetlenül, nem párhuzamosan hatnak, hanem egymástól egyre jobban eltávolodnak, még a végtelenben sem találkoznak. De az is lehet, hogy egymással szembemennek, aminek katasztrófa lesz a vége, ahogyan az a történelem során nem egyszer, nem is kétszer előfordult. A versenygazdaság ugyanis nem nyertes-nyertes játszma. Abban túl kevés a nyertes és túl sok a vesztes, a vesztesek pedig – ha tűrhetetlenné válik az igazságtalanság – fellázadnak. Az igazságosság új egyensúlyokat követel, immár globális méretekben. Új egyensúlyok hiányában nem lesz igazság és így békekesség sem a Földön. Nem tekintem ilyen új egyensúlynak azt, ha az ENSZ a migráció jogát alapvető emberi jognak tekinti humanitárius, morális alapon. A migránsok emberi jogainak ugyanis a materiális alapjait kellene megteremteni. Ehhez viszont azt a globális versenygazdaságot kellene radikálisan átszervezni, amely a tömeges népvándorlást kiváltotta és elindította. Annak piaci törvényei pedig ma még sokkal erősebbek, mint az emberi jogok moralitása.

4. Egoizmus – altruizmus

Karl Marx még úgy gondolta, hogy a forradalmak a történelem mozgonyai, azok viszik előre a világot. Csakhogy a forradalmak nemcsak felfalják a saját gyermekeiket, hanem eszmei alapjukat is aláássák azzal, hogy önmaguk ellentétébe fordítják át. Sőt, ellentétes tartalmú eszmék, fogalompárok forradalom nélkül is állandó harcban, olykor effektív háborúban állnak egymással, nem egyszerűen a másik legyőzésére, hanem a teljes megsemmisítésére törekedve. Liberalizmus és szocializmus. A liberalizmus az egyesek felszabadítását, jogképességét és törvény előtti egyenlőségét hirdette, de újratermelte, sőt növelte a materiális egyenlőtlenséget, válságból válságba, most globális katasztrófába sodorva a világot. A szocializmus teljes, materiális egyenlőséget hirdetett, de ez nem a jólét, hanem a szegénység egyenlősége lett (bár voltak „egyenlőbbek”) annak árán, hogy magántulajdonától mindenkit erőszakkal megfosztottak, és ezzel a szabadság is odalett. Léti-jogosultságát mindkettő a másik hibáinak hangoztatásával igazolta. Valójában mindkettő csődöt mondott. A liberalizmusból az lett jó, ami benne szociális, a szocializmusban az volt jó, ami benne liberális lett. Mert a nép okosabb, mint az ideológus, dogmatikus politikai vezetők. Folyton az egyensúlyt, az arany középutat, a békességet keresi, egyszerűen azért, mert létbiztonságban szeretne élni, és fáradozásának gyümölcsét maga szeretné élvezni. Ennek ellenére a jobb és bal harca ma is dúl – pedig mindkét oldal tartalmilag átszíneződött, és középre húz –, legfeljebb, kommunikációs világunkban, a fegyverarzenál változott. A harc gyökere tehát valószínűleg mélyebbre nyúlik.

Egoizmus vagy altruizmus? Önzés vagy együttműködés? A két pólus harca az ember mint élőlény génjeibe lehet kódolva. A két legerősebb ösztön, a létfenntartás (az életben maradás) és a fajfenntartás (az élet továbbadása) szélső esetekben

az egoizmust táplálja. A józan ész azonban – és *tudattal* kizárólag az ember rendelkezik – az együttműködést favorizálja. Erről szólnak a nagy dilemmát modellező játékelméletek, mindig az együttműködést hozva ki győztesnek. Ebben kellene hogy segítsék az embert a vallások, az ideológiák, a nagy eszmék és a napi politika is. Természetesen egymással is együttműködve. Sajnos, nem ez a helyzet.

Ernst Schumachertól olvastam Keynes 1930-as, a nagy világgazdasági válság idején írt gondolatait: „talán már nincs is olyan messze az a nap, amikor mindenki boldog lesz. Akkor majd ismét többre becsüljük a célt az eszköznél, és a jót választjuk a haszonnal szemben. Ám vigyázat! Mindennek még nincs itt az ideje. Még legalább száz évig el kell hitetnünk magunkkal és mindenkivel, hogy ami jó, az gonosz, és ami gonosz, az jó, mert a gonosz hasznos, és a jó nem az. A kapzsiság, az uzsora és a gyanakvás legyenek még egy kis ideig az isteneink. Mert csak ők vezethetnek ki bennünket a gazdasági szükség alagútjából a napvilágra.”³ Ez a minden emberben meglévő önzés, sőt „a gonosz” (lehet, hogy az Antikrisztus?) vegytiszta ideológiája, amely azóta is működik. Szerencsére az ígért száz év hamarosan lejár, már csak egy évtizedet kell kibírni és túlélni. De mi legyen addig, és mi lesz azután? Nyilvánvaló, hogy eljött a józan ész, a tudatos választás ideje. Elő kell venni a belátás erényét, be kell látni, hogy a haszonelvűség helyett a jót kell választani. A profithajszá nem uralhatja tovább a világot. Be kell látni, hogy ami gonosz, az nem jó, és már nem is hasznos. A kapzsiság, az uzsora, a gyanakvás nem részei a boldogságindexnek.

Egy internetes szavazáson a 20. század három legértékesebb emberének Teréz anyát, Albert Schweitzert és II. János Pál pápát

³ Ernst SCHUMACHER (1991): *A kicsi szép*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 22.

választották. Albert Schweitzer szerint „[a] kultúra lényege az egyén, valamint a társadalom erkölcsi tökéletesedése”.⁴ Ő és két győztes társa ebben nagy példát mutatott. De vajon hányan lesznek az önkéntes követőik? A tökéletesedés lassú folyamatát fel lehet-e gyorsítani, lehet-e az egyént és a társadalmat tudatosan – akár jó törvényekkel – tökéletesíteni? A történelem tanúsága szerint ez eddig nem sikerült. Most azonban új, eddig nem létezett kényszerítő körülmények vannak. Talán a nagy világvallások segítségével, ha harc és vallásháborúk helyett ezek képesek volnának együttműködni egymással, és az államok is velük – túlélve az ateista vallásként működő szekularizáción –, valamint egymással is. Túl sok a „ha”, és túl nehéz a feladat. De a reményt feladni nem szabad. Az internetes szavazás eredménye a józan észre és az emberek erkölcsi tökéletesedésére utal. Csak így tovább, nincs sok időnk!

5. Birtokolni és létezni

Erich Fromm híres könyvének címe *Birtokolni vagy létezni?*.⁵ A szerző kérdez, az olvasónak válaszolnia kell. Vagy a birtoklás egzisztenciális módját, vagy a létezés egzisztenciális módját választhatja, harmadik út nincs. „A birtoklás egzisztenciális módja a magántulajdonból ered. Ebben az egzisztenciális módban csakis és egyedül a szerzés, valamint a szerzett javak megtartását biztosító korlátlan jog számít. A tulajdon-orientáltság másokat kisémmiz, és tőlem semmilyen további erőfeszítést nem kíván a tulajdonom megtartására, illetve produktív felhasználására.

⁴ Albert SCHWEITZER (1974): *Életem és gondolataim*. Budapest: Gondolat Kiadó, 121.

⁵ Erich FROMM (1994): *Birtokolni vagy létezni?* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ez az a viselkedés, amelyet a buddhizmusban »vágynak«, a zsidó és keresztény vallásban pedig »kapzsiságnak« neveznek. Minden-
kiből és mindenből élettelen, a hatalomnak alávetett tárgy lesz.”⁶
„A tulajdonom alapoz meg engem és identitásomat.”⁷ „A birtoklás
egzisztenciális módja, a tulajdonra és a profitra irányultság
szükségyszerűen szüli a hatalom utáni vágyat, illetve a hatalomtól
való függőséget. Erőszak szükséges ahhoz, hogy megtörjünk
annak az élőlénynek az ellenállását, aki felett uralkodni akarunk.
A magántulajdon hatalmat kíván.”⁸ „A létezés egzisztenciális
módja a szereteten, a megosztáson és az adni tudáson nyugszik.”⁹

Az ember mentális zavaaraival és társadalom-lélektannal is
foglalkozó szerző természetszerűleg másként látja a tulajdont,
mint egy közgazdász vagy egy jogász. A maga nézőpontjából
igaza is van. Más nézőpontból azonban másként látszik ugyanaz.
A jog szempontjából én a könyv címében a „vagy” kötőszót „és”-re
változtatnám. A sorrendet is helyesebb volna megfordítani:
létezni és birtokolni. Így, fontossági sorrendben, lehet a létezés
egzisztenciális módját választani, belátva azonban, hogy a pusztá
létezéshez is nélkülözhetetlen bizonyos javak meghatározott
mennyiségének a birtoklása. A fő kérdés ezek után áttevődik
a „mely javak mekkora mennyiségének” a birtoklására. Az elmúlt
200 évben ez volt, és ez ma is a legélesebb politikai – vagyonpo-
litikai, birtokpolitikai, költségvetési, adózási, szociálpolitikai,
oktatáspolitikai, egészségpolitikai stb. – kérdés, nemzetállamokon
belül, európai uniós és globális szinten is. Mindez beágyazódva
a fenntarthatóság-fenntarthatatlanság bonyolult összefüggés-
rendszerébe! Vissza kell fogni a termelést is, a fogyasztást is, újra
kell kalibrálni a szociális biztonsághoz való jogokat, magát a jóléti

⁶ FROMM 1994: 80.

⁷ FROMM 1994: 81.

⁸ FROMM 1994: 84.

⁹ FROMM 1994: 85.

jogállamot is. Miután az emberek a kiharcolt és megszerzett jogokat megszokott járandóságnak tekintik, nagyon is kérdéses, hogy ez a redukció a tömegdemokrácia intézményrendszerében, békés úton egyáltalán lehetséges-e? Ahogyan Szent II. János Pál pápa is fogalmazott: „A *lenni* értékeit felváltották a *bírn*i értékei. Az 'életminőséget' főként vagy kizárólag a gazdasági hatékonysággal, túlzott fogyasztással, fizikai szépséggel és gyönyörrel mérik, elhanyagolva a mélyebb – személyek közötti, lelki, vallási – létezés dimenzióit. [...] Amikor pedig a jövőbeli jólét is köddé foszlik, akkor mintha az életnek elveszne az értelme és nő a kísértés az emberben, hogy megváltják tőle.”¹⁰ A létezés egzisztenciális módjának választása tehát nem lesz könnyű, de nem is lehetetlen: egy *értékrendszer*oáltást feltételez, amely lehet, hogy több boldogságot és békességet hoz az egyesek és a társadalom számára is. Enélkül viszont a javak elosztása és újraelosztása körüli harc csak élesedni fog, apokaliptikus méreteket.

6. A gazdag ifjú

A davosi világgazdasági csúcs előtt egy héttel minden évben közzéteszi *egyenlőtlenségi jelentését* az Oxfam civil szervezet, a szupergazdagok éves vagyongyarapodásának és a világszegénység alakulásának adatait. Így például, hogy a világ 2153 milliárdosa gazdagabb, mint 4,6 milliárd szegény, illetve mélyszegény ember együttesen. Vagy hogy Föld összlakosságának 1%-a (azaz 80 millió ember) kétszer annyi vagyont birtokol, mint 8 milliárd (nyolcezer millió) ember. A globális vagyoni egyenlőtlenség megállíthatatlan és irányíthatatlan. A globális pénzügyi és gazdasági

¹⁰ II. JÁNOS PÁL (2010): *Minden napra egy gondolat*. Szerk. Jerome Vereb. Budapest: JLX Kiadó, 365.

hatalomnak se korlátja, se ellensúlya, miközben a klímaváltozás jelzi, hogy ez a folyamat a szakadékba vezet. Az idő pedig sürget, a folyamatot nemcsak megállítani kellene, de vissza is fordítani. Jó törvényekkel. Hiszen ha ez a folyamat „törvényes”, akkor nyilvánvaló, hogy az egyenlőtlenségi szakadék növekedését lehetővé tevő törvények rosszak. Márpedig a szupergazdagok gyakran mentegetik magukat azzal, hogy ha tisztességtelen is a gazdagodásuk, de törvényes. Alapvető követelmény azonban, hogy nem elég a törvényeket betartani – pláne ha azokat saját érdekeiknek megfelelően ők maguk diktálták a törvényhozóknak – tisztességesnek is kell lenni. Erről eszembe jut a bibliai gazdag ifjú esete Jézussal.

„És imé hozzá jöven egy ember, monda néki: Jó mester, mi jót cselekedjem, hogy örök életet nyerjek? Ő pedig monda néki: Miért mondasz engem jónak? Senki sem jó, csak egy, az Isten. Ha pedig be akarsz menni az életre, tartsd meg a parancsolatokat. Mondta néki: Melyeket? Jézus pedig monda: Ezeket: Ne ölj; ne paráználkodjál; ne lopj; hamis tanubizonyságot ne tégy; Tiszteld atyádat és anyádat; és: Szeresd felebarátodat, mint te magadat. Mondta néki az ifjú: Mindezeket megtartottam ifjúságomtól fogva, mi fogyatkozás van még bennem? Mondta néki Jézus: Ha tökéletes akarsz lenni, eredj, add el vagyonodat, és oszd ki a szegényeknek: és kincsed lesz a mennyben; és jer és kövess engem. Az ifjú pedig e beszédet hallván, elmene megszomorodva; mert sok jószága vala.”¹¹ Jézus pedig levonta a tanulságot: „Bizony mondom nektek, hogy a gazdag nehezen megy be a mennyeknek országába.”¹² A példabeli ifjú – különösen mai mértékkel mérve – biztosan nem volt szupergazdag. Így ma még inkább igaz, minél gazdagabb valaki, annál nehezebb tökéletesnek lenni. A tanulság is ugyanaz,

¹¹ Mt 19,16–22.

¹² Mt 19,23.

a világ és benne a gazdagok azóta sem változtak semmit. De ne legyünk igazságtalanok, mivel közülük sem lesz „batus halott” senki, nem fogják a vagyonukat a túlvilágra magukkal vinni, akad már közöttük néhány „szétosztó” adakozó is. A többség azonban úgy véli, hogy további gazdagodása is jótétemény a világ számára. Mert ha neki többje lesz, több „csurog le” a szegények számára is. Ezt írta meg Kahlil Gibran *Jézus, az Emberfia* című könyvében, megszólaltatva a gazdag ifjúembert. „Ő pedig felszólított, hogy adjam oda összes vagyonomat a szegényeknek, és kövessem. Ám neki semmije nem volt; ezért nem is tudott semmit a vagyon nyújtotta biztonságról és szabadságról, sem az abból fakadó méltóságról és önbecsülésről. Harmincöt rabszolgám és szolgám van; néhányan erdeimben és szőlőimben dolgoznak, mások hajóimat vezetik távoli szigetekre. Mármost ha rá hallgatok, és vagyonomat a szegényeknek adom, mi történt volna rabszolgáimmal és szolgáimmal és feleségükkel és gyermekeikkel? Ők is koldusként tengődtek volna a városkapunál vagy a templom csarnokában. Nem, az a jóember nem értette a javak titkát. Mivel Ő és követői mások adományából éltek, azt gondolta, minden embernek hasonlóképpen kellene élnie. Íme, egy ellentmondás és egy talány: vajon a gazdagoknak meg kell-e osztaniuk vagyonukat a szegényekkel, és a szegényeknek el kell-e venniük a gazdag emberek kenyerét és borát, mielőtt vendégül látják őket asztaluknál?”¹³

Ennek az ellentmondásnak a feloldásával, ennek a talánynak a megoldásával kísérleteztek a rabszolgázadások, a parasztfelkelések, a polgári, majd a proletárforradalmak, a totális diktatúrák és a szociális demokráciák is. Nemzetállami szinten az utóbbiak voltak eddig a legsikeresebbek. Csakhogy az ellentmondás és a talány most globális szinten újratermelődött és kiéleződött.

¹³ Kahlil GIBRAN (2019): *Jézus, az Emberfia*. Budapest: Máltai Könyvek, 157–158.

Ennek feloldásához és megoldásához új kísérletre van szükség. Az nyilvánvaló, hogy a véres harcokat, forradalmakat, háborúkat el kell kerülni. De vajon lehet-e globális szociális demokráciát, *jóléti világállamot* teremteni úgy, hogy most már a természetet is be kell vonni a békés megoldás kialakításába? Ha nem lehetne, akkor is muszáj, vagy valami egészen új megoldást kell kitalálni, az eddigi legjobbnál is jobbat. A tökéleteshez közelítőt.

7. Dolgozói részvény

A tőke és a munka, a tőkés és a munkás összebékítésének egyik eszközeként kísérletezünk azzal, hogy a dolgozó is vásárolhasson (vagy az rt. saját részvényéből törvény alapján, alanyi jogon kaphasson) részvényt. A dolgozó ezáltal ne csak munkás, de tőkés is lehessen, ne csak bért kapjon, részesedjen a profitból is. Ilyen kísérlet lehetett volna nálunk 1985-ben az állami vállalati „vagyonjegy” is, a dolgozók részesedése az állami, össznépi tulajdonból. Ez ráadásul a teljesen személytelen, alanytalan társadalmi tulajdonjog megszemélyesítése is lehetett volna. Hasonló célt szolgált volna a rendszerváltás után a Munkavállalói Rész tulajdonosi Program (MRP) is. Mindkét megoldás kudarcot vallott. (Csak érdekességként említem, hogy fordítva, a kisrészvényesek sokaságát soha nem jogosították – pláne nem kötelezték – arra, hogy ugyanabban az rt.-ben, amelyben tulajdonuk volt, bér munkát is vállaljanak, vállalhassanak. Ezt is eleve kudarcosnak ítélték a kisrészvényesek, illetve a törvényhozók?) A bér munkás bért, kicsivel mindig több bért, majd még több bért, azonnal elkölthető jövedelmet akar egyszerűen azért, mert napi megélhetési gondjai vannak, vagy mert jobban akar élni, jólétet akar, többet akar fogyasztani. Az ember bér munkás és fogyasztó is lehet egy személyben. Bér munkás és tőkés, dolgozó és tulajdonos,

ezek egy személyben nem működnek, mintha mentális zavart, skizofréniát okoznának. A bér munkás gyűlöli a tőkést, a tőkések fél a munkástól, félti a cégét, a cége hatékonyságát és versenyképességét, olykor félti a saját és a családja életét is. Bibó István lelkesedett a munkás-önigazgatásért, csak hogy ő az rt.-t fordított felállásban képzelte el: eleve csak a dolgozók a tulajdonosok (részvényesek, vagyoni státuszjogosultak), és a tőkések csak hitelezők (kötelmi jogosultak, a haszonból kamat formájában részesedők). A két státuszt nem keverte! Liska Tibor közgazdász volt, egyik írásomra úgy reagált, hogy teljesen mindegy, hogy dologi vagy kötelmi, csak több hasznot termeljen. Ő persze nem tulajdonosban és hitelezőben, hanem az általa kreált „szocialista vállalkozóban” gondolkodott, aki az össznépi tulajdon általa licitáláson elnyert tárgyait működtette volna addig, amíg ő termeli ki a legtöbb hasznot. Ez a fiktív státusz azonban ugyanúgy nem vált valósággá, mint Bibó fordított felállású részvénytársasága. Mindkettőért kár. A haszon maximalizálásához, más szóval a profitkényszerhez azonban meg kell jegyezni, hogy az is kényszer, nem szabadság. Olyan, mint az alkohol- vagy a drogfüggőség. A profit hajszolását, a munkások kizsákmányolását, a bér munka és a természet kiuzsorázását eredményezi. Ernst Schumacher irodalmi példája és ajánlata a „Scott Bader Köztársaság”, a részvénytársaság egyfajta tulajdonközösséggé és tulajdonosi demokráciává fejlesztése. Az egyedülálló történelmi kísérlet állítólag jól működött is, mégis egyedüli és elszigetelt maradt. A brókervilág egy újabb, magasabb absztrakciós szinten működik. Tényleg mindegy neki, hogy dologi vagy kötelmi, részvény vagy kötvény, hogy a haszon a tőke vagy a munka hozadéka, egy érdeklő csupán, a pénzügyi nyereség. Megcsapolja a dolgozók bérét, a kisbefektetők, a nagy intézményi befektetők és a még nagyobb szabad pénztulajdonosok profitját egyaránt. A tőzsdei spekulánsok uzsoracivilizációvá változtatták az egész világot. Ők a gazdaság szellemi sportolói, pénzügyi

sakkjátékosok, akik saját szabályaik szerint játszanak. Ha nagyot nyernek, egy kevéske a társadalomnak is „lecsurog”, ha nagyot veszítenek, mindenki más sokat veszít. Ők akkor is tudnak nyerni, ha vesztesre játszanak. Nem csoda, ha ők uralják a világot.

8. Brókertulajdon

Az ipari társadalom születése után, a versenynek köszönhetően divattá vált az óriás méretek hajszolása (Titanic-szindróma). Ernst Schumacher szerint ez az emberiség öngyilkossága. Az ember kicsi, de óriás szeretne lenni, holott „A kicsi szép”! A méreteket vissza kell igazítani az ember méretéhez, azokat képes uralni, az óriás méreteket nem, azok uralják őt. Így van ez a pénz világában is. Az elmúlt egy-két évszázadban óriási méretű szabad pénztömeg halmozódott fel a világban és kering a tőzsdék elektronikus hálózatán, mint egy méhraj (Soros György hasonlata). Ahol virágzó mezőt – értsd hasznót, profitot – lát, oda lecsap, kiszippantja a nektárt, és továbbáll. A nagy pénztulajdonosok egyre gazdagabbak, a világ relatíve egyre szegényebb lesz. Ezt a hatalmas pénztömeget a kezelésére szakosodott specialista brókerek hada kezeli. A tisztesség és a társadalmi felelősség fogalmát ismerik, de nem alkalmazzák, viszont mesterien keltik a törvényesség látszatát. Már nem a tőkések, pláne nem a dolgozói részvényesek, sőt nem is a menedzserréteg a nagy társaságok igazi tulajdonosa, hanem a pénzvilág urai, a „pénzügyi uralom” hatalmasságai. Egyedüli céljuk a rövid távú, sőt azonnali haszon, a profit maximalizálása. Ettől függ ugyanis az ő egzisztenciájuk, pontosabban a gazdagságuk és a hatalmuk fenntartása. A gazdasági élet szereplői, a gazdálkodók, vállalkozók, a részvényesek és a bérükből megtakarító bankbetétesek a tőzsdeindexeket

és a hitelminősítéseket figyelik, nem a reálszféra folyamatait, nem a társadalmi és a természeti hatásokat és következményeket. A brókervilág, azaz a brókertulajdon működési elveit a közgazdaság-tudomány dolgozta ki, és a jog foglalta keretbe, a jog (a beruházásvédelmi és szabadkereskedelmi egyezmények, a nemzetközi pénzügyi intézmények rendszere) működteti. Ha ezek a „tudományok” nem társadalmasodnak és nem „termesztesednek”, azaz nem komplexitásában (totalitásában) szemlélik a világot, ha nem látjuk a fától (a profittól) az erdőt, akkor a veszünkbe rohanunk. A brókertulajdon az új, alattomos, fondorlatos tömegpusztító fegyver, használói arctalan, személytelen ellenségek. Olykor az emberiség jótevőinek pózában tetszelegnek. Jogokat szórnak a nép közé, hogy a pénzét elvegyék észrevétlen. A brókertulajdon túlabstrahálódott, túl távol került az egyes emberektől, de a nemzetállamoktól is, kikerült a kontrolljuk alól, majd szembefordult velük. A brókertulajdon dematerializált, derivatív, virtuális, globális felhőtulajdon. Ma már viharfelhő, jön a felhőszakadás, az új özönvíz, amely elpusztítja világunkat. Várjunk Noéra, és lessük a galambot, csőrében az olajággal? Vagy építsünk ki valamiféle viharelhárító rendszert?

9. Tulajdonmegoszlás – jövedelemmegoszlás

Kai Michel és Carel van Schaik *Az ember három természete* című könyvükben¹⁴ az egész emberiség első és mindeddig a legnagyobb paradigmaváltásának az ősközösségi (vadászó, halászó, gyűjtögető) életmódról mezőgazdálkodásra, a magántulajdoni alapra,

¹⁴ Kai MICHEL – Carel van SCHAİK (2019): *Az ember három természete*. Budapest: Typotex Kiadó.

a termelő munkára való áttérést tartja. Sokan mások is gondolták már ezt (például Friedrich Engels is *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című könyvében). Ez az áttérés lényegében az egyénről való közösségi gondoskodásról az öngondoskodásra való áttérést jelentette. Az együttműködő és egymást kölcsönösen támogató közösségről az individuális önzésre való áttérést. A közösségen belüli egyenlőségről a hierarchizált egyenlőtlenségre való áttérést. A közösség belső rendjéhez kötöttségről, a közösségi gondoskodástól való függésről az egyéni függetlenségre, az egyén szabadságára való áttérést. Az emberiség története azóta is e szabadság és az egyenlőség küzdelméről, egyensúlyba hozataláról szól. A nagy egyenlőségeszmék valójában az ősközösségi erkölcs újrafogalmazásai. Az utópistáktól a marxistákon át az illiberális demokratákig mind az egyenlőség, a viszonylagos kiegyenlítés megteremtésén fáradoznak. Előbb a tulajdonmegosztás kiegyenlítésével, a tulajdonjogok igazságos elosztásával próbálkoztak, majd ennek kudarcába beletörődve áttértek a jövedelemmegosztás viszonylagos kiegyenlítésével való próbálkozásra. Az Oxfam éves jelentéseit olvasva ez sem sikeres. Ráadásul a vagyoni (tulajdoni és jövedelmi) egyenlőtlenség ma már nem törzsi, nem nemzeti, nem is civilizációs, hanem globális méretekben és összefüggésekben merül fel. Ugyanígy a kiegyenlítés, a kiegyensúlyozás igénye is globális méretű. Csakhogy világállam, világkormány és világméretű jövedelem-újraelosztás, redisztribúció még nincs, vagy csak az alamizsnaosztás (segélyezés) töredékes szintjén. De legyen-e egyáltalán világállam, amely világbirodalomává válna, és világhuralmat gyakorolna? És persze nyilvánvalóan a nagy érdekérvényesítő képességű nagy vagyonosok (nagy tulajdonosok, kirívóan nagy jövedelműek) irányítanak. Vissza a törzsi erkölchöz, vagy tovább az egyéni önzés útján? Az első út járhatatlan, a második fenntarthatatlan, a kettő között kell egy járható és fenntartható utat találni.

10. Pénzt vagy életet!

Útonálló rablók fenyegették áldozatukat ezzel a felszólítással, gyermekmesékben és a felnőttek világában egyaránt. Ha a felszólított átadta a pénzét (ékszereit, értéktárgyait), ezzel megválthatta a saját életét, ha ellenkezett, meggyilkolták, és utána vették el mindenét.

Rabló társadalmi és gazdasági rendszerekben (szabadversenyos kapitalizmus, rekviráló államszocializmus) a rablók sokkal álnokabbak és fondorlatosabbak. Elhitetik az áldozattal, hogy az élethez alapvető joga van, amely veleszületett és tőle elvehetetlen. Élnie kell, hogy minél több pénzt „termeljen”, hogy minél többet lehessen tőle elvenni. Elhitetik vele, hogy a szabadsághoz is joga van, az is veleszületett jog, tőle el nem idegeníthető, annak ellenére, hogy proletársorban él egy „haszonember-telep” panel bérlakásában, függetlenül attól, hogy a magántőke vagy a szocialista állam „bérabszolgája”. A rablók mindig hagynak is nála annyi pénzt, hogy éhen ne haljon, sőt ma már hogy annyit fogyasszon, amitől jólétben élőnek képzelheti magát.

11. A legfőbb parancs

Az ősközösségi társadalomban, a vándorló, vadászó, gyűjtögető életmódban az együttélés „egyik alapvető törvénye” – ha nem a legfőbb törvénye, természeti parancsa, a közösség fennmaradásának, túlélésének a garanciája – az volt, hogy „az élelmet meg kell osztani!”. Aki önző volt és ezt megszegte, arra kiközösítés várt, ami akkor halálbüntetéssel volt egyenlő. Vagyis az evolúciós fejlődés az önzetlenséget honorálta, az önzést kiszelektálta. Az ősemberi önzetlenség azonban nem volt teljesen az. Aki talált élelmet, elejtett egy állatot és megosztotta azt a kevésbé

szerencsésekkel, az számíthatott arra, hogy ha majd neki nem lesz szerencséje, akkor a szerencsések az élelmet vele is megosztják, így ő is életben marad, nem hal éhen.

A neolitikus (mezőgazdasági) forradalom ezen a téren gyökeres fordulatot hozott. A letelepedő, földet művelő, növényeket termesztő és állatokat tenyésztő, „gazdálkodó” ember és emberi közösség legfőbb törvénye a „ne lopj!” lett, még csak ne is kívánd a másét, se házát, se mezejét, se barmát, se asszonyát! Mindenki gazdálkodjon, gondoskodjon a családjáról, a *nem talált, hanem termelt* élelmet nem kell senkivel megosztani, az a saját munkájának a gyümölcse, a saját tulajdona. Ez a magántulajdon természeténél fogva önző, mindenkit kirekesztő, tulajdonosi hatalmat, jogokat és státuszt garantáló. A Michel-Schaik szerzőpáros írja: „Véletlen-e, hogy a Biblia egy tulajdonsértést tesz meg a történelem legelső büntettének? Azt gondoljuk, nem. A Biblia nagyon is fején találja a szöveget, mert a földművelők új világában csakugyan a tulajdon védelme a legfőbb parancs. A tulajdon kialakulása a letelepedés legfontosabb velejárója.”¹⁵

Melyik hát a legfőbb parancs? Az önzetlenség vagy az önzés? A megosztás vagy a kirekesztés? Az emberiség egész eddigi története e két nagy parancs körül forog. Keressük a kettő összhangba hozásának lehetőségeit, kiegyensúlyozását, közöttük az arany középutat. A keresztény erkölcs, a szeretet parancsa az önzetlenség mellett szól: add el mindened, oszd szét a szegények között, és kövess engem (az Isten és az Ember fiát, az önzetlen szeretet prófétáját). Ha két ruhád van, az egyiket add oda annak, akinek egy sincs; ha van mit enned, adj annak is, aki éhezik. Hiszen jónak lenni jó; jobb adni, mint kapni; ha ti púpozott vékával mértek, nektek is azzal mérnek majd. De mi van, ha sokkal többen vannak, akik ellenkezőleg gondolják? Aki jó, azt mások

¹⁵ MICHEL-SCHAIK 2019: 60–62.

kihasználják, tehát balek; jobb kapni, mint adni; mérj úgy, hogy te nyerj minél többet az üzleten, a vesztesek lúzerek stb. Minél bőségesebb az ingyen ebéd, annál hosszabb lesz a sor. Akik között megosztják (szétosztják) a javakat, azok is lehetnek önzők, és ma már nem lehet őket kiközösíteni, kirekeszteni. A szocialistának nevezett, valójában kommunista egyenlőségkísérlet ebbe bukott bele. Hiába tanította, hogy a társadalmi tulajdon nem kirekesztő, hanem „bevonó” jellegű. Paternalista bőkezűséggel többet osztott szét, mint amennyit megtermelt. Hitelből bőkezűsködni pedig egyenlő a csóddal. A szupergazdagok világkapitalizmusa még ennél is rosszabb, az egész emberiséget viszi több mint csódbe, szociális, morális és klímakatasztrófába, a pusztulás veszélyébe.

A mezőgazdasági és az ipari forradalom, a magántulajdoni alapon gazdálkodó társadalom után most új, a neolitikusnál is nagyobb horderejű paradigmaváltás előtt áll a világ. Nem elég korunkat és jövőnket „posztindusztriálisnak” nevezni. Tudni illene azt is, mi lesz annak a legfőbb törvénye. Az ember nem Isten (Homo deus), és a pénze (a Mammon) sem az. A több mint kétmillió éves legősibb – természeti! – törvény: „az élelmet (a javakat) meg kell osztani”, valójában soha nem vesztette érvényét, csak társadalmi, emberi törvények hiányában nem érvényesült, vagy ha igen, akkor nem kellő mértékben és módon. Ugyanez a felebaráti szeretet nyelvén a társadalmi szolidaritás parancsa is. Hitünk szerint Európa a szolidáris szeretet civilizációját építi, példát mutatva és mintát adva a világnak. A 21. század vagy a szeretet évszázada lesz, vagy „nem lesz”! Ezért a posztindusztriálisnak, információsnak, infokommunikációsnak, vagy akármilyen másnak titulált jövőbeli emberi társadalom legfőbb törvénye, parancsa csakis a szeretet törvénye, a szeretet parancsa lehet. Mert csak attól marad a társadalom „emberi”! A szeretet pedig eleve arra való, hogy másokkal megosszák, hogy másoknak adják.

12. Adok-kapok

A szópárt első hallásra nem is cselekvésként, hanem fogalomként értelmezzük: elfajult vita, viszály, veszekedés, verekedés, verbális vagy fizikai erőszak jut az eszünkbe. Pedig az *őseredeti* jelentéstartalma pozitív: nekem van, tehát *adok* annak, akinek nincs, ennek köszönhetően majd én is *kapok*, amikor nekem nem lesz. Adni azért jó, mert a másinak örömet okoz, ami nekem is öröm. Adni még azért is jó, mert a másiban hálaérzetet kelt. Hála-ját leginkább úgy fejezi ki, hogy amikor módja van rá, viszonzásul ő is ad nekem, kicsivel többet is, mint amennyit kapott. Az adás és kapás, az öröm és a hála tehát kölcsönös és folyamatos. Ez is természeti törvény, jóllehet az állatvilágban csak ritkán fordul elő (például egy hangyabolyban, méhrajban, denevérolóniában), de ott is az egyes egyedek és a teljes populáció túlélésének garanciája. Ahogyan az emberi társadalomban is az.

Ez persze nem jelenti azt, hogy az emberi és társadalmi adok-kapok ne vetne fel nagyon nehéz erkölcsi és igazságossági kérdéseket. Mi legyen azzal, aki többet kapott, mint adott? Mi történjen akkor, ha egyre többen csak kapni akarnak, egyre többet, de nem adnak soha senkinek semmit? Hogyan tegyünk különbséget (igazságot) azok között, akik önhibájukon kívül nem adnak (mert nincs miből), és azok között, akiknek volna miből, de nem akarnak adni? Hogyan lehet velük konszenzusra jutni? Ha sehogy, akkor mi legyen velük szemben a jogi vagy morális büntetés, a szankció? Amitől remélhetőleg belátják, hogy jobb adni, mint kapni. Hogyan működik ezen a téren a koncentrikus körök elmélete, aminek még a családon belül is szigorú sorrendje van (lásd tartásra jogosultak sorrendje, a rokontartási kötelezettség feltételrendszere). Ki lehet-e ezt terjesztetni lokális, állami, uniós, sőt globális közösségekre? Ki szabályozza mindezt, miféle

demokrácia jegyében és hogyan szerezzen érvényt a szabályoknak, hogyan ellenőrizze azok betartását? Sok a nyitott kérdés, kevés a helyes válasz, csak egy a biztos: a pozitív adok-kapok ne forduljon át negatívba, erőszakba és agresszióba, hanem a tisztességet, az igazságosságot, a békességet szolgálja.

13. Javak

Egy kis *etimológia* – *etológiával* fűszerezve. Mivel az ember szeret játszani (*Homo ludens*), nevezhetnénk 'szójátéknak' is, ha nem volna annál komolyabb, súlyosabb a probléma, amit jelezni akarok. (Igaz, a játékot is – ahogyan a gyerekeknek és unokáknak, úgy a szülőknek és nagyszülőknek is – komolyan kell venni, és tisztességesen kell játszani!) A szó, a beszéd kulcsszerepet játszott az emberek közötti kommunikációban, az pedig az együttműködésben, a közösségi létezésben és a túlélésben, sőt az emberré válásban is.

A javak kifejezés a magyar nyelvben többnyire többes számban használatos, elve gyűjtőfogalom, úgy mint később a *vagyon*, amely dolgok, követelések, értékek, tulajdoni *tárgyak* halmaza. Ez a halmaz többnyire *materiális* dolgokból, testi tárgyakból (*res corporalis*) áll, ideértve a pénzt is, de idetartoznak a vagyoni értékkel bíró *immateriális* (eszmei, szellemi) javak is. Még tágabb értelemben beszélünk *kulturális javakról* is, a tudás és a műveltség értékéről, sőt a lelki erőhöz nélkülözhetetlen *spirituális javakról* is. Bármilyen a javak körébe tartozhat, ami az *ember javát* (hopp, itt és így egyes számban!) szolgálja, ami az ember javára van. Ennek az el-
lentéte minden, ami az ember ártalmára van, ami kárt tesz az emberben, vagy akár csak veszélyezteteti az embert. A *javak* a *jó* többes száma. A *jó* egyes dolgok jelzője (jó levegő, jó víz, jó kenyér, jó bor, jó autó stb.), de lehet az emberi élet és az emberi minőség

fokmérője is, jelzi, hogy ki mennyire *jó ember*, és mennyire *jó életet* él. Legtágabb értelemben a jó az maga az *erkölcsi jó*, amelyet ismernie kell az embernek, hogy azt tudja választani, megkülönböztetve az *erkölcsi rossztól*. Ezért és erre van az embernek *szabad akarata*, amiből ered a *kötelessége* (a jót választani) és a *felelőssége* (ha a rosszat választotta). Az ember közösségben élő morális lény (*Homo ethicus*), számadással tartozik közössége (elsősorban a családjá) tagjai előtt: igazolnia kell, hogy a jót választotta a rossz helyett. Így igazolnia kell azt is, hogy akarata és cselekedete nemcsak a *saját javát* szolgálta, de a közössége ártalmára sem volt. Nem mindegy tehát, hogy mit, miket tekintünk javaknak, és az sem mindegy, hogy javainkkal hogyan élünk.

A közgazdaságtanban a *javak* egyes száma a *jószág*. (Egyetlen hang különbözteti meg a *jóság*tól!) Ennek eredete valószínűleg a neolitikus (mezőgazdasági, gazdálkodási) forradalomig nyúlik vissza. Vadászat (szerencse és kockázat) helyett állattartás, állattenyésztés, gyűjtögetés helyett termelés, az embereknek élelem-, az állatoknak takarmánytermesztés. A jószágok számának, a termelt javak mennyiségének és minőségének növekedése az ember reputációját, önbecsülését és a közösség általi megbecsülését is növelte. Utóbbit azonban csak akkor és csak olyan mértékben, ha és amennyiben a javak magántulajdona a közösség javát is szolgálta. Ennek felismeréséhez és törvénybe foglalásához több mint tízezer évre volt szükség. A tényleges érvényesítése ma is folyamatban van, ez az aktuálpolitika kulcskérdése. A javak – különösen pénz formájában – korlátlan felhalmozási lehetősége azonban az embert mohóvá, kapzsvá, iriggyé tette, és mindez nagyon nem vált a javára. Sokan úgy gondolják, hogy minél *többjük* van, ők maguk is annál *többek*. Pedig a javak halmozása nem cél, hanem eszköz. A javak arra valók, hogy többek legyünk általuk, hogy különösen az eszmei, kulturális, spirituális javak által jobbak, jobb emberek, emberségesebb emberek legyünk. Hogy jók legyünk, mindhalálig.

14. A válság alapja – az alap válsága

Az immár globális összefüggésekben felmerülő *társadalmi (fenntarthatatlansági)* válság alapja: a *gazdasági alap* válsága. Ez így a marxizmus egyik legerősebb, legszívósabb dogmájának („a gazdasági alap meghatározza a társadalmi felépítményt”) a 21. századi újrafogalmazása, ami részben igaz is, de csak kisebb részben. A termelési, fogyasztási, foglalkoztatási, szegénységi stb. mutatókat illetően a globális gazdaság statisztikusai és a tőzsdék mágusai ma is képesek minden tény átértelmezésével kizárólag győzelmi jelentéseket fabrikálni. Az igazság nagyobb részben az, hogy a társadalmi és gazdasági válság alapja a *természeti alapok* válsága, másként fogalmazva az *élet természeti alapjának* a válsága. De milyen élőlény az, főleg ha a tudattal, szabad akarattal és erkölcsi törvényekkel bíró emberi fajról beszélünk, amelyik feléli és elpusztítja a saját létfeltételeit, életének a természeti alapjait. Mintha az élet, az élő természet a Föld nevű bolygón csak azért jött volna létre, hogy az ember (pontosabban a *kevesek*) uralmát, mohóságát, kapzsiságát, irigységét, a korlátlan gazdagság utáni vágyát kielégítse és szolgálja. És közben az ember a saját, törvény előtti egyenlőségéről, majd a teljes jogegyenlőségéről, minden ember veleszületett és tőle el nem idegeníthető egyenlő méltóságáról, és végül a nemek eltörlésével az emberek teljes egyformaságáról, biológiai kiegyenlítéséről hadováljon. Mindez nem érdekli a védekező és az embert katasztrófákkal elárasztó élő természetet. Törvényei hatnak és érvényesülnek akkor is, ha az ember nem tartja be, mert nem tiszteli azokat. A természetet csak az ember természet feletti zsarnoki és uzsorás uralma, a *gazdálkodás uralmi szerkezete* érdekli, az ellen lázadt fel, az sodorta válságba a világot. Ernst Schumacher ezt *Titanic-szindrómának*, az emberek és a kormányzatok *nagyzási hóbotjának* nevezte. A *túlméretes* megoldások, szervezetek és módszerek kinőttek az egyesek kontrollja alól,

óriási tehetetlenségi nyomatékukkal sodródni a jéghegyek felé. És odaérve bebizonyosodik, mennyire sérülékenyek és törpék a természet erejével szemben. A globális társadalom alapja, a globális gazdaság a *saját joga, öntörvényei* alapján működik, és eszerint működteti az általa uralt világot. Egyetlen korlátja az utolsó mohikánként küzdő *nemzetállam*, mint egy kulturális közösség közhatalmi szervezete, amely nem véletlenül a globális támadások fő célpontja. A világ száz legerősebb gazdasági hatalmának már több mint egyharmada nem állam, hanem *transznacionális, globális* gazdálkodó szervezet. Ezek mögött a tulajdonosi háttér a szupergazdag pénztulajdonosok érdekszövetsége. Ők a globális tulajdonosi hatalom birtokosai, ők minősítik antidemokratikusnak és veszélyesnek a nemzetállamokat. Ők még képesek nyertes-nyertes játszmák helyett nyertes-vesztes játékokra kényszeríteni a világot, holott ezek ma már *vesztes-vesztes* játszmák. Bizonyítja ezt a most folyó orosz–ukrán háború. Ebben senki sem nyer, viszont mindenki veszít, Kína is, India is, Afrika és Dél-Amerika is. Mert az emberség és az emberiség is veszít. Mert az ember agresszív és erőszakos természete már megint – és még mindig – a győztes. Az emberből még mindig előtör a *vérengző majom* (Rutger Bregman), vagy ahogy Szent-Györgyi Albert nevezte: *az őrült majom*. Ez minden válság legfőbb okozója, ezt kellene végre legyőzni. Ahogyan Bibó István is tanácsolta, az *erőszakgesztusokról a szeretetgesztusokra áttérni*. És amit Mahatma Gandhi és Szent II. János Pál pápa is ajánlott, a *szeretet civilizációját építeni* immár nemcsak Európában, de az egész globális világban. Az erőszak nélküli világ nem Európa és nem a kereszténység sajátja, így ez lehetne minden válság megoldása, immár globális, természeti és társadalmi összefüggésekben.

15. Uralom és hatalom

Uralom és hatalom rengetegféle van, uralmi és hatalmi jelenségekkel és megnyilvánulásokkal van tele a világ. A kettő tipikusan együtt jár, akinek van hatalma, az uralkodik is, és aki uralkodik, az igyekszik hatalmat is szerezni hozzá. Kivételesen azonban el is válhatnak egymástól, lehet uralkodni hatalom nélkül, és lehet valakinek hatalma, mégsem uralkodik. Tudom, ez így bonyolult, sőt érthetetlen, ezért érthetővé kell tenni. A két fogalmat külön-külön definiálni kell, el kell határolni egymástól, hogy aztán az összefüggésüket is megértsük. Mindkét fogalom *a tulajdon* mint *természeti* és *társadalmi* jelenség és intézmény fogalmához kapcsolódik. Végső lényegét tekintve a tulajdon nem más, mint a természeti javak ember általi elsajátítása, *sajáttá* tévése. Ebben az értelemben egyidős az emberrel, tehát kb. 2,5 millió éves. Az ember a létfenntartásához, a pusztá életben maradásához szükséges, a természettől „készen kapott” javakat *birtokába vette*, elfogyasztotta vagy használta, és *megvédte azoktól* (más emberektől, állatoktól), akik azokat tőle akarták elvenni. Mind a birtokbavételhez, mind a már birtokba vett dolgok megvédéséhez *erőre*, gyorsaságra, ügyességre, tapasztalati tudásra, kreativitásra volt szükség. Ez még a gyűjtögető, vadászó, halászó életmód része, az ősközösségben élő ember jellemzője volt. A *birtok* lényege egy dolog megragadása, kézbevétele, megtartása és megvédése, felette másokat kirekesztő *uralom gyakorlása*. Ennek részeként a birtokos a javakat megoszthatta és meg is osztotta másokkal, elsősorban saját közössége tagjaival, különösen a nőkkel és a gyerekekkel. Az ősközösségben a javak megosztása volt a legfőbb törvény, a *szolidaritás* volt a közösség életbiztosítása, amely csak kölcsönösségi

és együttműködési alapon működhetett. Ebben hozott óriási változást a *mezőgazdasági forradalom*, a növénytermesztés és az állattenyésztés, vándorlás helyett a *letelepedés* és a *magántulajdon kialakulása*. Ez is a természet elsajátítása, de gyökeresen eltérő módon. Az ember a természet egy darabjához hozzáadta a saját tevékenységét, testi és szellemi erejét, munkáját és tapasztalati tudását, és ezáltal ezt a darabot a *sajátjának tekintette*. Magokat vetett, fákat ültetett és állatokat fogott be, ezeket a saját igényei szerint *szelektálva* tenyésztette tovább. Az addig *vadon* termő és tenyésző növényeket és állatokat magához *szelídítette*, de közben maga is azokhoz *szelídült*, feladatai, gondjai, kötelességei keletkeztek. Jutalma az így előálló javak (termés, szaporulat, hasznok, előnyök) kizárólagos elsajátítása, szedése, élvezete lett. A természet általa megmunkált darabjának a *gazdája, egyedüli (magan-) tulajdonosa* a dolgozó ember lett. Ezt a közösség többi tagja is elismerte, mert így volt igazságos, mert *kiérdemelte*. Aki erősebb, szorgalmasabb, gondosabb, okosabb és találékonyabb volt, annak több magántulajdona lett. A közösségnek ezt is el kellett ismernie, mert ez is igazságos, pedig a tulajdonok és a tulajdonosok különbözősége előbb *differentiálta, majd hierarchizálta* az addig egyenlőkből álló közösséget. A különböző méretű magántulajdonok *egyenlő elismerése* egyfelől a tulajdonos döntési, *rendelkezési szabadságát*, azaz *hatalmát* biztosította a tulajdon tárgya felett, másfelől mindenki mást kirekesztett, eltiltott attól. A jog megjelenésével mindez törvénnyé vált, az új legfőbb törvény a tulajdonos *teljes és kizárólagos jogi hatalma és a lopás tilalma* lett. Az élelmet nem kellett többé megosztani, az *öngondoskodás, önfenntartás* a közösség minden tagjának kényszerévé, kötelességévé vált. Aki nem volt képes, vagy nem volt hajlandó e kötelességét egyáltalán, vagy a szükséges mértékben teljesíteni, az rászorult a más tulajdonára, a tulajdonossal szemben függővé, kiszolgáltatottá vált. A tulajdonos *úr lett*, a tőle függő, neki kiszolgáltatott nem tulajdonos pedig *szolga*.

A tulajdon *tárgya feletti* teljes jogi hatalom tehát kezdettől fogva magában hordozta a nem tulajdonos (nem elegendő mértékben tulajdonos) *emberek feletti hatalom* jelenségét. Miután a tulajdon kiindulópontja a dolgok, majd tágabban a természeti és aztán a társadalmi javak, még tágabban a természeti és a társadalmi *erőforrások* birtokba vétele, elsajátítása, az azok feletti emberi *uralom* megszerzése, ez vált a magántulajdon és a magántulajdonosi teljes jogi hatalom legértékesebb részjogosítványává. A birtokosi uralom és a tulajdonosi hatalom (különösen a szélsőségesen polarizált vagyonmegoszlás esetén) együttesen folyamatosan újratermelik az *uralmi rátelepedés* jelenségét a természetre és a társadalomra egyaránt. Jó példái ennek az emberiség történetét végigkísérő *birodalomépítő hódítások* és törekvések, a nagy földrajzi felfedezéseket kísérő *gyarmatosítások*, napjainkban pedig a globális pénztőke *világgazdasági és világkereskedelmi* nyomulása. Az emberekre való uralmi rátelepedés nyilvánvaló példái pedig a *rabszolgaszerző háborúk* és a *rabszolga-kereskedelem*, a *hűbéri rendszer*, különösen a jobbágyság intézménye, majd pedig a *bérmunkás-társadalom* kiépítése és globális kiterjesztése, aminek *uzsorás* (a másik fél szorult helyzetét kihasználó) változata ma is a fogyasztói *függőséggel* összekapcsolt *bérrabszolgaság és adósrabszolgaság*. Európa és a nyugati világ, majd példája nyomán az egész emberiség története nem szól másról, mint az új, még szabad természeti területek birtokba vételéről, *okkupálásáról* (elfoglalásáról, meghódításáról, bekebelezéséről), valamint más emberek és népek *leigázásáról*, szolgaságba taszításáról. A legnemesebb eszmék, forradalmi reformok is végül mind ezekbe az irányokba torzultak, *új uralmi rátelepedéseké* változtak. Nem véletlenül tűnt úgy Bibó Istvánnak és tűnik úgy sokaknak ma is, hogy az *uralom jelensége és a hatalmi terjeszkedés* „a történelem szükségszerű fejleményei, s ezek ellen hiábavaló mindennemű hadakozás; alapjában itt nincs másról szó, mint hogy az arisztokratikus törzsfőnökök uralmából az értelmiségi

uralomra való áttérést el kell viselni, ez ellen nincs orvosság”.¹⁶ Ilyen könnyen azonban nem lehet ezt feladni, az emberekben még lappangó ősi szabadságvágy újra és újra fellángol. Bibó is ezt írja: „A helyzet azonban az, hogy ez ellen muszáj, hogy legyen orvosság. A feladat nem egyszerű uralomváltás, hanem az uralom jelenségének a megszüntetése.”¹⁷ Az európai keresztény vallás és Jézus tanítása szerint az uralom helyett az *áldozatos felebaráti szeretet* és a társadalmi szolidaritás, a hatalom helyett a *szolgálat*, közhatalmi pozícióban a közjó szolgálata. Legáltalánosabban és az egyes ember mindennapi életében is használható megoldásként az erőszakgesztusok felváltása szeretetgesztusokkal, a rossz legyőzése a jóval.¹⁸ Nem könnyű megoldás, sőt, nagyon is nehéz, de nem lehetetlen. Több és erősebb hittel működhetne tömegesen, társadalmi, sőt akár globális méretekben is.

16. Szellemi tulajdon

Én még Lontai Endrétől a „szellemi alkotások jogát” tanultam, és egyetértésben vele azt is tanítottam. A jogterület elnevezését később – már az „egypólusú világrendszerben” – amerikai nyomásra és minta alapján változtatták „szellemi tulajdonjogra”. A változtatás látszólag egy nem lényeges egyszerűsítés, terminológiai jogegységesítés, jogharmonizáció (milyen szép szavak!). Ha így volna is, akkor sem mindegy, miért nem az USA terminológiáját egységesítették, harmonizálták az európaival? Mert nem mindegy a mindegy! A szellemi alkotások jogának

¹⁶ Bibó István (1986b): Az európai társadalomfejlődés értelme. In Nagy Endre – Huszár Tibor – Vida István (szerk.): *Válogatott tanulmányok*. III. kötet. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 93.

¹⁷ Bibó 1986b: 93.

¹⁸ Bibó 1986b: 44–45.

szabályai az *alkotó személyiségek*, a kreatív emberek, a tudósok, művészek, írók, költők alkotásain keresztül elsősorban az *embert*, az alkotások *alanyát* védtek és jutalmazták szellemi erőfeszítéseikért, amivel az egész társadalom (sőt az egész emberiség) javát szolgálták. A későbbi alkotók előbb (a közoktatáson és közművelődésen keresztül) részesedtek a felhalmozott közösségi eszmei és kulturális javakból, már ezáltal gazdagabb tartalmú, értékesebb személyiségekké váltak, majd velük született készségük, adottságuk vagy szerzett tudásuk birtokában gyarapították is az eszmei javak körét, emelték a kultúra (az emberi civilizáció) színvonalát, további esélyeket adva a „kiművelt emberfők sokaságának”. Szent-Györgyi Alberttől olvastam, hogy két igazán fontos dolog van az életben, amiért élni és embernek lenni érdemes: az *új tudás és új szépségek alkotása*. Vagyis a tudomány és a művészetek. Magamnak tettem hozzá, hogy enni, inni, szaporodni más élőlények is képesek, e kettő azonban az ember sajátja. Vagyis a szellemi alkotások joga az emberért volt, a kulturáltabb, műveltebb, civilizáltabb emberért. A tulajdonjog lényege azonban a teljes és kizárólagos jogi hatalom (*plena potestas*) valamely dolog (a természet vagy az ember által előállított testi tárgy – *res corporalis*) felett, szabad rendelkezés a dologgal, különösen ami a hasznosítását és hasznai szedését, előnyeinek élvezetét illeti. A tulajdon tehát a materiális javak elsajátításának, használatának, élvezetének eszközöként alakult ki és fejlődött. Az ember szükségleteit (ideértve a biztonsági tartalékát is) jelentősen meghaladó tulajdon azonban alkalmas a tulajdon nélküli és a szükséges mértékű tulajdonnal nem rendelkező *emberek feletti uralom és jogi hatalom* gyakorlására is! A mások feletti uralom és hatalom *tárgyasítja az embert* elsősorban mint munkaerőt (*human power*), de úgy is, mint vevőt és fogyasztót, ez a „tárgyként kezelés” viszont sérti az emberi méltóságot, amely sértés pedig – alkotmányos és emberi jogi normák alapján – tilos! Folyt és folyik is a harc a tulajdon

felosztásáért és humanizálásáért, szociális terheléséért és társadalmi felelősségéért. Azért, hogy a tulajdon ne lehessen a más emberek feletti *uralmi rátelepedés* eszköze. A szellemi tulajdon sem lehetne a mások feletti uralom és hatalom eszköze. És mégis az! A digitális technológiák, a *digtech* és a *bigtech* óriáscégek (cégóriások) a szellemi tulajdonjogukon keresztül a globális világ urai, az egész emberiség felett próbálkoznak hatalmat gyakorolni. De kik a tulajdonosai az óriáscégeknek? Lehetnek államok vagy magánszemélyek. A túl nagy (tulajdonosi, gazdasági, pénzügyi, politikai) hatalom egyiket sem jobbítja. Erre mondta Bibó István, hogy nem az uralomváltás, hanem az uralom jelenségének a megszüntetése lett volna a szocialista (kommunista) államosításnak a lényege is. Ehelyett gazdasági és politikai hatalomkoncentráció, totális diktatúra lett belőle. Most ugyanez a veszély fenyegeti a világot a túlméretes magántulajdonosi hatalomkoncentráció részéről is. Vajon a szellemi tulajdonjogok mentén újra kétpólusú lesz a világ: az USA és mindenki más; vagy az USA és Kína; esetleg az USA és Európa (a Nyugat) és a BRICS-országcsoport, szövetségeseikkel együtt? Lehet egyáltalán *sokpólusú* a világ? Lehet a szellemi tulajdonjogokat felbontani és humanizálni, egyenletesen és igazságosan szétteríteni (*diverzifikálni*)? Vagy ez ugyanolyan hiú ábránd, mint a materiális tulajdon világában? A materiális és az immateriális tulajdon koncentrációja és centralizációja egyformán a *vis maior*, az elemi (természeti) csapás elháríthatatlan erejével hat és pusztítja világunkat, kultúránkat, civilizációnkat, a demokráciát, miközben fejlődésnek, a technika és a technológia csúcsának nevezi önmagát. Kártételével szemben van-e biztosítás, kárelosztás, önvédelem és globális szolidaritás? Talán az Istenbe vetett *hit* és az *emberség* (a józan ész, a belátás, a jóakarát, a humánus szolidaritás) ereje, a kettő együtt, egymással összefogva, szinkronizálva, nem egymástól elválasztva, sőt egymással szembeállítva, egymás ellen kijátszva. Nem

gyűlölködve, nem háborúzva, hanem embernek megmaradva, új, jobb emberré válva. Nem véletlen, hogy Európa egységesülése és békéje az Európai Szén- és Acélközösséggel kezdődött, majd az Európai Gazdasági Közösséggel folytatódott, és ezzel a fő célját el is érte. A további – kulturális, politikai – *egységesítés erőszakolása* felesleges, sőt veszélyes, mert a hatalmi (birodalmi) koncentrációt szolgálja, ez pedig ellenállást és szembefordulást eredményez (lásd: brexit). Ezért nem szabad engedni, hogy a *szellemi tulajdonjogok* ezt a hatalmi koncentrációt szolgálják, vagy akár csak elősegítsék. E jogokat is a szellemi alkotók és az alkotásokat fogyasztó emberek szolgálatába kell állítani éppen úgy, ahogyan a materiális tulajdont. Mert mindenfajta tulajdonnak társadalmi rendeltetése és felelőssége van.

17. A gazdagság rendeltetése

A gazdag ifjút – aki minden törvényt és parancsolatot teljesített kora ifjúságától fogva – Jézus megkedvelte! Mégis kemény próba elé állította – amiről biztosan előre tudta, hogy nem lesz képes teljesíteni –, adja el mindenét, ossza szét a szegények között, és kövesse őt. Ahogyan az várható volt, az ifjú szomorúan elkullogott. Jézus túl szigorú volt hozzá, de nem akarta kigúnyolni. Példázatot akart mondani: nehezebb a gazdagnak bejutni a mennyországba, mint a tevének átbújni a tű fokán! De azt nem mondta, hogy ez lehetetlen volna!

Itt közbevetek egy történetet. 2008-ban tíznapos zárándok körutazáson voltunk a Szentföldön – máig ható hatalmas lelki élmény –, ahol idegenvezetőnk a magyar származású Simon Segali (Szegáli, született Székely László, a Pro Cultura Hungarica kitüntetettje) volt, egy sokoldalú, nagy műveltségű, kitűnően felkészült, hivatását szerető profi. Ő mesélte, hogy a „Tű Foka”

egy szűk kapu volt a városfalon, ahol csak a „gyalogos” eladók és vevők mehettek be a vásárnapokon, díjfizetés nélkül. A lovas és más kocsik, a tevekaravánok, illetve az áruval megrakott tevék a nagykapukon át mehettek be, de ott vámot kellett fizetni. Egyes kereskedők – hogy elkerüljék a vámfizetést – megpróbálták az áruval megrakott tevéjüket is „átpréselni” a Tű Fokán. Arról nem szólt a történet, hány kereskedőnek sikerült ez, hány bukott le, azoknak mi lett a sorsa, Jézus példázataához csak a „nehézség-re” volt szükség.

Így azt sem tudjuk, megváltozott-e a gazdag ifjú, miután szomorúan elment, mint ahogy arról sincs tudomásunk, addig „jó gazdag” volt-e, vagy „rossz gazdag”? Bőkezűen fizette-e a munkásait, adakozott-e a szegényeknek, segítette-e a beteget, az özvegyeket és az árvákat? Vagy hivalkodó luxusban élt, fukar volt és kizsákmányoló, netán uzsorásként kihasználta mások kiszolgáltatott helyzetét? Kellett-e jó irányba változnia, és ha igen, akkor változott-e? Az biztos, hogy a nagyon gazdagok sok szegényen tudnak (ha akarnak) segíteni, sokak számára tudnak áldássá lenni (ha jóságukért sokan hálásak nekik, áldják a nevüket). Ha a gazdag sok jót tehetne, de nem tesz, sőt gazdagságával visszaélve és azt növelve a szegényektől még inkább elvesz, akkor nem áldás, hanem átok mások számára, akkor bűnös ember, és elkárhozik. Az előbbi jól *sáfárkodik a rábízott talentumokkal*, őrá sokat (még többet) bízhat az ura (az Úr). Akire többet bíztak, attól többet kérnek számon. Aki csak elássa, hogy megőrizze a talentumát, arra nem bíznak többé semmit. Arról meg ne is beszéljünk, aki elherdálja ura rábízott talentumát. A talentumokkal való sáfárkodás, a jó sáfár példázata is Jézusé, miként Mária Magdolna drága kenetéé is, amelyet Jézus fejére, hajára és lábára öntött, holott el is adhatta volna, és árát szétoszthatta volna a szegények között. Jézus mégis a védelmébe veszi, mondván, hogy ez az ő halotti kenete volt, bár ő most még itt van, de nem lesz mindig itt:

szegények viszont mindig lesznek köztetek (azoknak később is, bármikor lehet adakozni). Látható, hogy Jézushoz hasonlóan én is megkedveltem a törvényeket tisztelő gazdag ifjút, és továbbgondolva történetét megadtam neki az esélyt, hogy jobb gazdaggá váljon, hogy áldássá legyen sokak számára. Mert ez a gazdagság és a több talentum rendeltetése. Gazdagon is lehet Istennek tetsző életet élni.

18. Tiltás – tűrés – támogatás

A hírhedtté vált 3T a kommunista diktatúra idején nálunk az Aczél György-féle *kultúrpolitika* eszköze volt. A proletárkultúra politikai eszköze, jogon kívüli (soha le nem írt, törvénybe nem foglalt), de alkalmazott és ténylegesen érvényesített norma, az uralkodó pártelit (az élcsapat élcsapata) szubjektív (önkényes) döntéseinek lehetősége. A fellebbezés joga nélkül.

Alkalmazható-e a 3T jogállami keretek között is, a jogba átírva, „törvényesítve”, a joguralom eszközeként? Alkalmazható-e a kultúrpolitikán (a kultúrán) kívül más területeken is? Nálunk, az ún. szocializmusban alkalmazták a *társadalmi tulajdoni rendben a magántulajdonra* (kisiparra, magánkereskedelemre, a háztáji gazdaságokra, a mezőgazdaságban a termelőszövetkezeti – ipari és szolgáltató – melléküzemágakra, a Liska Tibor-féle „szocialiska” kisvállalkozási formákra, egészében a „második gazdaságra”). Nem hangoztatták, nem vertek nagy port körülötte, törvénybe sem foglalták, de alkalmazták.

Ma alkalmazható-e a 3T politikája a *transznacionális monopolkapitalizmus* óriás cégbirodalmaira – a nemzetgazdaságok és a nemzeti jogrendszerek keretei között? És a *szupergazdagokra*, a világ pénzügyi uraira? Általában a *torz* (rendeltetésellenes, magamutogató, hivalkodó, pazarló) *gazdagodásra*, a luxusra?

„A tulajdon kötelez!” – mondta ki a weimari alkotmány. „A tulajdon társadalmi felelősséggel jár!” – mondja ki a magyar Alaptörvény, sok más nemzeti alkotmánnyal egyetemben. A *gazdagság* sok tulajdont, nagy vagyont jelent, ami több kötelezettséggel, nagyobb társadalmi felelősséggel jár. Ez a munkaadók és befektetők részéről emberhez méltó munkát és munkahelyeket, emberséges bánásmódot, méltányos munkabéreket, esélyeket és szociális biztonságot, ember- és családbarát munkahelyi közösségeket jelent. De jelenti az arányos és igazságos (méltányos) közteherviselés kötelezettségét is. Jelenti a bőkezű adakozást és jótékonykodást is. Ha ezek a feltételek teljesülnek, nem kell elvenni, sem szétosztani a gazdagok vagyonát. A szétosztott – vagy mint Magyarországon 1945 után: a széthordott – vagyont a szegények gyorsan felélik, és maradnak szegények, mint voltak. Ahogy Margaret Thatchertől szokás idézni: a szocializmussal az a baj, hogy hamar elfogy a mások pénze! A tulajdoni-vagyoni egyenlőségeszmék, teljes kiegyenlítési kísérletek eddig még mind sorra-rendre kudarcot vallottak. Van-e értelme újabbakkal (ma még az USA-ban, holnap már az egész világon), főleg forradalmak, polgárháborúk, kommunisztikus diktatúrák árán kísérletezni? Vagy itt is az arany középutat kell keresni és végre megtalálni! Amilyen a szociális biztonságot és az esélyegyenlőséget biztosító *szociális piacgazdaság* és a *demokratikus jogállam lehetett volna*, mint a kétpólusú világrendszer kompromisszuma (konvergenciája). Azt is mondhatnánk, hogy a kommunista világrendszer (illetőleg az attól való félelem) humanizálta és szocializálta a kapitalizmust. Csakhogy ez a pólus – a csillagháborús túlköltekezés és a nyugati eladósodás (eladósítás) következtében – összeomlott. A világ látszólag egypólusúvá, liberális kapitalistává változott. A globális *pénztőke* urai ezt így is gondolják, és érdekeik szerint alakítják a geopolitikát.

Közben pedig – hogy elkerüljék a globális rabszolgalázadást, vagyonuk elvételeit és szétesztását – új egyenlőségeszmék porát hintik a szemekbe, mézét kenik a madzagra. A tulajdoni-vagyoni kiegyenlítés helyett most az emberi jogok és az alapvető szabadságok teljes kiegyenlítésével, az emberek közötti mindenféle (bármilyen) különbség eltörlésével próbálkoznak. A munka-tőke ellentétét és harcát profi módon a legkülönbélebb *kisebbségek és többségek* közötti ellentétekké és harccá transzformálták. A woke, BLM, a cancel kultúrák, a feminista, gender- és LGBTQ-mozgalmak – a politikai korrektség háttértámogatásával – totális értékkáoszt okoznak, a történelmi múltba visszaható hatállyal. A 20. századhoz hasonlóan kezd kialakulni és úrrá lenni rajtunk a *tömegek tébolya* (Douglas Murray). Az új egyenlőség- (egyformaság-) eszmék piacán, reklámja és marketingje körében meddig terjed a *tűrés kötelezettsége*, mikor és mit kell közülük kötelezően támogatni, milyen értékek és határok védelmében *kell* élni a *tiltás* eszközével? Mikor döbben rá a normális társadalmi többség, hogy (már megint) félrevezették, becsapták, átverték? Hogy a szegények már megint szegények maradtak, sőt szegényebbek lettek, mint voltak, miközben az emberi jogi és szabadságmozgalmakat is finanszírozó szupergazdagok még gazdagabbak lettek, és a digtech meg a bigtech segítségével minden eddiginél ravaszabb totális diktatúrát gyakorolnak. A „bedrótozott” és a „meghekkelt” agyú generációk már azt sem veszik észre, hogy félig rabszolgák és félig biorobotok, holott *szabad emberek* kellene hogy legyenek, akiknek az *emberi méltósága* a legféltettebb kincse, amit mindenki másnak, sőt saját maguknak is kötelező tiszteletben tartani és gondosan őrizni. Megvédeni a méltóságból származó minden más emberi erénnyel, jósággal és értékkel, az ember emberségével együtt.

19. Adakozás

A *stréberség*: másokat irritáló magamutogatás, fölényeskedés, kiva-
gyiság. Ezért aztán közutálat tárgya, másokat megbotránkoztat,
haragot, ellenséges indulatot vált ki. De mi van akkor, ha a fölény
reális, ha megérdemelt, azaz igazságos. Nem is ritka az, hogy
a „te stréber” vád alaptalan, csak a vádaskodó kisebbség
komplexusának megnyilvánulása. Vagy ami még gyakoribb,
hogy a vád az „s.i. faktor”, a sárga irigység, avagy az ostobák
haragjának a megnyilvánulása. A jobb maradjon inkább ros-
szabb? Az erősebb maradjon inkább gyengébb? Nem kell hogy
gyengébb maradjon, de lehet *gyengédebb*. Aki gyorsabb, nem kell
hogy lelassuljon, de az élen haladva, finoman „húzza” a mezőnyt!
Az okosabb butuljon vissza? Nem, de jó (kifinomult) pedagógiai-
pszichológiai érzékkel „okítsa” a többieket. Ahogyan József Attila
írta és tette: „Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon
/ taní- / tani!” Mindenből – amiben valaki jobb, többje van – lehet
„adakozni”. Ha eszmei értékeidből adakozol, neked nem marad
kevesebb, sőt több lesz az általad. Hálát, szeretetet és nagybecsü-
lést kapsz cserébe, sokaktól.

Ha nem tudásban, teljesítményben, pusztán csak pénzben,
anyagiakban gazdagabb valaki, akkor is nehéz (talán még nehe-
zebb) a fitogtató luxus, az urizálás elkerülése egyfelől, a hival-
kodó, megalázó jótékonykodás elkerülése másfelől. Merthogy
az adakozás is lehet sértő, pöffeszkedő, aminél jobb az anonim,
valamely intézményen (jótékonyági vagy segélyszervezeten)
keresztül történő, közvetett adakozás. A Biblia szerint még a jobb
kezeknek se kell tudnia, hogy a bal adakozott. Maga az adakozás
keresztény erkölcsi kötelezettség, a felebaráti szeretet megnyil-
vánulása. Intézményesített fajtája a *tized* és az *egyházadó* fizetési
kötelezettsége. Állami (világi) jogi kötelezettsége az arányos (igaz-
ságos) *közteherviselés*, adók, vámok, illetékek, járulékok fizetési

kötelezettsége. Ahogy Amerikában mondják: *az adó a civilizáció alapja*. Ennek gyökere is keresztény, *az adakozás* erkölcsi parancsa. De az is lehet, hogy a sorrend fordított. A földi királyok, császárok, uralkodók már jóval a kereszténység előtt szedtek be adókat, vámokat, hadseregére, a közrend védelmére, az uralkodás kiadásaira. És ebből szentesítette az adakozást az egyház. „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené.”

20. Hatalmi visszaélés

Ahogy a jog sem arra való, hogy másokat kifosszunk a segítségével, hanem hogy mindenki megkapja (visszakapja) ami neki jár, úgy a demokratikus és legitim közhatalom sem arra való, hogy sokakat elnyomjon, hogy mások feletti uralmat gyakoroljon, hanem hogy sokakat az elnyomás, az idegen uralom alól felszabadítson. Meszlény Artúr ezt úgy fogalmazta meg, hogy „a jog nem arra való, hogy vegyen, hanem arra, hogy adjon”¹⁹. A hatalom sem arra való, hogy elvegye vagy korlátozza a szabadságot, hanem hogy mindenkinek megadja, mindenkiét megvédje. Szociális jogállamban a jog annak is ad, akinek önhibáján kívüli okból nincs, vagy kevesebb van, mint másoknak, ezt szolgálja a társadalmi szolidaritás intézményrendszere. Ahhoz, hogy legyen miből adni, arányos közteherviselésre, a javak közösségi kiegyenlítésére, újraelosztására van szükség. A gazdagoktól el kell venni, a szegények között szét kell osztani, mindkettőt a társadalmi igazságosság jegyében. Ez a közhatalom egyik rendeltetése: a szociális biztonság és a viszonylagos esélyegyenlőség megteremtése. A közösség által ráruházott politikai és közjogi hatalommal a köz javát (*pro bono*

¹⁹ MESZLÉNY Artúr (1917): *A polgári törvénykönyv szocializálása*. Budapest: Franklin-Társulat.

publico) kell *szolgálnia*. Ez más hatalmi viszonyokban is igaz: nem az uralomra, hatalmi visszaélésre kell használni, hanem a szolgálatra, segítségre és a védelemre. Az embernek még mindig sokat kell tanulnia, hogyan éljen helyesen a hatalmával (a családban, iskolában, munkahelyen, hivatalban stb.). Azt már megtanulta, hogyan éljen vissza vele, amit viszont el kellene felejtene. Mindez a pedofil pedagógusasszisztens esetéről jutott eszembe.

Az emberiség történetében az egyik leggyakoribb hatalmi visszaélés a *tulajdonhoz* köthető. Ahogyan az ember a természettel vívott harcában egyre több tapasztalati tudásra tett szert, „egyre okosodott”, egyre magabiztosabb lett, egyre inkább *győztesnek* érezte magát. Küzdelmét a puszta megélhetésért és az ember fennmaradásaért *harcnak*, *versenynek* minősítette, amiben persze neki kellett győznie. A győztesnek mindig igaza van, gondolta, és elkezdte *diktálni* a feltételeit a természetnek, hogyan kell annak – az ember javára – működnie. Holott mint természeti lénynek, aki maga is együtt él a természettel, benne él a természetben, *együttműködésre* kellett volna törekednie, az együtt megmaradás, a fenntarthatóság érdekében. Talán még nem késő erre rádöbenni.

A természet feletti uralom hamar átcsapott más *emberek feletti uralomba*, maga az uralom az ember *természetévé* vált. Aki erősebb, okosabb, akinek többje volt, az az ember-ember közötti harcnak, versenynek is a győztese lett. Nemcsak legyőzni képes „ellenfeleit”, de uralkodni is képes felettük, a tőle függők felett. Előjogokat, kiváltságokat, címeket és rangokat szerzett (kreált) magának, diktálta a saját feltételeit másoknak. A születési (veleszületett) és a vagyoni előjogok és kiváltságok *szerzése* öncéllá lett, a küzdelem és a versengés új értelmet nyert. Az ember-ember közötti játszmák *nyertes-vesztes* játszmákká alakultak, holott az őskorban még az együttműködés és a szolidaritás *nyertes-nyertes* játszmái garantálták a megélhetést, a puszta létet, az ember fennmaradását

és a természet megmaradását. A nagy *egyenlőségeszmék* ennek ellenére ezt primitívnek, őseemberinek, maradinak, idejétmúlnak, a haladás és a fejlődés gátjának minősítették. Az emberen az *önző és ragadozó* vadállat győzelemérzése, jóllakottsága, szexuális dominanciája lett úrrá, az viszi most pusztulásba, eddigi *emberi* természetével és az élő és éltető természet közegével együtt. Mire való hát a tulajdonosi (és minden más) hatalom, mikor rendeltetésszerű a gyakorlása? Ha *áldássá válik* a közösség, más emberek javára. Ahogyan a vagyon és a pénz is, a nagy vagyon és a sok pénz is arra való, hogy tulajdonosa áldássá legyen mások számára. Ez (volna) a rendeltetése, miként az egész, élő és gazdag természet rendeltetése is ez. Jó volna ezt felismerni és megtapasztalni, hogy megmaradjunk.

III. Jog – törvény – rend

1. A jog forrása

A leghosszabb és legszélesebb folyónak is van forrása, valahol a hegyek között, esetleg több forrása is van, akkor lehet vitatkozni azon, és megegyezni abban, hogy melyik legyen az igazi, az egyetlen forrás, a többi az legyen mellékforrás vagy mellékág. Valahogy így van a jogtudomány is a jog eredeti forrásának kutatásakor, ha egyáltalán kutatja még, és nem csak a szélesen hömpölygő jogszabályáradatot látja, azzal sem törődve, hogy honnan ered, mint ahogy azzal se nagyon, hogy hova tart. Miként a folyóvíz, a jog is lehet éltető az ember számára, de lehet pusztító is, ha kilép a medréből, vagy bűnözők átvágják a gátakat.

A jog: magatartásszabály, a jogviszony: emberek közötti életviszony. A jog megmondja, hogy egy-egy konkrét életviszonyban milyen magatartást kell tanúsítani. De miért éppen az adott magatartást írja elő (vagy csak ajánlja) a jog? Azért, mert az emberek már a jog előtt az adott életviszonyban tipikusan az adott magatartást tanúsították, mivel más alternatívákkal szemben azt tartották a legjobbnak, a leghelyesebbnek. A nagy többség által jónak elfogadott és követett magatartás szokássá vált, a szokásból erkölcsileg is helyeselt norma, azaz jog lett. Ugyanez elmondható a közösség által negatívan értékelt, különösen a tiltott

magatartások tekintetében is. A jog forrása tehát az ember, az emberek közössége, az emberek közötti életviszonyok sokasága, az azokban kialakult, jónak és helyesnek ítélt emberi magatartások. A normává, azaz joggá vált magatartásszabályok aztán vissza is hatnak az életviszonyokra, helyes mederben tartva, terelve a közösség életét. Minden más teória a jog forrásáról, amely elszakad az embertől, a közösség életétől, veszélyes az emberre nézve. A legveszedelmesebb teória az, amely a jog forrásának egyszerűen csak az államot tekinti, mivel az „alkotja” a jogot. Eszerint a jog: állami parancs. Csakhogy e felfogás következményeként az ember nem alanya, hanem tárgya lesz a jognak, nem a forrása, hanem a címzettje, nem az eredete, hanem a befogadója és végrehajtója. A 21. század diktatúrái bizonyítják, hányszor lépett ki a jog a medréből, pusztítva az emberi közösségek életét és milliószámra magukat az embereket is.

2. A mindennapok joga

„A civilizáltika a mindennapok joga.”¹ Asztalos László tömör gondolata valójában szűkebben, a polgári jogról szól: a polgári jog a mindennapok joga. A fogantatástól a halálig, személyi, házassági, családi, vagyoni, tulajdoni, szerződési és öröklési viszonyainkat szabályozza. Most hallottam az első magyar Ptk. 60. születésnapjáról megemlékező konferencián Szász Istvántól idézve, hogy „magánjognak pedig mindig és mindenütt lennie kell”! A szocializmusban is volt, amikor pedig mint veszedelmes kártevőket irtották a polgárt, a polgári tulajdont, a polgári szabadságot, mindent, ami „magán”, mégis, ennek ellenére megszületett, megmaradt, sőt erősödni is képes volt a polgári jog.

¹ ASZTALOS László (1987): *Polgári jogi alaptan*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 13.

Szocialista polgári jognak nevezték, hogy az ideológiai hatalommal elfogadtassák, valójában azonban jelző nélküli polgári jog volt azon egyszerű oknál fogva, hogy hétköznapi emberek mindennapi életének joga volt. Radikálisan beszűkített autonóm mozgástéren, a személyi tulajdonra korlátozott vagyoni és személyiségi viszonyok körében érvényesült, folyamatosan feszegetve és bővítve ezek határait. A kisemberek szabadságvágyát hordozta, azt szabályozta, oltalmazta, és fokozatosan bővítette is. Nyitott volt a változások és változtatások befogadására, így az 1989–90-es rendszerváltozás és -változtatás befogadására és levezénylésére is. Átmentette a privátautonómiát a diktatúrából a demokráciába. A polgári jog tudománya ma is jól teszi, ha a hétköznapi emberek mindennapjainak tudománya marad, ha emberléptékű és emberközpontú marad. A nemzetközi, sőt globális integrálódás folyamata vis maiorként hat a nemzetállamokra és a nemzeti jogrendszerekre, így a mi polgári jogunkra is, túl távol az egyes emberektől. Holott most is az ő bőrükre megy a játék. Nem szabad hagyni, hogy ugyanúgy kimaradjanak belőle, mint a kommunista diktatúra idején. Ehhez még a jog filozófiája is hétköznapi kell hogy maradjon. A születés és a halál fő kérdései és ezek helyes válaszai az emberek mindennapi kérdései és válaszai. Ugyanígy az, hogy mi a jog, mire való, és mire nem való, mikor hasznos és mikor veszélyes, mikor ártalmas, mikor fordul a visszájára, mikor fordul az ember ellen. E kérdések helyes megválaszolásához nemritkán erős hitre is szükség van. A hétköznapiakban is támaszt nyújtó, erőt adó hitre, vallásokra és egyházakra, hogy segítsenek rátalálni a helyes útra és meg is maradni azon. Hiszen a hétköznapi ember mindennapi élete: maga az Élet. Ahhoz, hogy emberi élet, emberséges élet legyen, kell a jog, a polgári jog segítsége is. Ezért kell, hogy a mindennapok joga maradjon.

3. A jog rendszere

A jog önmagában zárt rendszert alkot. Szakmánkban gyakran halljuk, olvassuk, mondjuk ezt az egyszerű kijelentő mondatot. A kijelentés akár igaz is lehetne, ha létezne jog önmagában. Csakhogy nem létezik önmagában. A jog csupán egyike a társadalomban egyidejűleg és együttesen ható normarendszereknek. A természeti törvények, a gazdasági törvényszerűségek, az erkölcsi parancsok, a vallási előírások, a szokások, a hagyományok, a konvenciók és az illemszabályok egyaránt befolyásolják az emberek viselkedését, a különböző életviszonyokban tanúsított magatartását. Jogot alakító tényezőként ezek hatnak magának a jognak a tartalmára és a jog követésére, azaz a tényleges érvényesülésére is. Ahogyan a jog is visszahat a többi normarendszer tartalmára és követésére. Vagyis a normák kölcsönhatásban érvényesülnek, ami nem zárja ki egyiknek-másiknak a dominanciáját. A jog tipikusan ilyen egyeduralomra, a legfőbb dominanciára törekvő normarendszer, ami az egyedül a jog rendelkezésére álló közhatalmi kényszerítő eszközök birtokában nem meglepő. Az erőszakkal kikényszerített dominancia azonban – a történelem tanúsága szerint – nem hosszú, pláne nem örök életű. Különösen, ha a jog maga is csupán eszköz az állami közhatalomnál is nagyobb erők, ugyancsak a történelem tanúsága szerint a gazdasági (pénzügyi) uralmi tényezők kezében. Ahogyan ezt már Karl Marx vagy például Navratil Ákos is megírta.² Jó tehát, ha a jog megőrzi függetlenségét, ha nem tör egyeduralomra, de nem tűri más egyeduralmát sem, sem önmaga, sem a társadalom felett. Jó, ha a jog és a többi normarendszerek kölcsönösen együtt hatva egy fő irányba húznak, az emberré válás, az emberségesebb emberre válás irányába, egy élhetőbb társadalom, élhetőbb világ irányába.

² NAVRATIL ÁKOS (1905): *A gazdasági élet és a jogi rend*. Budapest: Pallas.

Ha ez az összhang megvan a különböző normarendszerek között, akkor lehet a jog önmagán belül *koherens*, hézagmentes és belső ellentmondásoktól mentes. Mert a hézagokat kitöltik, az ellentmondásokat feloldják az együtthatásból adódó alapvető közös értékek, alapelvek, jogiasítva: jogelvek. Erre akkor is törekedni kell, ha tudjuk jól, hogy – más eszményekhez hasonlóan – a hézagmentesség és az ellentmondás-mentesség teljes mértékben sohasem érhető el. E törekvés sikerét nagyban előmozdíthatja például a jó erkölcs, amitől jobb lesz a jog és a jogkövető ember is. Nem szégyen a jobbtól tanulni és segítségét elfogadni. Az viszont nagyon nem volna jó, ha az uzsorások diktálnák (uralnák) a jogot és az erkölcsöt is, pusztán azért, mert megvan hozzá a gazdasági, pénzügyi erejük. Ezt a veszélyt például csak valamennyi normarendszer egyesített ereje képes elhárítani. Feltéve, hogy a népképviselők, a törvényhozók nem maguk az uzsorások! Azt is szokták mondani, hogy a nép szava Isten szava. Az irgalmas és kegyelmes Isten biztosan nem uzsorás. Az azonban nagyon nem mindegy, hogy kit, kiket választunk népképviselő törvényhozóknak. Hiszen ők alkotják a jogot, miközben őket magukat is alakítják a jogot alakító tényezők, más normarendszerek, és nem mindegy, hogy ezek közül az ő értékrendjükben melyek dominálnak. Az ő emberségükön sokban múlik a képviseltek embersége.

4. Élethez való jog

Az ember élethez való jogáról az emberi méltósághoz való jogával összefüggésben, attól elválaszthatatlan egységben szó-kás beszélni, mivel méltósága csak az élő embernek lehet. Erre a monista felfogásra alapozva lehetett eltörölni a halálbüntetést, mert az nemcsak az életétől, de a méltóságától is megfosztja az embert, márpedig az emberi méltóság sérthetetlen. Ebből

a felfogásból következik az is, hogy nincs emberhez méltatlan élet, sem az életfogytig bebörtönzött gonosztevő, sem a haláltusáját vívó szenvedő beteg esetében. Ezért tilos a halálbüntetés mellett az eutanázia is. Sem a haláláig vasrácsok közé zárt rab, sem a végstádiumban szenvedő beteg nem kérheti saját élete kioltását sem, még az öngyilkosságukban való közreműködés is tilos. Az élethez való jog ilyen szigorú felfogása persze csak itt és most, az európai jogfelfogásban létezik. A világ sok országában van halálbüntetés, Európa néhány gazdag országában pedig működnek eutanázia-magánklinikák. Ugyanakkor paradox módon Európában törvényes lehetőség az abortusz, a magzati élet kioltása, míg a világ sok országában, ahol van halálbüntetés, tilos az abortusz. Az élethez való jog legszigorúbb felfogása sem ellentmondásmentes tehát. Nem is lehet az, hiszen az élet sokkal tágabb és bonyolultabb jelenség, mint annak az összefüggéseiből kiragadott, az emberi életre szűkített, jogi fogalomba tömörített változata. Az élet valójában metajurisztikus, a jogtól függetlenül létező természeti jelenség.

A végtelen és élettelen univerzumban, a mi galaxisunkban, a Tejútrendszerben, a mi Naprendszerünkben keringő Föld nevű bolygónk *élő bolygó*, felszínét *élőlények* borítják, igaz, hogy ösztömegéhez képest rendkívül vékony, éppen ezért nagyon sérülékeny rétegben. Ennek része, de semmi esetre sem az ura az ember is, mint egy élőlény a sok között. Az élővilágban egyetlen élőlénynek sincs élethez való joga, valamennyien részesei a természetes körforgásnak: az élettelen szervetlen anyagból élővé szervesülnek, leélik az életüket, majd elpusztulnak, és visszatérnek a szervetlen anyag örök létébe. Hitünk szerint a *földi élet* a teremő Isten műve, mások szerint kozmikus véletlenek sorozatának, az anyag természetes fejlődésének eredménye. Akár így van, akár úgy, az ember nem az élet teremője, hanem maga is teremtmény. A fő kérdés az, hogy hova helyezi el magát az élővilágban. A filozófusok – maguk

is csak emberek – sokféle módon magyarázzák a világot, ám egyvalamiben többnyire egyetértenek: abban, hogy „az ember a teremtés koronája”. Bertrand Russell ehhez bölcsen hozzáfűzte: „a földigiliszta véleményét azonban ebben a kérdésben még nem ismerjük!”. Az emberek többsége azonban még nem jutott el a bölcsességnek erre a fokára, ezért önmagát a természet, az élővilág urának, a teremtés folytatójának képzei. Holott elegendő volna, ha a saját emberré válására, emberségére fordítana nagyobb figyelmet. Akkor ugyanis rádöbbenne legalább két fontos körülményre. Az egyik, hogy az ember nem viselkedhet „csúcsragadozóként” minden más élőlénnel szemben, ellenkezőleg, a saját élethez való joga az élet biológiai alapjainak a fennmaradásától, az egész élővilág életben maradásától függ. A másik, hogy az ember mint értelemmel, lélekkel és jó erkölccsel megáldott élőlény köteles az élet fenntarthatóságáról gondoskodni, az élő lényeket és az életet megvédeni, akár saját magától is, ha ő károsítja vagy veszélyezteti azt. Az ember élethez való joga tehát lényegét tekintve és a valóságban az étellel szembeni kötelesség és az életért viselt felelősség.

A magyar Alkotmánybíróság az alkotmányos értékrend formálása és védelme során eljutott annak kimondásáig, hogy az egészséges környezethez való jog „az élővilág élethez való jogaként” értelmezhető, mert az egészséges környezet az emberi élet (és az egész élővilág) „természeti alapja”, ami véges.³ Éppen ezért az állam köteles a természetvédelmi „status quo” fenntartására, illetve megőrzésére. Ebből az is következik, hogy az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti (non derogation principle).⁴ Néhai Schweitzer József főrabbi egy előadásában pedig arról beszélt, hogy az Ószövetség

³ 14/1998. Abh.

⁴ 28/1994. Abh.

Genezis Könyvének⁵ fordítása hibás. A „hajtsátok birodalmatok alá” és az „uralkodjatok” az eredeti nyelven azt is jelentette, hogy gondoskodjatok róla, védelmezzétek. Ahogyan egyébként a jó uralkodó is teszi országával és népével. Vagyis Isten az embert felelőssé tette a teremtet világért, az élővilág és benne az emberi élet fennmaradásáért. Ehhez ma már nem elég globálisan gondolkodni és lokálisan cselekedni, hanem ahogyan László Ervin fogalmazott, „planetáris” gondolkodásra és cselekvésre van szükség.⁶ A klímaváltozással összefüggésben szavakban már eljutott eddig a világ, már „csak” a tettek vannak hátra. Halogatásra nincs idő, ha élni akarunk, ha azt akarjuk, hogy legyen élethez való jogunk.

5. Törvény és rend

Törvény és rend, a kettő együtt: *törvényes rend*. A törvény valójában a társadalmi rend, a rendezett társadalmi együttélés eszköze. Ezen belül rendre szoktatja az egyént is, rendezi az emberek közötti életviszonyokat, az emberek társadalmi, közösségi viszonyait is. Maga a *rend* persze ennél sokkal tágabb fogalom. Ha valakinek rendben vannak a dolgai, az azt jelenti, hogy rend van a fejében, a lelkében, az érzelmi világában, a munkájában, a lakásában, a házasságában és a családjában, az őt körülvevő tárgyi világában.

Apám szokta volt mondani, „nekem elég, ha benézek valaki udvarába, és ott rendet látok, akkor tudom, hogy ott egy rendes ember lakik”. „Benézhetünk” egy faluba, egy városba, egy

⁵ 1Móz 1,26; 28.

⁶ László Ervin (2002): *Meg tudod változtatni a világot*. Budapest: Magyar Könyvklub, 62.

országba, a világba is: rend van-e ott is, rendes emberek lakják-e? Általánosítva elmondhatjuk: aminek van gazdája, és jó gazdája van, az azt rendben tartja, ott rend van.

A rendetlenség rendért kiált, a társadalmi rendetlenség társadalmi rendért, azaz jó törvényekért kiált. A társadalmi rend, a közrend megteremtése a törvényhozók, a politikusok legfőbb kötelessége. Ez a jogrend legfőbb célja is. Ezek szerint a jogban is, a törvények világában is rendnek kell lennie ahhoz, hogy a társadalomban rendet tudjon teremteni. Ez pedig a jogászok hivatása és legfőbb kötelessége. Feltételezve, hogy ők maguk is rendes emberek. Anélkül hogyan is lehetnének „a társadalom mérnökei”?

6. Köz és magán

Közélet és magánélet, közszféra és magánszféra, közügy és magánügy, közérdek és magánérdek, közjog és magánjog – hogy csak a leggyakoribb fogalompárokat említsem, amelyeket szokás szembeállítani egymással, elhatárolni egymástól, meghúzni a határvonalat közöttük, már amennyire ez egyáltalán lehetséges. Római jogból tanultuk Ulpianus egyszerű megoldását, a közérdekű életviszonyok a közjogba, a magánérdekű életviszonyok a magánjogba tartoznak. Cicero viszont úgy gondolta: „*Salus rei publicae suprema lex esto*”, a legfőbb törvény az állam üdve legyen. Szladits Károly ízig-vérig magánjogász volt, ő még a „magánjog szilárd talapzatán” állt: főszabály a magánszabadság, a „privátautonómia”, azaz a magánélet, a családi élet, a magángazdaság, a magánvállalkozás, a személyiség és az alkotó ember szabadsága, és kivétel ennek a korlátozása vagy terhelése a közjóra és a közérdekre tekintettel („köztekintetek figyelembevétele a magánjogban”). Eörsi Gyula a pártállami diktatúra és az állami tulajdoni alapon működő tervgazdaság kemény realitására

tekintettel „szizofréniának” minősítette a jogrendszer közjogra és magánjogra osztását, a „citoyen–bourgeois” szembeállítását. Világhy Miklós a szocialista polgári jog tankönyvébe alapelveként azt is leírta, hogy „az egyesek legsajátabb érdeke is az, hogy a közérdek érvényesüljön”.⁷ Emlékszem, micsoda ádáz vitát folytattunk a Budaörsi úti kollégium tanulószobájában a polgári jogi vizsgára készülve erről az egyetlen mondatról. Akár Rousseau vagy Hegel is – akik az állam- és a közakaratot érvényesítő törvények elsőbbsége érdekében igen sokat tettek, és nagy befolyást gyakoroltak Marxra és Engelsre is – nagy élvezettel hallgathatták volna. Persze a közjog nem csak a kommunista (proletár-) diktatúrában nyomta el a magánjogot és a szabadságot. Egy porosz leánynevelő intézetben Bismarck kancellár gondolata volt az ebédlő falára kifüggesztve: „Az ember nem azért él, hogy boldog legyen, hanem hogy a kötelességét teljesítse!” Ezt majd Adolf Hitler kancellár vitte el az abszolútumig, tudjuk, mekkora emberáldozattal és máig ható katasztrofális morális és társadalom-lélektani következményekkel. Ebben a versenyben a sztálinista diktatúrák sem maradtak le. Az emberek pedig – konokul és megátalkodottan – boldogok szeretnének lenni. Azt is nagyon megtanulták, hogy jobb – bár küzdelmesebb –, ha ők maguk boldogulnak, mint ha a mindenható állam boldogítja őket. Az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat minden ember veleszületett és tőle el nem idegeníthető jogaként deklarálja a „boldoguláshoz való jogot”. (Megjegyzem, a „tulajdonhoz való jog” helyett, de annak kibővített szinonimájaként.) Az USA sem az állami paternalizmus, sem a szociális piacgazdaság, sem a jóléti jogállam és a társadalmi szolidaritás terén soha nem jutott el addig, ameddig Európa. Az persze ott sem jó, hogy túl kevesen nagyon boldogulnak, túl sokan pedig boldogtalan

⁷ VILÁGHY Miklós – EÖRSI Gyula (1968): *Magyar polgári jog*. I. kötet. Budapest: Tankönyvkiadó.

szegények. Főleg, ha az előbbiek fehérek, az utóbbiak zömmel feketék és kreolok, afroamerikaiak vagy latinók. A 21. századnak ez lesz a fő kérdése az USA-ban és a globális világban egyaránt. Ez az egyik fő kérdése a *redisztributív* nemzetállamokban minden egyes választásnak is. Az általános, egyenlő és titkos választójog alapján a nagy többség több állami gondoskodást, a liberális állam viszont több egyéni boldogulást szeretne. Ebben is az arany középútat kellene megtalálni, miként a köz és a magán közötti számtalan más fontos kérdésben is, és nem csak az állam és az egyén viszonylatában. A privátautonómia újabb nagy ellenfelet kapott az infokommunikációs technológia oldaláról. A piaci marketing és reklámnyomás, a divatőrület mellé felzárkózott a politikai és ideológiai véleményformálás, az emberi agyak meghekkelésének lehetősége is. Itt látszólag magán-magán áll szemben egymással, csak hogy nem egyenjogú és mellérendelt félként. Transznacionális (bigtech) óriáscégek állnak az egyes emberekkel szemben, akiknek nincs jobb ötlete, mint az államuktól kérni, hogy védje meg a magánéletüket, a személyiségüket, a szabadságukat. De mi lesz, ha az állam és a nála is erősebb gazdasági és pénzügyi hatalmasságok szövetkeznek? Volt már erre példa a 20. században, általában a társadalom látta a kárát. Nincs jobb megoldás, mint a jogos önvédelem, az egyéni szabadságért, a magánélet és a magánszféra zavartalanságáért minden egyes embernek magának (másokkal is összefogva) kell megküzdenie. Nem lesz könnyű, igaz, eddig sem volt az.

7. Visszaható hatály

A jogi normák zöme a múltban született, a jelenben hat (érvényesül) és a jövőnek üzen. Régóta bevált, jól működő magatartásszabályokhoz kell igazodni ma is, és holnap is. Ez is egyfajta

tapasztalati tudás öröklése és továbbadása. Persze az életviszonyok folyton változnak, velük együtt változnak a jogi normák is, egyesek eltűnnek a jogrendszerből, mások módosulnak, kiegészülnek, új normák is születnek. Ezekkel kapcsolatos a jogalkotás egyik alapvető elve, jogi értéke. Törvénnyel sem lehet már megszerzett jogot megvonni vagy korlátozni, tilos visszaható hatállyal kötelezettséget előírni, azt növelni vagy felelősséget megállapítani. Az általános jogelv a büntetőjogból ered. Különösen nem lehet egy múltbeli magatartást visszaható hatállyal bűncselekménnyé nyilvánítani, ha az az elkövetéskor nem volt az. Ugyanígy nem lehet visszaható hatállyal olyan büntetést kiszabni (súlyosbítani), amely akkor nem volt ismert, nem lett volna kiszabható. Ezek a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* büntetőjogi elvei. Az alkotmányba átírva ezek is alapjogi rangot kaptak, sőt nemzetközi emberi jogi jogelvek is, de általánosodtak (absztrahálódtak) is, a jogalkotás egészére kiterjesztve. Ugyanakkor ez a jogelv mint tilalom féloldalas (*klauzikálós kógens*), nem tilos visszaható hatállyal jogosultságot adni vagy növelni, kötelezettséget és felelősséget eltörölni vagy csökkenteni. Leegyszerűsítve: elvenni tilos, adni szabad. Meszlény Artúr szerint egyébként is a jog arra való, hogy adjon, nem pedig arra, hogy elvegyen. Más módon leegyszerűsítve a jogelvet: a történelmet nem lehet átírni, régi magatartásokat utólag bűncselekménnyé nyilvánítani és büntetni, különösen „kollektíve” nem, az apák bűnéért a fiaikat büntetni. Régi erényeket viszont – amelyek a korukban minősülhettek bűnnek is – lehet utólag jutalmazni, kitüntetni, meghálálni. Ez azonban már nem annyira jogi, mint inkább morális és politikai kategória, amit a jog is akceptál.

Ugyanakkor „bűn nem maradhat büntetlenül”. Ez is egy jogelv, amely ha sérül, sérül a jogrend, sőt az erkölcsi világrend is. „Történelmi bűnök”, súlyos gaztettek, borzalmas rémtettek nem maradhatnak büntetlenül, mert újra el fogják követni őket. Erre

irányult a Zétényi–Takács-féle igazságtételi törvény a kommunista totális diktatúra idején elkövetett bűnök el nem évüléséről. A kezdeményezés elbukott az Alkotmánybíróságon lényegében azzal az érveléssel, hogy a jogállamiságból levezetett formális jogbiztonság előbbre való, mint a társadalmi igazságosság. Az időmúlás elhalványítja a bűnöket, begyógyítja a sebeket, azokat nem kell újra és újra feltépni. Ez általában igaz. Vannak azonban soha be nem gyógyuló sebek is. Az ilyeneket előidéző bűnöket nem szabad elévültetni és ezáltal büntetlenül hagyni, ezzel is jelezve, hogy ezeket biztosan nem lehet büntetlenül elkövetni. Ezért mondja ki a nemzetközi közjog a legsúlyosabb emberiség elleni bűntettek soha el nem évülését. Az élet ilyen „utólagos” védelme is egyben a túlélés esélyét növeli.

8. Határesetek

A határesetek a jog világában a „nehéz jogi esetek”. Mivel a jog tipizál, a tipikus életviszonyokat és az azokban tipikusan tanúsított emberi magatartásokat tekinti a norma modelljének, az atipikus esetek kilógnak a sorból, túlnyúlnak a normán, vagy kevesebbek annál. Ilyenkor az életviszony normába, azaz a norma *Prokrusztesz ágyába* kényszerítése vagy szabadon hagyása jöhet szóba. A diszpozitív norma az utóbbit megengedi, a kógens vagy az imperatív norma nem engedi meg. Az emberi jogokkal, különösen azok „érzékenyítésével”, azaz konkrét életviszonyokra való direkt alkalmazásával, azok normába kényszerítésével a jogrendszer egésze, azaz maga a *jog imperatív*, parancsoló, ellentmondást nem tűrő, eltérést nem engedő jelleget ölt. Hajlamos (ahogy mindig is volt) agyonszabályozni az életet, elfojtani a privátautonómiát, azaz az individuális szabadságot, amely pedig a liberális értékrend

központi, kemény magja. Így fordulnak át az emberi jogok is (mint eddig és általában a legnemesebb eszmék is) önmaguk ellentétébe. Mint például a „politikai korrektség” a gondolat-, a szólás-, a sajtó- és a véleményszabadság elfojtásába.

9. Jogos önvédelem

Ez az ember egyik legősbibb, legerősebb, legtermészetesebb joga. Szűk értelemben az élet védelmének a joga. Akit jogtalan támadás ér, ami az életét is fenyegeti, és nincs senki, az államhatalom sem, aki megvédené, az bármilyen eszközzel vagy módon, akár a támadó életének kioltásával is megvédheti a saját életét. Az ördög persze a részletekben rejtőzködik. Ha kevesebb is elegendő a támadás elhárításához, köteles-e mérlegelni? És ha nincs idő a mérlegelésre? És ha a támadás nem is irányult az élete ellen? És ha a megtámadott maga provokálta a támadást azért, hogy megölhesse a támadót? A jog a „szükségesség-arányosság” mércéjével próbál a jogos önvédelemnek is normatív mértéket szabni, annak jogosságát esetről esetre meghatározni. Végső fokon két élet és/vagy két halál összeméréséről van szó! Érdekesség, hogy az Alkotmánybíróság gyakran használta a „szükségesség-arányosság” tesztjét két alapjog ütközése, összemérése során, ha az egyik korlátozásáról volt szó egy másik alapjog érvényesülése érdekében. Példák az összemérésre: a méhmagzat élethez való joga és az anya önrendelkezési szabadsága; katonai biztonság (radarállomás építése hegytetőre) és a természeti környezet védelme; vállalkozás (hipermarket-építés) szabadsága és az épített környezet (történelmi belváros) védelme; reparatív orvoslás/gyógyítás (magzati őssejtekkel) és magzatvédelem; tudomány szabadsága és klónozás (emberkísérlet) tilalma; férfi és nő házasságának

védelve – azonos neműek házassága; a gyermek mindennek felett álló érdeke és az azonos nemű párok általi örökbefogadása; férfiak és nők egyenjogúsága és a nem változtatásának szabadsága stb. Érdekes módon ezekben az esetekben is – közvetlenül vagy közvetve – valahol ott van az életvédelem.

10. Életre ítélve

A teljes életfogytig tartó szabadságvesztés (TÉSZ) a halálra ítélet helyett „életre ítélet”, évtizedeket fegyházban, annak is egy szigorított részlegében, vasrácsok között, lényegében a szabadulás reménye nélkül eltöltve. Valójában a tevékeny megbánás utolsó esélye. Szeretetgesztus az „erkölcsi szörnyeteg” gonosztevővel szemben, a törvényhozás és az Alkotmánybíróság által, amely eltörölte a halálbüntetést. De egyben esély (kellene hogy legyen) a bűnözőnek is, hogy hátralévő életében korábbi erőszakgesztusai helyett ő is szeretetgesztusokat (ezek Bibó István szavai) gyakoroljon, a fegyház rácsai között és azok mögül, a külvilág, a társadalom felé, amelybe soha többé nem térhet vissza. Reális elvárás ez? És ha ő azt gondolja és mondja is, hogy képtelen erre, nem látja az életének semmi értelmét és hasznát, inkább a halált választja? Mert ő maga is úgy látja, hogy azért, amit elkövetett „méltó a halálra” és inkább a halálos ítéletet érdemelte volna? Mit tegyünk, ha azt állítja, hogy rácsok közé zárt ragadozó vadállatként megalázó az életet élni, szeretne inkább „emberhez méltó módon” meghalni? Mert ő is tudja, hogy neki is van veleszületett és tőle el nem idegeníthető emberi méltósága, ami sérthetetlen, így őrá is vonatkozik az embertelen bánásmód és a megalázás tilalma. Neki van igaza. Egyes halál helyett viszont ki kell találni neki az emberséges életfogytiglani szabadságvesztés büntetést, a fokozatos enyhítés lehetőségével és a végén a kegyelem reményével.

11. Jár a baba

Az emberré válásnak ma is a része, mondhatni első fázisa, előfeltétele a „négykézlábról” a két lábra állás és a két lábon járás, kiegyensúlyozottan, stabilan. A szülő a gyereke két kezét fogva, felemelve (de nem a földtől elemelve!) segíti ebben. Ranschburg Jenő szerint a gyermekkor három fő szakasza a „vegyél fel”, a „tegyél le” és a „hagyjál békén” korszak. Ezek a csecsemőkor, a kisgyermekkor és a kamaszkor. A teljes elszakadás, a szülő-ről való leválás után a felnőtté vált gyerek „megáll a maga lábán”, a saját útját járja, megy a maga feje után.

Harminc évvel a rendszerváltás után felnőtté vált-e a szabadság és a demokrácia rendszerében (rendszere által) a társadalom egésze és benne az egyes emberek, az állampolgárok? Még mindig állami (paternalista) gondoskodásra vágyik (vegyél fel), vagy már megáll a maga lábán (tegyél le)? Van-e már saját útja (hagyjál békén), vagy a mások által kitaposott úton (most a globalizmus útján) tolong és tülekedik? Gondolkozzanak és beszéljenek erről a politikusok, ha már ők a vezetők, mint „politikai elit”!

12. Kalapács vagy bontógolyó?

A kérdés az absztrakt jogelvek mibenlétére vonatkozik, amelyek viselkedhetnek így is, úgy is, de jogos kérdésfeltevés az emberi jogokkal és az alapvető szabadságokkal összefüggésben is. Különösen mert az emberi jogokat egyesek a törvényes rend és az állam elleni támadó fegyverként, romboló eszközként használják. Bontógolyóval csak rombolni lehet, a kalapáccsal építeni, javítani is. Az alkotmányjogi panaszra vonatkoztatva Kőhidi Ákos kollégám a „szobrászvéso vagy kötőő kalapács?” fogalompárt használta. A szobrászvésohöz puha fakalapács jár,

azzal szinte csak érinti a készülő márványszobor felszínét, részletezi, csipkézi, csiszolja, kisimítja. Nem csinál belőle kőtörmelék, kavicsalmot, szoborromot. Ilyen finom eszköz az alkotmányjogi panasz is: a bírói ítélet kíméletével kell alkalmazni. Egy korábbi írásomban ugyanezt hangsúlyoztam a polgári jog és az alkotmányos alapjogok relációjában általánosságban is. A jogrendszer piramisa nem állítható fejre (a csúcsára), mert az egy rendkívül borulékony állapot. Az általános, sőt a legáltalánosabb normák alapján nem szabad (bár elvileg lehetséges!) a konkrét esetekben ítélni, mert nagy az igazságtalan ítékezés veszélye. Ennek oka az önkényes jogértelmezés lehetősége. Ma már a bírói pulpitusról halálos ítélettel nem lehet embert ölni (lévén a halálos ítélet tilos), de igazságtalan ítélettel igen! Ismeretesekek olyan ügyek, amelyek vesztesei (a csődbe ment ingatlanbefektetési szövetkezetek, a devizaalapú kölcsönök kárvallottjai) nagy számban lettek öngyilkosok. Szladits figyelmeztetett rá: az ítélet nem lehet törvényes, ámde igazságtalan! Ugyanakkor nem lehet igazságos, viszont törvénytörő sem! A kettőt kötelező összhangba hozni. Ez a jogászi, különösen a bírói hivatás lényege. Az összhangot az jelzi, ha az ítélet méltányos és emberséges. Ehhez segítik hozzá a bírót az általános jogelvek és az emberi jogok.

13. Adekvát kauzalitás

Az *adekvát kauzalitás* tanát Eörsi professzortól tanultam a kártérítési felelősségi jogban. Azt jelenti, hogy a károkozó magatartáshoz vezető okok láncolatában addig az okig érdemes visszamenni, amelynél a kártérítési szankciótól még remélhető a preventív (megelőző, nevelő) hatás. Ez nagyon szubjektív kérdés, nincs tehát könnyű dolga a kártérítési perben döntő bírónak. Hát még ha a végső ok egy rossz gondolat, ami a legszubjektívebb. Ráadásul

minden gondolatnak, a tudományos gondolatoknak is vannak kiváltó okai, megelőző motiváló gondolatai, inspiráló („felbújtó”), továbbgondolásra ösztönző gondolatok. Nem mindegy, hogy a kiinduló gondolat igaz-e, jó gondolat-e. Ennek függvénye lesz, hogy meggyőző lesz-e, következetes-e az oksági gondolati láncolat. Jó irányba haladt-e? Ha igen, akkor nem ment-e túl messzire, ahol már nem adekvát! És végül, de nem utolsósorban, a legjobb gondolatnál is fel kell tenni a kérdést: milyen tettekre váltható át? Milyen „gyümölcsöt hoz”, mi a hozadéka? Ha mérgező gyümölcsöt, akkor azt a gondolatot gondolni sem szabad. „Arra ne is gondolj!” – szól a szülői intelem, amikor egy gyermeki gondolat mint ok veszélyes okozatától óvja gyermekét. Ha nincs ilyen veszély, sőt pozitív hozadék remélhető, akkor a gondolat szabad. Belőle fakadóan szabad a szólás, szabad a meggyőződés, szabad a vallás, szabad a hit. Ám az oksági láncolat végén csak a tettek (a cselekedetek és a mulasztások) számítanak. Azokat a legfőbb erkölcsi törvényhez mérve értékelni és igazolni kell. Azokért felelni kell, így velük együtt az okfolyamatot elindító gondolatért is. És így válik érthetővé, hogy vétkezni lehet nemcsak szóval, cselekedettel és mulasztással, de már a kiinduló gondolattal is. Önmagában azonban a gondolat csak Isten előtt vagy az erkölcstörvény szerint vétek, okozhat lelkiismeret-furdalást és követelhet jóvátételt. A jogi értékelésben a gondolat „túl távoli” ok, túlzottan szubjektív, nagyon nehezen bizonyítható. A jog nem lát az ember fejébe és szívébe. Olykor azonban a szavakból, cselekedetekből vagy mulasztásokból a jog is visszakövetkeztet az „aljas indokra”, a „nyereségvágyra”, a fondorlatra, a csalárdságra, a tisztességtelen szándéokra, sőt a meggondolatlanságra is, és ezeket a felelősség mértékében vagy módjában értékelheti. A „pillangóhatás” azonban a jogban nem adekvát ok. Az első tulajdonos – Rousseau szerint aki az első cöveket leverte, jelezve mindenki másnak, hogy az a földdarab és annak termése az övé, mert ő művelte

meg, ő vetette be, más ott többé nem „gyűjtögethet” – nem vonható felelősségre a *transznacionális monopolkapitalizmus* és a *globális pénzuralom*, az *uzsoracivilizáció* bűneiért, természeti és társadalmi kártételeiért.

14. Körbejárni az igazságot

A jogászi hivatás lényegéhez tartozik az igazság keresése. Erről írtam Jobbágyi Gábor professzor barátom 65. születésnapjára egy tanulmányt, amelyet beválogattam az *Ember és tulajdon* könyvembe.⁸ Napjaink egyik legigazságtalanabb – és immár globális – jelensége a tulajdonjogok aránytalan megoszlása. Ebből is látszik, hogy az igazságosság egyik jellemzője és követelménye az arányosság. Mindenki kapja meg a magáét (*suum cuique*), azt, ami neki jár, se többet, se kevesebbet. Ez pedig mindig mérlegelés kérdése, akár a jogalkotó szab mértéket, akár a jogalkalmazó bíró. Mindig kérdéses, megfelelő mértéket szabott-e? De ez sok más esetben is felmerül. Emlékszem, amikor egyetemi szakszervezeti vezetőségi tag voltam, és jutalomosztásról döntöttünk, a fő kérdés az volt, *lineáris* vagy *differenciált* legyen az elosztás. Mindig a lineárisnál maradtunk – például mindenki kapja a havi fizetése 50%-át –, mert az kevesebb vitával járt, mint az egyénenkénti differenciálás a tényleges mennyiségi és minőségi teljesítményhez igazodva. Igaz, hogy a lineáris is igazságtalan, mert a kisebb fizetés fele is kisebb, mint a nagy fizetésé, de az legalább objektív, normatív igazságtalanság, nem a közvetlen döntéshozó munkahelyi vezető szubjektív és egyéni igazságtalansága. Most az egyik ellenzéki párt nyugdíjemelést követel, de már a norma

⁸ LENKOVICS Barnabás (2013): *Ember és tulajdon*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 376–394.

által differenciálva: a kisnyugdíjasok kapjanak többet, a nagy-nyugdíjasok kevesebbet, ezt kívánja a társadalmi igazságosság. Biztos? A nyugdíj vásárolt jogosultság, mértéke a ledolgozott (szolgálati) évek számával és az előre befizetett járulék mértékével arányos, tehát az emelése is úgy igazságos. Mert ha az ellenzék vallási alapon érvelne (minden szőlőmunkás teljes napi bért kapjon, akkor is, ha 1, ha 3, ha 6, ha 9 vagy ha 12 órát dolgozott), akkor tudnánk, hogy az isteni igazság más, mint az emberi. Isten minden bűnösssel egyenlő mértékben irgalmas és kegyelmes. És ha emiatt sok gonosz lelkű ember úgy gondolná, hogy akkor jobb több és nagyobb bünt elkövetni? Akkor persze a földi és emberi igazságszolgáltatástól kapná meg a magáét. Néha az egyik tart hatékonyabban vissza a bűntől, néha a másik, olykor egyik sem. Mindebből látható, hogy minden igazság részigazság, de fontos hangsúlyozni, hogy az is a teljes igazság része. Kisebb vagy – reményeink szerint – nagyobb része. A teljes igazságra csak törekedni lehet, de maga a törekvés kötelező, még ha elérhetetlen is, miként minden eszményi célkitűzés. A törvényi, általános (átlagos, tipikus stb.), normatív igazság mindig objektív részigazság – hacsak a törvényhozó nem volt szándékosan és szubjektíve igazságtalan! Ezzel szemben az egyéni (ítéleti, bírói) igazság mindig szubjektív részigazság – kivéve, ha azonos a törvényivel. Szabad-e egyáltalán az egyéni igazságot az általános igazság Prokrusztész-ágyába kényszeríteni: ha túlnyúlik rajta, a fejét levágni? (Itt Hajnóczy és a magyar jakobinusok egyéni igazsága jutott eszembe, amely majd fél évszázad múlva az 1848-as áprilisi törvényekben kezdett általános igazsággá válni!) Vagy a túlnyúló lábfejét levágni, hogy szökni ne tudjon, mint a visszaeső szökevény rabszolgának? Az amerikai Észak már törvénybe foglalta, hogy „Minden ember szabadnak és jogokban egyenlőnek születik és marad” (Függetlenségi Nyilatkozat), amikor az amerikai Dél (még száz évig) fenntarthatónak (törvényesnek)

vélte a rabszolgaságot. Más táján a világnak, a szovjet időkben a visszaeső disszidenseket a „kóros szabadságvágy” miatt elmebetegnek nyilvánították és elmeógyógyintézetbe zárták, részben mert ez jobban hangzott, mint a börtön, részben mert a börtönök más okokból már úgymint túlszűfoltak voltak, „törvényesen” elítéltekkel. Látható, hogy az általános és objektív törvényi igazság mindig „kiigazításra” szorul, vagy egy jobb törvényhozó, vagy a mindig kötelezően jó, hivatástudó és hivatása magaslatán álló és teljesítő bíró által. Ez a „kiigazító igazságosság” az eseti méltányosság. Lehetősége mindig ott van (kell hogy legyen) a törvényben, vagy szövegszerűen beleírva, vagy alapelveiből kiolvasható módon és az ítéletbe írva. Még tovább absztrahálva: a jog – mint állami, normatív parancs, előírás – mindig erkölcsi kiigazításra szorul. Az aktuálisan igazságosnak mondott jogot is tudni kell erkölcsileg igazolni!

15. Aranypalota – aranypisztoly

Amikor 1989 decemberében a román kommunista diktátort elkergette a népharag, és rögtön halálra ítélték, és azonnal ki is végezték a saját elvtársai, a televízióban képeket mutattak egyik palotájából (tucatnyi ilyen vendégháza, pihenőháza, vadászháza volt, amelyek többségében soha nem is járt), ahol aranyból voltak még a kilincsek és a vízcsapok is. Miközben a népe mélyszegénységben nyomorgott, fázott és éhezett. Tehát a népe nem a palotái és az irigység miatt gyűlölte már jóval a forradalom és puccs előtt. Kivégzését viszont ezzel az ordító igazságtalansággal is lehetett igazolni, nemcsak a román nép, hanem ország-világ előtt. A hivalkodó, fitogtató, irritáló luxus és pompa általában a hatalom és a mások feletti uralom szimbóluma, azzal egyenes arányban. Az istencsászárságok korában az uralkodók istenek is voltak,

istenítette őket a nép, *aranypalotájuk* együttal szentély is volt. Úgy látszik, ez is beégett az ember „hardverébe”, a génjeibe, mert a nagy diktátorok, zsarnokok, abszolutista uralkodók mindig is hajlamosak maradtak istennek képzelni magukat, elvárták, hogy istenítse őket a nép, és szerettek aranypalotában lakni. A francia *Napkirály* versailles-i pompája mint *nyugati minta* Kelet-Európában is követőkre talált, nemcsak a feudalizmus és a kapitalizmus, de még a szocializmus idején is. Az aranypaloták *tradíciója* persze egyetemes emberi tulajdonság, az arab világtól Indián át Kínáig és Japánig bezárólag. A világban az aranypaloták száma egyre nő. A kommunistákból lett ukrán vagy kínai újjgazdag oligarchák és Donald Trump (és más amerikai szupergazdagok) aranypalotái között nincs semmi lényegi különbség. Legfeljebb a *neobarokk* pompa giccsesebb, mint az eredeti, de ugyanolyan irritáló, és ha emberek istenítését szolgálja, akkor vérlázító is. A mintát és a tradíciót mégis egyre többen követik, filmsztárok és rocksztárok, drogbárók és sajtócézárak, futballgladiátorok és korrupt politikusok, olajmágnások és a transznacionális cégek tulajdonosai stb. Miközben a Föld lakóinak több mint fele, kb. 4 milliárd ember máról holnapra tengődik és nyomorog. És mivel a gazdagság mágnesként vonzza őket, ma még nem lázadnak, hanem elindulnak délről (Dél-Amerikából és Afrikából) északra, a Közel-, Közép- és Távol-Keletről nyugatra (Észak-Amerikába és Európába). A globális népvándorlásnak ez még csak a kezdete, még csak *irreguláris invázió*, de bármikor átcsaphat *reguláris fegyveres invázióba* is. Ennek harcosai már itt lesznek közöttünk, lehet, hogy második-harmadik generációs bevándorlóként.

Moammer Kadhafinak *aranypisztolya* is volt, hogy végső esetben azzal védje meg magát, de ez nem sikerült. Pedig országa gazdagságából sok jót is tett a népével, amely istenítette őt. Csakhogy a belső és külső ellenségek és riválisok irigységének és a gazdagság iránti vágyának nincs felső határa. Azért, hogy

a hatalmat és a gazdagságot megszerezzék, nem válogatnak sem az eszközökben, sem a módszerekben. Legfeljebb a brutalitásukat a belsők „arab tavasznak”, a külsők „demokráciaexportnak” nevezik. Dél-Afrikában élő ismerősünk mesélte, hogy ott a fővárosban élő fehérek (úgy is mint gazdagok) 4 méter magas betonkerítéssel, rajta szögesdróttal veszik körül házaikat, telküket, és mindenkinek van géppisztolya, hogy megvédje magát. Ahogyan az USA és Európa is kerítést épít a szegények inváziója ellen, hogy megvédje magát. Valószínűleg ennél többre és másra is szükség lesz. A gazdagság és az élhető környezet és társadalom javainak újraelosztására (redisztribúciójára). Nevezhetnénk ezt – egy régi kifejezéssel – a világ újrafelosztásának is. Mert joggal kérdezhetik a szegények: honnan veszik a gazdagok a jogot és a hatalmat a pompához és a fényűzéshez? Mi a gazdagok és a gazdagság funkciója a világban? És mi történjen, ha nem teljesíti vagy elveszti a korábbi funkcióját, esetleg nem is volt neki funkciója? Meddig tűri a nép az igazságtalanságot, a jogtalanságot, a funkciótlanosságot? Nálunk a kádári diktatúra ellenszere a kádári puritanizmus és a „második gazdaság”, a szocialista kisvállalkozások megengedése volt. Ennyi elegendő volt, hogy ne lázadjon fel a nép. Ahogyan a katolikus pompa, az aranyló barokk fényűzés ellenszere is a reformáció, a protestáns etika és a puritanizmus lett. Ez tette naggyá Nyugat-Európát, a skandináv országokat és az USA-t. Több talentummal jobban sáfárkodni: ezzel és így lehet gazdagodni. De a kufárokat ki kell űzni a templomból, nehogy „latrok barlangjává” változtassák azt! Akinek van füle a hallásra, az hallja és érti is. *Iustitia regnorum fundamentum!* Vagy igazságos és ezáltal fenntartható lesz a világunk, vagy nem lesz. Itt, az aranypaloták árnyékában nincs arany középút, tessék választani. Az igazságtalanságot – ha megszüntetni nem is tudjuk – legalább elviselhetővé kell enyhíteni!

16. Társadalomtébolyda

Douglas Murray legújabb könyve, a *Tömegek tébolya* rendkívül elgondolkodtató könyv. Elvesztheti-e a józan esztét, megtébolyodhat-e egy egész társadalom? Ha igen, akkor azt a társadalmat egészében tébolydába kellene zárni és kényszergyógykezelni kellene. Azért kényszerrel, mert az elmebetegeknek, mentális zavarral küzdőknek, pszichopátáknak *általában* nincs betegségtudatuk, önként orvoshoz sem fordulnak, gyógyszert nem vesznek be. Körükben gyakoribb az öngyilkosság, de a gyilkosság is. A tömegek tébolyának tehát tömeges öngyilkosság, vagy ami még rosszabb, tömeggyilkosság lehet a vége. Előbbire az „öngyilkos szekták”, utóbbira a 20. századi „tömeggyilkos” ideológiák pusztítása a bizonyíték. Kisebb vagy nagyobb közösségeket (nem csak „egyeseket”) teljes egészében meg lehet őrjíteni, őrületbe lehet kergetni, de a túl sok „egyes” is már lehet tömeg. Napjainkban, a Covid-járvány idején, szelídnek tűnő formában ilyen egyesek az *oltástagadók*, veszélyesebb formában a terrorista *élő bombák* vagy az *iskolai lövöldözők*. Egyik az individuális véleményszabadságára, másik a vallásszabadságára hivatkozik, a harmadik egyszerűen csak mentális zavarral küzdő. Douglas Murray a *melegek*, a *nők*, a *faji kisebbségek*, a *transzneműek* mozgalmait és a hozzájuk kapcsolt *politikai korrektséget*, ezek társadalmi hatásait veszi sorra. Ezek mind súlyosan visszaélnek az alapvető szabadságokkal és az emberi jogokkal. Erőszakos mozgalmuk a jog visszájára fordítása, önmaga ellentétébe fordulása. A jog ugyanis a józan ésszel gondolkodó (normális) emberért, nem az ember ellen van. A *tipikus*, a tömegek által helyeselt, elfogadott és követett emberi magatartást tekinti és teszi meg jogi normának, követendő emberi magatartásszabálynak. A jog nem használható ideológiai tömegpusztító fegyverként, nem fordítható a többség mint tömeg ellen. Igaz, nem fordítható a kisebbségek ellen sem (mint például

a zsidók ellen), sőt egyetlen ember likvidálására sem használható (mint például a kommunista koncepciók perekben). Ezért tilos például a halálbüntetés is, bár az nem önkényes, hanem törvényes volt, amíg létezett, és formálisan törvényes ma is ott, ahol még létezik. Csakhogy a törvényes halálbüntetéssel is súlyosan és tömegesen is visszaéltek (lásd Auschwitz) a 20. századi „gyilkos urak”. Ezért aztán a teljes életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte maga sem kérheti a saját „kegyes halálát” sem!

A joggal való visszaélés *fondorlatos, csalárd, rosszhiszemű* magatartás, *joglátszat* keltése, ezért a megállapítása és az ítéletben kimondása rendkívül nehéz és ritka. Ugyanez elmondható a *genderideológiáról* és az LMBT-mozgalom joggyakorlásáról is. Ezek a nemek egyenlőségére és a szexuális identitás szabadságára hivatkozva képesek „leállítani” a társadalmi reprodukciót, azaz kipusztulásra ítélni, önpusztításba hajszolni egyes embereket és ezek tömegét, egy egész társadalmat, a fehér, keresztény, heteroszexuális emberi fajt. Szerencsére még nem karlendítő, felállva, ütemesen és hosszan tapsoló tömegről van szó. De egy burkoltan erőszakos kisebbség önmagát ünnepelve és ünnepeztetve büszkén parádézik és felvonul, megbotránkoztatva és sértegetve a (még) higgadt többséget. Tömegbázisát szélesítendő benyomul az egyetemekre, az iskolákba, sőt már az óvodákba is, terjeszkedik az interneten és a tömegmédiákban. Tudatmódosító hatása, az egyes lelkek feletti uralma egyes eseteken és már a törvényhozáson keresztül is érzékelhető. Ez a társadalmi téboly egyik legújabb megnyilvánulása. De ki jogosult és képes ennek a diagnózisnak a felállítására és kimondására, a társadalom egészének tébolydába zárására és kényszergyógykezelésének elrendelésére? Az öngyilkosságba hajszoló véleményerőszakkal szemben egy még hatékonyabb ellenerőszak alkalmazására? Ha egy *tömegpusztító ideológia* terjesztése bűncselekmény volna (mint a kábítószerké), akkor a nemzeti büntetőbíróságok és a Hágai

Nemzetközi Büntetőbíróság eljárhatnának. A nürnbergi per történelmi tanulsága alapján ezeknek a mai életveszélyes ideológiákkal szemben is működniük kellene. De nem működnek. A halálbüntetést el lehetett törölni, pedig a nagy többség ezt a lépést ellenezte, a többség alapvető értékeit halálra ítéelő ideológiákat (még) nem lehet betiltani, terjesztőiket nem lehet se börtönbe, se tébolydába zárni, se büntetni, se gyógykezelni. Pedig – demokratikus diskurzus hiányában – a nagy többség mindezt támogatná. Csakhogy beléfojtják a szót, diszkreditálják a véleményét. Más szóval: méltóságában megalázzák.

Bűncselekményt közvetlenül (tettesként, társtettesként, bűnségdeként) vagy közvetve (felbújtóként, pszichikai bűnségdeként) is el lehet követni. Különösen súlyos eset, ha gyermekeket vagy személyiségzavaros, mentálisan sérült felnőtteket használnak az elkövetés eszközeként. Volna tehát büntetőjogi lehetőség az alapvető szabadságokkal és az emberi jogokkal történő legfondorlatosabb, legcsalárdabb, joglátszatot keltő, megtevesztő visszaélésekkel szemben is fellépni. A büntető igazságszolgáltatást azonban megfélemlítették, elbizonytalanodott, nem lát tisztán, fél, hogy téved. Mi van, ha újból egy ideológiai háborúban (permanens forradalomban) eszközként vagy elleneszközként, ellenerőként akarják (ki) használni, ha maga is túllép az eddig megszokott jogosság határán? Egyébként is csak *ultima ratióként* szabad használni! Bölcs álláspont, csak a bölcs ember kételkedik és olykor bizonytalan. Az ostobák és a gonoszok magabiztosak, nekik nincs kétségük a saját szabadságuk, joguk, meggyőződésük, sőt hitük tekintetében. A pszichiátriai betegeknek nincs betegségtudata. Ezért olyan nehéz őket gyógyítani, meggyőzni őket hibájukról vagy tévedésükről, vitatkozni velük. Nehéz, de nem lehetetlen. Nem kell tehát megvárni, amíg „vér folyik” az utcákon, a virtuális harctereken. Meg kell védeni tőlük a civil lakosságot, a magánszférát, a házasságot és a családot, a gyerekeket, a jövő generációt.

Bibó István szerint, ha a krisztusi szeretetparancsok: „tartsd oda a másik arcodat is”, „dobd vissza kenyérrel” nem működnek, azaz az erőszakgesztusokat nem lehet szeretetgesztusokkal elhárítani, akkor – de csak akkor – nem marad más hátra, mint a hatékony ellenerő eszközeinek a megtalálása és alkalmazása, mint jogos önvédelem. Végső esetben – mint *ultima ratio* – a büntetőjog is a társadalom jogos önvédelmének eszköze.

17. Fair play

A Coubertin bárónak mint a Nemzetközi Olimpiai Bizottság elnökének tulajdonított mondás szerint: „Az olimpiai játékokban nem annyira a győzelem a fontos, mint inkább a részvétel, mert az élet lényege nem a hódítás, hanem a harc maga!” A „hódítást” fordíthatjuk *uralomnak*, a „harcot” *küzdelemnek* is. És akkor mintha Madách Imrét hallanánk *Az ember tragédiájából*: *az élet célja a küzdés maga*. Íme a magyar nemzeti kulturális identitás egyik gyöngyszeme. Még nagyon sok ilyen igazgyöngyünk van, csak arra kell vigyáznunk, hogy ne öntsük a disznók elé! Ami a részvételt és a küzdést illeti, ezekkel kapcsolatban azt is hangsúlyozni kell, hogy nem akárhogyan kell részt venni és küzdeni: *előzetesen teljesíteni* kell egy részvételi szintet, majd pedig szigorúan be kell tartani a *játékszabályokat*. A játék komoly dolog, kell hogy legyenek szabályai, és hogy azokat minden játékos betartsa. A játékosok még az olimpia előtt erre esküt is tesznek. A szabályszegő játékos tehát nem csupán szószegő, de esküszegő is. A szabály *norma*, a résztvevők közmegegyezése a játék mikéntjében, lebonyolításában. Mint minden jó törvény, a játékszabály is közösségi egyetértés abban, hogy mi legyen az elvárt, a megengedett magatartásszabály. Egyfajta *megegyezés (pactum)*, és *pacta sunt servanda!* A megegyezés kötelez! Ez nemcsak olimpiai,

de civilizációs alapelv is. Az egész társadalomra kiterjesztve: *társadalmi szerződés*. A többség akarata, a jogi norma, ha érvényesül, az a jog uralma. A kipróbált, megtapasztalt és bevált norma észszerű, igazságos, hasznos és tisztességes is, alkalmas arra, hogy a kollektív (emberi, társadalmi) játék kerete legyen. A keret túllépését versenybírók felügyelik, a szabályszegést büntetik, a súlyos szabályszegőket kizárják a versenyből. A játékszabályok betartása, az *önkéntes jogkövetés*, a tisztességes játék önmagában is érték, győzelem a szabályszegés és a tisztességtelen játék felett. Minden *fair play* győzelem, minden ilyen játékos győztes. Így értendő a nem annyira a győzelem, sokkal inkább a részvétel fontossága.

A sportban érvényesülő játékszabályok tekintetében szigorú a jogegyenlőség: nincs helye sem eseti méltányosságnak, sem pozitív diszkriminációnak, kizárólag a teljesítmény és a *fair play* számít. A férfiak és a nők – eltérő biológiai adottságaik miatt – elkülönítve versenyeznek, a parasportolóknak rájuk szabott játékszabályok alapján külön versenyeket szerveznek (így paralimpiát is). A játékszabályok nem diszpozitívek, azoktól a versenyzők sem egyéni értelmezéssel, sem az ellenfelek – közös megegyezéssel – nem térhetnek el. Ha nem így lenne, a játék helyett is szabályalkotási és értelmezési vita folyna, győztest sem lehetne hirdetni, ellenben mindenki vesztes volna. Unokáimnál gyakran tapasztaltam ilyen – véget nem érő – játékszabályalkotási és -értelmezési vitákat. Az újabb generációk általában is át akarják írni vagy egyéni elképzeléseik szerint értelmezni a régi játékszabályokat. Miként a *gender*hívők például a biológiai nemeket és a férfi-nő közötti játékszabályokat. Vagy az LMBT-mozgalmárok a heteroszexuális párkapcsolatok és a monogám házasság játékszabályait. A saját egyéni (tehát mindig szubjektív) szexuális identitásuk alapján követelik maguknak az individuális jogértelmezés szabadságát, azaz a személyre szabott jogot,

másként az öntörvényűséget. Ez persze a mindenkire egyformán kötelező törvény, a normatív jog halálát jelentené, ami viszont a társadalmi közösség atomjaira bomlását, teljes szétesését eredményezné. Visszatérne az *erősebb kutya törvénye*, a *homo homini lupus est*, a *bellum omnium contra omnes* állapota, az emberré válást megelőző állapot. Az öntörvényűség követelése a szélsőséges önző individualizmus megnyilvánulása, az *önként* és az *önkénturalom* sajátos, új jelensége, az egyéni szabadság félreértése és túlhajtása. Valójában az egyének és szűk, kreált kisebbségek zsaroló hatalma a többség felett, az alapvető szabadságokat és az emberi jogokat visszajukra fordító *zsarnokság*, amelyben nincsenek rendezőelvek, rendet teremtő normák. De ahol nincsenek mindenkire egyaránt kötelező játékszabályok, ott nincs tisztességes játék sem, ott nincs jog sem, nincs joguralom és jogállam sem. Az individuális jog uralmi eszköz egyes zsarnokságra hajlamos egyének és erőszakos kisebbségek kezében a többség felett. A többségi akarat elfojtása, rombolása, negligálása nem más, mint a többség rabsága, kiszolgáltatottsága. Nálunk erről szólt a proletárdiktatúra 40 éve.

Az ember *szexuális irányultsága* természeti törvény, genetikai adottság, objektív körülmény, amely a férfi és női ivarsejtek egyesülésekor eldől: az utód vagy XX, vagy XY kromoszómákkal rendelkezik, ennek megfelelően nő vagy férfi. Ha ebben genetikai hiba van, az mai kifejezéssel élve *hardver*probléma. Az embernek a saját szexuális irányultságához való *szubjektív viszonyulása*, azaz a *nemi identitása szoftver*probléma, ami változhat, alakítható, módosítható, de ennek szabadsága sem korlátlan, nem torzulhat öncélú szabadosságba. Az ember a személyiségét, saját magát sem kezelheti tulajdoni tárgyként, önkénye szerint formálható agyagként, mert ezzel személy és jogalany mivoltát, önnön emberi méltóságát sértheti meg. Nemi identitásának megélése nem lehet önmagára nézve sem megalázó, lealacsonyító, nem lehet a többséget megbotrántkoztató, nem sértheti az emberiség általános

követelményét. A saját teste feletti totális uralom is önkényuralom, a saját méltóságának, a családjában és a társadalomban való szabadságának a feladása, semmibevétele. Ennek *ellenszere* a mértékletesség, a belátás és az önuralom erénye, *mértéke* az ember embersége. Mert ha tévesen azt gondolja is, hogy bármit szabadon megtehet magával, akkor sem minden használ neki, nem válik bármi sem önmaga, sem a családja, sem a szélesebb társadalmi közösség javára. A felelőtlen divatörület, a behódolás egy új, még ki nem próbált gondolatkonstrukciónak ártalmára lehet saját emberségének, a társadalmi békének, sőt az egyetemes emberiség követelményének is.

Ahogy a tulajdon, ugyanúgy a saját személyiség, részeként a szexuális irányultság és a nemi identitás is kötelez, *társadalmi felelősséggel jár*. Az egyesek emberi rangja, emberi minősége, embersége, műveltsége, civilizáltsága, értékessége összesítésben a családok és az egész társadalom minőségét, civilizáltságát adja. A *kiművelt emberfők sokasága*, ha egyúttal a tisztességes játékosok sokasága is, az a *szabálytisztelő és szabálykövető* játékosok sokasága! Ez önmagában véve is a játék lényege: mindenki nyertes, az is, aki lemarad a dobogóról. Ebben a vonatkozásban a *fair play* nyertes-nyertes játék. De: a játékban való részvételhez a szintidőt (a nevezési szintet súlyban, távolságban, magasságban, gyorsaságban stb.) mindenkinek teljesítenie kell. Az egyes ember *emberségének* és az egész emberiség *emberiségének* is van egy eddig elért – nem túl magas, nem teljesíthetetlen – szintje, amely mindenkire kötelező, amely alá tilos visszamenni, visszasülyedni. Az igazi nagy probléma, az *oklokrácia* (az „aljanép” uralma, ahogyan Arisztotelész nevezte) *problémája*, ha a társadalom többsége nem teljesíti ezt a minimumszintet sem; a többségi akarat ilyen esetben is törvény? Még nehezebb kérdés, hogy a *tömegdemokrácia* ilyenkor oklokrácia? És a legnehezebb kérdés, hogy ennek ellenszere egy *élcsapat* legyen-e, egy ideológiai, mozgalmi, politikai elit, aki a nép

helyett és a nép érdekében is jobban tudja, mi a jó a népnek, mi is a valódi népakarat!? Ez maga a bolsevizmus, ilyen élcsapatok voltak a (marxista-leninista, maoista) kommunista pártok. Akiknek ma is akadnak követőik még a liberális demokraták között is. Ők valójában *toleranciahiányos* emberi jogi mozgalmárok, megélhetési aktivisták, akiknek egzisztenciális érdeke a permanens forradalom, sőt az anarchia is. A zavarosban a legkönnyebb halászni, például politikai közhatalomra szert tenni, közpénzből lázadni, kártérítésért perelni, a perlésből bizniszt csinálni, a jogvédelemből hasznot húzni. Kevésbé kockázatos, mint a tőzsdei spekuláció. Ha pedig a hivatásos forradalmároknak – akiket Bibó István a demokrácia legnagyobb ellenségének tartott – önjelölt vezére is akad (mindig akad), készen áll a személyi kultusz és a totális diktatúra jól ismert receptje. Ők mondják meg, mi a te véleményed, mit és hogyan szólj, sőt azt is, hogy miről mit gondolj. Ezt most *politikai korrektségnek*, *genderideológiának*, *LMBT-* és *BLM-*mozgalomnak hívják, tananyagait és oktatását *érzékenyítésnek* nevezik. Újbeszélül. Ha a nép nem tanul a saját múltjából, nem lát át a fondorlatos hazugságokon, és nem nő fel a demokráciához, újra és újra zsarnokokat választ maga fölé. Ennél jobb volna egy jó király, egy igazságos uralkodó, egy jó elnök, akinek nem a titulusa számít, hanem az embersége, az emberi és vezetői minősége. A csapatkapitányi tisztessége, amely első számú feltétele a csapat tisztességének és a tisztességes csapatjátéknak. A *fair play*nek. Ami a politikában (is) fontosabb, mint a győzelem. Mert tisztességes játékkal szabad veszíteni, tisztességtelennel győzni is tilos!

18. Mi a jog?

Olvastam Brian Z. Tamanaha azonos című tanulmányát az online Univerzális Tudástár jogtudományi tanulmányai között,

és megtudtam, hogy a kérdésre nincs egzakt válasz. Jogtudósok, jogfilozófusok százai-ezrei könyvtárakat írtak tele a kérdésről, mégsem tudjuk pontosan, mi a jog. Enélkül azonban azt sem tudhatjuk pontosan, mi a *jogállam*, és mi a *joguralom*! De hát hasonlóan vagyunk az *idővel* vagy a *szabadsággal* is, tudjuk és érzékeljük, hogy vannak, és különösen megérezzük a hiányukat. Szabadság nélkül, ugyanúgy, mint levegő nélkül, megfulladunk, nem tudunk élni. A jogról is tudjuk, hogy van, nélküle nem működne az emberi társadalom, sem annak kisebb közösségei, sőt nem működne, mert nem vált volna emberré, az ember sem. Ebben a legtágabb értelemben a jog *rendezőelv*, a társadalmi rend és a társadalmi értékek garanciája. Aki megtartja a rendet, azt megtartja a rend! Aki a jogot és a társadalmi értékrendet követi, aki a jogrend útján jár, az a helyes úton jár, a jó cél felé halad. Akinek vannak elvei, értékei, az maga is értékesebb lesz. Ezért nem mindegy, kitől ered, honnan származik a jog, ki és mi a forrása? A számtalan magyarázat három fő csoportba sorolható.

A jog az emberek közötti életviszonyokból, a szokásos magatartásokból nő ki, a sokak által helyeselt *jó szokások* válnak mindenki által követendő normákká. Ez a jog *alulról építkezve* válik jogrendszerre. A jó eseti megoldások (precedensek) válnak absztrakt normákká. Az új élethelyzetekben nagy a felek szabadsága az új megoldásokra, új szokások, új jog alkotására. Ez nagyobb társadalmi szabadsággal és felelősséggel jár együtt. Az ilyen *jog uralma* (*rule of law*) rokon a nép uralmával, a demokráciával; a joguralom és a népuralom ikertestvérek.

Amióta a többségi elven és képviseleti alapon működő állam átvette a jogforrás szerepét és a jogalkotás feladatát, elterjedt az a nézet, hogy a jog *állami parancs*, mindenkre kötelező előírás. Ez a jog *felülről építkezik* és válik koherens jogrendszerre, amely lefedi a társadalom életét, sőt – ha túl részletező a szabályozás – a hétköznapi emberek mindennapi életét is. Ez a jog

jó esetben az állam szabadsága és felelőssége, rossz esetben az állam totális uralma a társadalom (benne minden egyes ember élete) felett. Az ilyen elfajulás ellen született a 20. század totális diktatúráival szemben a *jogállam* (*Rechtsstaat*) eszméje, ami azért paradoxon, mert ezt az eszmét is a jogalkotó állam teszi valósággá. A paradoxon feloldásához itt is fejlett és erős demokráciára van szükség.

A harmadik nézetcsoporthoz szerint a jog az isteni és a természeti törvények, a jó erkölcsök, az *erkölcsi jó* megvalósításának eszköze. Mivel ez a forrás az ember szívébe van írva, az ilyen jog *belülről építkezik*, és oda is hat vissza, célja az ember mint erkölcsös lény (*Homo ethicus*) tökéletesítése. Ez nem a jog és a jogállam uralma az ember és a társadalom felett, hanem a *jó erkölcs uralma az ember, a jog és az állam felett is*. Ezt a nézetet az előző két nézet hívei – az originalisták és a jogpozitivisták egyaránt – vehemenesen tagadják.

Az igazság persze e három fő nézet részizgazságaiból tevődik össze. Kár lenne vallásháborúkat vívni, vagy akár hitvitákat folytatni, bármelyik nézet kizárólagosságára törekedni. Az emberiség történelme során már mindhárom jogfelfogással sikerült súlyosan visszaélni, a jogot a gyengébbek, a kiszolgáltatottak, a függő helyzetben élők, a hátrányos helyzetűek, általánosságban *az ember ellen* fordítani. Holott amiben egyezsége kellene jutni, az éppen az, hogy a jog van az *emberért*, nem az ember a jogért (főleg nem a jogalkotó hatalomért). Mindhárom nézetcsoporthoz a pozitív elemeket kellene *ötvöztetni*, az ötvözetek gyakran szilárdabbak az alkotóelemeiknél és előnyösebbek a tulajdonságaik is. Az arányokra és a hatékonyságra persze nagy figyelmet kell fordítani, ezekben lehetnek nemzeti jagonként – történeti okokból és sajátos körülményekből adódó – eltérések. A közös mérce az ember *embersége*. Jó jog az, ami az ember javát szolgálja. Sőt jog csak az, ami az embert *jobbítja*.

19. Keretek és korlátok

A magánháztartásokban éppúgy, mint az államháztartásban – és persze az államháztartásban éppúgy, mint a magánháztartásokban – illendő, célszerű és észszerű csak olyan kiadást (vásárlást, beruházást, költekezést) tervezni, célt kitűzni, amelynek a realitása adott, azaz a megvalósításához a *pénzügyi keret* rendelkezésre áll. Sőt, ami után a pénzügyi keretből valamennyi tartalék még marad is. Ahogyan azt Széchenyi István a *Hitel*ben (amelyet „Honnunk szebblelkű asszonyinak” ajánlott!) már megírta: „kiki, ha practicus jó gazda nevét méltán akarja viselni, jövedelménél kevesebbet költsön”.⁹ Nagyanyáink és anyáink még tudták ezt, meglehet, Széchenyi is tőlük tanulta, és aztán tanította. Fogyasztásfüggő világunkban a *pénzügyi keret* – ami más szóval *pénzügyi korlát* is – vastörvényének szövedéke is felbomlott. Mind a *jóléti jogállam*, mind a családi gazdaságból *fogyasztói közösséggé* átváltozott magánháztartások tömege hajlamos a *túlköltekezésre*. Vagyis többet költenek a jövedelmüknél, megtakarításuk nincs, sőt! Mivel hitelből költekeznek, adósságot halmoznak fel, azt hagyják örökül utódaikra, akár több generáción át. Az anyagi biztonság helyett a bizonytalanságot, a szabadság helyett a függőséget, az eladósodást és az abból következő kiszolgáltatottságot választják. Szélső esetekben (nemritkán) ez *adósrabszolgaságot*, csődöt és összeomlást eredményez. Aztán lehet (lehet?, van ilyen elmélet!) a romokból építkezni. Ha nem lehet, akkor is muszáj. Nem lenne egyszerűbb és észszerűbb a *pénzügyi keret és korlát* vastörvényét tisztelni és követni? Hány férj mondja ma is, „nálunk az asszony a pénzügyminiszter”. Ez a „munkamegosztás” még a *prehisztorikus* időkből származik,

⁹ SZÉCHENYI István (1830): *Hitel*. Pest: Trattner J. M. és Károlyi István' Könyvnyomtató-intézet, 107.

jöllehet pénz még nem is létezett, de szűkösség az volt, és a javakat akkor is be kellett osztani. Angela Merkelre is mondták, „azért volt jó kancellár, mert jó háziasszony is volt”, tudott háztartást (államháztartást is) vezetni. Ezt a véleményt persze kigúnyolják és szexizmusnak nevezik a feministák, aminél szerintük a túlköltekezés és a túlfogyasztás is jobb, mert az „szabad”. Holott kényszeres fogyasztásfüggőség és adósságcsapda az ára. A „jó háziasszony” minősítés valójában elismerés és nagyrabecsülés, ma már akár kitüntetés is lehetne.

Ahogy a jó háziasszonynak a háztartásvezetés pénzügyi kereteit és korlátait ismernie és tisztelnie kell, ugyanúgy minden embernek ismernie és tisztelnie kellene a *jó életvezetés* elemi szabályait, törvényeit, kereteit és korlátait is. Mi az a *gondolat*, *szó* és *cselekedet*, amelyet a személyes adottságai, készsége és képessége, képzettsége és tisztessége alapján, a „fogadó oldalra” is tekintettel, az objektíve adott külső körülmények között megengedhet magának. Úgy, hogy ne merítse ki teljesen a lehetőségeit, hagyjon esélyt más lehetőségeknek is. Ahogy az ember nem lépheti át a saját árnyékát, úgy bizonyos szabályok, törvények, elvek és értékek kereteit és korlátait sem lépheti át. Származhatnak azok akár a hitből, az erkölcsből, a józan észből, a becsületből, az igazságosságból vagy a tisztességből. Ezek együttesen alkotják a *társadalmi rendezőelvek rendszerét*, együttesen az *emberi civilizáció* eddig elért szintjét és színvonalát. Egyénenként az *emberség*, az egész emberiség vonatkozásában az *emberiesség* eddig kiküzdött, megszenvedett *minőségét*, amiből nem volna szabad semmit feladni, amihez képest nem volna szabad visszalépni, visszafejlődni.

A *jog* és *annak rendszere* a maga egészében is csupán egy része a társadalmi rendezőelvek rendszerének, de a hozzá kapcsolható közhatalmi kényszer folytán különös és fontos szerepe van. A történelem tanúsága szerint súlyosan, durván, olykor brutálisan is vissza lehet élni vele. Ezért nem mindegy, milyen jogról

beszélünk! Például közjogról vagy magánjogról, parancsoló vagy megengedő jogról? A magánjogot azért szeretem jobban, mert tele van a feleknek eltérést engedő *diszpozitív* szabályokkal és tág, nyitott *keretnormákkal*, generálklauzulákkal. De a magánjogi szabadság, a *privátautonómia* sem korlátlan, keretbe foglalják a jogon kívüli, a jog fölött álló alapvető elvei, iránymutató eszméi, értékelő és értelmező szempontjai, mint az *ésszerűség*, az *igazságosság* és a *tisztesség* (a magánjogban: *jó erkölcs*). Valójában ezek uralják a jogot, a *jog uralma* pedig védelmezi az embert más emberek uralmával, azaz önkényével, zsarnokságával szemben. Ez a közjog funkciója is.

Ha pedig azt a kérdést is feltesszük, van-e kerete a legalapvetőbb értékeknek, az igenlő válasz itt is több elemből áll. Ilyenek a természeti törvények, amelyeket az ember nem írhat át, és nem helyezhet hatályon kívül. Ilyenek az isteni törvények is, az emberek hitének, a nagy világvallásoknak az alapvető értékei. Ilyenek a megtapasztalt tudományos igazságok, az emberi elme nagy felfedezései. Ezek az előző kettőt is magukba foglalják. Ahogyan Einsteintől szokás idézni: „A tudomány vallás nélkül sánta; a vallás tudomány nélkül pedig vak.” A természet, a hit és a tudomány értékeit együtt szokás kultúrának vagy emberi civilizációnak is nevezni. Szladits *az emberiség kultúreszményeiről* beszélt. Ezen legáltalánosabb *kereteket és korlátokat* rongálni, széttörni tilos, kitörni belőle ésszerűtlen, kártékony és felelőtlen. A szabadságot és a biztonságot, az emberi boldogságot ezeken belül kell megtalálni és megélni. Azért is, hogy elkerüljük az *értékek zsarnokságát*, ami persze megint csak nem volna más, mint az értékeket értelmező és alkalmazó emberek zsarnoksága, az értékek visszajára, az ember ellen fordítása. Az értékek kerete és tartalma az emberért van, nem az ember ellen. Az értékek korlátja véd a szakadékba zuhanástól.

Minden ember egyik leghőbb vágya, hogy boldog legyen. A boldogságkutatás az embertudományok körében mégis épp-hogy elkezdődött. „A tudósok mindössze néhány éve kezdtek el a boldogság történetét kutatni, és még mindig a kiinduló hipotéziseket alakítjuk ki, és a megfelelő kutatási módszereket keressük.” „Úgy vélem, ez a legnagyobb fehér folt történelmünk megértésében. El kellene kezdeni kitölteni.”¹⁰ Kopp Mária és férje Skrabski Árpád ezen fáradoztak. *A boldogságkeresés útjai és útvesztői* című könyvükben írták: „A valódi boldogság – az arisztotelészi meghatározás szerint – nemcsak hangulat, nem is állapot, hanem állandó törekvés. Az embert az állatvilágtól a közös értékek, az erények különböztetik meg, és egyben ezek tesznek boldoggá minket, mint a bölcsesség és tudás, a bátorság, a szeretet és az emberségesség, az igazságosság, a mértékletesség, valamint a spiritualitás és a transzcendenciaélmény. Az élet céljának és értelmének keresése valójában a boldogság lényegét jelenti. Amennyiben ezt tartjuk a legfontosabbnak, úgy, ha mindenünket elveszítjük is (anyagi javakat, egészséget), akkor is élhetünk teljes, harmonikus, »egészséges« életet.”¹¹ *Az értékek értéke, a boldogság értéke* eszerint felbecsülhetetlen.

20. Visszaélés

A *vissza-* a hétköznapi nyelvben egy *igekötő*, leginkább az *előre-* vagy az *oda-* ellentétpárja. Előrelépés-visszalépés, előretekintés-visszatekintés, odautazás-visszautazás, odavágás-visszavágás stb. Ahogyan az ember öregszik, és egyre hosszabb az út, amit

¹⁰ Yuval Noah HARARI (2020a): *Sapiens. Az emberiség rövid története*. Budapest: Animus Kiadó, 335–352.

¹¹ KOPP Mária – SKRABSKI Árpád (2019): *A boldogságkeresés útjai és útvesztői*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 12.

megtett, egyre gyakrabban visszatekint, emlékeit idézi, tetteit értékeli, a múltjában él: mintha visszafelé élne, mintha *visszaélne*. Csakhogy ez lehetetlen, és a visszaélést ebben az értelemben nem is használjuk. A visszaélésnek a jogban sajátos értelme van, mint sok más *jogi műszónak (terminus technicusnak)*: fondorlat, csalás, csűrés-csavarás, színlelt jogszerűség, leplezett jogellenesség. Ez nem a múltba tekint, hanem a jövőbe: olyan joggyakorlás, amelynek a célja jogtalan előny szerzése. A jogtalan előny érdemtelen és ezáltal igazságtalan is. Ezért *tilos a joggal visszaélni*, tilos a jogot a visszájára fordítani, a céljával, rendeltetésével ellentétesen gyakorolni. A joggal való visszaélés a jogszerűség és a jogellenesség, a törvényesség és a törvénytelenység *határeset*e, minősítése, megítélése nagyon nehéz szakmai feladat, félnek is tőle a bíróságok és az egyes bírók. Emiatt esetleg több a visszaélés, pedig ami nehéz, az még nem lehetetlen, sőt, a nehéz jogi esetek jelentik az igazi szakmai kihívást.

21. Vétkesség

„Mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa!” „Én vétkem, én vétkem, én igen nagy vétkem!” – mondjuk mi, hívek a római katolikus szentmise kollektív gyónása (bűnbánata) keretében, ökölbe zárt kezünkkel a mellünket háromszor érintve. Az ember az *ősbűn* elkövetése (Ádám és Éva az Úr tiltása ellenére ettek a jó és rossz tudásának fájáról) következtében, majd a „bűnben fogantatása” folytán már eleve (eredendően) bűnös, ezért gyötri a lelkipurdalás, de ha belátja bűneit és bűnbánatot gyakorol, erősen fogadja, hogy ezután a bűnt, sőt már a bűnre vezető alkalmakat is elkerüli, akkor bocsánatot és feloldozást nyer. Erre szolgál a gyónás szentsége, gyónni szükség szerint, de évente legalább egyszer kötelező.

Másrészt viszont Krisztus kereszthalála megváltotta őt bűneinek nyomasztó terhe alól, feloldozta egyszer s mindenkorra. Ez bizony ellentmondás, de csak látszólagos. Mert Isten valóban úgy szerette a világot és benne az ő képére és hasonlatosságára általa teremtett embert, hogy az egyszülött fiát áldozta fel érte. Ezzel a bűntől megtisztította, és örök életet ajándékozott neki. Csakhogy ezt a tékozló ember folyton elfelejti, ajándékát elherdálja, a bűnbe többszörösen visszaesik. Erre emlékezteti a lelkiismerete, ezért kell rendszeresen gyónni, bűnbánatot gyakorolni, erős fogadást tenni, vezekelni, feloldozást nyerni.

A jog a hitnél egy fokkal egzaktabb. A *bűnösség* a büntetőjogi, a *vétkesség* a magánjogi *felelősség* kulcsfogalma. Bűnös vagy vétkes magatartásáért nemcsak az Istennel, de a másik emberrel (aki ellen elkövette) vagy a társadalmi közösséggel szemben is felelősséggel tartozik. Ha el akarja kerülni a felelősségre vonást, cáfolnia kell a vádat (ami bizonyítaná a bűnösségét), vagy bizonyíthatja, hogy vétlen volt. Akkor vétlen, „ha úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható”. Azaz, ha egy tipikus élethelyzetben a tipikus magatartást tanúsította. Nem bűnös, ha magatartása nem veszélyes a társadalomra. Nem büntethető, illetőleg felelősségre nem vonható akkor sem, ha a belátási képessége oly mértékben korlátozott, hogy magatartása következményeit nem képes felmérni. Ha mégis sor kerülhet a felelősségre vonásra, a „penitencia” a kiszabott büntetés (börtön) vagy a kártérítés. A jogi szankciók célja a megtorlás (retorzió), a tettarányos büntetés (represszió), a kárárányos kártérítés (reparáció) és minden esetben a jövőbeli hasonló magatartások megelőzése (prevenció), összességében a *nevelő hatás* elérése. Más szóval a bűnös vagy vétkes ember jobbitása, jó útra terelése, jó emberré nevelése, társadalmi kitekin-tésben (a generális prevencióban is reménykedve). Ez a nagyon vázlatos gondolat azt kívánta érzékeltetni, hogy az Istennel

és az emberekkel szembeni (vallási és jogi) felelősség egy tőről fakad, és egy közös cél érdekében, egymással széles körű átfedésben működik. Lehetne a kettőt az eddiginél jobban összehangolni.

22. Jogok lecsurgása

A nagy vagyoni különbségek, a nagy vagyonok, kevesek kirívó gazdagsága igazolásának (ha nem is erkölcsi, de közgazdasági racionalitásának) külön elmélete is van: az ún. *lecsurgáselmélet*. Eszerint jó, ha minél több nagyon gazdag ember van, mert annál több „csurog le” az ő gazdagságukból a mindig sokkal több nagyon szegény ember számára. Hiszen kell nekik házvezetőnő és inas, sofőr és kertész, masszőr és fodrász, teniszedző és testőr, személyi titkár és könyvelő, ügyvéd és fogorvos, házitanító a gyerekek stb. De vajon ők is így gondolják ezt? Milyen véleményüknek adnak hangot mint választók, és mint újabban a BLM- és a woke-mozgalom, a cancel culture (eltörléskultúra) és más radikális mozgalmak tagjai, résztvevői. Már messze túl a gazdagságon, a „fehér felsőbbrendűség” ellen lázadnak az új egyenlőségeszmék jegyében. Már nem a *tulajdonjogok* társadalmi kiegyenlítése, nem is a *javak* igazságosabb, kiegyenlített újraelosztása a cél, hanem a „*fehérség*” kiiktatása a jövőből, sőt visszaható hatállyal a múltból is. Marx elvtárs forog a sírjában – de az is lehet, hogy kárörvendően vigyorog –, hova fajult, mivé lett az ő új egyenlőségeszméje, vallása és a proletár nemzetköziség! Ha most új kiáltványt írna, az lenne a mottója: „Világ színes szegényei, egyesüljetek!” A burzsoázia helyett pedig: „Ti, világ fehérei, reszketsetek!” Akkor is, ha az *emberi jogizmus* új, szekularizált vallásának hívei, papjai, apostolai, prófétái vagytok, mert fehér lévén nyilvánvalóan színlelték, hazudtok, becsaptok, átverték minket. Formális jogokkal,

üres szólamokkal tömíték a fejünket, de mi átlátunk rajtatok. Ti nem színesedhettek be, ellenben néhány fekete testvérünk, aki a józan észre és mérsékletre int, már kifehéredett! Reszkessenek ők is, az áruló kollaboránsok!

Íme, hova vezethet az általános, egyenlő és titkos választójog és az egyenlő emberi méltóság nemes, humánus eszméje. Nincs olyan jog, amellyel ne lehetne visszaélni, és mindig akadnak egyesek – most nem is kevesek –, akik effektíve vissza is élnek jogaikkal. Ők azok, akik nem tűrik a *jog uralmát*, ellenben ők uralják (önkéntesen értelmezik) a jogot. Mások másfajta értelmezését sem tűrik el. Madách Imrénk már tudta, hogy minden nagy eszme a visszájára, az ember ellen fordítható, és összeomlik egyszer. Már Platón és Arisztotelész is tudták, hogy a tömegdemokrácia *népuralom* helyett az *aljanép uralmához* (*oklokráciához*) vezethet. Mi, magyarok a 20. században a vörös- és a fehérterror idején, majd a nyilaskeresztes és a kommunista rémuralom idején ezt a valóságban meg is tapasztaltuk. És mégsem gondoltuk, hogy az emberi jogok új eszméje, a jog uralma és a jogállamiság, amelyekért úgy lelkesedtünk 1989–90-ben, ilyen hamar kifordulhat önmagából, és az ember ellen fordítható. Holott az ember *emberiségét*, az *emberiességet* kellene hogy szolgálják. Ezek után milyen új eszméért lelkesedjünk? Lelkesedhetünk még egyáltalán? Vagy csak küzdjünk és bízva bízzunk!

IV. Emberség – emberiesség – méltóság

1. Emberi méltóság

Jobb az emberi méltóságot az ember istenképűségéből levezetni, mint jogi kreációnak, absztrakt jogi emberfogalomnak tekinteni. A Genézis könyve szerint: „Teremté tehát az Isten az embert az ő képére, Isten képére teremté őt: férfiúvá és asszonnyá teremté őket.”¹ Ha az emberben az tudatosul, hogy ő egy teremtmény, akkor annak is tudatában kell lennie, hogy ő nem teremtő. Ez a tény önmagában szerénységre inti. Nem teremtője önnön méltóságának sem, legfeljebb az őrzője, hiszen mástól, a teremtőtől kapta ajándékba. Igen nagy azonban mint őrzőnek is a felelőssége, hiszen a teremtőjével és önmagával szemben is felelősséggel tartozik azért, hogy emberi méltóságát ne sértse meg, ne rongálja, ne semmisítse meg, hogy ne éljen méltóságán aluli életet, hogy ne tegyen semmit méltóságán alul. Ezt könnyíti meg, ha másokban is tiszteli az emberi méltóságot, mások méltóságát sem sérti meg, azt sem sározza be. A leggyakoribb méltóságsérelem a kínzás és a megalázás. Aki más embert kínoz és megaláz, az nemcsak a megkínzott ember méltóságát sérti meg, de a sajátját is. Nem csupán a másik embert nem tekinti igazán embernek, de a saját

¹ 1Móz 1,27.

emberségéből is kivetkőzik. Lehet az a kínzás vagy megalázás a legdurvább tettelegesség, de lehet akár enyhébb szóbeli megalázás vagy lelki gyötrelem okozása, a méltóság így is, úgy is sérül, és sérül a kínzást elkövető személy emberi méltósága is.

Ezért hangsúlyozta Szent II. János Pál pápa, „hogy világosan lássuk, »embernek lenni« annyit tesz, mint tisztelni saját méltóságunkat”.² Érdekes, hogy a pápa ezt a parancsot a mértékletesség erényéből vezeti le. „A mértékletes ember olyasvalaki, aki ura önmagának. Olyan, kiben a szenvedélyek nem győznek az ész, az akarat felett, de még a »szív« felett sem. Vagyis az ilyen ember kontrollálja magát.” Ura a tetteinek, a szavainak, de még a gondolatainak is. Nem vétkezik sem gondolattal, sem szóval, sem cselekedettel, sem mulasztással. Ez ugyan emberfeletti kötelességnek tűnik, de mi volna más méltóbb kötelesség az Isten képmására teremtetten ember számára, az Ő méltóságának védelmében?

2. Fogalommennyország

Nagy élmény volt nekem – tehát ajánlom mindenkinek – olvasni Hankiss Elemér *Az emberi kaland* című könyvét,³ amely maga is egy könyvtárra való szerzőt és műveiket fűzi össze egyetlen gondolatgyöngysorba. Hankiss eszerint: gondolatékszerész. Műve persze értékesebb az ezüsből, aranyból, gyémántból vagy igazgyöngyből alkotott ékszereknél, mert maguk a gondolatok értékesebbek és időtállóbbak. Azokról a gondolatokról és gondolatrendszerekről ír, amelyek nélkül nem lett volna emberré az ember, és nem működhetett és fejlődhetett volna az emberi társadalom.

² II. JÁNOS PÁL (2010): *Minden napra egy gondolat*. Szerk. Jerome Vereb. Budapest: J LX Kiadó, 91.

³ HANKISS Elemér (2014): *Az emberi kaland*. Budapest: Helikon Kiadó.

Jutott, ameddig jutott. Azt írja: „A civilizáció élet és halál kérdése. Ez kicsit fellengzősen hangzik így, de valószínűleg igaz. Az emberek és emberi közösségek nem tudtak volna megélni ezen a bolygón, ha nem vették volna körül magukat – nem pusztán váraik, városaik és házaik falaival, fegyverekkel és szerszámokkal, törvényekkel és intézményekkel, hanem – szimbólumok védőszféráival is: mítoszokkal és vallásokkal, hiedelmekkel és értékekkel, eszmékkel és teóriákkal, műalkotások ragyogó csillagképeivel. Egyszóval egy briliáns konstruktummal: civilizációjukkal.”⁴ A „konstruktum” fogalmat Hans Vaihinger német filozófus 1911-es könyvéből vette át, aki szerint az emberiség nem tud megélni s megélni „fikciók” nélkül. A „fikciók” Vaihinger szerint az emberi tudat és képzelet „konstruktumai”: fogalmak, osztályozások, viszonylatrendszerek, logikai képletek, „törvények”. Eszmék, amelyeknek nincs megfelelőjük a tárgyi világban, de amelyek ennek ellenére képessé tesznek minket arra, hogy kezeljük ezt a tárgyi világot.⁵ Hankiss is inkább optimista, és fejet hajt az emberi kaland, a civilizáció konstruktuma előtt: „Lehet, hogy kiderül majd, hogy a szimbólumokból épült légvárak végül is igazi várak. S néha még erősebbek is, mint a kőből épült erődítmények. Kiderülhet, hogy az emberi szellem teremtette formák és alakzatok, ámbár törékenyek és veszendők, fontosabbak, mint manapság hisszük, hinni akarjuk, hinni merjük. [...] Teremteni valamit a semmiből, csillagképeket építeni szimbólumokból, talán a semmiből, fölépíteni a szabadság, az értelem és a méltóság világát egy néma és üres univerzumban: ez, úgy hiszem, emberhez méltó munka volt. Igazi emberi kaland.”⁶

⁴ HANKISS 2014: 17.

⁵ HANKISS 2014: 405.

⁶ HANKISS 2014: 411–412.

Minderről eszembe jutott a „fogalommennyország”, amiről Rudolf Jhering (Begriffshimmel) óta a jogtudományban is beszélünk. Ez is egyfajta hozzájárulás a civilizáció konstruktumához. Személyes életemben építettük a „tudományos szocializmus” eszme- és fogalomrendszerét, a szocialista embertípust és a szocialista társadalmat, mindkettő fikciónak bizonyult, hosszú távon fenntarthatatlan és működésképtelen fikciónak. 1989-ben áttértünk a globális kapitalizmus és a liberális demokrácia eszme- és fogalomrendszerére, ami a 2006–2010-es gazdasági és pénzügyi világválság után, a fenyegető globális szociális és klímakatasztrófa következtében megingott, és most az a kérdés, hogy romeltakarításra vagy átépítésre van-e szükség? A kapitalizmust és a szocializmust egyaránt meghaladni képes, semlegesnek is mondható új ideológia, eszme- és fogalomrendszer van kibontakozóban, úgy nevezik, hogy „emberi jogizmus”. Kulcsfogalma, kemény magja az egyenlő és sérthetetlen emberi méltóság. Nagy kérdés, hogy ez is csupán egy fogalommennyország, a legújabb fikció, a ma uralkodó civilizációs konstruktum, ami nélkül azonban nem tudunk élni, ezért szeretjük és ragaszkodunk hozzá, avagy ez már tapasztalati valóság, amit az előző, minden eddigi megelőző hiedelem kudarcából okulva teremtett, konstruált az emberiség, és már csak a kiteljesítése van hátra. Mindegy, mi a válasz, élni és cselekedni kell, se az ember, se az emberi társadalom még nem tökéletes! Ha romba dőltek is régi hitek, új vagy megújuló hitre van szükség, nem hitetlenségre, nem hitnélküliségre. A kiábrándultság, az elkeseredés, a bukások felett érzett harag vagy düh biztosan nem segít. Inkább kérdezzük Nagy Lászlóval: „S dúlt hiteknek kicsoda állít / káromkodásból katedrálíst?”

3. Fogalompiramis

Sokak szerint a piramis a legtökéletesebb emberi építmény, kozmikus ereje is van, nem csak az ókorban volt egyike a világ hét csodájának. Aki piramist épít vagy építtet, az az örökkévalóságot célozza meg, de leginkább saját magának akar emlékművet állítani. Ha nem piramist, akkor legalább egy obeliszket, ami egy „elkeskenyített piramis”, a földön áll (valakinek a földi dicsőségét hirdeti), de az égbe mutat, mint a templomtornyok, mert egyedül Istené a dicsőség, miként az ország és a hatalom is. A piramist is mindig alulról építik, talapzata a legszélesebb, ezért a legstabilabb építmény, csúcsa a legkisebb, de a legmagasabb pontja. A piramisépítés közgazdasági értelemben lehet nagyon hasznos, hiszen rengeteg követ kell hozzá megfaragni, szállítani és beépíteni, az építkezés rengeteg embernek ad hosszú időre munkát és kenyeret, ámbar maga az építmény ugyancsak közgazdaságilag nem hatékony, sőt haszontalan. Történelmi, etikai, filozófiai és teológiai értelemben pedig dicstelen is.

A piramis azonban ma már szimbólum is, nem csak kövekből lehet építeni. Georg Friedrich Puchta a római jog és az európai magánjog tudománya, különösen a magánjog kodifikációja kapcsán beszélt a „fogalompiramis” építéséről. Több mint kétezer év joggyakorlata és jogtudománya faragta és csiszolta a magánjog piramisának építőköveit, fogalmait, amikor azok rendszerre épültek, törvénykönyvvé váltak. Csúcsán az alapvető jogelvek, a legáltalánosabb normák, aztán a személyek joga, az ember jogalanyiségének, személy mivoltának és személyiségének garanciái, utána a dologi jog, a vagyoni státuszjogokkal, majd a kötelmi jog, a maga szabadságával és dinamizmusával, és végül az öröklési jog, az ember halála esetére is elrendezett viszonyokkal. Ez az építkezés is alulról haladt felfelé, a konkrét életviszonyok

sokaságából kiindulva járta végig a jogi absztrakció lépcsőfokait. Nem véletlen, hogy a magánjogi kódexek stabilitása hasonlatos a piramisokéhoz.

Az emberi jogok nemzetközi deklarálását és egyezményekben foglalását, majd a nemzeti alkotmányokba való átírását, alapjogiasítást is tekinthetnénk fogalompiramis-építésnek, a jogágazati és jogterületi kodifikációk folytatásának, amennyiben csak a magánjogi, munkajogi, családi jogi, büntetőjogi, közigazgatási és az eljárásjogi kódexek legújabb, további absztrakciós lépcsőfokai volnának. Ezek legáltalánosabb normái mellé azonban bekeveredtek és elegyedtek az alapvető politikai szabadságok, majd a humanitárius, szociális elvárások, a természeti környezeti követelmények, mégpedig ideológiai, erkölcsi, gazdasági és politikai érdekek egyeztetésével, egyfajta globális kompromisszum eredményeként. Most ezek mint univerzális és nemzeti alkotmányok vannak minden nemzeti jogrendszer piramisának csúcán, az emberi jogok és az alkotmányjog tudománya és bírói gyakorlata pedig értelmezéssel, kifejtéssel, konkretizálással, felülről lefelé próbál építkezni, új fogalompiramist építeni, vagy legalább a régit átépíteni, bővíteni. Ez is néha légvárépítésnek, fikciók halmazának tűnik, bár magam is azt kívánom, hogy valódi piramissá váljon, a régi stabilitással, hogy kezelhetőbbé váljon általa a világ, az emberek világa.

4. Noblesse oblige

„A nemesség kötelez!” Ez az erkölcsi parancs a feudalizmus korához kötődik, jóllehet örök érvénye van. A nemesség mint társadalmi osztály különböző címekkel és rangokkal rendelkezett, a kis-, közép- és főnemesek azonban abban egyek voltak, hogy a „nemtelenekhez” képest születési előjogok, veleszületett

kiváltságok illették meg őket. Az első írott alkotmányoknak is tekintett dokumentumok (Magna Charta, Aranybulla) éppen ezeket a nemesi előjogokat, kiváltságokat rögzítették az uralkodóval szemben, az egyszerű nép fölött. A jogok hangoztatása és rögzítése messze nagyobb súllyal szerepelt, mint a hűbéresi kötelezettségek teljesítése, ugyancsak az uralkodóval, de nem a néppel szemben. „A magyar nemes adót nem fizet!” – hangoztatták még a 19. században is, az arányos közteherviselés kötelezettségével szemben. Holott „nyilvánvaló volt már a 18. századra, hogy az arisztokrácia társadalomteljesítményei tényleges kiváltságainak messze alatta maradnak” – írta Bibó István *Az európai társadalomfejlődés értelme* című tanulmányában.⁷ Majd így folytatta: „A szocialista forradalom lényegében nem mond mást, mint azt, hogy miképpen a született rang társadalmi funkciója túlélte magát, és felszámolandó – ahogy ez megtörtént a polgári forradalomban – azonképpen a született vagyon társadalmi funkciója is túlélőben van; ...ne csak főispánságokat és királyságokat, de gyárakat se lehessen örökölni, hanem a tényleges alkotó teljesítmény arányában ebben a munkában részt venni. Ez lényegében a szocializmus tartalma.”⁸ Aztán – mivel demokrata volt, és nem félt – azt is bátran kimondta, hogy: „Ugyanúgy az egypárt-bürokráciával is megeshetik az, hogy pozitív társadalomszervező szerepből élősdi szerepbe vált át.”⁹ És akkor ugyanúgy felszámolandó, mint a született rang. Aho- gyan nem volt elegendő, ha a „várurakat” „gyárurak” váltották fel, ugyanúgy nem volt elegendő, ha a gyárurakat „párturak” (pártbürokrácia, pártarisztokrácia) váltották fel.

⁷ BIBÓ István (1986b): *Az európai társadalomfejlődés értelme*. In NAGY Endre – HUSZÁR Tibor – VIDA István (szerk.): *Válogatott tanulmányok*. III. kötet. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 48.

⁸ BIBÓ 1986b: 49.

⁹ BIBÓ 1986b: 66.

„A tulajdon kötelez!” „Das Eigentum verpflichtet!” – mondta ki a weimari alkotmány 157. §-a a kapitalizmus megszelídítésének, azaz szocializálásának, de nem az államosításának a jelszavát. A német nemzeti szocializmus ennek alapján a magántulajdont közkötelezettségnek minősítette, és csaknem annyira kiüresítette és túlterhelte, mint a kommunista diktatúrák. Később, a „szociális piacgazdaság” és a „jóléti jogállam” koncepciója próbálta meg törvényes úton, sikeresen az egyensúlyteremtést a tőketulajdon és a munkaerő-tulajdon között. A világ „német csodáról” beszélt. A szocialista világrendszer összeomlása és ennek következtében a tőke immár gátlástalan rászabadulása a globális világra felborította ezt a nehezen megszült történelmi egyensúlyt. Újból ideje van „a tulajdon kötelez”, vagy ahogyan Alaptörvényünk is fogalmaz, „a tulajdon társadalmi felelősséggel jár” erkölcsi parancsok hangoztatásának, sőt az érvényesítésének, ha az új tulajdonos-vagyonos réteg nem akarja, hogy felszámolódjon.

„A közhatalom kötelez! Gyakorlása társadalmi felelősséggel jár!” Egy évszázaddal a weimari alkotmány után, annak analóg folytatásaként ezt is alkotmányba kellene foglalni. Mert ha pártbürokrácia nem volna is, uniós, állami és helyi közhatalmi bürokrácia most is van, és szolgálat helyett ez is hajlamos az uralkodásra, a tőke kiszolgálására, a közvagyon magánosítására. Holott most is a tényleges társadalomteljesítménye az értékmérője, és nagyon ügyelnie kell, nehogy túlélje magát, nehogy élősködővé váljon. Mert akkor felszámolandó! A siker minden esetben a kötelezettek emberségén múlik.

„Az emberség kötelez!” Legyen szó született arisztokratáról, szupergazdag tőketulajdonosról, nagyhatalmú közméltóságról, az emberség egyaránt kötelezi őket. Akinek több adatott, akire több bízott, attól több kéretik számon. A születési előjogot, az öröklött vagy a szerzett vagyont, a kiváltságos hatalmi pozíciót egyaránt lehet a köz javára, „pro bono publico” is hasznosítani,

jobb társadalomteljesítményre fordítani. Nehogy túléljék magukat, nehogy funkciótlaná, élősködővé váljanak, nehogy felszámolásra kerüljenek. Ne legyetek tékozló fiúk, vagy ha már azok vagytok, térjete meg Atyátok házába! Ne herdáljátok el, amit kaptatok, amit szereztetek, amitek van, hanem becsüljétek meg, mert ezzel becsülitek meg a magatok és embertársaitok emberségét is! Ne csak a magatok hasznára, mások javára is gondoljatok! Ez a minimum, mert jól tudjuk, nem lehet mindenki Teréz anya vagy Albert Schweitzer. Ők az emberség 20. századi csúcsai, mutatják a helyes irányt. Ők azonban sajnálatosan kevesen vannak. A VI. Pál és II. János Pál pápák által remélt „szeretet civilizációjában” majd egyre többen lesznek. Még a 20. század végén hallottam, hogy „a 21. század vagy a szeretet évszázada lesz, vagy nem lesz!”. Ha lenni akarunk, nem kérdés, hogy melyik a helyes választás.

5. Ember és emberség

Ember – emberség – emberiség – emberiség – emberi méltóság. Szavak, amelyek jogi fogalmakká lettek. Jogi fogalmak, amelyek pontos meghatározásra (definiálásra) szorulnak, hogy ha kimondjuk (leírjuk) őket, akkor tudjuk, miről is beszélünk, mit is jelentenek. Csakhogy a nyelv nem mindig elég gazdag az egyértelmű meghatározáshoz (az egzakt definícióhoz). Ezért olykor-olykor meg kell elégednünk egy viszonylag legpontosabb meghatározással, amely alapján ha nem is *tudjuk* egészen pontosan, de legalább *érezzük* egy-egy fogalom jelentéstartalmát, még inkább a jelentőségét. Túl tág, definiálhatatlan vagy akár csak sokféleképpen értelmezhető fogalmakat ezért nem célszerű a jogba írni, azaz a norma részévé tenni, mert annak ellentmondásos jogalkalmazás, rend helyett rendetlenség lesz a vége, vagy – ezt

elkerülendő – a végső szót kimondó *legfőbb* értelmező önkénye következik be. „A szó veszélyes fegyver”, énekelte az Illés együttes Bródy János szövegét az 1960-as évek végén, a két világrendszer között folyó hidegháború kellős közepén, amely ideológiák közti háború is volt, és amelyet jogi fogalmakkal is vívtak. Mindkét tábornak megvolt a maga saját, a másikat támadó fegyverzete, azaz fogalomkészlete. Egyfelől a kommunista, másfelől a liberális dogmák gyűjteménye. Középkori vallásháborúkat idéztek ezek a harcok, amelyeket helyi háborúkban valódi fegyverekkel is vívtak. A kritika fegyverét gyakran a fegyverek kritikája váltotta fel, ahogy Marx Károly elvtárs jósolta. Ideológiai és vallásháborúk ma is vannak (lásd a baloldali és jobboldali, liberális demokrata és keresztény konzervatív erők küzdelmét), csak halálbüntetés, így különösen máglyahalál nincs – még. Más büntetések azonban – eretnekké nyilvánítás, megbélyegzés, kiközösítés, karaktergyilkosság – ma is léteznek. Pedig az emberség, az emberiesség, az emberi méltóság kizárná ezeket. Helyettük a párbeszéd, a megértés, a türelem, az egyeztetés és a kölcsönös együttműködés fogalmait és eszközeit kellene és illene használni.

Megpróbálom a fenti fogalmakat definiálni, ami nem könnyű, mert csak árnyalatokban térnek el egymástól. Az *ember* a jogban *természetes személy*, mint személy *jogalany*, tehát nem jogtárgy, jogai és kötelezettségei lehetnek, azaz *jogképes*. Minden ember jogképes, a jogképeség általános, egyenlő és feltétlen. A törvény előtt minden ember egyenlő, a hátrányos megkülönböztetés (a diszkrimináció) tilos. Az ember mint természeti lény, mint az emberi faj egyede tehát a jogban kiemelt státuszt, rangot élvez. Feltételezzük, hogy személy mivoltát, jogképességét jóra és jól használja, hiszen mint morális lény tud különbséget tenni jó és rossz között, azaz emberséges, jó ember. Ezt a vélelmezett értéktartalmat fejezi ki az *emberség* fogalma. A Földön élő valamennyi emberi egyed

összessége az *emberiség*. Tilos az egész emberiség elleni bűnöket elkövetni, de vannak az egész emberiséget terhelő kötelezettségek is (különösen a természeti környezet és a jövő generációk vonatkozásában). Nemzetközi dokumentumok újabban az emberiség elleni bűnöket az *emberiesség* elleni bűnöknek nevezik. Ez összesítésben ugyanaz a pozitív morális értéktartalom, mint az egyes ember tekintetében annak az embersége. Mindezeket a jogi fogalmakat és mögöttes értéktartalmakat a legabsztraktabb szinten, legáltalánosabb fogalomként foglalja egységbe az *emberi méltóság* kategóriája. Az emberi méltóság minden egyes ember „veleszületett és tőle el nem idegeníthető joga”, megsértése bárki által és bármely módon tilos. Így különösen tilos a halálbüntetés, a kínzás, az embertelen, megalázó (becsmérlő, lealacsonyító) bánásmód vagy eljárás. A méltóságsértő magatartások tilalma nemcsak a sértett (az áldozat), de az elkövető emberi méltóságát is védelmezi, önmagával szemben is. Mivel emberi méltósága a legelvetemültebb gonosztevőnek is van, ámbár ő maga sárba tiporta azt, ez azonban vele szemben sem jogosít senkit a méltóságsértésre. Az a tény, hogy az embert, az ő emberségét, az emberiséget és annak emberiségét, az emberi méltóságot ilyen nagyra értékeli a jog és ennek megfelelően fokozottan védelmezi is, valójában nagy terhet, fokozott kötelezettséget is telepít az ember vállára. Az ember köteles megfelelni ennek az értékelésnek, de legalább erre a megfelelésre törekedni, mintegy ezt a nagyra értékelést meghálálni. A méltóság jogára méltónak kell bizonyulni. A méltatlanná válás a legnagyobb bűn, amit az ember saját méltóságával szemben elkövethet. Még inkább így van ez, ha az ember Teremtőjének a képmása, és Vele szemben válik méltatlanná a teremtmény rangjára. De még akkor is reménykedhet Isten irgalmában és Krisztus kegyelmében. Mint a bűnbánó lator a keresztfán.

6. Emberiesség és állatiasság

Az emberi méltóság sérthetetlensége kizárja, hogy egyik ember a másikat *dehumanizálja*, azaz hogy állatként bánjon vele, vagy akár csak állatnak nevezve becsmérelje, megalázza. Az ilyen magatartás az embert ember mivoltában sértené meg, emberségét vonná kétségbe. De mi a helyzet akkor, ha egy ember ezt önmagával teszi meg, ha más emberekkel szemben ragadozó vadállat módjára viselkedik, ha más módon elállatiasodik? „Hát ember az ilyen?” – kérdezi a köznyelv egy-egy terrorista cselekmény, különösen kegyetlen bűncselekmény vagy akár egy családon belüli erőszak kapcsán. „Viselkedj ember módjára!”, „Ne légy állat!” – szólnak a felszólítások, megelőző célzattal. Az elállatiasodás – de úgy is mondhatnánk: visszaállatiasodás – súlyos visszaesés az emberré válás folyamatában. Az emberré válás nem azonos az ember mint főemlős két lábra állásával. Azzal sem azonos, hogy értelme folytán kiemelkedett a többi élőlény közül, és csúcsragadozóvá válhatott. Az emberré válás valójában erkölcsös lénnyé válást jelent. Ezt az utat az egész emberiség járja, a folyamat korántsem ért még véget, sőt minden egyes embernek, születésétől a haláláig ezen az úton kell haladnia. A kérdés, az igazán lényeges egyetlen nagy kérdés az emberiség és az egyes ember számára is az, hogy meddig jutott el ezen az úton, mekkora távot haladt előre. Az egyetlen igazán nagy veszély is az az ember számára, hogy visszaesik az erkölcsi fejlődésben, hogy hátramenetbe kapcsol az úton, holott az egyirányú. Az sem mindegy persze, mennyit esik vissza, mekkora távot tesz meg hátramenetben. A teljes visszaesés az elállatiasodás vagy visszaállatiasodás, amire a 20. század borzalmas mennyiségben szolgáltatott példákat.

Pedig az állatiasság veszélyére már Arisztotelész figyelmeztetett. „erkölcsi tekintetben három dologtól kell őrizkednünk: a lelki

rosszaságtól, a fegyelmezetlenségtől és az állatiasságtól. A két elsőnek az ellentéte nyilvánvaló: az egyiket erénynek, a másikat fegyelmezettségnek nevezzük. [...] állatiassággal – ezzel a meggyalázó szóval – azokat az embereket illetjük, akik rosszaságukban mindenben tútesznek.”¹⁰ Az állatiasság nyilvánvaló ellentétéről Arisztotelész külön nem szól, de a két első ellentéte erre is megfelelő: a lelki jóság (erényesség) és a fegyelmezettség. A lelki jóság az erkölcsösség legfőbb értéke, a fegyelmezettség pedig az önuralom képessége. Ezek nyilvánvalóan az állatiasság útját állják. A 21. századra – az emberré válás folyamatában – az emberiség eljutott oda, hogy megtalálja az állatiasság nyilvánvaló ellentétét: ez pedig az emberiesség. Az emberiesség súlyát és jelentőségét csak akkor érthetjük és értethetjük meg igazán, ha nevén nevezhetjük ellentétpárját, az állatiasságot, ha figyelmeztethetünk annak veszélyeire. Ezért, ha egy ember elvetemült gonosztevő lett, ha kivetkőzött emberi mivoltából, ha méltatlanná vált arra, hogy embernek nevezzék, akkor nem mondhatjuk azt, hogy őt ugyanúgy megilleti az emberi méltóság joga, mint minden más jó, erényes, jólelkű embert. Ez az utóbbiakat sértené meg. Azt azonban mondhatjuk – az utóbbiak emberi méltóságának védelmében –, hogy a gonosztevőt ők sem ölhetik meg, nem kínozhatják, nem tehetnek semmi állatiasságot vele szemben. Ezzel is ösztönzik a gonosztevőt, hogy saját emberi méltóságát állítsa helyre, hogy térjen vissza az emberiesség útjára. Ennek esélyét kell megadni, reményét nem szabad feladni. Akkor sem, ha a siker nem garantálható.

Napjainkban burkolt erőszakkal terjed a politikai korrektség (pc), szavak használatát is megtiltják, például ha gyalázkodónak minősítik azokat. Arisztotelész maga is „meggyalázó” szónak minősítette az állatiasságot, de használta azokra az emberekre, „akik

¹⁰ ARISZTOTELÉSZ (1987): *Nikomakhoszi etika*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 179.

rosszaságukban mindenben túltesznek”. Ezeket az embereket nem Arisztotelész, hanem a saját tettük gyalázta meg. Arisztotelész csak kimondta az igazságot, annak nevezve a tettet, ami. Ez a helyes útmutató ma is. Önmagunk méltóságát és emberségét védve nem nevezzük, nem minősítjük a másik embert állatnak, a tettet azonban állatiasságnak kell neveznünk, ha az az igazság, hogy jobban értsük azt, mi az emberiség. Mert nem hazudhatunk, hazugságokra társadalmi rendet nem építhetünk, hazugságokkal erkölcsös embereket nem nevelhetünk. Márpedig az erkölcsös emberré válás az emberiség, az emberi méltóság útja.

Jézus persze többet is elvárt követőitől: szeressétek ellenségeiteket is! Ez azonban már több a jognál, ez már a hit és a szeretet világa. Ha Isten irgalmas és Krisztus, a megváltó kegyelmes, akkor nyilván a hívő ember sem lehet más az embertársaival szemben. Ez azonban a legnehezebb parancsolat, nehezebb, mint az emberiség morális parancsa. A gonoszból ki kell szeretni a gonoszságát, hogy ő is megjavuljon, és jó legyen. Lehetséges ez? Azt már hallottam (egy öreg tanító nénitől), hogy „a rossz gyereket jóvá kell szeretni!”. Ez lehetséges az iskolában is, különösen pedig a családban, tehát lehet egy pedagógiai alapelv is. Akár vallási, akár jogi, akár erkölcsi parancs, akár mindhárom együtt. Összefogással a jó gyerekért, akiből jó ember, emberséges ember lesz, az emberiség világában.

7. A nemzet méltósága

Bibó István szerint a „[d]emokrácia: a nép uralma, közelebbről egy olyan politikai rendszer, amelyben a nép, vagyis az átlagemberek összessége abban a helyzetben van, hogy vezetőit meg tudja válogatni, ellen tudja őrizni, és ha kell, el tudja kergetni.” A demokráciához „[e]lőször az emberi méltóságnak egy alapvető

felkelésére van szükség, melynek során a jobbágyi alázatban és a fennálló hatalmasságok megingathatatlan tiszteletében élő nép megtapasztalja a maga erejét, és megtanulja azt, hogy neki joga és kötelessége a maga fölött álló hatalmasságokat megválogatni és szükség esetén elkergetni”. Demokrácia hiányában ehhez a nagy változáshoz a polgárosodás és a polgári forradalmak vezettek el. „Minden nagy demokrácia történetének kiindulópontjánál forradalom áll [...] Ez a forradalom nincs kötve társadalmi és gazdasági fejlődési időszakhoz: a társadalmi és gazdasági fejlődési átmenetek megtörténhetnek nagyobb politikai rázkódások nélkül is, de az emberi méltóság egyetlen forradalmának, bármilyen társadalmi és gazdasági fejlődési időszakban, de le kell zajlania ahhoz, hogy demokráciáról beszélhessünk.”¹¹ Demokrácia eszerint csak a szabadság általános állapotában, a szabad emberek társadalmában, a polgári társadalomban képzelhető el. A szabadság adja és garantálja a méltóságot az embernek, akinek ezután joga, sőt kötelessége a demokrácia eszközével megvédeni a szabadságát és egyúttal a méltóságát is. Nem választhat zsarnokot maga fölé, ha pedig a választottja az lett, köteles leváltani (elkergetni) azt. Ezt követeli az emberi és polgári méltósága. Mivel pedig az emberek, úgy is mint polgárok, nemzetet alkotnak, ezt követeli a *nemzet méltósága* is. A szabadság és a demokrácia adja és garantálja a nemzet méltóságát is, így a nemzet is köteles azt kivívni, megőrizni és megvédeni is, ha szükséges. Ezért olyan fontos a nemzet szabadsága és függetlensége, a nemzetállam szuverenitása. Ahogyan az egyes emberek egymás méltóságát, ugyanúgy a nemzetek is kötelesek egymás méltóságát tisztelni, sérthetetlennek tekinteni. A nemzeti méltóság érzése

¹¹ BIBÓ István (1986a): A magyar demokrácia válsága. In NAGY Endre – HUSZÁR Tibor – VIDA István (szerk.): *Válogatott tanulmányok*. II. kötet. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 50–51.

mint nemzeti büszkeség, nemzeti öntudatra ébredés, amekkora sikereket és fejlődést hozott, akkora pusztítást is okozott azáltal, hogy sovinizmusba torkollt, más nemzetek (méltósága) ellen irányult. Remélhető, hogy két világháború borzalmai elegendők voltak megtanulni a leckét: más méltóságának a megsértése a saját méltóságot is rombolja, a kölcsönös tisztelet viszont erősíti azt.

Magyarország a történelme során egészen a 20. század végéig az európai és a világhatalmi játszmák *tárgya* volt: birodalmakba lehetett beolvasztani, fel lehetett darabolni, egy papírfecnin a szovjet megszállási övezet részévé lehetett tenni, 1956-ban, a méltóság forradalmában el lehetett árulni és cserben lehetett hagyni, 1990 után privatizációnak álcázva ki lehetett rabolni. A 21. században tehát jogos Magyarország törekvése, hogy végre az *alanya* lehessen saját sorsa alakításának, Európán és az unión belül is. Ezt a szuverén (szabad és független) alanyiságot követeli a nemzet méltósága még akkor is, ha egyes hatásköröket az uniós tagsághoz szükséges mértékben a többi tagországgal közösen gyakorol. Szomszédaival pedig egyenjogú és mellérendelt partnerként – a nemzeti méltóság kölcsönös tisztelete jegyében – szorosan együttműködik, ami szintén a történelmi lecke része, a nemzeti méltóság parancsa. A sovinizta gyűlölet, az abból fakadó feszültség, agresszió, majd legvégül a gyilkos háború, remélhetőleg örökre összeférhetetlenné vált az egyes emberek és a nemzetek méltóságával, ahogyan az ENSZ Emberi Jogok Nyilatkozata alapján az egész emberiség méltóságával is.

8. Az emberiség méltósága

Történelmi léptékben szemlélve alig egy-két évszázada jutott el a jogfejlődés – természetjogi és valláserkölcsi alapokon – az egyes ember, minden egyes ember méltóságának elismeréséig

és védelméig. Az ember pedig – minden ellenkező híresztelés és tendencia ellenére – nem magányos lény, szeret párkapcsolatban, családban, lakóhelyi és munkahelyi közösségben, közös értékek mentén szerveződő egyesületekben, vallási közösségben és nemzetben élni és tevékenykedni. De tagja az európai népek, sőt az egész emberiség nagy családjának is. Kötődése ezekhez a közösségekhez a koncentrikus körök elve szerint a legszűkebb körben a legszorosabb, kifelé haladva halványul ugyan érzelmileg, de jogilag ezek a kötődések is relevánsak, a legújabb jogfejlődés eredményeként – az individuális méltóság erősödésével – ezek is erősödnek. A közösséghez tartozás is része a személy önazonosságának, identitásának, személyi méltósága átsugárzik a közösségekbe is, az emberi méltóság védelme a közösségek méltóságának védelmén keresztül is megvalósítható. Ugyanígy a nemzethez, etnikumhoz, vallásfelekezethez tartozás védelme a személyiségi jog érvényesítésén keresztül is gyakorolható. Ahogyan az egyén része a nemzetnek, a nemzeti kultúrán nevelkedik és válik felnőtt emberré és érett személyiséggé, individuális méltósága része a nemzete méltóságának, ugyanúgy a nemzet is része az emberiség közösségének, az emberiség nagy „családjának”, az egyetemes emberi kultúrának. Ennek részeként beszélhetünk ma már az emberiség méltóságáról is. Az emberiség és az emberiség ellen elkövetett bűnöket nevezhetnénk az emberiség méltóságát sértő cselekményeknek is. Tekinthetjük ezt az emberi civilizáció mára elért fejlődési fokának is, ahonnan nem volna jó visszaesni. Vonatkoztatható rá a *non derogation elve*, a méltóságvédelem eddig elért szintje sem nemzeti, sem nemzetközi jogalkotással nem csökkenthető (de persze tovább növelhető). És azt is hozzá kell tenni, hogy a méltóság ebben az értelemben is kötelez. Ahogyan az egyénnek a családjával, nemzetével szemben vannak méltóság-alapú kötelezettségei, ugyanúgy a nemzetnek, a nemzeteknek is vannak ilyen kötelezettségei az emberiség egészével szemben.

A gyűlölet, a népirtás, a háború ebben az értelemben és ebben a relációban is kizárt, a méltóság védelmével összeegyeztethetetlen. Viszont aki saját személyiségét építi és gazdagítja, ezzel nemcsak nemzetét teszi jobbbá, kulturáltabbá, emberibbé, hanem az emberiség javát, méltóságát is szolgálja. Ha viszont torz módon értelmezi nemzete méltóságát, függetlenségét, és más nemzetek rovására (gyűlöletére, ártalmára, kárára) akarja használni azt, ezzel nemcsak más nemzeteknek, de saját maga és az egész emberiség méltóságának is árt.

9. Emberi és polgári kötelességek

Már az „ember és a polgár *jogai*” deklarációja, és aztán minden későbbi emberi jogi dokumentum is az egyént, az egyes embert jogosítja, az individuum szabadságát célozza meg és próbálja egyre jobban bővíteni, kiteljesíteni. Ennek a kötelezettségi oldaláról legfeljebb annyiban van szó, amennyiben ezt az individuális szabadságot köteles mindenki más, különösen az állam elismerni, tiszteletben tartani, meg nem sérteni. Csakhogy az ember nem Robinson, nem magányos szigetlakó. Kisebb-nagyobb közösségekben él, azoknak egy tagja, egy családtag, egy falu vagy város lakója, egy állam polgára, egy nemzetnek és az egész emberiségnek is egyede, alkotó része, a Föld nevű bolygó élőlénye. Mindezekkel a közösségekkel szemben kötelezettségekkel is tartozik,¹² elismeréssel, tisztelettel, a fenntartásukhoz való hozzájárulással, tartózkodni köteles a megsértésüktől, rombolásuktól. Eljött az idő az „emberi és polgári kötelezettségek” katalógusának összeállítására. Ennek hiányában ugyanis tovább torzul a féloldalas individuális szabadság „kiteljesítésének” értelmezése,

¹² ENSZ EJENY 29. cikk (1) bekezdés.

mégpedig az önzés, a mohóság, a gátlástalanság, a hedonizmus irányába. A kötelezettség nélküli jogosultság, a korlátlan szabadság gátlástalan szabadossággá fajul, pusztítva másokat, az emberi közösségeket és magát a „jogosult” egyént is.

10. A jó ember

A *jó* mint jelző fontossága felbecsülhetetlen. Ha időben is és térben is nagy távlatokból tekintünk az emberré válás evolúciós folyamatára, annak lényege a jelzője: a *jó* emberré válás. Mert nagyon nem mindegy, hogy milyen emberré válunk: *jó* emberré, vagy *rossz* emberré? A választás nem is lehet kérdés, emberre csak az válik, aki megtanul különbséget tenni *jó* és *rossz* között, és aki képes és van ereje is a jót választani. Ellenkező esetben megmarad „vérengző majomnak”, ahogyan azok képzelik, akik szerint az ember eredendően rossz. Igaz, a többi ragadozó között az ember a „csúcsragadozó”, amely még saját fajtársait is képes zsákmányállatnak tekinteni. A világ részeként az élővilág, és annak részeként az ember fejlődése erről a harcról, a jó és a rossz harcáról, a köztük való választás belső (szubjektív) háborúságáról, az akarat erejéről szól. A szabad akaratról és a szabad választásról, a döntés felelősségéről. Melyiket választom és melyiket cselekszem, és hogyan cselekszem azt, amit választottam. A kérdés és a döntés súlya és nehézsége indokolja, hogy mindkettő, a *jóság* és a *rosszaság* is megismerhető, és ember feletti rangot kapott. Isten és a Sátán valójában a Jó és a Rossz, az Erény és a Bűn, a Szeretet és az Erőszak, az Irgalmasság és a Kegyetlenség, a Megbocsátás és a Bosszú stb. szinonimái.

A filozófia és a teológia, majd ezek által a jogtudomány legnagyobb kérdése is az, hogy az ember eredendően jó, avagy rossz? Melyik a „veleszületett” jelzője, *adottsága*, tulajdonsága?

Van-e valóban szabad akarata a választásban? Van-e ereje a jót választani? Van-e elegendő tudása a jóról? Belátja-e, ha a rosszat választotta? Megbánja-e, ha a rosszat választotta? Képes-e bocsánatot kérni attól, akivel rosszat tett? Képes-e jóvá tenni rosszasága következményeit? Képes-e megjavulni, ha elromlott az embersége? Van-e hite, amely segíti mindebben? Van-e saját tapasztalati tudása a jóról és a rosszról, kapott-e elegendő családi, társadalmi, közösségi segítséget mindehhez? Segít-e a büntetés a javulásban? Segít-e a hála és a szeretet a jószág megerősítésében és gyakorlásában? Nem élnek-e vissza a gonoszok mások jószágával, nem használják-e ki mások szeretetét? Nem örök vesztes-e a jószág, a hála és a szeretet? Nem örök nyertes-e a gonoszság, az erőszak, a fondorlat és a csalás? Ez az igazi emberi játszma, a *fair play* igazi nagy kérdése! Nevezhetjük isteni játszmának is, ha az ember kihívja maga ellen az Istent, ami igencsak kockázatos, az eredménye fixre vehető. Az Istent nem kihívnia kell maga ellen az embernek, hanem segítségül hívni maga mellett, a jó emberré válás nagy játszmájában.

A jó és a rossz (sőt, a Jó és a Rossz) közötti választás tehát igen gyakran nagyon nehéz, meghaladja az ember (sőt, az Ember) erejét, isteni erő, az Isten ereje és támogatása kell hozzá. Az Isten a Jóság erőforrása: kiapadhatatlan forrás, bőséggel árad az emberre, segíti a Rossz, a Gonosz, a bűn, az erőszak, a bosszú legyőzésében. Leggyakrabban nem a filozófia vagy a teológia absztrakt szintjén, hanem az élet apró-cseprő dolgaiban, a hétköznapi napokban. És nemcsak a győzelemben, de olykor-olykor, nem is ritkán a vereség elviselésében, feldolgozásában, kezelésében, jóra fordításában is. Mert bizony a jó és a rossz közötti választás leggyakrabban a szorosan együtt élők mindennapi életviszonyaiban, gondolataiban, szavaiban és cselekedeteiben merül fel és nyilvánul meg. Ennek színtere és gyakorló terepe pedig elsődlegesen

a házasság és a család, a férj és a feleség, a szülők és a gyerekek életközössége. Először a házastársak egymással szemben tanulják és gyakorolják, megtapasztalják és tudják, aztán a gyermekeiknek tanítják, példamutatással és neveléssel továbbadják. A hit ereje, az isteni erő a házasságban és a családban is nagy segítség. Segíti a jó választását, az ember belső békéjét, a kisközösség békességét és harmóniáját, a kölcsönös együttműködést és egymás támogatását, a nyertes-nyertes játszmák sikerét, biztonságérzetet ad, és mindezek eredőjeként adódik a boldogság, amire minden ember vágyik.

11. A szex piacosítása

Ha van valami emberi, ami nem piacosítható, akkor a szerelem biztosan nem. Annak alapja, a szexuális vonzalom, a vágy és az örömszerzés, az élvezet azonban fél évszázad alatt óriási mértékben piacosítva lett és át is politizálódott. Legutóbb az ún. pedofilörvény körül bontakozott ki éles vita a keresztény-konzervatív kormány és a szívirványos egyesületek és az LMBT-mozgalmak „büszke felvonulói” között. A pedofília a gyermekeinket fenyegető szexuális aberráció, a vele szembeni fellépés szigorítása tehát indokolt. Ugyanakkor ez csupán egy csepp a pornográfia tengerében, ami elárasztotta világunkat. Ez lett az 1960-as évek szexuális forradalmából és felszabadulásából, amit Nobel-díjas tudósunk, Szent-Györgyi Albert is ünnepelt, 76 évesen sajnálva, hogy nem született 50-60 évvel később. Szerinte a szexuális felszabadulást nem a hippimozgalom, hanem az antibiotikumok használata és a fogamzásgátló tabletták, a nemi betegségektől és a nem kívánt terhességtől való félelem megszűnése hozta meg. Figyelmeztet is, hogy a szexben a magasztost a közönségestől csupán egy

hajsza! választja el.¹³ A szexualitásnak a monogám házasságban három fő funkciója volt: az utódvállalás, a férfi-nő egységének, összetartozásának erősítése és az örömszerzés. A felszabadulás az első kettő elhalványulását és a harmadik felerősödését hozta, sőt, az örömszerzés fő funkcióvá lépett elő, amit a házasság és a gyerek, a család korlátoz és akadályoz. Sok ember számára az egyetlen igazán intenzív örömforrás a szex, amit a boldogsággal azonosítanak. A tömeges boldogságigényre mint keresletre lecsapott a tőke és a piac: a szexuális örömszerző (azt fokozó) termékek, eszközök és szolgáltatások uralják az immár globális, internetes piacot. Ennek egy szegmense a pedofília is, ami újból megjelent és terjed, ezért kell egyre szigorúbban büntetni, különösen ha papok vagy politikusok az elkövetők. Hasonló jelenség ismert volt már a görög, majd a római birodalmak korában is, igaz, azok hanyatló, hedonista korszakában, csak akkor legális volt, mint a rabszolgaság általában.

Most a tételes jogban és az erkölcsi normarendben is tilos a rabszolgaság, a nő-, a leány- és gyermekkereskedelem, miként a drogok (boldogságtabletták) fogyasztása (terjesztése) is. Mégis léteznek. Külön alfajuk a *szexrabszolgaság*, a szexmunkások és a szexuális szolgáltatások piaca. Ezen a piacon is szabad a munkaerő, az áruk, a szolgáltatások és persze a tőke áramlása is. Kelet-európai lányok tíz- és százazrei „dolgoznak” szexmunkásként Nyugat-Európában. Amszterdam híres kikötő-negyede turistalátványosság, ahol a lányok a kirakatokban kínálják a testüket, szabadon és legálisan. Ennek az eltorzult szabadságfelfogásnak és tévesen értelmezett törvényességnek a legújabb kiágazása, piaci szegmense a nemváltoztatás szabadsága, a nemi átalakító műtétek piaca, ezek propagálása gyermekek

¹³ SZENT-GYÖRGYI Albert (1983): *Válogatott tanulmányok. Az őrült majom*. Budapest: Gondolat Kiadó, 264–267.

körében a nemi felvilágosítás vagy „érzékenyítés” hazug fedőneve alatt. A szexuális szabadosság, az élvezkedés túlhajszolása egy nemét váltogató, vagy akár semleges nemű új emberfaj „teremtését” célozza? Ez lenne az emberré válás, az evolúciós fejlődés csúcsa, a teremtés koronája? Avagy egy civilizáció hanyatlásának, haláltusájának utolsó rándulása? Ahogyan kihalt a Neander-völgyi ősember és a kínai sárkányember faj, ahogyan letűnt a görög és a római birodalom és civilizáció, ugyanúgy megtörténhet ez a fehér, keresztény, heteroszexuális emberfajjal is! Érdemes rá, hogy megpróbáljuk megmenteni? Szerintem igen, érdemes rá.

12. Emberkép és társadalomkép értékkeretben

2022. január 9-én, vasárnap délután megcsodáltuk Szinyei Merse Pál gyönyörű festményeit a Magyar Nemzeti Galériában. A természet, a táj és benne az ember szépsége és nyugalma lenyűgöző. *A Majális*, *a Pacsirta*, *a Pipacsos mező*, a *Virágzó almafa*, a *Lilaruhás nő* még igazi festmények, műalkotások. Nézegetve őket az jutott eszembe, hogy milyen szépek és értékesek a kereteik is. Értékes műalkotás értékes keretben. A festészet „fejlődése” az absztrakció irányában – ami igazából a valóságtól, a természettől és az embertől való elszakadása és egyre nagyobb eltávolodása – lemérhető a képkeretek „fejlődésén” is. Az egyre vadabb irányzatok, *izmusok* képei már nem is festmények, hanem *kompozíciók*, kereteik is egyre szimplábbak és értéktelenebbek lettek, végül el is tűntek. Kérdessé vált az is, hogy egyáltalán művészi alkotások-e még. Ha például a művészet kritériuma, hogy jobbá legyen általa az ember, akkor a kérdés nagyon is jogos. Az absztrakt kompozíciók védhetők azzal, hogy koruk világának lenyomatai, koruk emberének hű tükrei, de ez nem igazán megnyugtató, sőt, ettől kezdetünk el igazán aggódni. A mai kor embere az absztrakciók világában

élve, a természetestől, a valóságostól, a normalitástól elszakadva absztrahálódik maga is, absztrakt emberré válik. Lázad minden régi irányzat és érték ellen, széttöri azok kereteit, új, absztrakt eszméket és ideológiákat, új ember- és társadalomképet komponál, és megpróbál azokért küzdeni, harcolni és lelkesedni. De ez már nem sikerülhet. A még újabb és legújabb absztrakciók egymást is meghaladják, tagadják és lerombolják, küzdelmük parttalan és céltalan. A 20. század széttörte a régi érték(es) kereteket, hiteltelenítette a nagy eszméket, kioltotta a lelkesedés tüzét. Már nemcsak Isten halott, de minden ideológia is az. Ha pedig nem lehet semmiben hinni, akkor nem lehet semmi értékeset alkotni sem. Talán nem kellene folyton újítani, még magasabb szinten absztrahálni, a régit végképp eltörölni, hanem ha valami jó volt, azt kellene tovább csinálni, ami jól kezdődött, azt folytatni és egyre jobbra tenni. Háromezer éve ilyen az *erényes ember* programja, kétezer éves a *felebaráti szeretet* programja, ma is aktuális a *jó és gondos családapa (és családanya)*, a *jó gazda*, a *becsületes mesterember*, a *tisztességes kereskedő*, a *felelős befektető és vállalkozó*, a *körülmekintő és előrelátó, észszerűen gondolkodó ember* programja (mai szóval: projektje). Röviden: az emberséges ember, az emberhez méltó élet és az élhető és fenntartható társadalom programja. Mindez *Cum Deo pro patria et libertate*, mert hit nélkül és Isten nélkül nem megy. Értékes emberkép és értékes társadalomkép csak értékes keretben (értékkeretben) alkotható meg és lesz maradandó, sőt egyre értékesebb.

13. Szabadság, szerelem

Petőfi Sándor rövid, de tömény verse a magyar irodalom, a költészet, sőt a magyar nemzeti, kulturális identitás egyik

gyöngyszeme. Ha bárhol a világon valaki elkezdí idézni ezt a verset, és van ott más valaki, aki folytatni tudja, az szinte biztos, hogy magyar.

„Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem. / Szerelmemért fölálldozom / Az életet, / Szabadságért fölálldozom / Szerelmemet.” A vers 1847. január 1-jén íródott, a költő 24. születésnapján. Petőfi akkor nemcsak fiatal ember volt, de fiatal házaspár is, még lobogó szerelemmel. És forradalmár is volt, egy évvel az 1848/49-es polgári forradalom és szabadságharc előtt. Versét és egész költészetét 1849-ben a segesvári csatamezőn lelt halálával *hitelesítette*. Andy Vajna azonos című filmje az 1956-os forradalom és szabadságharc idején játszódik, és még mélyebbre véste ezt a két szót a magyar kultúrába és a nemzeti identitásba. A vers a költő számára legfontosabb két értékről és ezek értéksorrendjéről szól, de nem szabad elfelejteni két fontos körülményt. Az egyik, hogy eltérő minőségű értékekről van szó. A *szabadság* és a nemzeti függetlenség *társadalmi*, nemzetállami, közösségi érték. A *szerelem* személyes, individuális, intim érték, a két érintett magánügye, magánéletük alapvető értéke. Mindkettő érték, de nem igazán összemérhetők. A másik fontos körülmény, hogy ez a mégis összemérés egy forradalmi és szabadságharcos időszakban történik, amikor a békés idők értékprioritásai átrendeződnek. Ha a társadalom szabadsága és a nemzet függetlensége adott, és nem kell sem kivívni, sem megvédeni senkivel szemben, akkor a szerelem lehet a legnagyobb érték, és azért kell mindkét félnek feláldoznia valamennyit a személyes (különösen az önző és individuális) szabadságából. Mert a nagy és értékes szerelemhez kölcsönös, önzetlen és áldozatos szeretet is szükséges. Küzdeni és olykor harcolni is kell érte, de megéri. Ezt ötvenéves élettapasztalat mondatja velem.

14. Értékekre alapozni

Homokra vagy kősziklára építed a házad? Krisztusi a kérdés is, a válasz is, ami ugyanaz, mint egy jó statikus mérnöké: természetesen kősziklára. Szilárd alap nélkül összedől a ház. Az értékes pénz évszázadokon át az aranypénz volt. Megjelenése után a papírpénz is egy ideig arany alapon működött. Ma elvileg a munka, tágabban a gazdasági teljesítmény a pénz értékalapja. De miféle és mennyi munka és teljesítmény a lassan papírként sem (csak elektronikus adatként) létező pénz alapja? Virtuális pénz, virtuális homokalapon. Papírpénz annyi volt, amennyit nyomtattak belőle. A virtuális pénz mennyiségének már nyomdai kapacitáskorlátja sincs. Most a háborús harctereken fegyverekkel egy orosz–ukrán háború, a politikai, gazdasági és pénzügyi „harctereken” egy globális világháború zajlik. A geopolitikai érdekeit liberális-demokrácia-exportba csomagoló USA az utolsó ukránig harcol nagy, de immár nem kommunista ellenfele, Oroszország ellen. Közben Európát energiaválság, gazdasági válság és pénzügyi (hiperinflációs) válság, összességében civilizációs összeomlás fenyegeti. Európa balliberális tábornoki karának se haditerve, se béketerve, se újjáépítési terve nincs. A NATO, az Európai Unió értékrendje és leginkább az USA világhatalmi pozíciójának féltése egyfelől, Oroszország régóta jól ismert birodalmi törekvése másfelől, lehetővé teszik új háborúk indítását, egy-egy helyi háború eszkalációját, de nem képesek megelőzni az újabb háborúkat, sem fegyverszünetet, sem tartós békét kötni. Az „Európa-ház”, a „nyugati civilizáció” homokra épült volna? Hol vannak a híres és oly sokat emlegetett „közös európai értékek”, az ENSZ és az emberi jogok értékei, hol van a világ népei által 1948 óta vágyott béke és biztonság szilárd kőszikla alapja?

Te, személy szerint és név szerint beazonosítható egyes ember, milyen alapra építed az életedet? Az egyesek által alkotott

társadalmi közösség mire építi a közösségi életét? Melyek azok az alapvető értékek, alapelvek és eszmények, hiedelmek és hitek, célok és utak, amelyek embert és társadalmat megtartó erőként működhetnének, szilárd kőszikla alapként szolgálhatnának? Ha eddig nem lettek volna, most sürgősen ki kellene találni őket. Ha voltak, de veszni hagytuk, vagy netán mi magunk eltöröltük, megtagadtuk őket, akkor éppen itt az ideje megmenteni, helyreállítani őket, a maradandó, értékálló, kipróbált és bizonyított eszményeinket, emberi erényeinket, egyes emberként az emberségünket, és emberiségként az emberiességünket. Az ember jóságába, jobbíthatóságába, a szeretet és a békeesség erejébe vetett hitünket fel kell támasztani, keresztény lelkünket meg kell menteni. Ahogyan már Robert Schuman ajánlotta, amikor az Európai Uniót megálmodta.

15. Személyválogatók

Fekete Károly református püspök a rádióban (2022. július 16-án) a szombat reggeli imájában Jakab apostol levelét idézte: Ne legyetek személyválogatók! Íme a felszólítás, ami napjainkban, nemzetköziesítve (univerzalizálva) a footballstadionokban, azok zöld gyepén, letérdeléssel kombinálva így hangzik: NO RACISM! A jelentéstartalma ugyanaz: ne alázzátok meg embertársatokat, mert az sérti a Teremtőtől kapott emberi méltóságát, ez pedig sérti a ti emberi méltóságotokat is. Maga a méltóságsértő gesztus (akár szó vagy cselekedet) méltatlan az emberhez, sértetthez és sértőhöz egyaránt. Minden ember esendő, gyarló teremtmény, de Isten képre és hasonlatosságára lett teremtvé, tehát mint teremtmény *testvér, egymás embertestvére*. Ezért mondja az ENSZ EJENY 1. cikke, hogy az embereknek egymáshoz „testvéri szellemben kell viszonyulnia”. Aki önmagát mások fölé helyezi (felmagasztalja),

az másokat megaláz, annak embersége az egyetemes emberi méltóság szintje alá süllyed. Az ilyen ember saját méltóságát mások kicsinyítésével, lealacsonyításával kívánja növelni, de ezzel valójában önmagát kisebbíti. Aki saját magát sem alacsonyítja le, ezzel tiszteli saját méltóságát, attól remélhető igazán, hogy mások méltóságát is tisztelni fogja. A legnagyobb parancsolatok egyike: szeresd felebarátodat (embertestvéredet), mint önmagadat. Ez a szeretet viszont leginkább attól remélhető, akinek van hite, és Istent is szereti, ezért ez az első, a legnagyobb parancsolat. A NO RACISM tiltó felszólítása, normája és normakövetésre felhívása tehát valójában azzal kezdődik, hogy legyen hited, tiszteld és szeresd az Istent, azért, hogy szeretni tudd az embertársadat, embertestvéredet is. Ha ez így van, akkor bizonyos értelemben és bizonyos mértékig a footballstadionok is templomokká, a szeretet katedrálisáivá válhatnak, ahol le lehet térdelni és fejet hajtva egy „röpimát” elmondani: NO RACISM! Add Uram, hogy ne legyünk személyválogatók! És azt is add ehhez hozzá, hogy a személyek ezt értékelni tudják, és ne éljenek vissza vele.

16. Emberi méltóság 2.0

Úgy tűnhet, hogy az emberi méltóság fogalma és alapvető emberi jogként való elismerése, ennek az érvényesítése a jogtudomány és a jogalkotás (a tételes alkotmányjog) eddig elért csúcsteljesítménye. Sőt úgy is értékelhetjük, hogy ez az egész emberiség – az emberi civilizáció – csúcsa, az egyes ember *emberségének* és az egész emberiség *emberiességének* az esszenciája, értéktartalmának a lényege. Eddig jutottunk mi, emberek mint főemlősök, az emberré válás rögzös útján. Ezen az úton eddig több volt a rög, mint a sima útfelület. Az ember ragadozó vadállatként – önmagát minősítve: csúcsragadozóként – kezdte, nemcsak más ragadozó

vadállatokkal – különösen pedig a növényevő zsákmányállatokkal – szemben, de saját fajtársaival, embertársaival szemben is ragadozóként viselkedett. *Homo homini lupus est*, ahogy Hobbes és az ő nyomán sokan és sokáig vallották. Területfoglalás, élettér-növelés céljából kiirtotta, leigázta, rabszolgasorba, majd „csak” szolgasorba kényszerítette, használta, kihasználta a nála gyengébb embereket is. A tömeges népirtás – immár tömegpusztító fegyverekkel – még a 20. századnak is jellemzője volt: világháborúk, koncentrációs és kényszerszolgatáborok, törvényesnek álcázott koncepciós perekben hozott halálos ítéletek, háborúkat és forradalmakat követő megtorlások stb. Valójában ezek ellenhatásaként születtek az egyetemes érvényűnek tekintett alapvető szabadságok és az emberi jogok, az ezek csúcspontjának tekintett *emberi méltósághoz való alapvető jog* is. Ennek köszönhető az – egyébként a tízparancsolatból több ezer éve ismert – általános emberölési tilalom és a törvényes és nem önkényes halálbüntetés eltörlése is. A méltóságvédelem ezen túlmenően tiltja a kínzást, különösen a kínvallatást, a megalázást, a gyalázkodást, a meggyalázást, a becsmérlést és a lealacsonyítást, a dehumanizálást, és kiterjesztő értelmezéssel a mindezekhez vezető gyűlöletbeszédet, az uszítást (a verbális ölést és erőszakot), a kirekesztést, és minden más diszkriminációt, hátrányos megkülönböztetést, bármilyen alapon. Az absztrakt méltóság az egyre több és egyre konkrétabb tiltáson keresztül elkezdett „konkretizálódni”, egyre több – akár csupán vélt – sérelemmel szemben érvényesülni. Ezzel párhuzamosan a tartalmát tekintve pedig egyre bővült, egyre több alanyi (nem alapvető emberi) jogot, majd nem nevesített „törvényes érdeket” értelmeztek bele. Eleinte valós kisebbségek, majd érdekcsoportokból kreált kisebbségek, mozgalmak, végül a saját sorsukkal elégedetlen egyének tömegei hivatkoznak „méltóságuk” sérelmére, és követelnek az őket ért „jogsértésért” kártérítést (kárpótlást, sérelemdíjat) a kollektív bűnösnek tekintett

többségtől, illetve a többségi demokrácia alapján a többséget képviselő államtól. A *méltóságvédelem* ezzel „perlési biznisszé” silányodik. Ami ugye méltatlan az emberhez, azaz méltóságsértő, tehát tilos. Ez a kör is bezárult.

17. Versenyszellem

A verseny valószínűleg az élet velejárója, az élővilág sajátossága. A verseny a létfeltételekért, a táplálékért, a vízért, a napfényért, a vadászterületekért és a termőhelyekért folyt és folyik ma is. Az evolúciós fejlődés maga is verseny: aki gyorsabban, hatékonyabban tud alkalmazkodni a változó körülményekhez, az marad életben. A verseny folyhat egyedek között, és csoportok (telepek, kolóniák, társulások, rajok, bolyok, nyájak, hordák és csordák) között. A csoportok között folyó versenyben az a nyerő, amelyiknek a tagjai között jobb a kommunikáció, szervezettebb az együttműködés. Az összefogás erősít, a széthúzás gyengít. A csoporton belül is folyik verseny, de nem annyira a létfenntartásért, mint a fajfenntartásért, a génállomány átörökítésének jogáért. A győztes mindent visz, a vesztes megsemmisül.

Az emberi közösségek (hordák, törzsek, városok, államok, birodalmak) között is hasonló okokból és elvek mentén mindig folyt verseny. Az olimpiák, a gladiátorviadalok és a lovagi tornák tették a tömegszórakoztatás eszközévé a versenyt. A költők, dalnokok, szónokok és prédikátorok versenyei a kultúra és a vallás rangjára emelték a versenyt. Ezeken a létfenntartás és a fajfenntartás már nem játszott szerepet. A győztes kapta a koszorút, de a vesztesnek sem kellett pusztulnia.

A mezőgazdasági forradalom után a termés, termék és szaporulat feleslegének árucseréjével, értékesítésével megjelent a piac és a piaci verseny. A termelők, szolgáltatók, kereskedők

és eladók, illetőleg a megrendelők, vevők és fogyasztók versenye. A szabadverseny (feudális kötöttségektől és korlátozásoktól mentes) kapitalizmusban a piac és a piaci verseny *gazdaság- és társadalomszervező erővé vált*. A gazdasági szabályosságok jogszabályokká, a piaci törvényszerűségek törvényekké íródtak át, illetve átírás nélkül is hatottak. A gazdasági alap meghatározta a teljes társadalmi felépítményt. A politikai harcok és a véres háborúk is a gazdasági, piaci érdekek mentén folytak és folynak ma is. Küzdelmek kezdődtek a *tisztességes versenyért*, más szóval a verseny tisztaságáért. És azért, hogy a vesztesnek, a kisebb vagy gyengébb félnek se kelljen pusztulnia. Ma már tudott dolog, hogy – természeti és társadalmi okokból – nem szabályozhat mindent a piac, de helyette az állam sem, az államgazdaság vagy tervgazdaság sem tökéletes. Keressük a kettő egyensúlyát, a kettő között az arany középutat. A versenyben rejlő ösztönző és hajtóerőt úgy kell megőrizni, hogy közben a természet is, a gazdasági-társadalmi rend is fenntartható maradjon.

Ha a *versenyszellem* két összetevőjét felcseréljük, *szellemverseny* lesz belőle, szellemi vetélkedés, Ki Mit Tud. Ki a műveltebb, kinek vág gyorsabban az esze? A világgazdaság szervező ereje ma a szellemi tulajdonok versenye. A digitális technikai (*digitech*) tudás és a transznacionális óriáscégek (*bigtech*) szellemi tulajdonban felhalmozott hatalma uralja, szervezi és érdekei szerint működteti a világot. Most kezdünk csak gondolkodni azon, hogyan lehetne *szocializálni és etizálni* ezt az új tulajdonfajtát, ki alkossa meg az új *fair play* szabályait, és mi legyen annak a tartalma, ki legyen a bíró, aki betartatja. A tudástőke is csak tisztességesen versenyezhet.

A szellemi tulajdonok piacához hasonlóan verseny folyik – egyre keményebb, sőt durvább verseny – az alapvető értékek, alapelvek, társadalmi rendezőelvek globális piacán is. Csak néhány kiragadott példa: *hűség a házastárshoz*, a családhoz, a nemzethez, a hazához (szülőföldhöz, országhoz) kontra a *tőke*

és a munkaerő szabad áramlása; egyéni szabadság kontra társadalmi szolidaritás; javak birtoklása kontra a létezés öröme és csodája; ipari tömegtermelés kontra termelő tömeg és kézműves minőség; bioélelem vagy műkaja; heteroszexuális vagy homo- és bármiféle szexuális „házasság”; monogámia vagy időben elnyújtott, ütemezett poligámia; evolúció vagy permanens revolúció; tapasztalati, kipróbált tudás vagy új és újabb kiagyalt eszmék és gondolati konstrukciók? Gondolat-, vélemény- és szólásszabadság vagy politikai korrektség?

És mindezen versengéshez társulnak még a legősbibb versenyzők küzdelmei: a *test* és *lélek* küzdelme; az *öszönök* és a *szabad akarat* küzdelme; a *józan ész* és a *szív*, az *érzelmek* küzdelme; a *tudomány* és a *hit* küzdelme; az *ember* és az *Isten*, a *rossz* és a *jó*, a *gonoszság* és a *szeretet* küzdelme. Még szerencse, hogy mi, magyarok a mi Madách Imrénktől tudjuk, hogy „*az élet célja a küzdelem maga*”.

18. Szelídség és vadság

Jézus a hegyi beszédben felsorolja, kik a *boldogok*. A nyolc boldogság között a harmadik a *szelídség*. „Boldogok a szelídek: mert ők örökségül bírják a földet.”¹⁴ Egy kicsi változtatás a szórenden jobban kifejezi a szöveg jelentését, tartalmát: „Boldogok a szelídek, mert ők bírják örökségül a földet.” Ezt tükrözi a Magyar Bibliatársulat Szöveggondozó Bizottsága által revideált szöveg: „Boldogok a szelídek, mert ők öröklék a földet.”¹⁵ Az igaz, hogy az ember egy lehetett a vadak (vadállatok), közelebbbről a ragadozók között, és hogy intelligenciájának köszönhetően *csúcsragadozó lett, de nem maradt az*. Ha az maradt volna, már kipusztította volna egymást

¹⁴ Mt 5,5 (Károli-fordítás).

¹⁵ 2021-es kiadás.

és önmagát. A háborúk erre a cáfolhatatlan bizonyítékok. De a fejlődő ember kiemelkedett a vadságból, és megszelídült. A vadság ellentéte ugyanis a *szelídség*. Eszerint az emberré válás kulcsa a szelídség, amely képes legyőzni a vadságot és örökölni a földet? Ez így, kérdőjellel a végén egy nagyon izgalmas tudományos kérdés. Mondhatni: az embertudományok csúcskérdése!

Az ma már evidencia, hogy vadászó-gyűjtögető életmódról a letelepedett és gazdálkodó életmódra váltó ember elkezdett növényeket termesztani és állatokat tenyészteni. Házasította (*domesztikálta*) az arra alkalmas és addig vadon termő, vadon tenyésztő növényeket és állatokat. De mi lehetett az arra alkalmaság, a szelekció fő szempontja? Növényeknél például az, hogy nem mérgező, ehető, tárolható, feldolgozható. Állatoknál a barátságosság és szelídség, hiszen egy vérengző ragadozóval nem tanácsos együtt élni. Kiváló példa erre az ember „legrégibb barátjának”, a kutyanak a kitenyésztése, nemesítése, domesztikálása. (De méltók az említésre a lovak, tehenek, juhok, kecskék, szárnyasok, sőt még a macska is!) Az *etológiának* nem véletlenül az egyik fő kutatási területe a kutya, hiszen „a kutya is ember”! Hogyan lesz egy vadállatból (farkasból, rókából) szelíd háziállat? Elegendő Konrad Lorenz és Csányi Vilmos kutatásaira, könyveire utalni. Engem Rutger Bregman könyve¹⁶ inspirált, aki ismerteti Dmitrij Beljajev és Ljudmilla Trut 1950–60-as években folytatott kutatásait arról, hogy lehet-e laboratóriumi körülmények között (gyorsított ütemben) ezüstrókából kutyát nevelni. A szelektíven tenyésztett rókák 8 hetes koruk után is megőrizték „gyermeki” szelídségüket, a válogatás egyetlen szelekciós szempontja a barátságosság volt. „A barátságosabb rókák kevesebb stresszhormont és több szerotontin (boldogsághormont) és oxitocint (szeretethormont) termelnek.

¹⁶ Rutger BREGMAN (2020): *Emberiség. Mégis jobbak lennénk, mint hittük?* Budapest: HVG Kiadó.

És még valami: ez nemcsak a rókákra igaz. Az elmélet természetesen az emberi lényekre is érvényes.”¹⁷ Dmitrij Beljajev elmélete szerint: „Az elmúlt több tízezer év során mindig a legkedvesebb embereknek lett a legtöbb gyerekük. Azaz a fajunk evolúciója a *legbarátságosabb túlélését* támogatta.”¹⁸ Ráadásul „a barátságos rókák legújabb nemzedéke nemcsak bámulatosan szelíd volt, de sokkal okosabb is, mint agresszív társaik”.¹⁹ „Ha okos rókát akarunk kitenyészteni, ne az intelligencia, hanem a barátságosság alapján szelektáljunk.”²⁰ Az elmélet hatására Richard Dawkins, *Az önző gén* 1976-os sikerkönyv szerzője a további kiadásokból kitörölte az ember eredendő önzőségéről szóló megállapításait, hiszen ma már mindenki tudja, hogy *az együttműködés fontosabb*.²¹ Az önzés a vadak, az együttműködés a szelídek erénye. Az önzés *elmagányosodáshoz* vezet, a magány *megbetegít*. „Az őseink tisztában voltak a közösség fontosságával, ritkán bálványoztak egyéneket”,²² ideértve önmagukat is. A szelídség kizárja az önteltséget és az önimádatot, de más ember bálványozását is.

Jézus tehát már csaknem kétezer évvel korábban tudta mindent. Nagyon jól ismerte az embert, a vadságát és a szelídségét is, felismerte az összefüggést egyfelől a barátságosság és a szelídség, másfelől a boldogság és a szeretet között. Az ember és ember közötti viszonyokban nem véletlenül mondta *legfőbb törvénynek* a „szeresd felebarátodat, mint önmagadat” isteni parancsolatát. A szelídség, az emberi kedvesség, a felebaráti szeretet, az együttműködés és a szolidaritás a legnagyobb közösségteremtő erők, legyen szó a legkisebb közösségről, a családról vagy a nemzetről,

¹⁷ BREGMAN 2020: 66.

¹⁸ BREGMAN 2020: 67.

¹⁹ BREGMAN 2020: 70.

²⁰ BREGMAN 2020: 70.

²¹ BREGMAN 2020: 74.

²² BREGMAN 2020: 74.

a keresztény Európáról, vagy a legnagyobb közösségről, az emberiség nagy családjáról. Ezek a *civilizáltság fokmérői*, eddig elért csúcspontjai és jövőbeni garanciái. Féltett kincsek, alapvető *egyetemes emberi értékek*, társadalomszervező és *rendezőelvek*, ideértve a már szerveződő *globális társadalmat is*. Mert arra is igaz – sőt talán eleve arra is vonatkozott –, hogy „boldogok a szelídek, mert ők öröklék a földet”.

19. Alfa és ómega

„Én vagyok az Alfa és az Ómega, a kezdet és a vég, ezt mondja az Úr, a ki van és a ki vala és a ki eljövendő, a Mindenható.”²³ A világ teremtésének, az univerzum születésének kezdete: az *ős-robbanás*. A világ vége, az univerzum összezuhanása, a nagy *összeroppanás*. Az univerzumkutatók becslése szerint húszmilliárd (húszezermillió) év a semmiből a semmibe. Van ennek értelme? A világegyetemnek fizikai (természeti) törvényei vannak, tudósok hada próbálta és próbálja megfejteni. $E = mc^2$. A relativitáselmélet képletét annyian és annyiféleképpen magyarázták, értelmezték, hogy végül már maga Einstein sem értette. A teremtés titkát ki lehet fürkészni? És az ember életének értelmét és az ember teremtésének titkát? Szervetlen (élettelen) anyagból szerves (élő) anyag keletkezhet véletlenül? Az emberi agy, az univerzum *értelme* keletkezhet az értelmetlen élettelenből? A világhálóval összefűzött, behálózott emberi agyak *globális elmét alkotnak*? A globális elme majd megfejti az univerzum (a teremtés) titkát? Vagy már az eddig felhalmozott emberi tudás is a természet és az emberi társadalom csodája? „Teremteni valamit a semmiből, csillagképeket építeni szimbólumokból, talán a semmiből, fölépíteni a szabadság,

²³ Jel 1,8; 21,6.

az értelem és a méltóság világát egy néma és üres univerzumban: ez, úgy hiszem, emberhez méltó munka volt. Igazi *emberi kaland*.”²⁴ Amióta – az Úr tilalma ellenére – a tudás fájáról szakított és evett az ember, azóta: *tudásfogyasztó*. Van felhalmozott tapasztalati (természetes, józan „paraszti”) tudása. Van könyvtárakban, íróasztaloknál kiagyalt, konstruált tudása, amely kezdetben igaznak tűnik, majd utólag kiderül, hogy hamis. Az ilyen tudás gyakorlati, főleg kierőszakolt megvalósítása embereken végzett kísérletezés, emberáldozatokkal. Az ember mégis mindig új tudásra, új eszmékre, új ideológiákra vágyik, titkokat fürkészként, lelkesedik, majd kiábrándul, mert csalódik. Elég volna sokszor egy szoftverfrissítés, a régi, megszokott és bevált értékek megőrzésével. Ha új ember szeretne lenni, elegendő volna *jó emberré válni*, „Imádni az Istent / És egymást szeretni” (Ady Endre: *Karácsony*). Önzés helyett önzetlennek lenni, több birtoklás helyett többet létezni. Amíg még létezik a világ. A *porból* lenni és a *porrá* lenni között *élni*, a létezés csodáját élvezni, szeretni és szeretve lenni, és akkor jöhet a vég. Úgy élni, hogy a végén mindenki sírjon, csak te örülj. A te életed a te Alfád és a te Ómegád.

²⁴ HANKISS Elemér (2014): *Az emberi kaland*. Budapest: Helikon Kiadó, 412.

V. Jogállam – joguralom – szabadság

1. Erő és ellenerő

A „hatás és ellenhatás törvénye” nem csupán a fizikában, de a politikában és a történelemben is létező törvényszerűség. Egy negatív erőt csak egy nála nagyobb pozitív ellenerő képes megállítani és visszaszorítani. Ahogyan a háborúban is, utalok például a fasizmusra és vele szemben az antifasiszta koalícióra. A kisebb erejű ellenállás lehet ugyan pozitív, sőt hősi is, de el fog bukni, ahogyan például a mi 1956-os forradalmunk és szabadságharcunk.

Aktuálisan és perspektivikusan a globális méretű *illegális* migráció egy hatalmas negatív erő (irreguláris invázió), amelyet csak egy nála nagyobb pozitív, azaz *legális* erő volna képes megállítani. Ha már volna ilyen, de még nincs, sőt nem is körvonalazódik. Talán azért, mert az általános relativizmus közegében még a negatív és a pozitív, az illegális és a legális értelmezése körül is éles vita zajlik. Erősítené a fogalmak egyértelműségét, ha a célszágok kijelentenék végre, hogy csak legális menekülteket fogadnak be, mások el se induljanak. A legális menekült státuszára pedig csak az jogosult, aki lehetőleg már az elindulása előtt kérelmezi a célszágban a befogadást, hitelt érdemlően bizonyítva személyazonosságát (ideértve a családtagjait is), menekülésének

okát és körülményeit, kivárja és elfogadja a törvényes eljárásban hozott döntést. Ha ez a döntés igen, akkor ígéretet tesz az integrációra a befogadó társadalomba, törvényes kötelezettséget vállalva a befogadó állam alkotmányának és az abban foglalt emberi jogoknak a betartására és tiszteletben tartására. Mindezt azért, hogy ha nem tartja be az ígéretét, nem teljesíti vállalt kötelezettségeit, akkor emiatt kiutasítható legyen, teljesen legálisan. Ez lehet az egyetlen pozitív, legális és hatásos ellenerő. Ellenkező esetben összeomlik az alkotmányos és törvényes rend, a közbiztonság és a közrend, összeomlik az emberi jogok értékrendje, amelyet eddig keresztény gyökerű nyugati civilizációnak is nevezünk. A jog uralma helyett az erőszak lesz úrrá, a nehezen kivívott társadalmi béke után polgárháború, esetleg világháború következik újra. Ennél nyilvánvalóan többet ér Európa, amelyet most meg kell menteni, hogy segíteni tudjon a jövőben is.

2. Felvilágosult abszolutizmus

Amikor az Európai Unió első ombudsmanja, Nikiforosz Diamandourosz, aki előzőleg Görögország ombudsmanja volt, nálunk járt hivatalos látogatáson, elmesélte, hogy ő az USA-ban politológiát tanult, és a PhD-dolgozatát a jogállamról írta. Szerinte az első jogállam Európában Mária Terézia magyar királynő felvilágosult abszolutista állama volt. Rendeleteit az európai felvilágosodás és a polgárosodás szelleme hatotta át, a nép javát szolgálta, megfékezte a feudális önkényt. Ezt később én is elmeséltem egy nagy műveltségű alkotmánybíró kollégámnak, aki jól ismerte Arisztotelész és Platón műveit is, és aki szerint a legjobb államforma a monarchia, feltéve, hogy sikerül egy jó monarchát találni. Számos európai felvilágosult abszolutista uralkodó („jó monarcha”) között ilyen volt Mária Terézia is, ezért mondhatjuk,

hogy állama az addigi legjobb államforma, Európában az első jogállam volt. Most ugyan a 800 éves Aranybullát (1222–2022) ünnepeljük, amely tett egy lépést a törvények uralma, a jogállamiság felé – és aminek másolatát alkotmánybíróként magam is viseltem a talár fölött –, de az csak a király és a nemesség közötti viszonyt rendezte.

Sem a különböző feudalizmusok, sem a felvilágosult abszolutizmusok kora mind a mai napig nem járt le. Magyarországon például a folyton derékba tört polgárosodásaink következtében volt már *feudálkapitalizmus*, aztán *feudálszocializmus*, most pedig a *feudálliberalizmus* korát éljük (van, aki illiberalizmusnak hívja). Ez természetesen a demokratikus jogállam ruhájába van öltöztetve, ez a felvilágosult abszolutizmus mai új ruhája. Sajnos, a demokráciával – mint azt Arisztotelész óta tudjuk – sokféle módon és súlyosan vissza lehet élni. Nálunk elég a *szocialista demokrácia* korára és módszereire visszautalni. Azóta a politikai piac, a politikai marketing és reklám eszköztára jelentősen bővült, az internet pedig ezek számára új perspektívákat nyitott. A szavazó tömeg manipulálása terén a régi demagógok rengeteg újat tanulhatnak. Ezért sokfelé a világban a démosz nagy része is úgy gondolja, hogy akkor már inkább keressünk és találjunk egy jó, felvilágosult abszolutista uralkodót. A fő kérdés az lesz, hogy mennyire felvilágosult és mennyire abszolutista? A túl nagy, a korlátlan hatalom mindig az abszolutizmus oldalára billenti a mérleget. Ezért folyvást törekedni kell arra, hogy az uralkodó jó arányban felvilágosult maradjon. Hogy jó uralkodó legyen. A jó uralkodó tudja, mi a jó a népnek, ezért szeretik is, követik is, ragaszkodnak is hozzá. Vannak bölcs tanácsadói, akikre hallgat, akik intik a jóra, óvják a rossztól. Tud kételkedni is, önmagában is. Látja a veszélyeket is, igyekszik ezeket elkerülni. Rendelkezik a belátás erényével, belátva hibáit, tud visszavonulni is. Tud bocsánatot is kérni, pedig az egy uralkodónak nagyon nehéz.

Nem szédül meg a hatalomtól, azt szolgálatnak tekinti. Át is tudja adni a hatalmat egy jó, esetleg nála is jobb utódnak, lehetőleg még kellő időben, zökkenőmentesen. Nem tudom, volt-e, van-e ilyen uralkodó? Ha nincs, és nem is volt, talán még lehet. Lehet?

3. Alkotmánybíróság

Már a neve is megtévesztő, az alkotmánybíróság nem bíróság, hanem egy jogállami intézmény, az alkotmányosság legfőbb őre. Nem is alkotmányvédelmi hivatal, amely egy közrendvédelmi, nemzetbiztonsági intézmény. Az alkotmánybíróság korlát és ellensúly. A törvényhozó hatalmi ág korlátja, a kormányzati hatalom ellensúlya. Hatalma legális és legitim, még ha azt csak közvetve (például a parlament által megválasztva) nyeri is el. A közhatalom – a történelem tanúsága szerint – mindig magában hordozza a hatalommal való visszaélés, a hatalmaskodás, a túlhatalommá fajulás veszélyét, ezért a bölcs hatalom akkor is állítana maga elé korlátokat, képezne hatalmi ellensúlyokat, ha az a jogállamiság jegyében nem volna alkotmányos kötelessége. Ilyen lehetne egy *bölcsök tanácsa*, egy *legfőbb tanácsadó testület*, de csakis független intézményként, nem a hűbéreseket, vazallusok köréből. Az alkotmánybíróság lehet bölcsök tanácsa, lehet a legfőbb tanácsadó testület is, ha nem csupán csak a *tiszta jog* mint elvont (absztrakt) normarendszer logikai zártsága és belső ellentmondás-mentessége felett őrködik. Időben is és térben is széles összefüggésekben kell gondolkodnia. Az alkotmányosságnak az angol *Magna Charta* vagy a magyar *Aranybulla* óta számítva nyolc évszázados, az *emberi és polgári jogoknak* a francia polgári forradalomtól számítva két évszázados múltja van. Az alkotmány értékrendje és szelleme az ezen idő alatt az egész emberiség által felhalmozott és nemzetközi jogi dokumentumokba foglalt, ma

már civilizációs alapértékeket tartalmazza. Amikor az alkotmánybíróság ezeket az alapértékeket védelmezi, nem lehet se túlzottan aktivista, se szimpla textualista, meg kell találnia a kettő közötti arany középutat. Más szóval bölcsnek kell lennie. És persze igazságosnak és tisztességesnek is. A legnehezebb a dolga, amikor bonyolult világunkban alapvető értékek között kell választani, vagy legalább azok között egyensúlyt találni. Ilyenek például a nők önrendelkezési szabadsága és a méhmagzat élethez való joga, az élethez és a kegyes halálhoz való jog, a méltóságvédelem és a halálbüntetés eltörlése. De nem könnyebb a döntés akkor sem, ha gazdasági szabadságokat, szociális jogokat és környezeti érdekeket kell összemérni, a jövő generációkat is érintő hatásokat kell *pro* és *kontra* elemezni stb. Az alkotmánybíráknak nem elég „csak” jogásznak lenni, tágabb értelemben is képzettnek, tájékozottnak, műveltnek kell lenniük, de mindig annak tudatában, hogy ők sem „a társadalom mérnökei”. A társadalommal, emberi generációk sorsával tilos kísérletezni, sőt a kísérletezést más ideológiák képviselőinek sem szabad megengedni. Erre megtanított minket a totális hatalom, a proletárdiktatúra és a kommunista ideológia korszaka. Ezért jobban is értjük, miért volt szükség alkotmánybíróságra. És már azt is tudjuk, hogy maga az alkotmánybíróság sem gyakorolhat korlátlan hatalmat, még a „végső szó” kimondásának hatalmát sem.

4. Jogtechnika és hatalomtechnika

Első tanszékvezető professzorom, Világhy Miklós *A jogászi hivatás*¹ című gyönyörű írásában – amelyet az 50-es és a 70-es évek végén kétszer is megjelentetett, de ma is nagyon aktuális

¹ VILÁGHY Miklós (1978): A jogászi hivatás. *Valóság*, 1(2), 1–16.

volna – különbséget tett *jogász* és *jogtechnikus* között. (Erről nekem a magyar nyelv játékosága folytán azonnal a fogász és a fogtechnikus közötti különbség jut eszembe.) A jogtechnikus csak a konkrét jogesetet, sőt annak is csak egy lényeges életbeli tényállási elemét látja, és arra próbál alkalmazható jogot találni az írott jog szövegében. A jogász túllát a jog betűjén, érti annak szellemét is, széles összefüggésrendszerben, kifejlődésében, céljában és várható hatásaiban is szemléli és alkalmazza a jogot. Ezért hangsúlyozta Grosschmid Béni is, hogy jogásznak lenni nem szakma, hanem műveltség dolga. Ahogyan azonban az iparban is szükség van jó szakmunkások és technikusok tömegére a kisebb számú jó mérnök mellett, úgy a jogi pályán is szükség van a kevés jó jogász mint „a társadalom mérnöke” mellett jó jogtechnikusok tömegére, a jogi szakma mint hivatás színvonalas művelőire. Látva a jogászképzés mai színvonalát, már az utóbbinak is nagyon örülhetnénk. A kiteljesített „jogászképzés” az egyre színvonalasabb doktori (PhD-) iskolák feladata.

Hasonló különbség tehető a politika világában is az *államférfi* és a *hatalomtechnikus* között. Utóbbi csak a pillanatnyi politikai és egzisztenciális előnyben, a hatalom megszerzésében és megtartásában képes gondolkodni és cselekedni. Ő a politikai piac szereplője, ad és vesz, programpontokat és pozíciókat kínál és ígér, szavazatokat és támogatókat vásárol. Az államférfi azt is tudja, mire való a politikai közhatalom, hogy a legfőbb törvény a közjó szolgálata. Hogy hazája haladása előbbre való, mint a személyes ambíciója és politikai karrierje. Államférfi azonban csak kevés és ritkán terem, ezért itt is, annak is örülhetnénk, ha legalább jó (tisztességes és becsületes) és szakmailag színvonalas hatalomtechnikusok tömege dolgozna – hivatástudattal – a politikában. A politika is piac, ott is van verseny, de vajon van-e ott is versenyjog és versenyfelügyelet? Érték-e ott is a tisztességes verseny, egyáltalán létezik-e még a politikai tisztesség, az emberi

tisztesség a politikában? A kérdés azért nagyon aktuális és fontos, mert ha előnyhöz jut, aki tisztességtelen, nagyobb előnyhöz jut, aki tisztességtelenebb, akkor ennek a lehúzó örvénynek katasztrófa lesz a vége.

5. Emberi jogi szkepszis

Ha az emberi jogok történetét 1948-tól számítjuk, kétféle értékelés lehetséges. Az egyik, hogy azóta *már több* mint 70 év telt el, és ha körülnézünk a világunkban, a sok embertelenséget látva nem lehetünk elégedettek. A másik, hogy az emberiség egész eddigi történetéhez – akár 2,5 millió, akár csak tízezer évhez – viszonyítva azt mondhatjuk, hogy *még csak* 70 év telt el, az emberi jogok szinte újszülöttkorukat élik, bőven van idejük a megvalósulásra. Az idő azonban rendkívül „felgyorsult”, az ember élete viszont – az átlagéletkor növekedése ellenére – rövid maradt, és mintha gyorsabban elmúlna. Ezért aztán inkább az első értékelés a jellemző. Példaként idézem újra Douglas Murray-t. *Európa furcsa halála* című könyvében írja: „Ahogy az emberi jogok nyelvezete egyre grandiózusabbá vált, s egyre inkább önáltatóvá, úgy vált egyre inkább világossá, hogy ez a rendszer nem képes betölteni eredendő feladatát. Az ilyen jól látható bukás és a biztos pontok elvesztésének érzete mind az egyén, mind pedig a társadalom számára nemcsak aggodalmat okoz, hanem érzelmileg kimerítő is.” Ezt az érzelmi kimerülést tekintetbe véve, hozzáadva a 20. századi nagy eszmékből és ideológiákból való kiábrándulást és csalódást is, plusz a szegényt is azokban, akik lelkesedtek értük és kiszolgálták őket, érthetővé válik a „burn out”, a kiegés, illetve az *anómia*, a teljes reményvesztettség tünete, amely egyre többeket érint. És akkor még nem beszéltünk a depresszióról vagy a pánikbetegségről, amelyek lassan népbetegséggé válnak.

Ha ezekhez még hozzáadjuk a klímakatasztrófa veszélyét, joggal írhatta Kozma Imre atya, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat alapító elnöke a Robert Schumanról szóló könyvük előszavában (amelyet már szintén idéztem): „Már nemcsak Európa és a világ lelkét kell megmenteni, hanem a Teremtő művét, a minden ember és élőlény életét hordozó és tápláló földet is. Mindezt nem helyettesítheti a semmire sem kötelező emberjogi szövegek áradata.”¹

Valóban, a jog nem hittételek gyűjteménye, nagyon is racionális emberi alkotás, tehát szabad, sőt kell is kételkedni benne. Vajon *a jog-e* az alkalmas eszköz az alapvető szabadságok és az emberi (morális) jogok érvényesítésére, kiteljesítésére? Máshova téve a hangsúlyt: alkalmas *eszköz-e* a jog ugyanerre? Visszakérdezve: mi más, mi mások lehetnek eszközök, pláne a jognál jobb eszközök az emberi jogok eszméjének terjesztésére, a világ és benne az egyes emberek jobbítására? Az ENSZ EJENY preambuluma annak fontosságát hangsúlyozza, „hogyan az emberi jogokat a jog uralma védelmezzék”, „mint azt a közös eszményt, amelynek elérésére minden népnek és minden nemzetnek törekednie kell abból a célból, hogy minden személy és a társadalom minden szerve, állandóan szem előtt tartva a jelen Nyilatkozatot, oktatás és nevelés útján előmozdítsa a jogok és szabadságok tiszteletben tartásának kifejtését, valamint azoknak fokozatosan megvalósuló hazai és nemzetközi jogszabályok útján történő általános és tényleges alkalmazását és elismerését...”. A szöveg – nagy tisztelettel szólva – ellentmondásos. Egy eszmény elérésére *törekvés*, annak *előmozdítása, tiszteletben tartása* nem ugyanaz, mint a *jogszabályok útján történő általános és tényleges alkalmazása és elismerése*. Olyan ez, mint a *teológia és a geológia* közti különbség: *ég és föld!* Az eszmény *iránytű* a valóság számára, tudva, hogy a valóság sohasem lehet eszményi. Az eszményben lehet tömeges vagy akár teljes

¹ René LEJEUNE (2015): *Politika és életszentség*. Budapest: MMSZ.

az egyetértés, a valóságban soha. Az eszményből nem lehet közvetlenül ható és kikényszeríthető jogot csinálni, mert az eszmény a jog fölött áll és – lehet, hogy a konkrét jogi normákon keresztül, de – közvetve hat. A 20. század két nagy eszméje intő példa erre, volt fasiszta jog és volt szocialista törvényesség is. Később azokat, akik ezekre hivatkozva próbálták menteni borzalmas rémtetteiket, éppen az emberi jogok eszméire hivatkozva ítélték halálra vagy hosszú börtönbüntetésre. Ez a 22-es csapdája az emberi jogok tekintetében. Ha ezek csak eszmények, nem kell komolyan venni őket. Ha viszont jogszabályok és kikényszeríthetők, akkor a kényszerítésre mindig hajlamos hatalmasságok visszaélnék velük. Naponta tapasztaljuk, hogy egyre gyakrabban és egyre többféle módon élnek vissza az emberi jogokkal. Csak egyetlen példát említek, a politikai korrektség a szólásszabadság megsemmisítését eredményezi. Sok más alapvető szabadság és emberi jog szögesen ellentétes értelmezése megosztja a társadalmat, ahelyett hogy egységet és békét teremtené, ami az eredeti célja volt. A baloldali-liberális és a jobboldali-konzervatív erők előbb verbálisan, majd tettelesen csapnak össze, egyesek már polgárháborút vagy akár világháborút vizionálnak. De intő példa az „arab tavasz”, az alapvető szabadságok és az emberi jogok nevében erőszakolt demokráciaexport kísérletének kudarca is. Az emberiség családjának közös eszményével, az emberi jogokkal kapcsolatban nagyon is indokolt tehát a szkepszis. A kételkedés óvatosságot, megfontoltságot, jobbító kritikát is jelent, ami nem árt, inkább használ. Csak a dogmákban hívők nem kételkednek. Konrad Lorenz a civilizált emberiség nyolc halálos bűne egyikének a dogmák képződését tartja. Ügyeljünk rá, nehogy az emberi jogokból is dogmák képződjenek! „Igazán sáttáni módon azonban csak akkor hat a dogma ereje, ha igen nagy tömegeket, egész földrészeket vagy akár az egész emberiséget

egyetlen gonosz tévhit egyesíti.”² Az „emberi jogizmus” ideológiája mint az emberiséget megváltó új eszme – eszmeelődeihez hasonlóan – hajlamos erre!

6. 51 : 49 = patt!

Akinek joga van a „végső szót” kimondani, azé a végső, a legfőbb hatalom. A végső szó kimondása a legfőbb hatalom gyakorlása. A hatalommegosztás elve – szigorúan értelmezve – kizárná egy ilyen hatalmi tényező létét. A végső hatalom ugyanis korlátlan hatalom, döntése megfellebbezhetetlen, vele szemben nem működik a korlátok és ellensúlyok rendszere sem, vétőjoga sincs senkinek. A korlátlan hatalom egyetlen, elvileg létező korlátja az önkorlátozás, amely mögött az ilyen hatalmat gyakorló ember (emberek testülete, intézmény csúcsvezetője) hite és/vagy bölcsessége állhat. Például a belátás erénye, amely az okosság megnyilvánulása, mégpedig annak a belátása, hogy nem kell a végső szót feltétlenül és mindig kimondani. Amikor „ha hallgattál volna, bölcs maradtál volna”. A hallgatás is döntés, a nem döntés is döntés. Ilyenkor a végső hatalom gyakorlója nem másba (másokba), hanem saját magába fojtja a szót. Cseri Kálmán (*A tízparancsolat* című könyv szerzője) szerint másba fojtani a szót, az is fojtás, azaz ölés, vélemény- és személyiséggyilkolás, amelyre kiterjed a hatodik parancsolat: Ne ölj!

Képviselési demokráciában a demokratikus úton megválasztott parlamenté a végső hatalom, ha tehát másé a végső szó joga, az antidemokratikus. Határesetekben, azaz közel 50-50%-os társadalmi megosztottság esetén azonban a parlament sem köteles dönteni. Időt kell hagyni a további társadalmi vitákra, hagyni,

² Konrad LORENZ (1988): *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Sopron: IKVA Kiadó, 81.

hogy „megérjen” a döntésre a kérdés. Az 51 : 49-es többség még nem érett meg, nem meggyőző. Ilyen a patthelyzetben, elnöki szavazattal hozott testületi döntés is. Az elnök sem köteles ilyen szavazattal dönteni, ez meg az ő belátásán (bölcsségén, hitén) múlik. Le kell venni a napirendről a kérdést, és tovább gondolkodni a megoldáson, vagy egy időre „jegelni” az ügyet. De egyik eset se legyen gyáva megfutamodás. Szladits szerint, ha a bíró nem tud jó, azaz igazságos ítéletet hozni, ne bújjon a formális jogszerűség látszata mögé, hanem ásson le a jog mélyebb rétegeibe, tárjon fel a jogon túli, jogon kívüli, a jog fölötti (metajurisztikus) értékeket, amelyek alapvető jogelvek és jogi értékek is egyben, és vonja be ezeket is a helyes döntés meghozatalába. És ha még ezek is ütköznének és döntetlenre állnak? Csak akkor döntsön, ha a döntés (akár a pró, akár a kontra) elmaradása több hátrányt, nagyobb kárt okozna, mint a meghozatala.

7. Keresztes háború

A keresztes háborúk a középkorban nem úgy kezdődtek, hogy Európa hódítási céllal megtámadta a Szentföldet. Éppen fordítva, a harcos iszlám akarta meghódítani, egy iszlám világbirodalomba beolvasztani – Ázsiával és Afrikával együtt – Európát. Európa ezért védekezni kényszerült. Úgy látom, ma sincs másként. Egyes fundamentalista egyházi és állami vezetők ma is „kereszteseknek”, a fanatikus hívők „hitetleneknek” bélyegzik az európaiakat, keresztény hívőket és ateistákat egyaránt. A török államfő vette a bátorságot, és „iszlamofóbnak”, sőt fasisztának minősítette a francia államfőt, a szekularizált francia állam elnökét, aki csupán a saját köztársasági értékeik fokozott védelmének szükségességéről beszélt, egy katolikus pap és egy középiskolai történelemtanár lefejezése után. Utóbbi az óráján – a szólás és a sajtó szabadságát illusztrálva – felmutatta

diákjainak a Mohamed-karikatúrákat. És a diákok között muszlimok is voltak. Ami a keresztény Európában már nem vallásgyalázás, az az iszlám világban még ma is az, sőt halálos bűn, és hős az, aki a kivégzést – ítélet nélkül – végrehajtja. Európa saját szabadságainak és emberi jogainak a csapdájában vergődik. Önvédelemből indítson újra keresztes háborúkat? Vagy keressen és találjon új önvédelmi eszközöket és békésebb, de harci módszereket? Esetleg vesse be a szeretet fegyverét, visszadobva kenyérrel és odatartva a másik arcát is? Ha lesz még feje és arca!

8. Hitek és illúziók

Szegény Károlyi Mihály – akit most szoborként kiebrudaltak és száműztek még az Országház közeléből is – életrajzi könyvének ezt a címet adta: *Hit, illúziók nélkül*.³ Ennek hátsó borítóján egy tőle vett idézet: „Gyakran töprengek rajta, ha újra kellene kezdenem, ugyanúgy cselekednék-e, ugyanúgy reménykednék-e, ugyanúgy igyekeznék-e megjobbítani a világot. Azt hiszem, igen. Mindnyájunknak megvan a magunk sorsa, a magunk szerepe, amit be kell töltenünk, és majd a történelem fogja megítélni, sikerült-e valami értékeset alkotnunk.” A történelem és főleg a politika azonban forgandó, mint Budavár tornyán a szélkakas. Károlyit csak egy évszázad alatt legalább ötféle eltérő módon ítélték meg, a felmagasztalástól a kiátkozásig. A reális megítélés talán még mindig hátra van, igaz a történelemnek van bőven ideje. Károlyinak volt erős hite, tisztességes ember volt, tudta, vagy legalábbis úgy gondolta, hogy tudja, mit volna helyes tennie. De csak azt tette, amit az adott, kaotikus történelmi körülmények között, személyiségéből eredően is, tenni tudott. Miként Antall

³ KÁROLYI Mihály (1977): *Hit, illúziók nélkül*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

József is a rendszerváltás káoszában: „Tudtuk, mit kellett volna tennünk, de azt tettük, amit tehettünk.” Reálisan, nem illúziókat kergetve (vagy mégis?). A magyar történelemben voltak persze nagy politikai illuzionisták, akik úgy gondolták, ők tudják, mit kell tenni, és el is tudták hitetni a tömegekkel, hogy azt meg is lehet csinálni. Ők az egyszerű nép által ünnepeelt szemfényvesztők voltak. És voltak persze nagy reálpolitikusok is, akik tudták, mit kellene tenni, de azt csinálták, amit reálisan meg is lehetett tenni. Széchenyi István, Deák Ferenc, Nagy Imre (a neki jutott néhány történelmi pillanatban). Széchenyi megőrült, Nagy Imre mártírhálált halt. Deáknak szerencséje volt, ő „a haza bölcse” lett. Hova soroljuk a rendszerváltás utáni miniszterelnököket? Kívánjunk Magyarországnak több nagy államférfit, bölcs politikust, aki több, mint reálpolitikus, de kevesebb, mint illuzionista. A 20. század legnagyobb illuzionistái, szemfényvesztő politikusai a legnagyobb diktátorok voltak: duce, Führer, pártfőtitkár, első titkár stb. Ők nem egyszerűen tudták, mit kell tenni, hanem ebben hittek is, sőt vérrel és verítékkal, tűzzel és vassal meg is tették. Az emberáldozatokat nem számolták: „egy ember halála tragédia, egymillió ember halála politika”. Ők okozták az őket éljenző, karlendítő, hosszan, ütemesen tapsoló tömegek végletes kiábrándulását a politikából, elfordulását a politikától, társadalom-lélektani értelemben a tömegek kiégését, mai reményvesztett állapotát. Hithű és tisztességes emberek ma már nagy ívben kerülnek a politikát, még szavazni sem mennek el, látva a választékot. Mit kellene most tenni a mai politikusoknak – nemzetállami, európai és globális szinteken –, hogy visszaadják a tömegek hitét, illúziók nélkül? Milyen politikusokra, állami, uniós és nemzetközi vezetőkre volna ehhez szükség? Hittel, tisztességgel, szakértelemmel, bölcsességgel rendelkezőkre. Olyan tekintéllyel rendelkezőkre, akiket végül nem lincsel meg az előbb még értük lelkesedő tömeg. Vannak ilyenek a „tömegdemokráciában”?

9. Piacosítás

Közeledik a 2022-es választás, kormány és ellenzék között már dúl a kampány. Ebben újra vita lett az egészségügy piacosítása, üzlet vagy nem üzlet, hogyan hatékonyabb, kik és hányan szorulnak ki belőle, ha nincs pénzük rá. Hány emberéletet követelhet az esetleges ellátatlanság? 1989–1990 fő kérdése is az volt, a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet során (amire még nem volt történelmi példa), mit lehet privatizálni, és mit nem szabad? Volt ugyan törvény a *tartós állami tulajdonról* (amit stratégiai okokból nem szabad privatizálni), és az *ideiglenes állami tulajdonról* (amit viszont minél előbb, bármi áron privatizálni kell), volt *Állami Vagyonyügynökség*, majd *Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Részvénytársaság is*, maga a privatizáció azonban – az államcsőd veszélyéből adódó kényszerítő körülmények között és politikai/politikusi érdekek mentén – 1986-tól 2010-ig lényegében *spontán* folyamatként zajlott. A legnagyobb vitákat akkor is a nagy társadalmi szolidaritási intézményrendszerek (közoktatás és tankönyvellátás, kultúra, nyugdíjrendszer, egészségügyi ellátórendszer, szociális intézmények) privatizációja, piacosítása váltotta ki. Ahogyan annak idején az államosítások mértékét, most a privatizáció helyes mértékét és arányait sem sikerült eltalálni: a *túlállamosítást túlprivatizálás váltotta fel*. Vajon miért esik az ember – különösen a politikai hatalom birtokában – folyton túlzásokba? És mennyibe kerülnek ezek a kudarcos kísérletek gazdasági-pénzügyi értelemben, károkból, veszteségekben, történelmi idővesztésben és – szélső esetben – emberi életek és sorsok feláldozásában? Mert mi a piacosítás lényege? A haszonelvűség. Minél olcsóbban termelni és minél drágábban eladni; vagy még inkább: olcsón vásárolni és drágábban továbbadni. A piaci termékhez (szolgáltatáshoz) csak az jut hozzá, akinek van rá pénze (fizetőképes vevő), vagy ha nincs rá pénze, kap kölcsönt a banktól (hitelképes adós). Aki

nem fizetőképes/hitelképes, az nem piaci tényező, mondhatni nem alany a piacon. A jog nyelvén azt nem veszik emberszámba, ami az emberi méltóságot durván sértő állapot. A piacosítás tehát sokakra nézve méltóságsértő állapotot eredményez. Ezért működnek nagy társadalmi intézmények szolidaritási alapon. A szolidaritás a keresztények nyelvén: *felebaráti szeretet*. Az pedig nem piacosítható. Ezért a piacosítás jó előre, alaposan meggondolandó.

10. Imitátumok

Nem is tudjuk pontosan, hogy még *ipari* társadalomban élünk, vagy már az azt követő *posztindusztriális* társadalomban. Esetleg a kettő közötti átmenetben, egy még *iparszerű* de már *elektronizált és digitalizált* társadalomban. Egy tömegtermelő és tömegfogyasztó társadalomban, ahol a termelés a fogyasztást, a fogyasztás a termelést gerjeszti, hatalmas pazarlási veszteséggel. Az áruk zöme is csak *áruszerű*, olcsó műanyagokból készült, rövid élettartamú, de a környezetet hosszan szennyező bővli. Vedd meg – használd – dobd el – cseréld újra áru, aminek a fogyasztási vágyfokozó csomagolása többbe kerül, mint ami benne van. Az élelmiszerek zöme is ipari, *élelmiszeripari* termék. A tej olyan, mint Móricz Zsigmond meséjében Mehemed: sosem látott tehenet. Vannak *vegytiszt*a ételek és italok, és vannak, amikben több az ipari *adalékanyag*, mint a természetes alapanyag. A tudatos fogyasztók számolgatják az *E-összetevőket*, és nézik, hogy van-e köztük rákkeltő hatású. Szélmalomharc. Öreg műbútorasztalos barátom panaszkodott, két hónapig pepecselt egy intarziás szekreter restaurálásával, gyönyörű lett, kétszázötvenezerért kért érte, és a megrendelő nem akarta kifizetni, sokallta az árat. Egy nála volt inas lapszabász asztalos két hét alatt készre szerelt

egy technikával komplett konyhát, két és fél milliót keresett, simán kifizették. Autónkat az autószerelő egy laptoppal javította, a gyártó honlapjáról letöltve frissítette a kocsi szoftverét, tíz perc alatt végzett, negyvenezeret kért.

Elárasztanak bennünket az imitátumok. A műszálas ruha-neműk olyanok, mintha természetes alapanyagokból készültek volna. Az élelmiszerek olyanok, mintha zöldségből, gyümölcsből, tejből, húsból készültek volna. A lapszabász olyan, mintha asztalos volna. Az autószerelő olyan, mintha tudna autót, motort szerelni. Valahol a szívünk mélyén egyre többen vágyunk újra a természetesre, a kézműves minőségre, az egészségesre, a valódira, az értékesre, a tartósra. Mindarra, ami hosszú évezredekben át fenntarthatónak bizonyult.

Ugyanígy vagyunk az egyre újabb és újabb ideológiákkal, *eszméimitátumokkal* is. A 20. század története a magyarokat „beoltotta” és immunizálta az embermegváltó nagy eszmékkel és a birodalmi törekvésekkel szemben. Ezért állnak ellen a baloldalinak látszó, valójában frissített neoliberális eszméknek, a politikai korrektségnek, a tudományosnak látszó genderideológiának, az emberi joginak álcázott hedonista LMBT-mozgalomnak, az egyesült, negyedik európai birodalomnak. Ezért ragaszkodik a saját természetű, kézműves minőségű, természetes és időtálló értékeihez, kultúrájához, történelméhez, hagyományaihoz, a hitéhez és a hazájához, Istenéhez és nemzetéhez. Nem akarja ezeket olcsó, gyorsan avuló, testet-lelket mérgező, cserélhető és kidobható, újnak látszó, de csak átcsomagolt eszmékre cserélni. Szeret a szabadban (szabadon) lenni, bográcsozni, családjával és barátaival sörpadon az asztalt körülülni, együtt gulyást enni és magyar bort vagy sört inni, és közben jól beszélgetni, eszméket cserélve a világ dolgait megvitatni. Boldog akar lenni, és tudja, hogy ahhoz a kevesebb is lehet elég, a több is lehet kevés. Ezzel hajlandó kísérletezni, de hogy vele kísérletezzenek, abból elege lett, azt nem tűri.

11. Non derogation principle

Újra és újra visszatérek erre a természetvédelmi alapelvre, immár mint általános jogelvre, alkotmányos értékre és emberi jogi eszmére, mindig más-más összefüggésben.

A kiindulópont az Alkotmánybíróság 28/1994. ABh. sz. határozata, amely kimondta: „Az állam köteles a természetvédelmi *status quo* fenntartására, illetve megőrzésére. Az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti (*non derogation principle*).” Az indoklás pedig többek között hangsúlyozta, hogy az egészséges környezet az emberi élet (és az egész élővilág) „természeti alapja”, amely véges. Minden – egyenként látszólag nem jelentős – károsítása ezt az állapotot rombolja. Az egészséges környezethez való jog csak akkor korlátozható, ha más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen (kényszerítő ok szolgáltatta rá alapot), és a csökkentés mértéke az elérni kívánt célhoz képest nem aránytalan.

Ombudsmanként ezekre az érvekre hivatkozva álltam ki a Zengő hegy „megvédése” mellett egy katonai radarállomás építésével szemben.⁴ A légvédelmi radarokat szerte a világban, érthető okokból magas hegyekre telepítik, céljuk pedig a légtérbiztonság, katonai biztonság, létbiztonság, életvédelem. Hasonló logikával a Zengő hegyi *bánáti bazsarózsa* védelmének célja is a természetes élőhely, a biodiverzitás, az élővilág, az emberi élet védelme, ideértve a *jövő generációk* életfeltételeit is. Magyarországot ráadásul általa aláírt nemzetközi egyezmények is kötelezték mindkét védelemre. A *szükségesség-arányosság tesztje* ide is, oda is billenthető volt. A döntést a *non derogation* elv követése alapozta meg: „A biztos megállapította, hogy a Zengő hegyre tervezett létesítmény odatelepítésével és üzemeltetésével a természetvédelmi

⁴ OBH 3631/2003. sz. Jelentés.

terület jogszabályban biztosított jelenlegi védettségi szintje csökkenne.” Azóta – a radartechnológia fejlődésének is köszönhetően – a légtérbiztonságot más módon megoldották.

Előadó alkotmánybíróként jegyeztem a 16/2015. (VI. 5.) AB határozatot, amely a *non derogation* elvre alapozva mondta ki egy még ki nem hirdetett törvény Alaptörvény-ellenességét. Az Országgyűlés 2015. április 28-án fogadta el „az állami föld-vagyon kezelésével összefüggő egyes törvények módosításáról” szóló törvényt, amely alapján a Nemzeti Park Igazgatóságok helyett meghatározott esetekben a Nemzeti Földalap kapott volna vagyonnevelési feladatkört. A köztársasági elnök mint indítványozó és az Alkotmánybíróság szerint is ez a megoldás csökkentette volna a jogszabályokban eddig biztosított védettségi szintet. „Megállapítható annak a kockázata, hogy a hatékony gazdálkodás szempontja elsődlegessé válik a természetvédelmi szempontok rovására. [...] Az a körülmény, hogy bizonyos, korábban fennálló és egyértelműen beazonosítható, jogszabályok által biztosított hatáskörök a szabályozási környezetből hiányoznak és emiatt egyes feladatok ellátatlanul maradnak, a jogszabályi védelmi szint csökkenését eredményezi, még akkor is, ha emiatt a természeti állapot tényleges romlásának *csak* a kockázata merül fel.” Láthatóan a *non derogation elv* kiterjesztő értelmezéséről van szó.

A *fenntarthatatlan fejlődés* tényének felismerése és elismerése, valamint a *klimakatasztrófa* közvetlen veszélye és naponta tapasztalt kezdeti tünetei az elv további szigorítását és kiterjesztő értelmezését indokolják. Mert miről is van szó valójában? Ami egyfelől nézve a természet és az élővilág fokozott védelme, ugyanaz másfelől az ember természet és élővilág feletti uralmának a korlátozása. Ahol az emberi társadalom civilizációs fejlődése során működött *vének tanácsa* (valójában *bölcsek tanácsa*), az a közösség egészének életét meghatározó stratégiai döntéseket (erdőirtás, folyóelterelés stb.) akár hét generációra előretekintve

vizsgálta, összevetve a várható pozitív és negatív hatásokat. Ma az ombudsmanok (különösen a jövő generációk ombudsmanja) és az Alkotmánybíróság látnak el valami hasonló feladatot, elsősorban környezetvédelmi ügyekben.

Ma úgy látom, hogy az elv további kiterjesztő értelmezésére is szükség van. Az elvet nem csupán a természet, az élővilág és közvetve az emberi élet védelmére, de alapvető alkotmányos értékek, emberi jogok védelmére is ki kellene terjeszteni. Új eszmék és ideológiák, szabadságfelfogások és emberi jogi értelmezések várható hatásait is hét generációra előtekintve kellene mérlegelni. Így például a *politikai korrektség* irracionális követelményét, módszereit és gyakorlatát, a *genderideológia* és az LMBT-mozgalmak burkoltan erőszakos nyomulását. Mi lesz ezek következménye ötven, száz vagy kétszáz év múlva? Hasonló a kérdés a *nyílt társadalom* eszméjével és a *migránsok* tömeges betelepítésével kapcsolatban is. Minden szabadság gyakorlásának korlátja mások szabadságának a sérelme, minden jog értelmezésének és gyakorlásának szabadsága is csak mások jogainak határáig terjed. Bármely alapvető szabadsággal és emberi joggal is tilos visszaélni, tilos a jogosság látszatát keltve jogtalanságot elkövetni. Egocentrikus, szubjektív jogértelmezést tilos kisebbségi jognak álcázva a többségre kényszeríteni. Tilos az eltérő többségi véleményt elfojtani, képviselőit homofóbnak, rasszistának, szegregálónak nevezve megfélemlíteni. Egyre nő az emberi jogi szemfényvesztők, mágusok és *varázslók* száma, a „*Mariók*” pedig egyre megalázottabbnak érzik magukat. Thomas Manntól tudjuk, ennek nem lesz jó vége, ez is egyfajta fasizmus előszele, akkor is, ha a *liberálfasizmusé*. Képviselőik a sztálinista nagypapák unokái, a kádárista apák gyermekei, a globális uzsorakapitalizmus prófétái, jól fizetett ügynökei. Új, a valóságtól elszakadt absztrakt *ideológiák drogdílerei, tömegkábitó* eszmék terjesztői. Hogyan védekezzünk ellenük? Saját fegyvereiket fordítsuk velük szembe? Leleplezzük, ellehetetlenítsük, lejárassuk,

megalázzuk, lealacsonyítsuk, kiközösítsük, virtuálisan kivégezzük, karaktergyilkolásszuk őket? Nekünk muszáj náluk különbeknek lenni. Ne engedjük lerombolni, védjük meg egyenként alapvető értékeinket, szigorú és következetes konzervativizmussal, lépésről lépésre, múltunk időtálló és maradandó, fenntartandó értékeinek ismeretében, a jövőbe tekintve. Tapasztalati, biztos tudással az akarati (akarnok-zsarnok) revizionistákkal (relativistákkal) szemben. Félelem nélkül, bízva a természeti törvények erejében, a józan észben és az emberi normalitásban.

Védett értékeink olyan bőségben vannak, hogy számításba venni, „feltározni” sem tudjuk őket. Az értékvédelem jogi eszközei és intézményei is egyre bővülnek. Példálózni is nehéz, szelektálni és rangsort felállítani szinte lehetetlen. Kezdjük az élet természeti alapjaival. Vannak védett természeti képződményeink, természetvédelmi területeink és nemzeti parkjaink. Van „vörös könyvünk” a védett, sőt fokozottan védett növény- és állatfajokról. Vannak műemlékeink, van nemzeti kulturális örökségünk, sőt világörökségünk is. Múzeumaink, képtáraink, galériáink tele vannak kincseinkkel. Van zenénk és irodalmunk, művészetünk és tudományunk. Vannak Nobel-díjasaink és más módon „világra szóló magyarok”. Van hitünk és vannak vallásaink, tele erkölcsi értékekkel, az ember helyes útját szegélyező parancsokkal és tilalmakkal. Van történeti alkotmányunk és Alaptörvényünk, vannak jó törvényeink, amelyek értékkeretbe foglalják életünket. Ismerjük az emberi erőnyeket, az arany középutat, lehet emberséges életfilozófiánk. Van miből az emberségünket összerakni, önmagunkat megalkotni és kiteljesíteni, gyermekeinknek továbbadni. Ezt nevezzük *tradíciónak*, *tradicionális értékeink* átadásának. Azért kell értékeinket minimum megvédeni, ha lehet, akkor gyarapítani is, hogy legyen mit továbbadni a gyermekeinknek, az unokáinknak, a jövő generációknak, az élet folytatóinak.

12. Ki a legény?

„Nem az a legény, aki üt, hanem az, aki állja!” Így tartja a magyar népi bölcsesség, amely egy fokkal kevesebb, mint a krisztusi tanítás: „tartsd oda a másik arcodat is” vagy „dobd vissza kenyérrel”, de odáig már eljut, hogy az erőszak láncolatát egyszer valakinek meg kell szakítani, és ez nehezebb, mint visszaütni, sőt nagyobbat ütni. A magyar inkább *ütésálló*, mint *ütő* nép, megtanította rá a történelme, pontosabban az európai – hol nyugati, hol keleti, többnyire egymással összefogó – birodalmak. Ennek köszönhetjük erőnket és túlélő képességünket. Sajnos ennek a *bölcsességnek* az erénye többnyire a kisebbeknek és gyengébbeknek adatik meg, a nagyok és erősek inkább ostobák és erőszakosak maradnak. Szerintük az a legény, aki nagyobbat üt, és a verekedés (harc, háború) végén győztes lesz, annak van mindig igaza, különösen, ha nem csupán legyőzi, de meg is semmisíti az ellenfelét, és maga marad.

Ki a legény a most folyó orosz–ukrán háborúban: Vlagyimir Putyin vagy Volodimir Zelenszkij? Kit tart majd győztesnek a nagy többség? De melyik többség: az orosz, az ukrán, az európai többség, vagy az USA és Kína, India többsége? Ki tud a geopolitikai összefüggésekben eligazodni? Akik Afrikában éhen halnak majd a világpiaci élelemhiány miatt, azok biztos vesztesek lesznek. A háborúk vámszedői, a fegyvergyártók és hadiszállítók pedig mindig győztesek. A többiek mind hazudoznak. A második világháborút követő regionális és helyi háborúkban már nemigen sikerült győztest hirdetni (Vietnám, Afganisztán, Szíria, Líbia stb.), a világ és az emberi civilizáció (az emberiség és az emberiség) azonban mindegyiknek a vesztese volt. Minek kell egyáltalán győztest hirdetni, talán hogy legyen kin bosszút állni a következő háborúban? És mikor kell győztest hirdetni, egy-egy helyi ütközet, pillanatnyi hadisiker után, vagy csak a háború végén, ha már mindkét hadviselő fél, Európa és a világ

egésze is túl sokat vesztett és szenvedett? Ha Ukrajna csaknem megsemmisült; ha Oroszország katonailag és gazdaságilag megroppant, morálisan pedig megsemmisült; ha Európa gazdaságilag, pénzügyileg és szociálisan (és ezáltal morálisan is) összeomlott; ha az USA és Kína is – közvetlenül vagy szokásosan csak közvetve – háborúba sodródott; ha az orosz–ukrán háború világháborúvá eszkalálódott; ha a harmadik világháború mégis atomháborúvá vált, és a Földön az élet alapjai rendültek meg? Be kell végre fejezni ezt a háborút minél előbb, belátva, hogy az a legény és az a győztes, aki először nem üt vissza. Az legyen a civilizált világ szemében is a győztes, és azé legyen a dicsőség! Egy ekkora fordulathoz a világ nagy többségének, de főleg a hadviselő felek vezéreinek kell *önmagukat legyőzni*, mondhatni *új emberré válni, újjászületni*. Mégpedig a *megtérés* keresztény parancsa szerint: szeresd felebarátodat, mint önmagadat; és *ne ölj!* Az erőszak, a háború helyett gyakorold a cselekvő, az áldozatos szeretet erényét! A gonoszt szeretettel, a rosszat a jóval győzd le! Szakítsd meg a harag, a gyűlölet, a bosszú, a viszontbosszú végtelen láncolatát! Tudjuk jól, hogy ez emberi erővel nem megy, ehhez az emberi erő kevés, az ember gyenge és esendő, kicsi és gyarló, büszke és sértődékeny, erőszakos és bosszúálló. Ahhoz, hogy megváltozzon, hogy a jó útra térjen, erős hiten alapuló isteni erőre van szüksége. Az által válik felnőtté, bölccsé és felelős döntésre képessé. Ez az emberséges emberré válás egyedüli járható útja. A *biztos út*, az Isten útja, és az Ember útja.

Nekem két öcsém van, három fiúgyerek gyakran „öli egymást”. Anyánk (nálunk ő gyakorolta az *atyai szigort*) – egy gyerek-nevelő orgonavesszővel a kezében – feltette a kérdést: ki kezdte? Mindhárman valamelyik másikra, gyakran a másik kettőre mutattunk. Akkor jött a következő kérdés: és ki folytatta? Ezután mindegy, mi volt a válasz, mindhárunkat igazságosan elvert azért, hogy egy életre szólóan megtanuljuk, legyünk jó testvérek,

szeressük egymást, ne verekedjünk. Az oroszok és az ukránok testvérek, évezredek óta élnek egy családban, már nem gyerekek. Mikor és ki tanítja meg nekik, hogy szeressék egymást, és ne verekedjenek?! És a többi háborúzó népnek, akik mind *embertestvérek*? Tiszta szív és erős lélek nélkül nem fog sikerülni. Kívánjunk hát magunknak és nekik tiszta szívet és erős lelket, hitet és reményt. Háborúzni, verekedni minden gyerek és gyerekes felnőtt tud, békét kötni és azt fenntartani csak nagyon kevesen: az egymást szeretni képesek és a bölcsek!

13. A szabadság értéke

Érték-e a szabadság? Erről értekezett Boda László,⁵ és arra jutott, hogy „a szabadság fogalma más értékek rovására indokolatlanul túlhangsúlyozott”. Az Európai Unió három alapértékeként is emlegetett *szabadság*, *igazságosság*, *szolidaritás* közül a második és a harmadik *erények*, a szabadság azonban nem erény, önmagában még nincs elkötelezve valamely határozott értékirányban, hanem *kétesélyes*: a szabad ember választhatja akár a jót, akár a rosszat, döntése lehet pozitív vagy negatív. Rajta áll, hogy „szabadon” az értéket választja vagy az értéktelent, haszontalant, vagy akár az ártalmasat. Elegendő a dohányzás szabadságára vagy most az USA-ban az egyre gyakoribb iskolai lövöldözések kapcsán a fegyvervásárlás és -tartás szabadságára utalni. Mindkettő ártalmas az egyénre és a társadalomra nézve is. Jelzik azt is, hogy az egyén szabadságának értéke attól függ, mire használja és hogyan használja. Ha szabad vagy, élj vele emberhez méltó módon a magad és a mások javára! Az ember társadalomban él, szabadsága tehát a *társadalomban* való szabadság, nem pedig

⁵ BODA László (2002): Érték-e a szabadság? *Magyar Tudomány*, 48(2), 165–170.

a társadalomtól való szabadság. Ezt én Eörsi professzortól tanultam a rendeltetésszerűség elve és a joggal való visszaélés tilalma kapcsán. A szabadságnak is van társadalmi rendeltetése, és tilos vele visszaélni, különösen másoknak ártani. Ez nem a szocialista polgári jog találmánya, gyökerei az ősközösségi (prehisztorikus) időkbe nyúlnak vissza. A gyűjtögető-vadászó társadalomban a legfőbb törvény, az életben maradás törvénye az volt, hogy: *az élelmet meg kell osztani!* Nem „lehet”, „célszerű” vagy „tanácsos”, „ajánlott”, esetleg „jobb megosztani”, hanem *imperatív parancs*, feltétlen érvényesülést kívánó norma, közösségi magatartásszabály. Valójában a túlélés, az életben maradás parancsa. Olyan *természeti törvény*, amelyből több más norma kiolvasható, kiértelmezendő, még túlzó aktivizmus nélkül is:

- a megosztás *kölcsönösséget* feltételez; ma én neked, holnap te nekem;
- a kölcsönösség *együttműködést* feltételez, a tapasztalati tudás megosztását, azaz kommunikációt, mindez a nagyobb siker záloga;
- az együttműködés *kizárja az önzést*, mert az bomlasztja a közösséget;
- a megosztás és a kölcsönös együttműködés erősítik a *belátás képességét*, a racionális gondolkodást, a közösség jövőjének tervezését, az előrelátást;
- a megosztás *hálaérzetet* kelt, ami erkölcsileg nemesíti az embert; minden egyes ember annyit ér, amennyi a közösségből feléje sugárzó hálaérzetek összessége;
- a megosztás és az együttműködés erősítik a közösséghez tartozás érzését, a *ragaszkodást és a hűséget*;
- a megosztás az élelmen túl *kiterjed* más javakra is, ismeretekre, tudásra, tapasztalatokra, az immateriális javak megosztására is; a közös kultúra, közös hiedelmek és hitek is erősítik a közösséget.

Ebben a keretben értelmezendő ma is a szabadság értéke, a szabadság mint érték. Pál apostol szavaival: mert lehet, hogy mindent szabad nekem, de nem minden használ! Az igazi, a valódi szabadság annak a választása, ami a javamra, a közösségem javára, *az ember javára szolgál.*

14. Az emberi jogizmusról

Értékes nemzet a magyar. Ezt magyarként elfogultan, emberként elfogulatlanul is kijelenthetem, kijelenthetjük. Értékes azért, mert van értékes kultúrája. Van értékes irodalma, művészete és tudománya, népmeséi, népzeneje, néptánca és népi hagyományai, van értékes történelme és annak során szerzett túlélési képessége. Mindezekkel értékes a hozzájárulása az európai keresztény civilizációhoz és az egyetemes emberi kultúrához. Volt a történelmének – miként minden más nép történelmének is – egy sovinizmusba torzuló nacionalista korszaka, de keserves áldozatok árán a magyar nép is megtanulta, hogy az önmagában vett magyarsága helyett a nemzeti kultúrájára legyen büszke, és *nacionalizmus* helyett inkább *kulturizmus*ról beszéljen, hogy hazáját szerető *patriótaként* inkább a kulturális önazonosságához (*identitásához*) ragaszkodjon. Történelméből azt is megtanulta, hogy nemzeti büszkesége nem fordulhat át más nemzetek, különösen a szomszéd népek gyűlöletébe. Már a harag is *rossz tanácsadó*, a gyűlölet pedig – legyen az fajgyűlölet vagy osztálygyűlölet – *erőszakot szül*, ez pedig – mivel embertelen – mind a gyűlölő, mind a gyűlölt oldalán *megalázó, azaz méltóságsértő*. A gyűlölet szinte mindig ember- és kultúrapusztító *háborúhoz vezet*. Az embertestvérüket szerető (*emberséges*) emberek viszont egy békés világban, békés életet szeretnének élni. A béke az emberiség legfőbb vágya, az *emberiesség* fokmérője. A háború

a gonoszság (a Sátán) győzelme és tobzódása. A 20. századi második világháborút követően az emberiség az Egyesült Nemzetek létrehozásával és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával (EJENY) egyszer s mindenkorra *hitet tett* a béke mellett, a háború ellen. Nagy igazság van abban, hogy „a történelem az élet tanítómestere” (*historia est magistra vitae*). Ez akkor is így van, ha sokan „rossz tanulók”, vagy nagyon rossz véleménynel vannak a történelemről (valójában a gyűlölködő és háborúskodó emberről), hiszen háborúk 1948 óta is folyamatosan voltak és ma is vannak.

Hermann Hesse szerint „a történelem olyan ocsmány, közönséges és ördögi, förtelmes és unalmas, hogy ő nem érti, miként is foglalkozhat vele az ember. [...] A világtörténelem végeérhetetlen, szellem és feszültség nélküli tudósítás arról, hogyan erőszakolják meg az erősebbek a gyengéket... A világtörténelem versenyfutás az időben, versengés a nyereségért, hatalomért, kincsekért, s közben mindig minden azon múlik, kinek van elég ereje, szerencséje, ki elég aljas ahhoz, hogy a kellő pillanatban el ne szalassza az alkalmat.”⁶ Ugyanakkor „a szellem, a kultúra, a művészetek történetét” tartja igazi történelemnek, amely „az ember átlendülése ösztöneinek és lomhaságának sarából egy másik síkra, az időtlenbe, az időtől mentesbe, az istenibe...”⁷ Haszonlóan vélekedett a mi Szent-Györgyi Albertünk is, aki szerint a történelem nem szól másról, mint a nemzeti határok értelmetlen ide-oda tologatásáról. Uralkodóink és hadvezéreink szobrai annál nagyobbak, talapzatuk annál magasabb, minél többet hódítottak, minél több csatát nyertek meg, azaz minél több embert öltek meg. A történelemnek a tudományról, a művészetekről, a kultúráról, ezeknek az ember javát szolgáló, meghatározó

⁶ Hermann HESSE (2012): *Az üvegyöngyjáték*. Budapest: Cartaphilus, 360–361.

⁷ HESSE 2012: 360–361.

személyiségeiről kellene szólnia, nem a háborúkról, nem a hódításokról, nem a birodalmi, hatalmi terjeszkedésről.

A jog is évszázadokon át létezőként, sőt elkerülhetetlen tényként *szabályozta* a háborút, megpróbálta *humanizálni*, nem sok sikerrel. A háborúk folyton eszkalálódnak, elhúzódnak és eldurvulnak, a háborúzó emberek pedig *elembertelenednek*. A háborúnak – minden háborúnak, akár hatalmi, hódítási vagy gazdasági céllal, akár vallási vagy ideológiai konfliktusok miatt indultak – ilyen a természete, mivel az erő alkalmazásának, az *erőszaknak az eszköze*. De mert a háborút emberek vívják emberek ellen, az erőszak, az agresszió, a brutalitás, a kegyetlenkedés nem a háború, hanem *az ember természete*. Ha tehát az ember emberré válása, fejlődésének evolúciós folyamata az ember *jobbá válásának folyamata*, szükségszerűen eljön az idő, amikor nem lesz, nem lehet többé háború. Nem azért, mert tiltja a nemzetközi jog, hiszen a tilalom betartatásához is végső esetben (*ultima ratióként*) erőszakot kell alkalmazni, hanem azért, mert az *emberiség* belsővé vált erkölcsi ereje visszatart tőle. A második világháború – „az emberiség lelkiismeretét fellázító barbár cselekmények” – után az ENSZ Közgyűlése ezzel a célzattal nyilvánította ki az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. „Tekintettel annak fontosságára, hogy az emberi jogokat a jog uralma védelmezze”, és ne a fegyverek védelmezzék. Az EJENY tehát az a *közös eszmény*, „amelynek elérésére minden népnek és minden nemzetnek törekednie kell”.⁸ Ezt az eszményt *bele kell nevelni* az emberiségbe, minden egyes emberbe. „A nevelésnek elő kell segítenie a nemzetek, valamint az összes faji és vallási csoportok közötti megértést, türelmet és barátságot, valamint az Egyesült Nemzetek által a béke fenntartásának érdekében kifejtett tevékenység

⁸ EJENY Bevezető 3. és 8. deklaráció.

kifejlődését.”⁹ Látva a 21. század eddigi háborúit és a most folyó orosz–ukrán háborút, megállapítható, hogy ez a nevelés eddig sikertelen volt. Talán közös eszményeinkbe vetett *erősebb hitre*, annak ismételt megerősítésére *volna szükség*. Az ember (Ádám óta) oly sok eszméért lelkesedett már vallásos hevülettel, igaz, végül mindegyikből kiábrándult, mert a gyakorlati kivitelezés során valahogy mindegyik más lett, a visszájára, háborúságba, az ember ellen fordult. Ez *Az ember tragédiája*, ahogyan azt már Madách Imre a magyar irodalom egyik igazgyöngyében megírta. De talán ha újra próbálkoznánk, és az *egyetemes* emberi jogokat mint globális gondolatot és *közös eszményt*, mint *emberi jogizmust* is egy új vallásnak tekintenénk, akkor hinnénk bennük? Nos, vannak ilyen nézetek, de ezek ma sem feltétlenül optimisták.

Alain de Benoist, a 20. századi tömegpusztító *izmusok* (fasizmus, kommunizmus) ismeretében *Az emberi jogizmusról* elmélkedett, amely szerinte egy új, egyetemes uralmi eszköz.¹⁰ „Az emberi jogok korszakunk morális horizontját képviselik”, idézi Robert Badintert, „minden társadalom alapjává kell válniuk”, teszi ehhez hozzá Kofi Annan, és „egy igazi világkormány fogalmának a csíráját” tartalmazzák, állapítja meg Jean Daniel. „Az emberi jogok egy új Tízparancsolatként mutatkoznak, mintha az emberi rend új alapjaként szakrális jellegük lenne. Ily módon az emberiség vallásaként (Nadine Gordimer), vagy *szekuláris világvallásként* határozhatták meg őket (Elie Wiesel). Az evidencia a dogma rendjébe tartozik: nem vitatható. Ezért tűnik ma ugyanolyan illetlennek, ugyanolyan szentségtörőnek, ugyanolyan botrányosnak az emberi jogok ideológiáját kritizálni, mint valaha Isten létezésében kételkedni. Mint minden vallás, az emberi jogok diskurzusa is

⁹ EJENY 26. cikk (2) bek. 2. mondat.

¹⁰ Alain de BENOIST (2003): Az emberi jogizmus. Ford. Gazdag István. *Demokrata*, (42).

igyekezik dogmáit megannyi abszolút igazságként feltüntetni. [...] az emberi jogok krédójának hívei is úgy tekintik magukat, mint akiknek az a törvényes küldetésük, hogy ráerőltessék elveiket az egész világra.” Tehát az emberi jogizmus is „[m]indenek előtt egy uralmi eszköz, és annak is kell tekinteni”. Nem mindegy azonban, hogy *külső kényszerítő*, a törvény erejével ható, vagy *belső ösztönző*, az erkölcs erejével ható uralmi eszköz. E kettő persze lehetne optimális esetben és optimális arányban *együttható* erő is.

Az emberi jogok mint közös eszmény ugyanis *közösséget*, egyetemes érvényű normaként az *emberiség családját* feltételezi. Az *emberi jogizmus uralma* tehát az egész emberiség feletti globális (jogi és/vagy erkölcsi) uralmat jelentene. Ez viszont az egyéni szabadság mai túlhangsúlyozásával, a korlátlan és főleg az önző individualizmussal nem összeegyeztethető. Francis Fukuyama így ír erről: „Az emberek azonban hamar észrevették, hogy komoly bajok vannak a féktelen individualizmus kultúrájával, amelyben – bizonyos értelemben – a szabályok áthágása marad az egyetlen szabály. Éspedig azért, mert az erkölcsi értékek és a társadalmi szabályok [gondolatmenetünkben: az emberi jogok – L. B.] nem afféle önkényes korlátok, amelyek gátolják az egyének kibontakozását, hanem sokkal inkább az együttműködésen alapuló bármilyen vállalkozások előfeltételei. A társadalomtudósok épp ezért a társadalom közös értékeinek összességét újabban *társadalmi tőkének* nevezik. Akárcsak a materiális tőke (föld, épületek, gépek) és az emberi tőke (a készségek és ismeretek a fejünkben), a társadalmi tőke is értéket hoz létre, s ennél fogva kézzelfogható haszonnal bír egy nemzetgazdaság számára.”¹¹ „Egy olyan társadalom, amely eltökélten és következetesen irtja a normákat és szabályokat az egyéni szabadság fokozása nevében,

¹¹ Francis FUKUYAMA (2000): *A Nagy Szétbomlás*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 30.

egyre szervezetlenebbé, atomizáltabbá és elszigeteltebbé válik, és képtelen lesz közös célokat elérni, közös feladatokat végrehajtani.”¹² Ez vonatkozik az emberi jogok mint közös eszmények valóra váltására, azaz az érvényesítésére, így a háborúk megakadályozására is. Persze mondhatnánk azt is, hogy a háború tilalmához nincs (nem lett volna) szükség új közös eszményekre, új hitre és új vallásra, elég lett volna a „régí” tízparancsolatból csupán egyet betartani: Ne ölj! Nemcsak háborúban, nemcsak fegyverrel, de más módon se ölj, még gondolattal, szóval vagy mulasztással se! Ezt sem sikerült még máig megvalósítani, az állam és az egyház szétválasztása, a *szekularizáció* óta a megvalósítás esélye tovább romlott. A semleges állam és jog emberi lelkek feletti hatalma nőtt ugyan, hatékonysága azonban semmivel sem jobb, sőt! A 20. századi *tömeggyilkos ideológiák*, a *fasiszmus* és a *kommunizmus*, a fasiszta és a kommunista államok totális uralma után minden új közös eszményre, minden új ideológiára, minden államra és minden jogra rávetül a gyanú árnyéka. A közös cél – az emberi jóság és a békesség – érdekében az állam és az egyház (az EJENY és a tízparancsolat) újra összefoghatna és együttműködhetne, ez az újfajta *hatalommegosztás* mindkettőnek, az államnak és az egyháznak is jót tenne.

Douglas Murray *Európa furcsa halála* című könyvében így ír erről: „Bár elvesztettük a történetünket, még mindig itt vagyunk, és élünk a hitünk törmelékei között. A Párizson áthaladó tömegben kevesen vannak, akik a Notre-Dame-ba mennek imádkozni, de ettől még a katedrális áll. A westminsteri apátság és a kölni dóm jelenléte még mindig meghatározó, s bár már nem zarándokhelyek, még mindig szimbolizálnak valamit; habár pontosan nem tudjuk már, hogy mit.”¹³ Idézi Don Cupitt angol *ateista teológus*

¹² FUKUYAMA 2000: 31.

¹³ Douglas MURRAY (2018): *Európa furcsa halála*. Pécs: Alexandra Kiadó, 210.

véleményét: „Nyugaton senki nem lehet teljes mértékben nem keresztény. Mondhatod magadról, hogy nem vagy keresztény, de az álmaid akkor is keresztény álmok maradnak.”¹⁴ Például az az álom, hogy *a fegyverek szeretetét egyszer majd a szeretet fegyvere fogja felváltani*. Vagy hogy Európa a szeretet civilizációját építi, és egyszer *a szeretet civilizációja lesz*. Ezt nem segíti elő – és ezért nyugtalanító –, ha a 20. századi ateista izmusok mintáját követve az *emberi jogizmus is* a hit és a vallás kisajátítására tör. A 20. századi „uralkodó ideológiák” próbálkozásainak sem lett jó vége. „Az emberi jogok háború utáni kultúrája úgy tesz (illetve rajongói tesznek így), mintha maga is vallás lenne, s mint ilyen a keresztény tudat szekularizált verzióját vezetné be. Ez lehet, hogy részben sikeres kísérlet volt. Ám ez egy olyan vallás, amely soha nem biztos magában, hiszen nincsenek meg a biztos pontjai. A nyelv árulkodó. Ahogy az emberi jogok nyelvezete egyre grandiózusabbá vált, s egyre inkább önáltatóvá, úgy vált egyre inkább világossá, hogy ez a rendszer nem képes betölteni eredendő feladatát.”¹⁵ Pedig az emberi jogizmus is egyre jobban *intézményesül*, vannak egyre nagyobb számban hivatásos (mozgalmár) hittérítői, *papjai, prófétái*, sőt *önjelölt pápája is* akadt. Csakhogy a hitet nem lehet, nem szabad *erőltetni*, *ius cogens*nek minősítve, azaz kötelező erejű nemzetközi közjogi normákba foglalva a társadalmakra kényszeríteni. A kényszernek a társadalmak ellenállnak, mert ez a társadalmak számára „nem csak aggodalmat okoz, hanem érzelmileg kimerítő is”.¹⁶ Az európai ember nem hisz már a *megváltó eszmékben*, az újabbnál újabb *egyedüli üdvözítő igazságokban*. Nem akar többé „minden eszmének folyamatosan és fáradhatatlanul a végére járni – bárhová is vezessen ez.”¹⁷ Az emberi jogok sem

¹⁴ MURRAY 2018: 210.

¹⁵ MURRAY 2018: 211.

¹⁶ MURRAY 2018: 211.

¹⁷ MURRAY 2018: 212.

hordozzák az abszolút igazságot! „Az abszolútumokkal leginkább az a baj, hogy a beléjük vetett hit egyszer összeomlik. A liberális maszlaggal ellentétben – ami lehetőséget ad minden mindenki által történő hibáztatására – ha az abszolútum széttörik, mindent romokban hagy maga után: nemcsak emberekkel és országokkal, de eszmékkel és elméletekkel is ezt teszi.¹⁸ [...] A filozófiai és politikai ideák minél népszerűbbek, annál nagyobb pusztítást hagynak. [...] Európa 20. századi problémái a politikai abszolútum kereséséből fakadnak.”¹⁹ Tegyük hozzá, hogy Európa 21. századi problémái is ugyanebből fakadnak, csak most az emberi jogizmus általuk kreált legújabb dogmáit akarják sokan az abszolútumig vinni, a végletekig kiterjeszteni. Ennek ellenhatásaként lassan mindent megkérdőjelezünk, de így soha nem jutunk el sehová. „Az eszmék elpusztítása talán éppen amiatt valósul meg, hogy félünk attól, ahová vezethetnek.”²⁰ Ezért inkább nem szabad engedni, hogy az emberi jogizmus új szekuláris vallássá, új hittételek gyűjteményévé váljon, különösen hogy alapvető tételei dogmákká merevedjenek.

A dogmák erejét Konrad Lorenz *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne* egyikének tartotta. „Az ilyen, mindent átfogó, vallássá vált dogma kinyilatkozásszerű, végső felismerése szubjektív megnyugvást nyújt követőinek. Minden ellentmondó tényt letagadnak, ignorálnak, vagy pedig leggyakrabban *elnyomnak*, azaz a tudati küszöb alá űznek. [...] Igazán sátáni módon azonban csak akkor hat a dogma ereje, ha igen nagy tömegeket, egész földrészeket vagy akár az egész emberiséget egyetlen gonosz tévhit egyesíti.”²¹ Ennek fényében érthető és egyben érthetetlen is,

¹⁸ MURRAY 2018: 213.

¹⁹ MURRAY 2018: 214

²⁰ MURRAY 2018: 221.

²¹ Konrad LORENZ (1988): *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Sopron: IKVA Könyvkiadó, 81.

miért akarják az emberi jogizmus hívói már megint az egész emberiséget uniformizálni, az embereket és a nemzeteket, a nemzeti kultúrákat homogenizálni, egyenruhába (értsd: ideológiai kényszerzubonyba) bújtatni. Hangsúlyozom, nem az emberi jogokkal, hanem azok szélsőséges és torz értelmezéseivel, az értelmezések kizárólagosságával és dogmákba merevítésével, a dogmákba vetett hit tömegekre kényszerítésével, az emberi jogizmus mint szekularizált vallás gyakorlatával van probléma. Nem új keletű, hanem a 20. századból jól ismert probléma ez, amelynek a megoldására születtek az emberi jogok, nem pedig a megismétlésére vagy az elmélyítésére.

Kopátsy Sándor szerint Marx Károly volt az utolsó nagy vallásalapító, holott a marxizmus is vallásellenes ideológiaként született. Nagy paradoxon ez, keletkezésének, ismétlődésének érdemes mélyebben utánanézni. Nekünk magyaroknak fél évszázados tapasztalati tudásunk van ezen a téren, talán ezért is vagyunk a nyugati népeknél óvatosabbak és gyanakvóbbak. Hívjuk segítségül ismét a *humánetológia* tudományát, Konrad Lorenz után a magyar Csányi Vilmost. „A humánetológusok nagy része egyetért abban, hogy a vallásos hitre való képességnek fontos evolúciós szerepe lehetett a közösségek kialakulásában.”²² Ez a képesség lehet átlagos, az átlagnál erősebb vagy gyengébb. Vizsgálatok igazolták, hogy a két szélső csoport között vannak genetikai különbségek. „A VMA2 gén [...] sokkal gyakrabban fordul elő a spirituálisok esetében, mint a spiritualitásra kevésbé hajlamosak csoportjában. A sajtó az eredményeket fel is kapta, és elkezdtek *Isten-génről* beszélni. Persze a pontosság kedvéért hozzá kell tenni, hogy ez csak egyike a sokféle génnek, amely a spiritualitást befolyásolja. [...] Ez csupán azt mondja, hogy

²² CSÁNYI Vilmos (2018): *A globális elme. Elmélkedések a világról*. Budapest: Libri Kiadó, 137.

vannak olyan emberek, akik *genetikai okok* miatt fogékonyak arra az elgondolásra, hogy van valami fölöttük lévő, őket meghaladó transzcendens világ, amelybe különleges tudatállapotban beléphetnek. [...] Azt, hogy a spiritualitás megnyilvánulásaiban jelentősek a genetikai hatások, ikervizsgálatok is megerősítették. [...] Természetesen az a tény, hogy valakiben ez a képesség megmutatkozik, nem jelenti, hogy az illető egyben vallásos is, vagy ha mégis az, bármelyik vallást követheti. Éles különbséget kell tenni a spiritualításra való készség és valamilyen vallás gyakorlása között.”²³ Ezek szerint abban nincs semmi meglepő, ha egyesek *hívő kommunisták*, mások *hívő liberálisok*, megint mások *hívő keresztények* vagy *muszlimok*, *hinduk* vagy *buddhisták*. Ami viszont igazán meglepő, az a *vallási gyűlölet* egymás iránt, amely erőszakban, eretneküldözésben, valóságos vagy csak virtuális máglyán megégetésben, vallásháborúkban törhet ki, civilizációk összecsapását okozhatja még napjainkban is, lokális vagy akár globális méretekben. A különbözőségekre mind a hitre való képesség fokában, mind a különböző vallásokban (ideértve az ateizmust is) azért is szükség van, hogy ellen tudjunk állni „a tévhiteknek, babonáknak, becsapásnak, megtévesztésnek. A szkeptikusok pedig mindig az ilyesmire figyelmeztetik a közösségeket, az ő tevékenységük is hasznos.”²⁴ Ahogyan – evolúciós szerepe folytán – a spiritualitás, a hit és a vallásosság is az.

Más megközelítésben és összefüggésekben írt ugyanerről Hankiss Elemér. „A héroszok hőstettei, vallásos hittételek, erkölcsi normák, világképek, műalkotások, játékok és tréfák, mindezek segíthetnek nekünk abban, hogy ideig-óraig enyhüljön szorongásunk, és már-már itthon érezzük magunkat ebben a világban. [...] Hans Vaihinger német filozófus 1911-ben azt fejtegette,

²³ CSÁNYI 2018: 138.

²⁴ CSÁNYI 2018: 139.

hogyan az emberiség nem tud megenni és megélni *fikciók* nélkül. [...] az emberi tudat és képzelet *konstruktumai*: fogalmak, osztályozások, viszonylatrendszerek, logikai képletek, *törvények*. Eszmék, amelyeknek nincs megfelelőjük a tárgyi világban, de amelyek ennek ellenére képessé tesznek minket arra, hogy kezeljük ezt a tárgyi világot. [Megjegyzésem: ilyen eszméknek tekintem az emberi jogokat is – L. B.] Eszközök, katalizátorok, útjelzők, amelyek segítenek minket abban, hogy tájékozódjunk és megéljünk ebben a világban. [...] Annak során váltunk Homo sapiensszé, hogy szimbólumokból és szimbólumrendszerekből felépítettük a magunk világát. [...] Nem ismernénk magunkra és egymásra, ha a szimbólumoknak az a ragyogó csillagképe, amelyet mi teremtettünk meg, hirtelen eltűnne a világból és eltűnne a tudatunkból. Lehet, hogy kiderül majd, hogy a szimbólumokból épült légvárak végül is igazi várak. S néha még erősebbek is, mint a kőből épült erődítmények. Kiderülhet, hogy az emberi szellem teremtette formák és alakzatok, ámbár törékenyek és veszendők, fontosabbak, mint manapság hisszük, hinni akarjuk, hinni merjük.”²⁵ „Teremteni valamit a semmiből, csillagképeket építeni szimbólumokból, talán a semmiből, fölépíteni a szabadság, az értelem és a méltóság világát egy néma és üres univerzumban: ez, úgy hiszem, emberhez méltó munka volt. Igazi emberi kaland.”²⁶ Ebbe a gondolatmenetbe sem fér bele, hogy a különböző légvárak, konstruktumok megálmodói, építői és védelmezői gyűlöljék és halomra gyilkolják egymást. Ellenkezőleg, közös siker csak a konstruktív együttműködéstől remélhető. Tekintsük hát akár az emberi jogok grandiózus rendszerét és vallását, az emberi jogizmust is szimbólumok rendszerének, légvárnak vagy fikciónak, így is, úgy is erős és értékes emberi konstrukció, az ember

²⁵ HANKISS Elemér (2014): *Az emberi kaland*. Budapest: Helikon, 405–411.

²⁶ HANKISS 2014: 412.

evolúciós és civilizációs fejlődésének csúcsa, amely nélkül már nem tudunk élni. Az életben maradásunkhoz azonban az emberi jogizmus önmagában kevés.

Hermann Hesse ironikus megfogalmazásában „nem mindenki képes egész életén át kizárólag absztrakciókat lélegezni, enni és inni. Az absztrakciók elragadóak, de én úgy vélem, lélegezni is kell, kenyeret is kell ennünk.”²⁷ Ebben a gondolatban több figyelmeztetés is van. Az egyik az, hogy minden absztrakció (közösségszervező eszme, rendezőelv, elmélet és ideológia) annyit ér, amennyi abból a gyakorlatban megvalósul és az ember javára hasznosul. Ebből következően a másik figyelmeztetés az, hogy az absztrakció sohase legyen *túl távoli*, ne szakadjon el a valóságtól, az emberek életétől és reális szükségleteitől. Minden elméleti konstrukció hajlamos önálló életre kelni, önmagában valóvá és önmagáért valóvá válni. A *fogalomalkotó*, az emberi tudást és ismereteket fogalmakba sűrítő, majd a saját fogalmait elemző és értelmező *jogtudományt* azonban különösen fenyegeti a *túlabsztrahálódás* veszélye, az elszakadás a realitásoktól, a valóságtól, az ember javától. Ez a veszély akkor a legnagyobb, ha a jog már egy eleve túlabsztrahált eszme, ideológia tételeit, dogmáit írja át a jogba, annak fogalomrendszerébe azért, hogy azokat normaként rákényszerítse az emberekre. Ez lesz az az eset, amikor az emberek lesznek a jogért, nem pedig a jog az emberekért. Ez a jog *visszájára fordulása* (visszájára fordítása), a jog „elembertelenedése”. Ez a *rendeltetésellenes* jogalkotás, jogértelmezés és jogalkalmazás, a jog rendeltetésellenes gyakorlása, a *visszaélés a joggal*. A törvény tiltja a joggal való visszaélést, így az EJENY is tiltja (29. és 30. cikkek) az alapvető szabadságokkal és az emberi jogokkal való visszaélést is.

²⁷ Hermann HESSE (2012): *Az üveggyöngyjáték*. Budapest: Cartaphilus, 362.

Az emberi jogok *közösségi eszmények*, az ember pedig – minden ellenkező híresztelés ellenére – közösségi lény (mindig is az volt, és az is maradt). Akkor is az, ha egyesek (a nyugati civilizációban nem is kevesek) az *önző individualizmus* vagy a *szinglizmus* zsákutcájába tévedtek. Éppen ezért „a személynek kötelességei vannak a közösséggel szemben, amelynek keretében egyedül lehetséges a személyiség szabad és teljes kifejlődése”.²⁸ A közösség érdekeire (a közérdekre, a közjóra) minden egyes ember köteles figyelemmel lenni. „Jogainak gyakorlása és szabadságainak élvezete tekintetében senki sincs alávetve más korlátozásnak, mint amelyet a törvény kizárólag mások jogai és szabadságai elismerésének és tiszteletben tartásának biztosítása érdekében, valamint a demokratikus társadalom erkölce, közrendje és általános jóléte jogos követelményeinek kielégítése érdekében megállapít.”²⁹ Más szóval a szabadság a *közösségben* való szabadság, nem pedig a *közösségtől* való szabadság, pláne nem a közösséggel szembeni, annak rovására, kárára, ártalmára gyakorolható szabadság. De a törvényes korlátokon belül maradvá is: „Ezeket a jogokat és szabadságokat semmi esetre sem lehet az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel ellentétesen gyakorolni.”³⁰ Ez a visszaélés egyetemes tilalma, az egyébként magas absztrakciós szinten megfogalmazott alapvető szabadságok és emberi jogok visszacsatolása a valóságos, sokszínű és változatos emberi közösségekhez (társadalmakhoz, vallásokhoz, kultúrákhoz, civilizációkhoz, népekhez és nemzetekhez).

A *túlabsztrahálódás* veszélyéből a *contrario* következtetni lehet a *túlkonkretizálás* veszélyére is. Minél magasabb egy norma absztrakciós szintje, annál több (-féle, -fajta) emberi magatartásra

²⁸ EJENY 29. cikk (1) bek.

²⁹ EJENY 29. cikk (2) bek.

³⁰ EJENY 29. cikk (3) bek.

terjeszthető ki, annál több konkrét életviszony vonható be a norma hatókörébe. Minden tág és nyitott *generálklauzulával* (általános személyiségi jog, szükségtelen zavarás, jó erkölcsbe ütközés stb.) kapcsolatban ugyanez a helyzet. Ebben a helyzetben a legnehezebb a jogalkalmazó dolga, a *szubszumció* vagy *szubszumálás*, azaz a konkrét életbeli tényállás és a neki megfelelő törvényi tényállás kiválasztása és egymással való megfeleltetése. Ez a nehézség adja a bírói hivatás nehézségét és szépségét, ez keletkezteti a jó precedenseket és a bírói szokásjogot, amelyet végül a kodifikáció hasznosít. Ezt a nehézséget azonban napjainkban két új jelenség súlyosbítja. Az egyik az, hogy a túl absztrakt emberi jogokat nemcsak a hivatásos bírák, hanem a hivatásos (olykor jól fizetett) mozgalmárok (forradalmárok, jogvédő aktivisták) értelmezik és alkalmazzák. A másik az, hogy a tág norma egymással szögesen ellentétes értelmezéseket tesz lehetővé. Az eltérő értelmezésekre mozgalmak szervezhetők, amelyek harcolnak egymással, nemritkán erőszakos módszerekkel. Ez nagyon nem tesz jót a jogrendszer belső koherenciájának és a jogbiztonság követelményének. Néhány fontos példát említek. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz. Ebből levezethető a személyiség szabadsága, a nők önrendelkezési szabadsága és a művi terhességmegszakítás szabadsága, de levezethető az élet feltétlen tisztelete és védelme, a magzati élet védelme és az abortusz tilalma is. Az állam és az egyház elválasztásából levezethető a tízparancsolat és a kereszt eltávolítása az állami iskolák osztálytermeiből, a kulturális identitás jogából viszont ennek az ellenkezője is. A kínzás tilalmából és a fogvatartottak számából kiolvasható a börtöncella minimális mérete (vagy nem olvasható ki!). A szólásszabadságból kiértelmezhető a vörös csillag használatának szabadsága, ellenben a horogkereszté nem. Ha a hasonló ellentmondások elkerülése érdekében kinevezünk egy *értelmezési főhatalmat*, akkor valójában egy kézbe adjuk a törvényhozó,

a végrehajtó és az igazságszolgáltató politikai közhatalmat, demokratikus legitimáció nélkül. Ha ez a főhatalom egy bíróság, *bírói hatalomról* (Richtermacht) beszélünk. Ha egy civil szervezet (NGO) vindikálja magának ezt a hatalmat, és az ráadásul egy kisebbség álláspontját képviseli, akkor az egy társadalmi kisebbség főhatalma a többség felett. A demokrácia fejtetőre állítása, a jog politikai fegyverként való használata. Ha az ilyen civil szervezetek globális hálózattá szerveződnek, akár globális főhatalomra, véleményuralomra is szert tehetnek. „Egyetemesebbek” a katolikus egyháznál, onnipotensek és omnikompetensek, „pápábbak a pápánál”. Ilyen szervezeti hálózatot épített ki a Nyílt Társadalom Alapítvány a „zárt kereskedelmi állammal” és a zárt kommunista diktatúrákkal szemben a kétpólusú világhatalmi rendszer idején, és ez akkor pozitív fejlemény volt. Ma viszont – egy sokpólusú világban – egy egypólusú, uniformizált világ megteremtésének (Homo deus?), kreálásának az eszköze lett. Globális „kulturális forradalom”, ideológiai egyenruhában, a neoliberalizmus dogmáinak gyűjteményét lobogtatva és hangoztatva? Egyenagyak egyenprogramozása, bionikus lények tömegtermelése, *Homo roboticus* teremtése? Aki ezeket programozza, az vezérli is őket, az a világ ura. Mivé lesz általa az ember és az ember világa? Douglas Murray legújabb könyve szerint ez *A tömegek tébolya*, alcíme szerint *Áldozatok a politikai korrektség oltárán?* Holott a cél az ember felszabadítása, az emberek feletti uralom jelenségének és lehetőségének a megszüntetése lett volna. Ahogy az EJENY fogalmaz: „Tekintettel arra, hogy az ember legfőbb vágya egy olyan világ eljövetele, amelyben az elnyomástól, valamint a nyomortól megszabadult emberi lények szava és meggyőződése szabad lesz, [...] hogy az emberi jogokat a jog uralma védelmezze, nehogy az ember végső szükségében a zsarnokság és az elnyomás elleni lázadásra kényszerüljön.” Ez ma is és változatlanul az emberi jogok egyetemes rendeltetése, ezért tilos velük bármilyen

fondorlatos módon és leplezett uralmi céllal visszaélni. Jobb tehát, ha az emberi jogokat nem engedjük emberi jogizmussá, új vallássá és egyetemes uralmi eszközzé válni. Annak kell tekinteni, ami eredetileg is volt: deklaráció, azaz azon társadalmi rendezőelvek és alapvető értékek kinyilvánítása, amelyek mentén az egész emberiség az életét élni kívánja, célkitűzések, amelyek felé a társadalmak (az ENSZ tagállamai és az EJENY aláírói) és azok tagjai, az egyes (de nem önző) emberek törekedni fognak. Közös eszmények, amelyeknek a segítségével a szuverén nemzetek jogrendszerait összehangolják és ezáltal az egyébként saját nemzeti (kulturális) identitásukat megőrző népek egymáshoz – „testvéri szellemben” – közelebb kerülnek, egy értékes, sokszínű, civilizált, békés és biztonságos világ, a fenntartható jövőnk érdekében.

15. Mezsgyekövek

2022. május 29-én hét óra előtt öt perccel hallgattam a rádióban Bogárdi Szabó István volt református püspök vasárnapi imáját. A Példabeszédekéből idézte a mezsgyekő elmozdításának tilalmát. Gyerekkoromban – még a kényszerkolhozosítás, a nagyüzemi földterületek kialakítása előtt – láttam sok ilyen követ. A mezsgyekő a telek sarokpontját és határvonalát kijelölő fix pont, igazodási pont, hol kezdődik és meddig terjed a termőföld művelési kötelezettsége egyfelől, és a hasznok szedésének joga másfelől. A mezsgyekövek jelölik ki a természetben a magántulajdonjog gyakorlásának határát. A mezsgyekő sérthetetlen, elmozdítása hazugság és lopás is egyben, egyszerre két – vallási, jogi és morális – tiltó parancs megszegése a tízparancsolatból. Három akkor, ha az elmozdítás más földjének (erdejének, mezejének) a megkínávása miatt történik.

Ilyen mezsgyeköveknek tekinthetők a hagyományos, tradicionális eszmei értékek, a régóta jól bevált magatartások, szokások, törvények és intézmények, társadalmi rendezőelvek is, a természeti törvények és az erkölcsi és jogi parancsok és tilalmak is. Mint például az, hogy a férfi és nő házassága a család alapja. Az apa férfi, az anya nő. A család a társadalom természetes és alapvető alkotóeleme, és joga van a társadalom és az állam védelmére.³¹ Az ember nem isten, nem írhatja át a természeti törvényt, nem teremthet másfajta társadalmi lényt az emberből, viszont őrzője és gondozója a teremtetett (természeti) világnak. Elsősorban kötelezettje, és abból eredően és attól függően a jogosultja a természetnek. A férfi-női nem biológiai adottság, nem emberi, nem társadalmi konstrukció. Nem tévesztendő össze és nem azonosítható a férfiasság és a nőiesség folyton változó divatjával. Ugyanígy a szexualitásnak is természeti funkciója és társadalmi rendeltetése is van. A fajfenntartás és a társadalmi reprodukció, örömforrás és az összetartozás-érzés erősítése. Az ember a szexualitás alanya, és nem a tárgya. Ezért is az emberi méltóság része. Határait, rendeltetését tilos átlépni, mezsgyeköveit elmozdítani.

16. Európa

Európát leginkább földrajzi fogalomnak, egy földrésznek tekintjük. Volt idő, amikor a többi földrész, a világ ura volt, vagy legalábbis annak képzelte magát. A mai sokpólusú világban, különösen a legnagyobb, Európánál többször nagyobb ázsiai országokban tagadják a külön földrész voltát, és Ázsia – némi jóindulattal Eurázsia – nyugati „félszigetének” tartják. Azt pedig

³¹ EJENY 16. cikk (3) bek.

különösen utálják, ha *a civilizáció* letéteményesének és terjesztőjének képzele magát, mint régi „dicsőségében”. Legfeljebb a sok civilizáció egyike a Földön, de semmiképpen sem az *uralkodó* civilizáció. És ez vonatkozik történelmi kiágazásaira, Észak-Amerikára és Ausztráliára is. Ezeket együtt *a Nyugatnak*, nyugati civilizációnak is mondjuk. Tartalmát tekintve azonban ez nem egy égtájat, hanem *a keresztény kultúrkört és értékrendet jelenti*. Robert Schuman, „Európa atyja” (pontosabban az Európai Unió atyja, akit nem lehet elégszer idézni) szerint: „Minden európai állam a keresztény civilizáció által formálódott azzá, ami. Pontosan ezt az európai lelket kell feltámasztani.” Ugyanez vonatkozik minden egyes európai nemzetállamra, az államok összességére, az európai népek közösségére is, ezért „[m]inden európai államnak hivatása az Európai Közösséghez csatlakozni...”. Miért is? „Ahhoz, hogy megszabaduljunk a gyűlölettől, a félelemtől, és hogy az oly régóta tartó megosztottság után újra megtanuljuk *a keresztény testvériséget*, mostantól kezdve a kiengesztelődött, egységes és erős Európa gondolatának kell a fiatal, az emberiséget szolgálni szándékozó generációk jelszavának lennie.” Tehát valójában az európai felvilágosodás és polgárosodás hármasszavának (*szabadság, egyenlőség, testvériség*) a harmadik eleméről, a *szekularizáció* folytán elhanyagolt, sőt tudatosan is háttérbe szorított *keresztény gyökerű testvériségről* van szó. A zsidó-keresztény tanítás (a Biblia) szerint Isten (a „Mi Atyánk”) minden embert az ő képére és hasonlatosságára teremtett, mint teremtmény tehát *minden ember testvér*, és *isten-képűsége folytán egyenlő méltósága van*. Isten előtt minden ember egyenlő, már az első emberpár megteremtése óta, előtte nincsenek sem szabadok, sem szolgák, sem zsidók, sem görögök, Isten *nem személyválogató!* Az emberek *törvény előtti egyenlősége, általános, egyenlő és feltétlen jogképessége* viszont alig múlt kétszáz éves, az *egyenlő méltóság és a teljes jogegyenlőség* pedig alig 75 éves! Előbbieket az Emberi és polgári jogok nyilatkozata

(1793) deklarálta, a francia Code Civil (1804) kodifikálta, majd ezeket követték a nemzeti magánjogi kódexek; utóbbiakat az ENSZ Emberi jogok egyetemes nyilatkozata mondta ki, és ezt vették át az aláíró államok nemzeti alkotmányai; (1) cikk: „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben *testvéri* szellemben kell hogy viseltessenek.” A *testvéri szellem* egyetemes érvényű nemzetközi jogi kötelező normája valójában a *testvéri szeretet*, más szóval a *felebaráti szeretet* bibliai parancsa (a tízparancsolat és Krisztus tanítása szerint is – az Isten szeretete után – a második legfőbb parancs). A hitetlen (sőt olykor a hívő) emberek persze gyűlölik és megvetik, kínozzák és megalázzák, testvérháborúkban halomra gyilkolják egymást, nem bírnak lelkiismerettel, sem józan ésszel, mivelhogy nincs is lelkük, se hitük, se istenük, nincs büntudatuk, sőt a bűnöket is erényeknek tartják. Gonoszságukat sikernek tekintik, önmagukat istenítik, ünneplik és ünnepeltetik. Nem ismernek se Istent, se embert, se istenséget, se emberséget, se jóságot, se rosszasságot, nem tisztelnek se isteni, se emberi törvényeket. Tudjuk jól és nem felejthetjük soha el, mit művelt az európai ember az ateista fasiszmus és az ateista kommunizmus korában, a 20. században. Az ateista liberalizmus (akár liberálfasiszmus, akár liberálkommunizmus) ugyanígy semmi jóhoz nem vezet, ígérjen bármit is. Ugyanúgy a „*tömegek tébolyát*” eredményezi, és a tébolyult tömeg bármilyen szörnyűség elkövetésére képes. Lehet, hogy az egyesek Pilátustól Jézus szabadon bocsátását kérik, de a téboly folytán a tömeg hangján újra és újra a „*Feszítsd meg!*” hangzik.

Világunkat katasztrófák özöne és krízisek sokasága fenyegeti. Európa túlélésének és megmaradásának egyetlen esélye a *lelkének*, *keresztény hitének* a megmentése, a *testvéri szellem*, a *felebaráti szeretet civilizációjának* az építése, követhető példaként és mintaként ajánlva a globális világnak. Mert a 21. század vagy a szeretet

évszázada lesz, vagy nem lesz. Szent II. János Pál erről így vélekedett: „A civilizáció az emberi történelem része, mert az ember szellemi és erkölcsi igényeire ad választ. Az Isten képére és hasonlatosságára teremtet ember, aki a világot Teremtője kezéből kapta, azt a feladatot is vállalta, hogy ezt a világot saját képére és hasonlatosságára alakítja. E feladat teljesítéséből jön létre a civilizáció, mely végső soron nem más, mint *a világ humanizálása*.” A feladat teljesítése alkalmat ad arra, hogy „kiáradjon a szeretet, hogy megmutatkozzék felebarátunk iránt, hogy az egész emberi civilizációt a szeretet civilizációjává formálja át”.³² Ez Európa lényege, hivatása és missziója.

17. Isten, haza, család

Ez a hármas jelszó a hajdanvolt Független Kisgazdapárt politikai jelszava volt. Ez a párt a lassan polgárosodó szabad magyar parasztokkal, a szavazóbázisával együtt kihalt. Előbb a kommunisták nyírták ki, majd (a rendszerváltás után) az újra kialakult – félfeudális, félkapitalista – nagybirtokrendszer. Maga a hármas jelszó azonban feltámadni látszik tetszhalott állapotából, a neo-liberális-neomarxista (progresszívnek is mondott) baloldallal szemben szerveződő keresztény-konzervatív jobboldal használja előszeretettel. Ha az eredeti fogalmakat szinonimákra, rokon értelmű szavakra cseréljük, *hit, hűség és szeretet* lesz belőlük. Ezek pedig ott olvashatók Magyarország Alaptörvényének Preambulumában, a Nemzeti Hitvallás 12. deklarációjában: „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet.” Ezek tehát

³² II. JÁNOS PÁL (2010): *Minden napra egy gondolat*. Szerk. Jerome Vereb. Budapest: JLX Kiadó, 174, 194.

társadalmi rendezőelvek, alapvető alkotmányos értékeink lettek. És persze van progresszív baloldalunk is, amelyik ezt nem ismeri el. Aki azt hitte, hogy a kétpólusú világrendszer – a Szovjetunióval és az ő szocialistának mondott világrendszerével együtt – összeomlott, az most döbbenten tapasztalja, hogy a két pólus újra épül. A döbbenetet csak fokozza, hogy az új marxista egyenlőségeszme most az USA-ban születik és erősödik napról napra. Mesterségesen kreált, egyre agresszívebb kisebbségek kezdenek totális diktatúrát gyakorolni, most még csak a kritika fegyverével, de jön majd hamarosan a fegyverek kritikája is. Ne áltassuk magunkat azzal, hogy „a történelem az élet tanító mestere”, mert Hegelnek van igaza: az emberek a történelemből nem tanulnak semmit. Újra és újra, sokadszor is elkövetik ugyanazokat a bűnöket, sőt több mint bűnöket, hibákat. „Kísértet járja be Amerikát, a kommunizmus kísértete.” Most is a proletárok, a pauperizálódott tömegek szerveződnek, de nem mint ipari hadsereg, mint munkásosztály, hanem mint *nem fehér emberek*. És nem a tőkésosztály, nem a burzsoázia hatalma a megdöntendő, hanem a *fehér felsőbbrendűség*, maga a *fehérség*. Ezek az absztrakt fogalmak máris *dogmák*, nem lehet vitatni őket, akire rásütik ezt a bélyeget, az politikai, tudományos, közéleti, egzisztenciális értelemben halott. Pedig még nem is működnek a rögtönítélő népbíróóságok, nincsenek koncepciók percek sem, csak ítéletek vannak, és azonnali végrehajtás. Douglas Murray előbb még azt hitte, hogy mindez csak a *tömegek tébolya*, amelyből a 20. században több is volt, de már látja, hogy ez egy *háború a Nyugat ellen*, a keresztény gyökerű európai civilizáció ellen. Méghozzá „visszaható hatállyal”, a múlt eltörlésére is kiterjedően. Ez is nagyon ismerős. Most is az emberek tudatáért, gondolkodásáért, a *lelkéért* folyik a harc, ahogy az ideológiai harcok, a vallásháborúk esetében mindig is folyt. A dogmák felmentik a tömegeket a gondolkodás alól, megnyugvást adnak a követőiknek, elegendő gyűlölni az ellenséget. A gyűlölet,

ha tömegesen lesz úrrá, egymaga *tömegpusztító fegyver*. Elpusztítja a gyűlölők emberségét, méltóságát, és elpusztítja a gyűlöltek méltóságát, esetleg az életét is. A gyűlölet *méltóságsértő, mert megalázó, lealacsonyító, becsmérő, dehumanizáló*. A gyűlölet sérti a tisztességet, az igazságosságot, az erősség és a belátás alapvető emberi érényeit. Aki elvakult gyűlölettel erőszakot is alkalmaz embertársa ellen, kivetkőzik ember mivoltából, *visszaállatiasodik*, ami az embriesség, az emberi méltóság legdurvább sérelme. A háború ilyen, gyűlölet által kiváltott erőszak és ellenerőszak. A háborúnak minden résztvevője vesztes.

De mit tegyen ebben az újra tömbösödő, újfajta kétpólusú káoszban az egyes ember, hogyan igazodjon el, melyik oldalra álljon? Milyen legyen az ő világa, a belső, intim, szenzitív, szubjektív értékrendje, jelleme és embersége? Fordítsa meg a sorrendet, legyen nagyon konkrét, egyedi, egyszeri és megismételhetetlen. Próbáljon meg követhető, másolható példa lenni. Ne az új absztrakciónak próbáljon megfelelni, ne az életidegennel próbálkozzon; legyen *életszerű, életre való*, életet adó és életvédő. Éljen jobb, minőségibb, emberségesebb életet. Legyen létfenntartó, fenntartható életet élő, az emberség lépcsőjén feljebb lépő *önmegvalósító, személyiségét kiteljesítő*, önmagát és szeretteit jobbító, gazdagító ember. Példaadással neveljen, az erényekben jeleskedjen, hitben erősödjön. Ne csak a maga javát nézze, a mások javát is szolgálja. Ha teheti, önmaga fölé emelkedjen, az emberség alá ne süllyedjen. Önmagában, az életében testi, lelki és szellemi harmóniát teremtsen. Mindezt megvalósítani lehetetlen, de legalább ezek felé törekedjen.

A törekvés a jóra, a küzdés maga az ember legbelső lényegéből indul, és a koncentrikus körök elve szerint tágulva kifelé halad. A középpont, a kemény mag az ember személyisége, egyénisége, embersége, méltósága. Ezt követi a *házassága*, amely *férfi és nő egysége*, a család alapja. A házasságok személyisége ebben

a párkapcsolatban, majd gyermekekkel kiegészülve már a családjukban formálódik, nevelődik, szocializálódik: előbb gyermekként, majd szülőként, nagyszülőként. Előbb engedelmességgel, majd hálával és tisztelettel, később türelemmel és szolgálattal, támogatással és hűséggel, szolidaritással és áldozatvállalással, végső esetben az önfeláldozással, amely a szeretet csúcsa. A család a társadalom, a nemzet *természetes és alapvető* alkotóeleme. Amilyen a család, olyan a társadalom, és ez fordítva is igaz. Táguló koncentrikus kör a lokális közösség és a nemzet is, azok is alakíthatók, és alakítók is. A család a nemzet kulturális közegeiben létezik, annak identitása áthatja a családot és a családtagok személyiségét, önazonosságát is. Az európai nemzetek kulturális identitása együtt alkotja az európai civilizációt, Európa identitását, az *európaiságot*. Ez – ha csak nyomokban is – de a közös történelmet, a közös (keresztény) hitet, az ezekből kikristályosodott közös értékeket, közös társadalmi rendezőelveket jelenti. Nagy kár volna ezeket veszni hagyni, ezeket kell az egyre több pólusúvá váló globális világban, a többi nagy civilizációval való keveredésben megmenteni, megőrizni, az emberiség javára fordítani. A civilizációk összezapását, háborúját meg kell előzni, egymással együtt kell működni. Ahol már ilyen háború dúl, azonnal fegyverszünetet kell kötni, hogy elkezdődjenek a civilizációs béketárgyalások, ahogyan régen a vallásháborúkat a vallási türelem és a vallásbéke követte, Magyarországon is, Európában is. A civilizációk alapvető értékeit össze lehet és kell egyeztetni. Csak a *nyertes-nyertes* kibékülés és békekötés lehet tartós. Ez a kibékülés csak több síkon folyhat és eredményezhet tartós békét.

Az egész emberiségnek ki kell békülnie az *élő természet*tel, az emberi élet természeti alapjaival, átállva a növekedés nélküli fenntartható fejlődés útjára. A nagy világvallásoknak és kultúráknak össze kell békülniük, és közös értékek mentén együtt kell működniük egymással. Az egyes társadalmaknak

és nemzeteknek meg kell teremteniük az egymás közti és a belső békéjüket (a szociális békét az igazságosság és a szolidaritás alapján). Minden egyes embernek meg kell békülnie önmagával, testi, lelki, szellemi és spirituális harmóniát teremtve önmagában és a családjában. Szeretnie kell önmagát, a maga bonyolultságában, hogy szeretni tudja felebarátját is, annak a bonyolultságával együtt. A sokszínűség nem bűn, kivéve, ha gyűlöletbe fordul át, és erőszakot szül. Az emberiség nagy családja is lehet egyetlen nagy szeretetközösség, *ha egy újfajta, embertestvéri szeretet hatja át* (ahogyan az ENSZ EJENY 1. cikke elvárja). Ebben Európa, a keresztény *felebaráti szeretet civilizációja* élen járhatna és jó példát mutathatna, különösen a *társadalmi szolidaritás* intézményes rendszereivel, azok európai szolidaritássá fejlesztésével, amely aztán globális szolidaritássá fejleszthető. Persze az *igazságosság jegyében*, kizárva a visszaélés lehetőségét. Mert ahogyan az igazságosság az országok talpköve (*iustitia regnorum fundamentum*), úgy a globális szolidaritás és a világbéke talpköve is. Az igazságosság igénye és érzése az ember egyik legősibb természete, az emberré válás evolúciós hajtóereje, *az emberség lényege*. A nagy tömegű, globális igazságtalanság ellenállást, haragot, gyűlöletet vált ki, az pedig erőszakhoz, háborúhoz vezet, ami evolúciós és civilizációs visszaesést, hanyatlást, pusztítást és pusztulást eredményez. Amit remélhetőleg senki nem akar.

VI. Globalizáció – fenntarthatóság

1. A fenntarthatóság időigénye

Bródy András *A társadalmi folyamatok időszükségletéről* írt cikkéből¹ idéztem a kandidátusi disszertációmban, hogy „legalább két generációnyi a távolság valamely tudományos rendszer megalkotása és valóban szabad és kötetlen bírálata között: a kortárs generáció – pró vagy kontra – azonos küzdőtérre van bezárva, s mindig csak a tanítványok tanítványaitól várható, hogy olyan gyökeresen új jusson eszükbe, ami az eredeti gondolatrendszerben nem szerepelt”.² Ez a gondolat persze a szovjet típusú szocialista eszmerendszerre vonatkozott, amelynek gyakorlati megvalósításáról Magyarországnak is tapasztalati tudása volt. És valóban, a hatvanas évek „nagy generációját” követő fiatal generáció lett a rendszerváltás erjesztője és élharcosa. De tényleg valami gyökeresen új jutott az eszükbe, amikor a diktatúrából a demokráciára és a tervgazdaságból a piacgazdaságra váltottunk? Egyik sem volt új, legfeljebb nekünk, itt, Magyarországon tűntek annak, mivel előzőleg, egész történelmünk során sohasem

¹ BRÓDY András (1983): *A társadalmi folyamatok időszükségletéről. Társadalomkutatás*, (3), 35.

² LENKOVICS Barnabás (1992): *Tulajdonjogi rendszerváltozás*. Kandidátusi disszertáció. MTA Kézirattár, 7.

valósultak meg. És ugyanez vonatkozik a többi posztiszocialista országra is. Az ún. szocializmus igen, az gyökeresen új eszmerendszer volt a kapitalizmushoz képest, csak hogy embertelen eszközei és módszerei folytán kudarcot vallott. Pedig az egyébként szintén embertelen, csak más módon és más mértékben embertelen kapitalizmust akarta, próbálta meghaladni, annak rendszerét (le- és fel-) váltani. Valójában mindkét rendszer antidemokratikus, mert közös lényegük a kevesek kezében koncentrált politikai hatalom, az emberek tömegei feletti gazdasági és pénzügyi uralom, a termelés és a fogyasztás korlátlan (végtelen!) bővítése, a haszonelvűség és a profithajsza. Ez pedig a természeti javak végelességével összeegyeztethetetlen, természetellenes és ezáltal emberellenes is. Más szóval fenntarthatatlan. A gyökeresen új gondolat mindkét rivális eszmerendszerrel szemben tehát csakis a fenntarthatóság lehet (lehetett volna, lehetne stb.). Vajon ennek belátásához hány generációra, a körülmények milyen mértékű megváltozására, romlására van szükség? Mennyi a fenntarthatóság időigénye? Mennyi a fenntarthatatlan globális társadalmi folyamatok belátásának időszükséglete? És a felgyorsult időben, túlpörgetett világunkban van-e még elegendő időnk? Hol vannak a rendszerváltó generáció tanítványainak tanítványai, akiknek már formálódna a gyökeresen új gondolatai, azok az új gondolatok, amelyek sem az eredeti kapitalista, sem az eredeti szocialista eszmerendszerben nem szerepeltek? A nagy eszmerendszerek embertelenségből adódó kudarca nem ok a teljes kiábrándulásra, a kiégésre, a reményvesztettségre, sőt ellenkezőleg! Az a kudarc kell hogy inspiráljon, hiszen minden rosszban volt valami jó is, a romokból is lehet újat építeni. Az sem baj, ha hasonlít is a régiekre mindabban, ami azokban fenntartható lehetett volna. Hiszen lehetséges, hogy a jövőnk ott volt a múltunkban, csak nem vettük észre és elmentünk mellette, avagy „meghaladtuk”, mert tévedtünk a haladási irányt tekintve. Én mint magam is

tanítvány, bízom a tanítványaimban, és remélem hogy már vannak is, de legalábbis hamarosan lesznek gyökeresen új gondolataik. De vigyázat! Az változatlanul igaz, hogy a társadalmi folyamatoknak vannak idősükségei, csakhogy a felgyorsult időben, a felgyorsult társadalmi folyamatok közegében rohamosan fogy az idő. Nem várhatunk egy harmadik generációra, sőt nem várhatunk „egy” generációra, amelyik majd megváltja a világunkat. A mai generációknak, eltérő civilizációs alapokon is, együttes erőfeszítéssel, összefogással és együttműködéssel kell (muszáj!) a fenntartható fejlődés útjára rátalálni és azon „haladni” tovább. A jövő generációk életésélyei érdekében. Hiszen ők a gyermekeink és az unokáink! Nekik már nem elég növekedni, azaz többnek lenni, hanem fejlődni kell, azaz jobbnak lenni. Növekedés nélküli fejlődés: az új paradigmaváltás fő iránya. Kívánom, hogy sikerüljön. Nagyon nehéz, de nem lehetetlen.

2. Lokális és globális

Szeretett *szülőföldemen*, Tiszanagyfaluban 2019. április 27-én ünnepélyes keretek között átadták a felújított és korszerűsített községházát. Polgármester asszony megkért, hogy mint a falu első díszpolgára, mondjak én is néhány köszöntő szót. Helyben improvizálva, gondolataimat a „lokális” fogalma köré fontam. Napjainkban, amit úgy is hívunk, hogy korunkban, a lokális legfelkapottabb ellentétpárja a „globális”. Ezt jelzőként vagy globalizációként olyan értelemben használjuk, mint a jó, a helyes, a korszerű, a fejlett, a modern stb. kifejezéseket. Aki a globalizációból kimarad, az a fejlődésben lemarad. Ennek megfelelően, aki lokálisan (helyi adottságokban, helyi léptékben) gondolkodik, az maradi, korszerűtlen, jó esetben konzervatív, lokálpatrióta. Valójában annak, ami lokális, a globális korlátjának és ellensúlyának

kellene lennie. A lokalitás értékrendjét a globalizáció értékrendjével azonos súlyúnak és jelentőségűnek kellene tekinteni. Nem véletlen, hogy az ún. „antiglobálok” egyik fő jelszava a lokalitás. Az emberek szeretnek egymással összetartó, együttműködő, egymást kölcsönösen segítő kis közösségekben élni. Ilyen a falu, a város és ma már a nemzet is. Valójában csak ilyen közösségekben jó élni, lehet boldogulni, boldognak lenni. Az igazi, kis közösségek életét, emberek közötti viszonyrendszerét a tagok átlátják, értékelik, ellenőrzik, közvetlenül is képesek a többség által helyeselt irányban befolyásolni. Ezek egyúttal a demokrácia elemi iskolái. Garantálják a közösségen belüli szabadságot, de egyúttal elvárják a közösségért viselt felelősséget is. Agykutatók szerint – globalizáció ide vagy oda – egy ilyen lokális közösség optimális létszáma kétszáz fő. Ez nem változott az ősember kora óta napjainkig, a globális kommunikációs társadalomig sem. Ma is kétszáz név szerepel átlagosan az emberek mobiltelefonjában vagy e-mail-cím-listáján. Csakhogy közöttük a távolság, az eltávolodás fizikai és lelki értelemben is egyre nő, és ennek hátrányait nem lehet skype-olással orvosolni, legfeljebb enyhíteni. A „skype-nagyszülő” nem képes valóságos ölelésre, és nem tud az unokának valóságos, csak virtuális puszit adni. A valódi emberi kapcsolatok további szétszaggatását nem fogja megállítani, ha álnok módon korunkat és Földünket egyetlen nagy „globális falunak” hazudjuk. Már egy ezer lakosú falu is településrészekből, azok családokból, közeli és távolabbi rokonságból, barátokból, utcabeliekből, alvégekből és felvégiekből stb. állt össze. A közösségek életét szokások, falutörvények, városi statútumok, hegyközségi rendtartások, erdőbirtokossági és legeltetési társulatok, egyesületek és polgári körök alapszabályai foglalták keretbe. Ezek a közösségi normák nem csupán az emberek közötti viszonyokat egyensúlyozták ki a helyi viszonyok ismeretében, azokhoz igazodva érzékenyen, hanem az emberek és a természet egyensúlyát is fenntartották,

tudván hogy az elemi létfeltétel a számukra. A „globális faluban” működhet-e mindez? Ott ugyanis a globális gazdaság, a globális tőke, a globális kereskedelem, a globális pénzügyi rendszer törvényei érvényesülnek, amely törvényeket maguknak saját érdekeik szerint a globalizáció főszereplői, urai írják. Ők pedig a lokális közösségek tagjaitól túl távol, túl magasan vannak, tevékenységüket korlátok és ellensúlyok nélkül végezhetik. Ma még! A jövő nagy kérdése, hogy meddig, hogy a lokális és a globális, a fenntartható és a fenntarthatatlan összeegyeztethető-e, összhangba hozható-e, kiegyensúlyozható-e?

A községháza valójában a „község háza”! Egy olyan közösség, amely emberléptékű és emberközpontú, élő és eleven, valóságos kisközösségek halmaza. Egy olyan közösség, amely önkormányzásra és öngazgatásra kész és képes is. Amelynek tagjai harmóniában képesek élni egymással és a környezetükkel, az élővilággal, a természettel, a természeti törvényekkel is. Ehhez nem elég felújítani a községházát. Fel kell újítani a lokális közösséget is, a lokalitást is. Jó globalizáció az volna, ami ezt nemcsak lehetővé teszi, hanem támogatja, sőt meg is követeli. Ez ugyanis a globális fenntarthatóság alapja: a lokális fenntarthatóság!

3. Klímaváltozás

A klímaváltozás valójában az élő és az élettelen természet lázadása az emberi uralom ellen. A lázadó természet fegyverei az ember ellen: a természeti katasztrófák. Ezekkel most megpróbálja kiűzni az embert a „paradicsomból”, mert evett a tudás fájáról és elbízta magát. Nagy okossága ellenére azt hitte, hogy büntetlenül kiuzsorázhatja, mohón és gátlástalanul kirabolhatja a természetet. Ha ezt nem fejezi be azonnal, kiűzetés helyett kipusztítás lesz a büntetése, a természet még nem törölte el a halálbüntetést. Az ember is

csak önmagára gondolt, amikor ezt eltörölte, az általa kipusztított növény- és állatfajokra, a meg nem újuló természeti erőforrásokra nem vonatkoztatta. A természeti körforgás, a folytonos megújulás, az újjászületés természeti törvénye nem tűri az ember önkényuralmát. Az emberek törvényes rendje helyett igyekszik helyreállítani, illetve visszaállítani a „természet rendjét”, az isteni „teremtés rendjét”. A természet jól megvolt már az ember előtt is, jól meglesz utána is, az ember nélkül is. Vagy az ember – lévén eszes lény – „visszatér a természetbe, beáll a körforgásba”, elismerve és tiszteletben tartva a természet törvényeit, belátva, hogy ő is csak egy az élőlények végtelen sokaságában. Nem ura, hanem alkotórésze a természetnek, amely (az alkotórész) ha meghibásodik, az egész szerkezet leállhat. Ahogyan egyetlen fogaskerék ha eltörik, az akadozóvá teszi vagy leállítja az egész szerkezet működését. Még ha Isten teremtményének vallja is önmagát, ő nem teremő, nem alakíthatja Isten szerepét, nem is folytathatja, nem is változtathatja meg a teremtést. Viszont alkalmazkodhat hozzá, megőrizheti és megvédheti, önuralmat gyakorolva, szerénységet tanúsítva. Ameddig az ember illeszkedik a természetbe, addig szedheti hasznait, élvezheti a paradicsom gyümölcseit, javait. De ha kiválik belőle, „elválk tőle”, sőt szembefordul vele, ha ártalmára lesz, ha károsítja, ő lesz az, aki önmagát (is) elpusztítja. Ne új bolygót keressen lakóhelyül, azzal sem bánná másként, ha az ajándékba kapott Földdel nem tanult meg jól bánni.

4. Biomonitor

A „biomonitor” jelzőt vagy elnevezést olyan különlegesen érzékeny élőlényekre, növény- vagy állatfajokra használjuk, amelyek már akkor jelzik a természet károsodásának veszélyét, amikor azt az ember még nem érzékeli, még a kifinomult műszereivel sem.

Sőt, beruházási, ipari, gazdasági, infrastrukturális fejlődésként ünneplünk valamit, aminek az árnyoldalát a biomonitor már érzékeli és érezteti: satnyul vagy gyérül az állománya, pusztulni vagy menekülni kezd addig megszokott élőhelyén, természeti közegében. Biomonitorok különösen az erdők, azok egyes fafajtái, madarak vagy gombák, mohák, zuzmók, békák vagy hüllők, lepkek és kabócák stb. Ha ezek látnának és tudnának gondolkodni, azt mondhatnánk Szent-Györgyi Albert gondolatára utalva, hogy „látják azt, amit mindenki lát, de arra gondolnak, amire még senki sem gondol”. Ez a tudomány lényege. Mondhatnánk, hogy a biomonitorok tudósok, de elégedjünk meg azzal, hogy ráirányítják a tudósok figyelmét valamire, amire azok akkor még nélkülük nem gondolnának. A biomonitoroknak tehát felbecsülhetetlen tudományos értékük van, akkor is, ha ők maguk az ipar, a közlekedés vagy a mezőgazdálkodás szűk szempontjai szerint értéktelenek. A környezet- és természetvédelemben alapelve a megelőzés elve, ebből fakad az előzetes hatástanulmányok készítésének kötelezettsége, amely viszont a beruházást drágító megoldásokat indukálhat. Ilyen például a vadátjáró az autópálya felett, a békaalagút alatta. A vadvédelmi kerítés ugyanúgy védi a vonuló vadakat, mint a közlekedő autósokat.

Volt nemrég egy közlekedési miniszterünk, aki ilyen ügyben, a dél-balatoni autópálya építésével kapcsolatban még úgy nyilatkozott, hogy ha autópályát építünk a mocsáron át, nem kérdezzük meg a békákat. Még nem tudta, hogy egy német autópályán a milliószám átvonuló mocsári békák tömeges közlekedési katasztrófát okoztak emiatt. Azóta előre „meg kell kérdezni őket”, és békaalagutat kell építeni nekik. Ahogyan egy alaszakai kőolajvezeték, keresztezve a rénszarvasok vonulási útvonalatát, a folyó alsóbb, mélyebb és erősebb sodrású szakaszába terelve azokat, tömeges vadpusztulást okozott. Azóta a vadakat is meg kell kérdezni, és vadátjárót kell építeni nekik ott, ahol millió

évek óta vonulni szoktak. Addig úgy gondolta az ember, ha egy vad a közútra tévedt és autóval ütközött, hogy „a vad keresztelte a gépjármű útját”. Azóta tudjuk, hogy ez éppen fordítva van. A vad vonulási útja már akkor is ott lehetett, amikor még se ember, se közút, se autó nem volt. *Prior in tempore, prior in jure*. A természet, az élővilág már az ember előtt is létezett, aki előbb volt az időben, előnyt élvez a jogban. És több tiszteletet és figyelmet is érdemel, már csak azért is, mert több „tapasztalati tudása” van a katasztrófák túlélése terén, amit az ember is – már ma is, de a jövőben még inkább – hasznosíthat.

Biomonitorok kivételesen az emberek között is akadhatnak. Különlegesen érzékeny élőlények ők is, akik jó előre jelzik a többi, kevésbé érzékeny vagy érzéketlen embertársuk számára azt a környezeti, természetet fenyegető veszélyt, amelyet azok akkor és ott még nem is látnak, amire ezért nem is gondolnak. Csak két ilyen nevet említek, akiket volt szerencsém személyesen is látni és hallgatni. Az egyik László Ervin „ökofilozófus”, a Római Klub analógiájára általa létrehozott Budapest Klub elnöke, a másik Jane Goodall, a csimpánzok megmentője. 2004. december 18-án a Magyar Tudományos Akadémián rendezett nemzetközi fenntarthatósági konferencián hallgattam az előadásait. Jegyzeteimből néhány gondolatukat idézem. László Ervin szerint „paradigmaváltás előtt áll a világ, eddigi alapigazságait kell felülvizsgálni. A tudományban is diszkontinuitás mutatkozik. A haladást nem csak GDP-ben, életminőségben is lehet mérni. Magyarország lehet egy reményteljes csodabogár. A jövő nem az, amire számítottunk. A jövőnk ott volt a múltunkban, csak nem vettük észre, és elmentünk mellette.” Jane Goodall a csimpánzok hangján köszöntötte a konferenciát mondván: „a Bölcsék Világtanácsában nekik is helyük van. Ma egy ijesztő világban élünk. Bármely pontján azonosak a fő problémák: szegénység, éhezés, szennyezettség, mérgezett élelem és ivóvíz. Magyarország

választhat: előre a fogyasztói társadalom felé, ami olyan, mint egy fék nélküli autó; az individualizmus jegyében előre a család nélküli társadalom felé; vagy kompromisszumot köt a természettel.” Intelmeik ma aktuálisabbak, mint tegnap voltak. Mindketten egész életükkel bizonyították ember- és természetszeretetüket. Elég, ha ezeket átvesszük tőlük, és továbbadjuk gyermekeinknek és unokáinknak, hogy nekik is legyen mit továbbadniuk.

5. Biodiverzitás

„A változatosság gyönyörködtet” – tartja a népi bölcsesség, és elegendő, ha csak az étkezésre utalunk. A változatos étkezés nemcsak esztétikai örömet okoz, de nagyon egészséges is. Általánosítva a gondolatot, világunk attól olyan gyönyörű és egészséges, hogy természeti szépségeit, növény- és állatvilágát tekintve is rendkívül sokféle. A biodiverzitást, a fajok sokféleségét 1992 óta nemzetközi egyezmény is védi, de ettől még évről évre növény- és állatfajok sokasága pusztul ki, az ökoszisztéma visszafordíthatatlan károsodását okozva. A fajok kihalását sokan a klímaváltozásnál is nagyobb veszélynek tartják az emberre nézve. Ezt a veszélyt a termelési technikák és technológiák okozzák, amelyek uralják a termelő embert és a természetet egyaránt. Különösen a feudalizmusból és a gyarmati múltból örökölt nagybirtokrendszer, az iparszerű nagyüzemi és a monokultúrás ültetvényes gazdálkodás. Az emberiség egyre növekvő lélekszáma és élelmezése állítólag ezt követeli. Egyidejűleg van jelen az éhezés és a pazarló luxusfogyasztás. László Ervin szerint a pazarlás, a hús, a dohány és a kávé fogyasztásának visszafogása, illetve drasztikus korlátozása megszüntetné az éhínséget a világon, és megállítaná az ember térfoglalását és a fajok kihalását is. Ennek azonban nincs sok esélye, látva a szupergazdagok fényűzését, folyamatos további

gazdagodását, hivatkozó és fitogtató luxus iránti olthatatlan vágyát. Pedig a Föld elég gazdag ahhoz, hogy minden ember elemi szükségletét kielégítse, de nem minden ember gazdagság utáni vágyát – olvastam Ernst Schumachertól, aki Mahatma Gandhit idézte. A biodiverzitás megőrzéséhez azonban a tulajdonjogokat, a vagyont, a gazdálkodást, az üzemméreteket, a településeket is diverzifikálni kellene. Az embert és az emberi tevékenységeket vissza kellene illeszteni a biodiverzitásba, a fajok sokféleségének együttélésébe és természeti körforgásába, a fenntarthatóság egyensúlyába. Ezt követeli az ember és az egész élővilág élethez való joga. De csak az embert terheli kötelesség és felelősség az élet továbbadásáért és megőrzéséért, ahogyan csak az ember felelős az élet alapjainak elpusztításáért is. Vajon ki vonja majd felelősségre? Isten vagy a természet? Egyre megy. Az utólagos felelősségre vonás: időn túli reakció. Előre kell gondolkodni – a pusztítást meg kell előzni, el kell hárítani, jóvá kell tenni. A természetet rehabilitálni kell. Ebben kell globalizálni a világot, nem a termelés, nem a fogyasztás további bővítésében, nem a tőke extraprofitjában!

6. Világpénz

„Az euró sem makrogazdasági, sem geopolitikai értelemben nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.”³ Matolcsy György MNB-elnök nem áll egyedül ezzel a véleményével. Idén meghalt öreg közgazdász barátunk, Kopátsy Sándor is ezt írta *Történelemszemléletem* című könyvében 2013-ban: „Európának lehet közös piaca, de nem lehet közös pénze. [...] Közös pénze csak a közel

³ OLÁH Dániel (2020): Új aranykor küszöbén? Interjú Matolcsy Györggyel. *Mandiner*, 2(25), 2020. június 18.

azonos gazdasági szintű és kultúrájú országoknak lehet.”⁴ Önként adódik a kérdés, hogy akkor közös pénz nélkül nem lehet unió sem, legalábbis az „Európai Egyesült Államok” értelmében? Én azt hiszem, hogy a válasz: nem, kár is volna idő előtt erőltetni. Az euró nem lett globális világpénz, nem lett a dollár riválisa, ami ma az egyetlen „világvaluta”. Mint ilyen, pénzügyi fegyver az USA kezében, kifinomult, rejtett (titkos?) fegyver a világhatalmi pozíció megtartása érdekében. De kell-e ez a hatalom magának a világnak? Vagy csak az USA ragaszkodik hozzá oly kitartóan? Jobban tenné, ha saját társadalmi rendjére, belső békéjére fordítaná a nagyobb figyelmet, ami napjainkban éppen összeomlani készül. Félő, hogy éppen a világpénzén, a dolláron keresztül magával rántja a világot is. Mi a kiút? Ha a világpénz = világhatalom, akkor se a dollár, se az euró, se a jüan vagy a rubel, de még a svájci frank se lehessen világpénz! Egyetlen állam pénze nem lehetne „világpénz”. A pénz különleges tulajdoni tárgy, teljes tulajdonosi hatalom (*plena potestas*) jár vele. Nagy pénztulajdon = nagy pénzügyi hatalom! Pénzügyi és gazdasági hatalom emberek, cégek, nemzetgazdaságok és nemzetállamok felett. A hatalommegosztás elve ebben az esetben a pénztulajdon igazságos megosztását, kiegyensúlyozott szétosztását jelentené.

7. Hányadik birodalom?

A Németországi Szövetségi Köztársaság Alkotmányának „örökkévalósági klauzulái” (Art. 1. és Art. 79.) között az egyik a szövetségi államszerkezet megőrzése (Art. 20.), a tartományok autonómiájának a fenntartása. Ez valójában a hitleri harmadik birodalom

⁴ KOPÁTSY Sándor (2013): *Történelemszemléletem*. Győr: Vincze Papírmerítő Műhely, 382–387.

utóhatásaként egy német negyedik birodalom kialakulásának megakadályozását célozza. Ugyanezt ki kellett volna mondani az Európai Unió és tagállamai, az európai nemzetállamok vonatkozásában is: az Európai Unió sem válhat Európai Negyedik Birodalommá, a nemzetállamok szövetségének struktúráját meg kell őrizni, a tagállamok szuverenitását, függetlenségét fenn kell tartani. Főleg akkor, ha az Európai Negyedik Birodalom (az Európai Egyesült Államok) eszméje mögött egy Ötödik Birodalom, a „Globális Pénzügyi Birodalom” áll. Ezt szokás egyetlen természetes személy nevével „Soros Birodalomnak” is nevezni. Ő is teremtett saját ideológiát, írt saját könyvet a „nyílt társadalom” eszméjéről, és vívja saját harcát annak győzelemre viteléért szerte a világban. Ezen eszme jegyében akarja legyőzni, homogenizálni, uniformizálni, parancsnokolni és uralni az egész világot. Aki ez ellen harcol, mint nemzetállamáért, annak függetlenségéért felelős vezető, az „törpe Napóleon”, egy „mini Mussolini”, miként a magyar miniszterelnököt minősítették. Ő a maga sajátosan magyar (kurucos, kossuthos, pesti srácos) módszereivel küzd, talán most nem reménytelenül. Mert az emberi jogok és a jogállamiság eszméje mellette is, érte is, az ő védelmében is felhozható. Egy törpediktátor küzdene egy óriásdiktátor ellen? Dávid Góliát ellen? A magyar ellenzéki szivárványos koalíció (szélsőbaltól a szélsőjobbáig mindenki) szerint ő a „főgonosz”. Pedig nem ő az – bár neki is van számos hibája, gyengesége –, hanem az, aki az útjelző táblát az ellenkező irányba, a nemzet felől a globális nyílt társadalom irányába fordította. Az a főgonosz, aki atomizálni, szélsőségesen individualizálni akarja a világot, hogy az „oszd meg és uralkodj” elve akadálytalanul érvényesüljön, és az uralkodás egyedül az ő kezébe kerüljön.

8. Túlterhelt hajó

Az ókori római magánjog európai civilizációs örökség. Elsőéves joghallgatóként a legnehezebb tantárgy volt, aki azt teljesítette, az már remélhette, hogy jogász lesz belőle. Tele van maradandó, ma is ható jogelvekkel és erkölcsi értékekkel. Egyik ilyen a „lex Rhodia de iactu mercium” törvény és jogelv, amely szerint a bajba jutott (viharba került, zátonyra futott, de még megmenthető) hajóból a nehéz tárgyakat ki kellett dobálni, hogy a hajó a felszínen maradjon, és az utasok megmeneküljenek. Előbb a márványtömböket, aztán a bronz, réz, ón és más fém-tárgyakat, majd a gabonával, borral, olajjal teli amforákat és így tovább, legyenek azok bármilyen értékes dolgok, mert az emberi életnél nincs értékesebb. Ha a hajó megmenekült, a felmerült kárt megmentett értékeik arányában az utasok, valamint a hajó értéke arányában a hajótulajdonos között szétosztották. Ezt a jogelvet ma hatályos Polgári Törvénykönyvünk is tartalmazza a dologi jogban, szükséghelyzetben a tulajdonost terhelő tűrési kötelezettséghez kapcsolva.⁵ A tengeri hajózásból és fuvarozásból származó jogelv „Hardship clause” néven tovább absztrahálódott, más szerződésekben és kötelmekben is alkalmazható. Ha a szerződés a szerződéskötést követően vált az egyik fél számára önhibáján kívüli okból túl terhessé, azon könnyíteni kell – közös kockázat-, költség- és kárviseléssel – azért, hogy a szerződés és a bajba jutott fél (cég) megmenthető legyen. Példaként elegendő a nálunk mintegy 850 ezer devizaalapú kölcsönszerződés elnehezülésére (szinte teljes ellehetetlenülésére) utalni. A Lex Rhodia, illetve a Hardship clause nem került ugyan szóba, de az állam mint törvényhozó, a bankszektor mint a hitelezők és az adósok mint károsultak alkudoztak és próbálkoztak a kockázatok, költségek és károk

⁵ Polgári Törvénykönyv 5:26. § (3) bek.

utólagos, törvényes és igazságos elosztásával. (Alkotmánybíróként magam is részese voltam a nem túl jól sikerült kísérletnek. Az esetet megírtam az *Ember és jog* című könyvemben.)⁶ Az alapvető morális és jogi értékek, elvek további új életviszonyokra is kiterjeszthetők. Al Gore-tól, az USA volt elnökjelöltjétől olvastam (aki sajnos minimális különbséggel, bírósági döntéssel veszített az ifjabb Bushsal szemben, pedig jobban alakult volna világunk sorsa, ha nyert volna), hogy Föld nevű bolygónk is olyan, mint egy túlterhelt úrhajó, forrásai kimerülőben vannak, pusztulás fenyegeti. A 7,5 milliárd földlakó, a maga termelési, fogyasztási, szennyezési volumenével túl terhessé vált az élő természetre nézve, az emberi felelőtlenség, a hedonista életvitel elviselhetetlen a Föld számára. Milyen problémákat old meg vagy súlyosbít a globális népvándorlás? Hogyan lehetne ezen a „fenntarthatatlan” helyzeten könnyíteni? Ki döntsön, ki dönthet arról, hogy mit kell az életünkben kidobni, ki köteles a döntés végrehajtásáról gondoskodni, kik és mit kötelesek eltűnni, és végül, de nem utolsósorban kik és milyen arányokban kötelesek a költségeket és a károkat viselni? Igaza van László Ervinnek, hogy mindenki csak saját magára számíthat? Könyvének címe szerint „Meg tudod változtatni a világot”, ha önmagadat megváltoztatod? Vagy ez egy illúzió, és csak egy globális kényszerítő hatalomtól remélhető a megoldás? Ki legyen a süllyedő hajó kapitánya? Volna erre vállalkozó? Régi, kristálytisztá morális elvek, erkölcsi törvények, örökkévaló jogelvek és klauzulák – új kihívások és új kérdések, új összefüggések közegében. Segítenek az új válaszokat megtalálni, ha az ember is képes megújulni, mindezekről új módon gondolkodni. Mert egy új problémát nem lehet azzal a régi gondolkodásmóddal, értékrenddel megoldani, amely magát a problémát előidézte.

⁶ LENKOVICS Barnabás (2018): *Ember és jog*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 481–488.

9. Fagyöngy a fán

Láttam egy hatalmas nyárfát kiszáradva, hajdani lombkoronája tele volt ugyancsak kiszáradt/elszáradt fagyöngyök gömbjeivel. Egy-két fagyöngyöt – talán még tízet, húszat is – táplált volna a nyárfa, úgy hogy közben maga is életben marad, de ötvenet-százat már nem bírt el a gyökérzete, a törzse, az ágai, az éltető nedveket szállító háncretege. A rengeteg fagyöngy elszívta az életerejét és elpusztult. Viszont vele pusztultak a fagyöngyök is. Gyilkosság és öngyilkosság egyszerre? Vagy a fagyöngy túlszaporodása, inváziója és uralma a nyárfa felett az, ami a közös pusztuláshoz vezetett? Ez jutott eszembe a 2015 óta Európát elárasztó globális népvándorlás kapcsán, amelyet sokan irreguláris inváziónak minősítenek. Az nem lehet, hogy tíz- és százmilliók jöjjenek ide a „szociális biztonsághoz”, sőt az „élethez való jogukra” és a „helyváltoztatás szabadságára” hivatkozva, valójában a jólét reményében, de csak részesedni akarjanak a javakból, viszont azok megtermelésében, a hozzájárulás kötelezettségében, a társadalmi integrációban már nem kívánnak részt vállalni. Nem akarom ezt durván leegyszerűsítve parazitizmusnak nevezni, ezért finoman inkább színtiszta *fagyöngyizmusnak* nevezem. Valami hasonlóba bukott bele a mi nagy történelmi emberkísérletünk, az ún. szocializmus is. Túl sok volt a fagyöngy, és kevés az éltető nyárfa. Ezért nem lesz soha kommunizmus, legalábbis az éltető nedveket előállító és szállító nyárfaemberek szabad akaratóból nem. A jóléti állam és a szociális biztonsághoz való jog – mint sok más alapvető szabadság és emberi jog is – európai történelmi „termék”, kialakulásuk terület, kultúra- és civilizációfüggő. Európa megszenvedett értük, kiizzadta magából, mint kagyló a gyöngyöt. (Érdekes, gyöngy ez is, az is, de a fagyöngyért csak a nyárfa izzad!) Az ENSZ EJENY óta ugyan egyetemes normáknak mondjuk őket, de még nem azok. Európa – úgy is mint unió – mintát kívánt

adni a világnak, de azt nem sokan követték sem a saját államukban, sem Európába betelepelve. Az „iszlám állam kísérlete”, a vérfürdők és világörökségi értékek rombolása, a no-go zónák és a második-harmadik generációs terroristák súlyos árnyékot vetnek a jövőnkre. Több és súlyosabb tehát ez a probléma, mint az Európa javaiból való aránytalan és igazságtalan részesedés, pedig az önmagában is Európa civilizációs összeomlásához, „kiszáradásához” és pusztulásához vezethet.

10. Úrturizmus

A végtelen és üres, élettelen és értelmetlen univerzumban a mi Föld nevű élő bolygónk maga a csoda. Nemcsak gyönyörű, de emberi esze, értelme is van. Természeti szépségei és törvényei lenyűgözik az embert. Különösen csodálatra méltó az élővilág sokszínűsége és változatossága, a *biodiverzitás*. A természeti képződményeknek és az élővilág szépségeinek az ember a *csodájára jár*, közvetlenül és minél közelebből szeretné ezeket látni és megérinteni. Az idegenforgalom (utazás) és hozzá a szállodaipar, a vendéglátás a nemzetgazdaságok (összességében a világgazdaság) egyre növekvő és egyre fontosabb ágazata. Vannak országok, amelyeknek ez a fő, meghatározó jövedelmi és költségvetési bevételi forrása. Ugyanez igaz kisebb lokális egységekre, tartományokra, városokra vagy akár apró falvakra, szigetekre, tenger- és folyópartszakaszokra, hegyekre, erdőkre és tavakra. A leglátogatottabb utazási célpontokat olyan mértékben lepik el a bel- és külföldi turisták, hogy ez már veszélyeztetni magát a nagy vonzóerejű értéket. A turisták számát korlátozni, limitálni, ütemezni kell. Egy poén szerint a Mount Everest körül akkora a forgalom, hogy közlekedési lámpákat kell felszerelni. A hatalmas turistaforgalom óriási környezetterheléssel,

környezetszennyezéssel, olykor környezetpusztítással jár. Holott az internetes technológia az egyre nagyobb képátmérőjű lapos tévéken – színben, hangban és hangulatban – szobánkba hozza a világot. Olyan ez, mint közvetlenül a stadionban, a szurkolók tömegében, vagy otthon a foteleből meccset nézni. Otthon többet és jobban lehet látni, de ez nem pótolja a közvetlen élményeket, a hangulatot. Megjegyzem, a futball (sőt az egész profi sport) is iparág lett; a klubok és egyesületek részvénytársaságokká alakultak és profitot (még hozzá hatalmas profitot) termelnek. A leggazdagabb tőkés befektetők klubokat és játékosokat vásárolnak, amelyeknek *emberpiaci* ára van. Igaz, a futballista (gladiátor) rabszolgákat nagyon jól megfizetik. Az is igaz, hogy ők a játékkal sok ember életébe visznek örömet és szórakozást. Ilyen a tömegturizmus is. Vannak azonban exkluzív, méregdrága idegenforgalmi helyek és látványosságok is, amelyek csak a leggazdagabbak számára hozzáférhetők. Ilyen látványosság lett maga a Föld nevű élő bolygó is, a világúrból szemlélve. Az *úrturisták* a világ leggazdagabb emberei, ők az úrból gyönyörködhetnek Földünk lenyűgöző szépségében. Azért a *Földünk*, mert a miénk, mindannyiunké, a földlakóké. Igazából a marslakók és más idegen űrlények jöhetnének hozzánk, a Földünket megcsodálni. Idegenforgalom az univerzumban? Ki tudja, mit hoz a jövő? Már ha lesz egyáltalán jövő, és nem pusztul ki Földünkön az élet és annak pusztítója, maga az ember is. Reméljük, időben megjön az esze, ami jelen ismereteink szerint egyúttal az univerzum értelme is.

11. Planetáris kapitalizmus

Sokak szerint a kapitalizmus a nagy földrajzi felfedezésekkel és a gyarmatosításokkal kezdődött. Az Európába beáramló arany befektetésével és az ipari forradalommal folytatódott, először

még csak nemzeti keretek között, hozzájárulva a nemzetállamok létrejöttéhez és megerősödéséhez. Ezek versenyeztek egymással a nyersanyagforrások és a felvevőpiacok (a világ) felosztásáért, majd az újrafelosztásáért. Ez a verseny volt a múlt, a jelen és lesz a jövő háborúinak is a fő oka. A tőkebefektetések és a kereskedelem azonban nem tűri az országhatárokat és a nemzeti kereteket. Előbb két ország közötti vegyes vállalatok, majd sok országbeli multinacionális cégek, végül országok és nemzetállamok fölötti, területen kívüli transznacionális cégek és cégbirodalmak jöttek létre. A transznacionális monopolkapitalizmus *globális kapitalizmus*sá fejlődött. A Föld nevű bolygó egészének erőforrásaiban gondolkodik, kalkulál, ideértve az emberi erőforrást is, azokat fogyasztja túlzott mértékben; pazarló módon; kiuzsorázva és elszennyezve a természetet és az embert is. Al Gore szerint úgy viselkedik, mint őrült cowboyok egy úrhajóban. Kimerítik a Föld életet adó erőforrásait, tudva, hogy nincs utánpótlás. László Ervin szerint ennek felismeréséhez már nem globális, hanem *planetáris gondolkodásmódra* volna szükség. De ami sokkal nehezebb, *planetáris* ellenerő kellene a megállításhoz, visszafordításhoz, az élő természettel való egyensúlyba hozatalához. Ehhez az ember – de leginkább a felelős döntéshozók – természetén kellene változtatni, az ember mindhárom természetén: *testi* szükségletein, a fogyasztásán; *lelki* állapotán (nem Homo deus!); és *szellemi*, értelmi viszonyulásán (nem a társadalom mérnöke, és nem a természet Ura). Az ember az élő bolygó, az élő természet és benne az emberi élet fenntartója, gondviselője, védelmezője és őrzője kell hogy legyen, és ha most még nem az, sürgősen azzá kell válnia. Ha ehhez esendő és gyenge, Istenhez kell fordulnia.

12. Sarjerdő

A fenntartható gazdálkodásnak a legrégebb óta ismert mintaadó példája a fenntartható erdőgazdálkodás. Az erdő a *biocönózis* természeti „tankönyve”. Az erdei lombföldtől a fák csúcsáig, a mikroorganizmusoktól a gombákon át a madarakig és a nagyvadakig élőlények sokasága él együtt egyensúlyban és körforgásban. A fák lombja megköti és beépíti a szén-dioxidot, miközben az élethez nélkülözhetetlen oxigént termel. A fa megújuló természetes energiatároló, miközben szobrászok és ácsok, épület- és bútorasztalosok, hangszerkészítők és szerszámnyélfaragók alapanyaga is. Az erdőben csend- és légfürdőt vehet, relaxálhat és regenerálódhat, testben és lélekben gyógyulhat a rohanó (de leginkább céltalanul rohangáló) ember. Gyógyulhat, feltéve, hogy az erdő egészséges, azaz ha az ember az élő természet, az élet törvényeit tiszteletben tartja. A Húsvét-sziget, Kréta szigete, Libanon kiirtott cédruserdői a történelmi példái a fenntarthatatlan erdőgazdálkodásnak. És a braziliai esőerdőket még napjainkban is égetik és irtják, a rendszerváltás után a magántulajdoni alapokra visszahelyezett erdőgazdálkodásban nálunk is újra elterjedt a *tarvágás*. Márpedig a fenntartható erdőgazdálkodás két legfőbb ellensége az *erdőtűz* (különösen a szándékos *erdőégetés*) és a *tarvágás* (a „láncfűrészkes ember”). Az erdő és a természet életerejét és élni akarását bizonyítja, hogy mindkettő után – ha az ember engedi és elősegíti – az épen maradt gyökérzetből új hajtások, *sarjak* erednek, újra *fásodik*, *újraéled* az erdő. Ha az ember a sarjakat szelektálja, gyéríti, gyorsabban nő újra a *szálerdő*. Ennek időigénye fafajtánként változó, de évtizedekben mérhető. Lehet a kipusztult erdőt újratelepíteni és persze új erdőt is telepíteni csemetekertekben nevelt facsemetékkel, de lehetőleg *őshonos* fajtákkal, nem invazív, nem tájidegen fajokkal, nem nagyban kísérletezve. Most újra törvény tiltja nálunk a tarvágást, megállítva a kapzsi

rablogazdálkodást és elősegítve a fenntarthatóságot. Állami támogatást kapnak az új erdők telepítői. Már csak a munkás-kezekben, a felelős erdőgazdálkodókban van hiány. Mert nemcsak az erdőinket, de a falvakat, a vidéket is újra kellene telepíteni. A fenntartható jövőnk érdekében.

A tarvágás és az égetés nem csupán az erdőket, de a társadalmi együttélés közösségi rendezőelveit is fenyegeti. Minden új generációban születnek új *próféták*, harcias lelkű forradalmárok, akik új eszmék, új hiedelmek, új hitek és új vallások, új ideológiák nevében és képviselőiként akarják a múltat végképp eltörölni (lásd: *cancel culture*), sőt az emberi történelmet egészében, visszaható hatállyal újraírni. Mi, magyarok jól ismerjük ezt, mert megtapasztaltuk a *kommunizmus* négy évtizede alatt, és máig ható utóélete alapján. De előzőleg ízelítőt kaptunk a *fasizmus*ból is. A 20. század két legnagyobb totalitárius eszméje a „fejlett Nyugatról” terjedt Keletre, ideértve a kivitelezés módszertanát is (habár a koncentrációs táborokat állítólag Hitler tanulta Sztálintól). Ezekben a nagy eszmékben a legfőbb közös sajátosság az *ateizmus* volt. Ki akarták sajátítani az emberek hitét is, el akarták venni az egyházaktól az emberek lelke feletti hatalmat is. Saját kreált hitük dogmái felmentették őket a gondolkodás, a józan ész, az emberi normalitás és a tisztesség törvényei alól, lehetővé tették a „dogmaszegő” eretnekek újfajta máglyákon való megégetését (gázkamrákban, internáló táborokban, egzisztenciális ellehetetlenítésben), uralták a gondolatokat, a szavakat, a cselekedeteket egyaránt. Azt hittük sokan, hogy a 21. századba és a 3. évezredbe lépve ezeken túljutottunk, a tanulságokat és a következtetéseket levontuk, nehogy újra elkö vessük közelmúltunk tragikus hibáit. De tévedtünk! „Nincsenek régi viccek, csak öreg emberek vannak. Egy újszülöttnak minden vicc új!” Így szólt vicclapunk, a Ludas Matyi mottója. A *szekularizáció* ateista vallásának dogmatikus hívei, a *politikai korrektség* szorgalmazói, a *genderideológia*

terjesztői, az *LMBTQ-mozgalmárok* fondorlatos érveléssel és új, kifinomultabb módszerekkel támadnak és rombolnak minden régi értéket, eszmét és rendezőelvet, diszkreditálnak hagyományos gondolatokat és gondolkodókat, virtuális máglyákra küldve valóságos embereket. Próbálják az emberi agyakat meghekkelni, a lelkeket uralni, már óvodáskortól kezdve. Visszájára – a többség ellen – fordítják az alapvető szabadságokat (gondolat- és szólás-, gyülekezés- és egyesülés-, lelkiismeret- és vallásszabadság) és az emberi jogokat. Szobrokat döntenek és könyveket égetnek, műalkotásokat tiltanak be, a sajátjaikat kivéve. Nem csoda, ha a „fejlett Nyugat” a kifáradás, a kiegész, a teljes reményvesztettség, a depresszió és a pánikbetegség tüneteit mutatja. Mi pedig itt a keleti periférián, válaszút elé kerültünk: konok Nyugat-hívők maradunk-e, vagy elkezdünk végre hinni önmagunkban? A hitét vesztett és lelkét letagadó Európa feltámadásra vár. Ha vannak még (?) erős és élő gyökerei, akkor azokból új értékrend sarjadhat, az európai civilizáció újjáéledhet. Ilyeneknek mondják az *emberi erényeket* és az erényes embert a görög filozófiából, a *szabad polgárt*, a *bonus et diligens pater familiast* a római magánjogból, a *jó embert* a felebaráti szeretet vallásából, a kereszténységből. Ha megjön a józan esze és megszólal a lelkiismerete, Európa újratanöveszti jól bevált, letisztult, tapasztalati tudáson alapuló értékrendjét, és elkezdheti végre tudatosan és szándékoltan építeni a felebaráti szeretet és a szolidaritás civilizációját azokon a szilárd alapokon, amelyeket az ősök fáradságos munkával, vérrel és szenvedéssel, hittel és reménnyel raktak le.

13. Globális gondolat

Olvasom – és mindenkinek ajánlom – Csányi Vilmos válogatott gondolatait (elmélkedését) a világról. A könyv címe: *A globális elme*.

„Az archaikus közösség alapja a gondolatok kommunikációja volt, ez kizárólag a beszélt nyelven nyugodott, abban keletkezett és abban is végződött. [...] A modern technológia lehetővé teszi nyolcmilliárd ember közvetlen kommunikációját. [...] Ha elmének tekintjük a nyolcmilliárd, modern kommunikációval összekötött emberi agy tevékenységét, jó közelítéssel ráismerhetünk magunkra, csak éppen a méretek és a hatások mások. Milliósza tölekednek hírek, események, teendők, elméletek, elképzelések, javaslatok a világ figyelméért. Racionalitásnak kevés nyoma van. A globális elme bókászik. [...] ez az elme meglehetősen bamba, gyermek még. Nem az igazán fontos dolgokra figyel.”⁷ Csányi azonban a felszín alatt a mély rétegekre is figyel, és ott biztató jeleket is talál. Ha létezik globális elme, annak kell hogy legyenek globális gondolatai is, méghozzá racionális, lényeges gondolatai. Emlékeztet az ENSZ Emberi jogok egyetemes nyilatkozatára (1948), annak első cikkét idézve: „Minden ember szabadnak, egyenlő méltósággal és jogokkal születik. Értellemmel és lelkiismerettel bírván, testvéri szellemben kell egymás iránt viseltetnünk.” 2018-ban volt, hogy ez a deklaráció „hetven éve született, és bár lassan, de hatással van a világra ma is. Ez már globális gondolat volt”.⁸ Dicséretesek ezek a dicsérő szavak. „Világosan látni kell, hogy a globális elme sokkal lassabban működik, mint egy emberé. Iszonyú lenne, ha sokkal gyorsabb volna, mert akkor a hibás, káros, végzetes gondolatok esetleges térnyerése visszafordíthatatlan károkat okozna. A maga ütemében a nagy elme megfelelő sebességű. Jó lesz, ha még gyermeknek tekintjük, »akit« tanítani, nevelni kell. Minél több értelmes emberi gondolat jut az ismeretek rekombinációs világterébe, annál hatékonyabb lehet a világelme

⁷ CSÁNYI Vilmos (2018): *A globális elme. Elmélkedések a világról*. Budapest: Libri Kiadó, 18–19.

⁸ CSÁNYI 2018: 20.

tanítása. A globális elmét minden lehetséges módon, írással, beszéddel, a média minden eszközével győzködni kell az emberi jóról. Tanulóképes.”⁹ Én ennél pesszimistább vagyok, de én is reménykedem. Pesszimizmusomnak két oka van. Az egyik, hogy az EJENY globális gondolatai már az 1789-es francia forradalom deklarációjában megfogalmazódtak az európai felvilágosodás és polgárosodás eredményeként, de több mint két évszázad kevés volt a megtanulásukhoz. A másik, hogy az egymás iránti testvériszellemben viseltetés Jézus egyik legfontosabb tanítása: *szereisd felebarátodat, mint önmagadat!* Ha pedig minden ember Isten képére és hasonlatosságára teremtetett, akkor Isten gyermeke, tehát testvér, és egyenlő méltósága van. Reménységem oka pedig az, hogy mindezekre a globális elme is rájött, és mint globális gondolatot újrafogalmazta. Már „csak” az ezeknek megfelelő globális tettek vannak hátra, azok pedig úgyszintén változatlanok: a békeesség és az áldozatos szeretet cselekedetei, gesztusai. Egyszerű igazság ez, könnyű belátni, ha az ember és a globális elme valóban tanulóképes, ha nem butul, hanem okosodik.

14. Fenntartható jövőnk

Ahogy mindennapi életünk egyre több területén szembe-sülünk a *fenntarthatatlanság* problémájával, úgy egyre többen keresik – a tudósok kutatják – a *fenntarthatóság* feltételeit, határait, korlátait. A fenntarthatóság fogalma egyre tágul, miként a mesebeli „kisgömböc”, amerre jár, mindent (bármit) bekebelez. Ha a szinonimáját keressük, az valójában a *kiegyensúlyozottság* lehetne, a fenntarthatóság keresése, kutatása *egyensúlykeresés*, az egymással ütköző érdekek összebékítése, kiegyenlítése. Más

⁹ CSÁNYI 2018: 21.

megközelítésben ez az *igazságosság* iránymutató eszméje, a klaszikus magánjog, majd az egész jogrendszer, az államkormányzás, az uralkodás alapelve. A *iustitia regnorum fundamentum* ősi bölcsessége ma így hangzik: *a fenntarthatóság az országok talpköve*.

Az élővilág és benne az emberi élet természeti alapja *a természet rendje*. Az ember társadalmi lény, közösségi életének alapja *a társadalmi rend*. A fenntartható természeti rend és a fenntartható társadalmi rend alapja pedig egyaránt a *fenntartható gazdasági rend*. Ezt a hármat kell kiegyensúlyozni, egymással ütköző érdekeiket kiegyenlíteni, figyelemmel fontosságuk sorrendjére is. Jelenleg (valójában az ipari forradalom óta) a gazdasági érdek dominanciája érvényesül, az előző kettő – és minden más – a gazdaságnak rendelődik alá. Holott első a természeti rend, második a társadalmi rend, és csak harmadik a gazdálkodás rendje, azt kellene az előző kettőhöz igazítani.

A fenntartható gazdálkodás természetes és alapvető társadalmi alkotóeleme a mezőgazdasági forradalom óta, tehát mintegy tízezer éven át a *családi gazdaság* volt (ezt torzította a rabszolgatartó, a feudális és a kapitalista gazdaság is, de ettől most eltekintünk). A családi gazdaság lokális, természetes (a természeti rendbe, körforgásba illeszkedő), emberléptékű (egy ember, illetve a családja cselekvőségével átfogható), az emberi kreativitást elősegítő, személyiségfejlesztő és szabadsággyarapító. A családi gazdaság alapja az ember méretéhez igazodó *kismagántulajdon*, mivel az ember kicsi (még ha nagynak képzei is magát), és *a kicsi szép* (Ernst Schumacher). Az ilyen tulajdonhoz való jog mindenkinek alapvető emberi joga, még ha a gazdálkodás torzult rendje meg is fosztja tőle. Az EJENY 17. cikke szerint „[m]inden személynek, mind egyénileg, mind másokkal együttesen joga van a tulajdonhoz”, ami jelenti a kismagántulajdont, a nagy köztulajdont és a „túlméretes” társas magántulajdoni alakzatokat. Utóbbi

kettőben biztosítani kell az egyes emberek valódi tulajdonosi (*társtulajdonosi*) minőségét, ellenkező esetben azok uralják őket. A politikai demokrácia ebben az értelemben *tulajdonosi demokrácia*, a valódi demokráciához a gazdasági, tulajdoni alapokat is demokratizálni kell. Pontosabban kellett volna (az elmúlt két-három évszázadban), illetőleg kellene ma is, ha még lehetne, ha létezne még az ember (minden egyes ember) *gazdálkodó természete*, saját tulajdon és saját gazdaság utáni vágya. Ezt azonban a nagytőkés kapitalizmusnak és a vele látszólag versengő államgazdasági szocializmusnak egyesült erővel sikerült tömegesen (az emberek túlnyomó többségéből) kiirtani. Mindkettőnek ugyanis szabad munkaerőre (*human power*), tulajdon nélküli (értse gazdasági hatalom és azon keresztül politikai hatalom nélküli) bémunkás tömegre volt és van szüksége.

Bémunka-társadalomban a család csupán „fogyasztási egység”, csak közvetve hat (vissza) a termelésre. Paradox módon a termelés tudatosan gerjeszti a (nagyrészt pazarló) fogyasztást, a bőséges (pazarló) fogyasztás gerjeszti a fenntarthatatlan (folyton bővülő, növekedéskényszeres, a profitot hajszoló) termelést. Holott a fogyasztás is, a termelés is, a gazdálkodás is és a tulajdon is *funkcióhoz kötött*, társadalmi rendeltetése és természeti korlátai vannak. Alapvető funkciójuk a személyes, a családi és a társadalmi *létfenntartás*, az elemi szükségletek kielégítése. Ilyen értelemben nevezte ezeket Navratil Ákos a *gazdasági élet elemi jelenségeinek* (1905-ben). De egyiknek sem a funkciója a „korlátlan” (és fenntarthatatlan) gazdagság és gazdagodás utáni vágy kielégítése. Ahhoz az élő természet, az emberi élet természeti alapja nem elég gazdag, nincs rá *materiális* fedezete. A társadalmi gazdagságot pedig csak az *immateriális*, intellektuális, morális, esztétikai és spirituális javakban lehet „korlátlanul” bővíteni! Ezek által lehetünk *többek*, ez a *fenntarthatóság* járható útja.

15. Paradigmaváltás

Apró falvak vezetői dicsekszenek azzal, hogy megállt a népességük fogyása, több a beköltöző, mint az elköltöző/elhalálozó. Nem több gyermek születik tehát, az elöregedő népesség miatt ez nem is várható. Viszont városi fiatal (középkorú) párok költöznek falura, különösen a nagyobb városok agglomerációs övezetébe, és kezdenek gazdálkodni, kertészkedni, állatokat tartani. Esetleg kétlaki módon, a városi munkahelyet is me tartva, főleg ha „home office” révén otthon is dolgozhatnak. Ez például a Covid-járvány egy pozitív hatása. De többről is szó van ebben az esetben. Sok történész és humánetológus az egész emberiség eddigi legnagyobb paradigmaváltásának a neolitikus (mezőgazdasági) forradalmat tartja, az áttérést a vadászó-gyűjtögető életmódról a növényeket termelő és állatokat tenyésztő, termelő, gazdálkodó, letelepedett életmódra. Bár akad, aki ennek pozitív egyenlegét vitatja (Yuval Noah Harari),¹⁰ a létfenntartás biztonsága kétségtelenül növekedett, és ezzel az emberiség összlétszáma is növekedésnek indult. Ez a két tény ma is összefügg, és a növekedés sem állt meg. A természet azonban ennek a tendenciának megálljt parancsolt. A fenntartható fejlődést a jövőben (már holnap) növekedés nélkül kellene elérni. Ez viszont az összes javak teljesen új, igazságosabb és szerényebb mértékű fogyasztását követelné. A megoldás módja még nem is körvonalazódik. A mezőgazdasági forradalom másik nagy hatása volt, hogy nemcsak az ember „domesztikálta” a növényeket és az állatokat, de azok is az embert, aki termelő-gazdálkodó lénné vált. Az ember természetbe ágyazott gazdasága megszabta a napi-havi-évszakos-éves munkarendjét, az életmódját, az egész életét. Ezen változtatott az ipari

¹⁰ Yuval Noah HARARI (2020a): *Sapiens. Az emberiség rövid története*. Budapest: Animus Kiadó.

forradalom, a gyáripar, de más módon az is determinálta a bér-munkássá lett ember életét: a munkagép, a futószalag alkatrésze lett („szalagmunkás”). Más szóval „beszélő szerszám”, szívvel és lélekkel bíró, „érző munkaeszköz”, mai modern kifejezéssel „bérrabszolga”. Ez alól kellene most felszabadítani, újra paradigmát, életmódot, létezőmódot váltani. Ezt tudják és akarják a most falura, tanyára költözők? Kíváncsi vagyok nekik, hogy sikerüljön! Talán a régit és az újat ötvözve, előnyeiket egyesítve, elegyítve. Ennek a módját és a tartalmát kell most kitalálni és valóra váltani.

16. A legfőbb törvény

Olvastam és gyakran idézem Kai Michel és Carel van Schaik bestseller könyvéből,¹¹ hogy az ősközösségi társadalomban (valójában egy-egy 150-200 fős hordaközösségben) az egyik alapvető törvény, amely sok ezer éven át irányadó volt a mindennapokban, az volt, hogy *az életmet meg kell osztani*. Ez volt a közösség életben maradásának elemi feltétele, így ez lett a legfőbb törvény: az élet és az életben maradás mindent felülíró, feltétlen tiszteletének parancsa. Ma (2022. augusztus 10.) reggeli hír, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága (Strasbourgi Bíróság, EJEB) kötelezte Olaszországot arra, hogy beengedje kikötőibe az idegen felségjelű teherszállító hajókat akkor is, ha nem felelnek meg a kikötés olasz törvényi feltételeinek, de emberi életet mentettek meg a nyílt tengeren, azaz ha konkrétan zsúfolva vannak illegális afrikai migránsokkal. Nem ismerem az ítélet (és főleg az indoklás) részleteit, csak feltételezem, hogy a fő érv az életmentés lehet. Az ítéletet kommentáló szakértők rögtön kifogásolták, hogy a Sea Watch hajó

¹¹ Kai MICHEL – Carel van SCHAIK (2019): *Az ember három természete*. Budapest: Typotex Kiadó.

nem is teherszállító, hanem az NGO-knak dolgozó „hivatásos” migránsszállító. Személyzete az afrikai embercsempészekkel együttműködve előre tudja, mikor és hova kell mennie „emberi életeket menteni”. Az NGO-k Soros György multimilliárdos Nyílt Társadalom Alapítványának fizetett alkalmazottai, hivatásos emberi jogvédők és életmentők (korábban ismert kifejezéssel: permanens forradalmárok). Ez az ítélet nyilván nem foglalkozik azzal sem, hogyan inspirálja a globális népvándorlást, az irreguláris inváziót, Európa afrikai és ázsiai megszállását és elfoglalását, hogy hány újabb millió (tíz- vagy százmillió) ember kel útra Afrikából és Ázsiából Európába. És azzal sem foglalkozik, mit kezdjen Olaszország, más európai ország vagy maga az unió a migránsok áradatával, aminek gazdasági, szociális, kulturális, egészségügyi, közbiztonsági és más hatásai – integráció hiányában – beláthatatlanok. Ossa meg velük a javait? Milyen mértékben és milyen arányban? Vagy adja oda nekik mindenét, ahogy Jézus ajánlotta a gazdag ifjúnak? És végül nem említi azt sem, hogy az oksági láncolat vége – a munkaerőhiány és a népességhiány pótlása helyett – teljes népességcsere és egyúttal *vallás- és civilizációcsere* lesz, ami az emberi jogok és az emberi jogizmus végét is jelenti majd, nem csak a fehér emberi faj, a kereszténység és az Európai Unió pusztulását. Paradox, sőt abszurd helyzet, hogy ezt a pusztulást hitének fő parancsa (szeresd felebarátodat, fogadd be a menekültet) okozza egyfelől, és ateista liberális jogelvei, szabadságfelfogása másfelől. Vagyis hosszabb távon és szélesebb összefüggérendszerben az önként vállalt pusztulással – Krisztus kereszthalálának példáját követve – a migránsok életének megmentéséért emberi életeket, a saját életünket áldozzuk fel. Még az ateista és szekularizált Európa is felveszi keresztjét, és vállalja az önkéntes, önfeláldozó kereszthalált. Ez volna Európa lelke, igazi kereszténysége, ahol még – mint azt sokan vallják – az ateisták is hívő keresztények? Vagy inkább

balek és lúzer, akit az embercsempészek és az NGO-k csalárd és fondorlatos módon átvernek? Ha a meneküléshez háború kell, „kirobbantanak” egy törzsi vagy vallási háborút, az sok országban mindennapos, megszokott jelenség. Ha hajótörést kell színlelni, azt a legkönnyebb, lélekvesztő gumicsónakokat túlszűfolni tízen- és huszoneves fiatal férfiakkal. Ők az irreguláris invázió katonái. Bűnözők súlyosan és durván visszaélnék az emberi jogokkal, azok önkényes értelmezésével, és ezt az EJEB sem veszi észre? Beszűkült „csőlátása” folytán nem alkalmazza sem az ENSZ EJENY 28–30. cikkeit, sem az EJEE azonos tartalmú záró rendelkezését, amely tiltja a joggal való visszaélést, a fondorlatos csalást, a joglátszat keltését. Ideje volna sürgősen új jogi minősítést, a jog valódi védelmi funkcióját alkalmazni.

17. Életmódváltás

Aki tanyára vagy falura költözik, városlakóból „vidéki” lesz, az nem csupán lakóhelyet, települést változtat, de többnyire életmódot is. Aki „letelepül” vidékre, az hasonlatos ahhoz az ősemler elődünkhöz, aki vándorló, vadászó, gyűjtögető életmódját feladva „letelepült”, és gazdálkodni, növénytermesztésbe és állattenyésztésbe kezdett. A természet adta javak fogyasztásáról az általa termelt, a saját munkája gyümölcsének és ezáltal a saját tulajdonának is tekintett javak fogyasztására tért át: önellátó, öngondoskodó, önfenntartó lett. Ez volt az emberiség eddigi (az univerzumhoz mért) rövidke történetének legnagyobb változása, életmód- (*paradigma*-) váltása. A mezőgazdasági forradalommal, a letelepedéssel és a magántulajdon kialakulásával együtt járt a poligámia *monogámiára* váltása és a matriarchátus *patriarchátusra* váltása is. A gazdálkodás, önellátás, öngondoskodás, önfenntartás valójában a család egészére kiterjedt, de fő kötelezettje és felelőse

a férfi, a férj és apa lett, ennek ellentételezéseként több jogot is követelt magának; tulajdonosi hatalmát kiterjesztette a feleségére és a gyermekeire is (férji és atyai hatalomként). Feleségétől hűséget, gyermekeitől tiszteletet és engedelmességet követelt, és ha jó férj és jó apa volt, ezeket meg is kapta (kiérdemelte). Nem véletlen tehát, hogy a római magánjog eszményképe, idealizált emberképe a *bonus et diligens pater familias* (a jó és gondos család-apa) lett. Ezt vette át a római katolikus vallás, a nagy európai magánjogi kódexek, majd a klasszikus magyar magánjog is, a *jó gazda* fogalmában, akinek *gondossága* általános magatartási mérték lett. Ez az eszménykép addig működött, amíg a *gazdálkodó ember* létezett, és a nemzetgazdaság alapja a *családi gazdaság* volt. Az ipari forradalommal, a nagy részvénytársaságok dominanciájával a magántulajdon elkezdett „kiterjedni”, tömegesedni, társadalmasodni, amit a kommunista államosítás tetőzött be: minden magántulajdon köztulajdonba ment át. A család azonban maradt „a társadalom természetes és alapvető alkotóeleme”, a családfelelősség és a férfiuralom 10-15 ezer éves lendkereke tovább pörgött, holott már idejét múlta. A kapitalizmusban és a szocializmusban egyaránt újabb életmódváltás (paradigmaváltás) jelei mutatkoztak. A gazdálkodó ember *bérmunkás lett*, a gondoskodó férj és apa szerepét a *kétkeresős családmódel* vette át, a család a gazdaság alapegységéből mint *háztartás a fogyasztás alapegysége lett*. Az önellátás, öngondoskodás egyre nagyobb mértékben és arányban szocialista vagy szociális jogállami *paternalizmussal, állami redistribúcióval* egészül ki, váltódik fel. Az ember kiszakadt a természetből, egyre jobban eltávolodott attól, szembe is fordult annak törvényeivel. Elszakadt a saját tulajdonban végzett saját munkától, a településétől is. A társadalombiztosításnak, a nagy szolidaritási intézményrendszereknek, a szociális biztonságnak és az esélyegyenlőségi intézményeknek köszönhetően így is fogyasztási bőségben élhet, személyes felelősség és nagy kockázatok

nélkül. A tőke és a munkaerő (*human power*) szabad áramlása munkaerő-vándorláshoz (tipikusan keletről nyugatra irányuló *népességelszíváshoz*), legújabban pedig *globális népvándorláshoz vezetett*. Az ember már nem azért születik a világba, hogy „valahol otthon legyen benne”, hanem ott van otthona, ahol munkát és kicsivel több fizetést kap. A népvándorlás pedig sokak szerint „bevásárlás a globális szociális hipermarketben”: a túlnépesedett világ emberfeleslege oda áramlik, ahol a legtöbbet kapja a legkevesebért. A monogám házasság és a családalapítás, az ezekért vállalt tartós elköteleződés önfeladásnak, sőt önként vállalt rabszolgaságnak tűnik, miközben a *bérrabszolgaság, a fogyasztásfüggőség és a hozzájuk kötődő adórszolgaság* nem tűnik annak. Az individuális önzés tömeges elmagányosodással jár. Ha egy fiatal pár gyerekekkel tanyára vagy falura költözik, vissza a természetbe és az átlátható és formálható helyi kisközösségbe, az nem jár elmagányosodással. Ellenkezőleg: megerősíti a családi és a lokális kisközösséget is, és az egész társadalmat is, amelynek alapvető alkotóeleme. Ha a vidékre letelepedés tömegessé válna, az valóban egy új, az eredetihez nagyon hasonló életmódváltás (paradigmaváltás) volna. Mintha mindent előlről, az eredeti letelepedéstől kellene újrakezdeni.

18. Tékozló világ

Keresztény kultúrkörben ismert a „tékozló fiú” hazatérésének (valójában a megtérésének) krisztusi példázata. Miután felelőtlenül és bűnös módon elherdálta atyai örökségét, hazatérni kényszerült atyja házába, vállalva a rá váró büntetést, a cselédsorsot is. Ehelyett – legnagyobb meglepetésére – atyja az *apai* (és egyben *anyai*) szeretetével (a szeretet erejével), örömmel fogadta, fia megtérése alkalmából örömmünnetet szervezett. Díszruhába öltöztette fiát,

és az örömnünpre levágatta a hízott borjút. Ez az ünnep is – mint minden ünnep – önmaga fölé emelte ezt az atyát, sőt a mindig is vele élő, nála maradt fiát, a tékozló fiú bátyját, nem is beszélve magáról a meglepett tékozlóról.

De vajon honnan, mikor, milyen bűnök elkövetése és miféle disznók milyen moslékából való táplálkozása után, hova kell hazatérnie (valójában megtérnie) a *tékozló világnak*? Meddig tarthat még az ősök örökségének: hitének, lelkének, erényeinek, jó emberségének az elherdálása? Mikor következik be a bűnök elkövetésének belátása, a nagy elhatározás a visszatérésre az Atya házába? Az isteni szeretet készen áll a visszafogadásra, az örömnünpre, az önmagunk fölé emelkedésre. A többi rajtunk, tékozló fiúkon, a tékozló világon múlik. Ökológiai lábnyomunk egyre nő, már nemcsak atyai örökségünket, de gyermekeink és unokáink, a jövő generációk örökségét is elherdáljuk, pazarló módon feléljük, elfogyasztjuk. Szeméthegeket, elszennyezett levegőt és vizeket, kiégett talajt és „kiégett” utódokat hagyunk magunk után. Mindezt egyre kevesebbek egyre több profitja érdekében, a „túlfogyasztó”, fogyasztásfüggő, hedonista tömegek asszisztenciája mellett. A józan emberi ész, az összefűzött emberi agyak és gondolatok rendszere, az immár *globális elme tud-e ennek megálljt parancsolni*? A transznacionális monopolkapitalizmus, a globális pénzuralom erőivel szemben lesz-e, és ha igen, honnan lesz ehhez ereje és hatalma? A tékozló világ megtérhet-e?

19. Emberfajták keveredése

Hallom a miniszterelnökünkötől, hogy azért nem engedjük be a migránsokat, mert nem akarunk *kevert fajta nemzetté* válni. Nem válhatunk azzá, mert már régóta azok vagyunk. Történelme során (különösen a *tatárjárás* és a 150 éves *török hódoltság* után) többször

is az biztosította Magyarország megmaradását, hogy képes volt kipusztult, elhurcolt, elmenekült népességét idegen népcsoportok betelepítésével, integrációjával és asszimilációjával pótolni. A feudalizmusban egyébként is gyakori volt a szomszédos országokból származó népesség betelepítése, áttelepítése. A földesúr személyének változásával változott a földbirtokon élő népesség etnikai összetétele, vallása és kultúrája is. A katolikus egyház egyetemessége és a kereszténység értékrendjének azonossága azonban nagyban előmozdította a „jövevények” befogadását, integrációját és asszimilációját. A „patrióta nacionalizmus” átragadt a kisebbségekre, egyre inkább *elmagyarosodtak*, de a „magyar” vagy a „magyarországi” jelzővel kiegészülve megőrizhették saját kultúrájukat is, gazdagítva, színesítve a magyar kultúrát. Szülőfalumban, Rakamazon például a *svábok*, Erdélyben a *szászok* *gazdálkodási és munkakultúrájukkal, puritán életvitelükkel*, közösségi összetartásukkal sokat lendítettek a környező falvakon, a régión, az országon. Ugyanez elmondható a magyar zsidókról a kereskedelem, a pénzforgatás és befektetés, a tanulás és a tudomány művelése terén. Ahogyan a második világháborút követő „német csodában” is nagy szerepe volt a portugál, spanyol, olasz, jugoszláv, görög és török vendégmunkások millióinak. Amit mi most valójában nem akarunk, az az illegális migránsok irreguláris inváziója, a népvándorlók tömeges beözönlése a szociális ellátás és gondoskodás reményében, kötelezettségek vállalása nélkül, integráció nélkül. Különösen aggályos a *hódító iszlám* térfoglalása a „keresztes” Európában. Egy nem régi afganisztáni *tálib* közlemény szerint: tiszteletben tartják az emberi jogokat, feltéve, hogy azok nem sértik a saría törvényeit. Ez így biztosan nem fog menni: az alapvető szabadságok és az emberi jogok generációi az európai (nyugati) kereszténység civilizációs értékrendjének a csúcsai, alapvető értékei a *felebaráti szeretet és a társadalmi szolidaritás*. Ezek szintjéről visszalépni, ezeket lerontani (derogálni)

nem szabad, az civilizációs visszaesés, zuhanás volna. Vagyis a Sária törvényeit kell úgy értelmezni és alkalmazni, hogy azok ne sértsék az alapvető szabadságok és az emberi jogok törvényeit. Ez kellene, hogy legyen a *legális migránsok, bevándorlók* befogadásának, integrációjának, majd az asszimilációjának a feltétele, a betelepülni szándékozók elemi kötelessége. Európában is, Magyarországon is. Ezen az alapon a betelepülés akár genetikai frissülést, emberiminőség-javulást is hozhatna. A mezőgazdasági forradalom – tehát tízezer év – óta keresztezi, „nemesíti” az ember a különböző növény- és állatfajtákat, hogy előnyösebb „hibrid” fajtákat hozzon létre. Az emberfajták keresztezése (például vegyes házasságok útján) *embernemesítésként is felfogható*, ami eredményezhet előnyösebb tulajdonságokat. Ahogyan sokak szerint a magyar olimpiai bajnokok és Nobel-díjas tudósok száma és lakosságszámhoz viszonyított aránya is ezt bizonyítja, és amire oly büszkék vagyunk. A kultúrák is keveredhetnek, ha egymást kölcsönösen gazdagítják, nem pedig, ha a másik felszámolására, elnyomására, lejáratására, üldözésére törekednek. A keveredés azonban csak természetes és spontán folyamat lehet, nem kényszerített, felgyorsított és tömeges „emberkísérlet”. Annak óriási veszélyei vannak.

VII. Politika – demokrácia

1. A tudás hatalom!

Scientia potentia est – a mondás Sir Francis Bacon angol filozófustól (1561–1626) származik, néha még ma is használatos, többféle értelemben. Sok kortársam és sorstársam hallotta a szüleitől, amit én is: „Tanulj fiam, vagy itthon maradsz a téveszsében kapálni!” Ez nem volt vonzó perspektíva, igyekeztem hát jól és sokat tanulni. Sok mélyről jövő első generációs értelmiségi számára a tudás valóban hatalmat (esélyt, lehetőséget, képességet) jelentett a kitörésre, az emelkedésre, emberi minőségben és társadalmi státuszban egyaránt. Ma a nehéz sorsú, mélyszegénységben élő gyerekek számára sokkal kisebb arányban adatik meg ez a lehetőség, különösen, ha cigányok. De a tanulás, tudás, munka, megélhetés programjánál jobbat a mai szülők sem tudnak ajánlani, és persze a politika sem. Közgazdasági megközelítésben a tanulás befektetés az emberbe, a tudás is tőke, amely hasznot hoz, akár busásan megtérülhet a befektetés. Ha azt mondjuk, a tudástőke is termel profitot, már nem ilyen egyértelmű a kép, kérdés ugyanis, hogy kinek termeli azt a profitot: a pénztőke vagy a tudástőke tulajdonosának? Ha mindkettőnek, akkor milyen arányban? Szélesebb értelemben még mindig a tőketulajdon és a munkaerő tulajdonviszonyáról beszélünk, mint már 200-300 éve. Változás

csak annyi, hogy a munkaerő tulajdonosát már nem proletárnak, nem is bér munkásnak, hanem „*emberi erőforrásnak*” (human powernek) nevezzük. Van ilyen nevű minisztériumunk is. Persze, az elnevezés is fontos, a legegyszerűbb ipari munkás vagy a földművelő paraszt is többnek, emberi erőforrásnak érezheti magát. Hacsak nem porhintés ez az egész az igazi hatalom, a pénztőke részéről, a politikai hatalom asszisztenciája mellett. Mivelhogya az emberi erőforrás – és így az azt megtestesítő ember is – árucikk a munkaerő piacán. Ebben a megközelítésben a tudás nem az azt hordozó embert mint *jogalanyt* jelenti, hanem egy az adható-vehető termelési tényezők közül, azaz *jogtárgy*. Mint a nyersanyag, az energia, az alkatrész és a késztermék stb. Holott az emberi méltóság általánosan elfogadott lényege szerint az ember csak jogalany lehet, nem lehet jogtárgy. Milyen megalázó is volna, új rabszolgaságnak is nevezhetnénk, ha ismét jogtárgynak bizonyulna. Művelt jogász – és a még dörzsöltebb közgazdász és persze a legfifikásabb politikus – erre azt mondja, hogy nem is az ember a piaci áru, hanem csak az ő tudása, a munkaereje mint tudástőke, amit ő maga is hasznosítani, profitszerzés céljából befektetni akar. Önként, egyenjogú és mellérendelt félként, szabad emberként a szabad piacgazdaságban. Melyik nézőpont az igaz? Mindkettő? Vagy egyik sem? Keresnünk kell közösen a választ, ahogyan tegnap, úgy ma és holnap is. Hogy megőrizzük, illetve helyreállítsuk a munka és a munkásember méltóságát, egyenjogúságát és mellérendeltségét, a szabadságát. Hogy az ő tudása olyan erős hatalom legyen, amely képes ellensúlyozni, kiegyensúlyozni a tőketulajdon túlhatalmát. A gyengébb fél védelme nemcsak jogi, de egyben morális és politikai parancs is. A pénztőke globális piaci hatalmát az emberi tudás és az emberi méltóság hatalmával kell és lehet ellensúlyozni. Különben megint kitör a proletárforradalom. Vagy a rabszolgazádás. De nagyon reméljük, hogy ezeken az emberi történelem már – súlyos áldozatok árán – túljutott.

2. Építeni és rombolni

Házat építeni mindig nehezebb és körülményesebb, mint bontani vagy lerombolni. A második világháborúban szőnyegbombázással egy-két óra alatt, az atombombával egy-két perc alatt lehetett földig rombolni egész városokat, amelyek sok-sok évszázadon át épültek, szépültek. Az építészet tudomány is, művészet is, az építéskultúra része az egyetemes emberi kultúrának is, ezért párhuzamot lehet vonni az épületek és a kultúra építése és rombolása között is. Az egyetemes emberi kultúrának, benne a földrészek és azokon belül a nagy civilizációk kultúrájának, a nemzeti kultúrák sokaságának építése évezredekben mérhető. Ehhez viszonyítva kultúrák lerombolása, nagy civilizációk összeomlása évtizedek vagy akár évek alatt bekövetkezhet. A párhuzamot tovább folytatva, az építés és rombolás fogalompárt az emberre, az emberi személyiségre is rávetíthetjük. Kulturált embert („kultúrembert”), „kiművelt emberfők sokaságát”, ezekből nemzeti kultúrát („kultúrnemzetet”) teremteni hosszú, fáradságos és költséges folyamat. Mindezt alkohollal, drogokkal, más káros szenvedélyekkel, hedonizmussal, bunkósággal és a „gagyi” kultuszával nagyon rövid idő alatt nagyon hatékonyan le lehet rombolni. És ez érinti az egyes emberi sorsokat, a történelmi korszakokat, az országok sorsát is. Rombolás helyett is jó volna mindig építeni, házakat, városokat, kultúrát, nemzetet, személyiséget, emberséget, valódi és maradandó, időtálló értékeket.

3. Kortünet és kórtünet

Akármerre járok, a mobiltelefonjukat babráló embereket látok. A fiatalabbak „be vannak drótozva”, távoli szerverek üzemeltetői mint marionettfigurákat bábuként mozgatják, vezérlik őket.

Függnek a dróton, nem szabad emberek, csak annak gondolják magukat. A felgyorsult időben nem egy történelmi kor, csupán egy rövidebb technológiai korszak emberei ők. Az „e-korszak” emberei, akik sodródni a korszak divatörületének árában, és semmi esélyük arra, hogy ők „sodorják” saját életük korszakát. Az árral szemben nem lehet (pedig úgy kellene) „haladni”, az árral való sodródás viszont csak látszólagos – ráadásul gyors – haladás. A klímaváltozással együtt járó özönesők folytán a korábban szabályozott folyók gyakran kilépnek medrükből, elsodorva és rombolva mindent, ami az útjukba akad. A mederépítés, medertisztítás, a gátépítés és a gátak megerősítése folyamatosan napirenden van. Az e-korszak negatív hatásai és veszélyei is kiléptek társadalmi medrükből és elsodorják hagyományos értékeinket. Ideje ezeket megmenteni, az áradatot medrébe visszaterelni, vagy számára új medret építeni. Hogy a kortünet ne váljon körtünetté. Ez pedig erős gátrendszer nélkül nem fog sikerülni.

4. Falak és kerítések

Az ember ősidőktől fogva épít falakat (házat, várat) maga köré, kerítést a háza, kertje, telke, földje, erdeje, országa köré, hogy megvédje magát, családját, nemzetét az illetéktelenek behatolásától, a támadóktól, a tolvajoktól és rablóktól. Ma már a kínai nagy fal és a berlini fal is történelmi fogalom. Ugyanígy a Kelet-Európát a Nyugattól elválasztó vasfüggöny is, amely nem a kívülállóktól védett, hanem a bent lévők akadályozta meg abban, hogy országukat szabadon elhagyhassák, azaz szabadságukat korlátozta, mint a börtönfal vagy a börtönkerítés. A legelfajultabb változata a kerítésnek a fasiszta és a kommunista koncentrációs táborokat körülvevő szögesdrót kerítés, amelynek rettenetes hatása az emberi tudatban és lélekben ma is érezhető. Ezek a tömeges

emberirtás, a halál szimbólumai. Ilyen szimbólumokká váltak a két világháború frontvonalait övező szögesdrót kerítések is. Nem véletlenül váltanak ki emberséges ellenérzéseket a ma is létező és épülő falak és szögesdrót kerítések Izrael és Palesztina között, az USA és Mexikó között, az afrikai spanyol enklávék körül, Magyarország déli határán, a balkáni országok között, az Európai Unió külső határain. Az „irreguláris invázióknak” is nevezett nemzetközi migráció, valójában a globális népvándorlás, ha nem is teljes pusztulással, de terrorizmussal fenyegeti és nagyon nagy fokú civilizációs hanyatlással veszélyezteti a nyugati, eddig kereszténynek is nevezett világot. Ennek a végeláthatatlan rázúdulása a világunkra a hagyományos jogi, szervezési, szociális eszközökkel kezelhetetlen, és ez az, ami önvédelmi reflexeket vált ki. Márpedig az önvédelem az egyik legősibb, legerősebb, természet adta, az emberrel veleszületett és tőle el nem idegeníthető jog. Olyan, mint az élethez, a méltósághoz és a szabadsághoz való jogok. Korunk paradoxona, hogy ezek a jogok a menekülöket, a népvándorlókat is megilletik. Ők is önvédelmi helyzetre hivatkoznak, a pusztító életüket fenyegető rendkívüli körülmények (háborús, természeti vagy szociális katasztrófák) közül menekülnek, kényszerülnek eddigi lakóhelyüket elhagyni. Azzal sem lehet vádolni az egyes menekülőket, hogy önhibájukból kerültek ilyen körülmények közé, hogy maguknak okozták, viseljék a következményeit. Sőt, ők a Nyugatot, a ma is (más módokon és eszközökkel) gyarmatosító fehér embert vádolják a katasztrófális körülmények előidézésével. Ezért gondolják úgy, hogy a Nyugatnak kötelessége őket befogadni. Bár az önhiba hiánya és a Nyugat felelőssége is vitatható, az ilyen vitával azonban nem sokra megyünk. Ami viszont súlyosan kifogásolható, az a népvándorlás illegális és tömeges jellege. Népvándorlás már sokszor és sok helyen előfordult az emberiség eddigi történelmében, de akkor, amikor még kevés volt az ember, és bőségesen

voltak szabad földterületek és természeti javak. Ma a helyzet éppen fordított, túl sok az ember, és kimerülőben vannak a természeti javak. Ezért a globális népvándorlás csak törvényes keretek között, a fokozatosság és az arányosság elveit betartva kezelhető. A törvényi feltételek meghatározása során tekintettel kell lenni a célországok egyenként is eltérő befogadóképességére és -készségére, a befogadás (integráció) ütemezhetőségére, a népességmegtartás terén a kibocsátó országokat terhelő feladatokra és az egyes bevándorlókat terhelő beilleszkedési (integrációs) kötelezettségekre is. Ha a globális népvándorlást sikerülne a józan ész és az emberiség által diktált legális keretek között kezelni, akkor le lehetne bontani az útjába emelt falakat és a szögesdrót kerítéseket az ember méltóságának és szabadságának védelmében, az emberibb élet, sőt a túlélés érdekében.

5. A kommunizmus bukása

Felnőtt fejjel (40 évesen) éltem meg a kommunizmus bukását, és örültem is annak. Pedig én – és ez a korszak skizofréniája – sokat köszönhetek is neki, szegényparaszti sorból a jogászi és a tanári hivatás csúcsára juthattam. De láttam apámat és apósomat is, akik boldogok voltak attól a tudattól, hogy a kommunizmus még az ő életükben megbukott, pedig már nem is remélték. És láttam milliók örömét itt Magyarországon és a szomszédos országokban a kommunizmus bukása felett. Telve voltunk nagy reményekkel a visszanyert szabadság iránt. De azóta is eltelt már 30 év, és reményeink megcsappantak. A rablóprivatizáció ugyanúgy kifosztott minket, mint a rekviráló proletárdiktatúra, csődbe vitt a globális pénzügyi válság, fenntarthatatlanná vált a fejlődésünk, és most fenyeget a klímakatasztrófa veszélye is. Állami bérabszolgaságból transznacionális bérabszolgaságba,

cseberből vederbe kerültünk. Ettől persze még mindig örülnünk kell a kommunizmus bukásának, de a képet árnyalni kell. Mi is az, ami megbukott? A kommunizmus mint egyenlőségi eszme, vagy csupán annak a nálunk szovjet mintára kivitelezett megvalósítási módja? Egy elvont eszme jellegéből adódóan megmarad akkor is, ha valamely konkrét gyakorlata elbukik. A kapitalizmusnak is többféle konkrét gyakorlata elbukott már, de képes volt mindig új módszerekkel próbálkozni. A szocializmusnak is voltak országoként és földrészenként eltérő árnyalatai, ezek azonban lényegüket tekintve mind elbuktak. Azt azonban nem lehet tagadni, hogy a kétpólusú világrendszer idején önmagában a létükkel „fenyegették” a kapitalista világrendszert, erősen inspirálták a jövedelmek nagyobb mértékű kiegyenlítését. Ennek köszönheti létét a „szociális piacgazdaság”, a jóléti jogállam és az esélyegyenlőség eszméje, amelyek ma mint alkotmányos és emberi jogok élnek tovább. De akkor mi az, ami a brutális erőszakon túl a kommunizmus eszméjéből megbukott? Lenin jól látta előre, hogy nehéz lesz Oroszországban a kommunizmust 90%-nyi muzsikkal felépíteni. Miért? Azért, mert a muzsiknak „rabszolgalelkülete” van. A rabszolgalelkület pedig azt jelenti, hogy „minél kevesebbet dolgozni és minél többet lopni”. Ezzel állítani helyre az igazságtalan, azaz súlyosan egyenlőtlen világrendet. Mert súlyosan egyenlőtlen a tőkéből és a munkából származó jövedelem, így egyenlőtlen a más javakból való részesedés és a vagyonmegoszlás is, túl alacsony a tömegek fogyasztási szintje. De mi a helyzet a mai „fogyasztói” társadalmakban, amelyek egyúttal „bérmunka-társadalmak” is? A transznacionális bérrabszolga lelkülete a muzsikéhoz nagyon hasonló: minél kevesebbet dolgozni, de minél több járandóságot (munkabért, szociális juttatást, szolidaritási jogosultságot) kicsikarni, a javakból minél bőségesebben részesülni, minél többet fogyasztani. A tényleges teljesítménnyel (kötelezettségekkel) nem fedezett jogosultságok, járandóságok azonban igazságtalanok.

Ilyen volt a szocialista paternalizmus, az „egyenlődsdi” rendszere, a szocialista állam „túlvállalta magát”, bele is bukott. A jóléti jogállam a „szociális egyenlőségbe” nem fog belebukni? Nem, ha az igazságos. Igazságos, ha az önhibájukon kívül rászorulókat részesednek, ha a részesedők érdemesek rá, azaz erejükhez mértén kötelezettségeket is vállalnak és teljesítenek is cserébe. Ha mindenki bizonyosságát adja, hogy felelős önmagáért, a családjáért, és a társadalmi felelősség ráeső részét is vállalja. A teljes és tökéletes igazságosságot persze az egyenlőség és a relatív kiegyenlítés terén sem lehet soha elérni, mégis folyvást törekedni kell rá, ha nem akarunk – a kommunizmus túlzásaiba esve – a szociális piacgazdaság gyakorlatával is elbukni. Ez a mai politika nagy kihívása.

6. Politika és gazdaság

1985–1986-tól – érezve a vég közeledtét, az eladósodásból következő gazdasági és pénzügyi csődöt – a kommunista politikai, hatalmi elit, a reformkommunisták és technokraták egy része is elkezdte a politikai hatalmát gazdasági, pénzügyi hatalommá konvertálni. A kommunista eszme képviselői elkezdtek hirdetni a neoliberalizmus eszméit, a proletariátus élcsapatának képviselőiből burzsoák lettek, alaposan átírva a *Kommunista kiáltványt*. A társadalom meglepetése akkora volt, hogy évek teltek el, mire megpróbálták korlátok közé szorítani és kontroll alá helyezni ezt a folyamatot, amelyet *spontán privatizációnak* nevezünk. A politikai rendszerváltás kevés és gyenge volt ahhoz, hogy ezt a folyamatot megállítsa, pláne, hogy visszafordítsa. 1990 után az elvileg törvényes, az állam által vezényelt és kontrollált privatizáció során is a közvagyon nagy része belföldi és külföldi magánzsebekbe vándorolt. A „liberalizáció, dereguláció, privatizáció”

folyamata – különösen 1994 és 1998 között – tömeges méreteket öltött. Aki bírta, marta! A nagyok nagyokat kaszáltak. Akik jókor voltak jó helyen, „pozicionális tőkéjüket” gátlástalanul hasznosították. Az „elvtársi együttműködés” új értelmet nyert. 1994-től 2010-ig – az 1998–2002-es Fidesz–Kisgazda intermezzó alatt is – a restaurált politikai hatalmuk birtokában, immár „legálisan” folytatták ugyanazt a „privatizációt”. Ebben a politikai korszakban és közegben „szocializálódott” és vált politikai értelemben nagykorúvá a Fidesz. Megtanulta, hogy politikai hatalom nincs ebben az országban gazdasági, pénzügyi hatalom nélkül, hogy hogyan kell a politikai hatalmat anyagi erővel megalapozni és megtartani. Széles, mérsékelt vagyonos polgárság helyett így most egy szűk, de nagyon gazdag gazdasági, pénzügyi és politikai elit irányítja szimbiózisban az országot. Ez a spontán privatizáció és a rendszerváltás történelmi hozadéka. Ezt lehet *illiberális demokráciának* vagy „fejlesztő államnak” is nevezni, én inkább feudálliberalizmusnak látom, felvilágosult abszolutista beütésekkel. Lehet ezt is jól és tisztességesen, mértéket ismerve csinálni. De minimum úgy kell csinálni, hogy ne váljon egy machiavellista rablóbanda garázdálkodásával! Ezt csakis egy tisztességes és becsületes, nagy államférfi tudja megakadályozni. Ha még van ilyen, ha még lehet ilyen!

7. Uralkodók és eszmék

Valójában „az uralkodók és az ő eszméik” jutottak eszembe, hallván a politikai elvek és értékek közti csatákat az Európai Unió parlamentjében, az ENSZ közgyűlésén vagy akár az országos vagy helyi politika napi híradásaiban. De meg is fordíthatnánk a fogalompárt, és beszélhetnénk az eszmék uralmáról is az azokat valló egyes emberek, társadalmi rétegek, nemzetek, országok,

akár földrészek vagy globális világunk egy része felett is. Ebben az értelemben Magyarországot például a kommunista eszme és annak fogalomkészlete uralta fél évszázadon át. Ami persze realisabban hangzik megfordítva, a Szovjetunió uralta Magyarországot, így annak eszmerendszerét tették nálunk is kötelezővé. Amióta van az emberiségnek történelme, ez valószínűleg mindig így lehetett: a birodalmak, a hódítók és az uralkodók vitték magukkal és terjesztették, kötelezővé tették saját eszméiket. Az elv írásba foglalva az augsburgi békében (1555) jelent meg: *cuius regio, eius religio*. Akié az ország, annak vallását követi az ország népe. A feudalizmusban ez működött kicsiben is, a földesúr vallását követték falvai és jobbágysai. Bár erre az elvre a felvilágosodást és a szekularizációt követően nem volt szokás hivatkozni, mégis működött más eszmék és a belőlük kinőtt politikai irányzatok, és ezek uralma, azaz hatalomgyakorlása során is. Az egyes történelmi korokhoz és korszakokhoz uralkodó ideológiák és eszmei irányzatok kapcsolhatók. Az *uralkodó ideológia* valójában ma is a kizárólagosságra (egyeduralomra) törekvő *uralkodó ideológiája*, többé-kevésbé demokratikus úton legitimálva. Holott a politikának „csak” használható, hatékony és fenntartható társadalmi (gazdasági, szociális, kulturális stb.) programokról kellene szólnia. Bibó István ma is hangoztatná, hogy az emberek feletti uralmat meg kellene végre szüntetni. Mármint az egyes emberek uralmát más emberek felett, ideértve az ő eszméik uralmát is. Mert a nép – nem csak Európában – sorozatosan és súlyosan kiábrándult uralkodóiból, az uralkodók eszméiből, az uralkodó eszmékből egyaránt. A nép kiábrándultságának jele az általános *relativizmus*, a kiégés, az érdektelenség, a fatalizmus és a hedonizmus. A legjobb eszme is gyanús, ha azt erőszakkal terjesztik, akár csak pénzen vásárolt ügynökök vagy intézmények útján „erőltetik”. Ilyen ma a *politikai korrektség*, az *emberi jogizmus* szélsőséges felfogása és a *genderizmus* „érzékenyítése” is. A „végső értelmezők” kizárólagosságra törnek,

ezzel valójában mások szabadságát korlátozzák, ha volna inkvizíciós hatalmuk, és létezne még halálbüntetés is, ma is máglyák égnének az eretnekek alatt. Ezek ellen nincs nemzetközi katonai összefogás, mint a brutálisan kegyetlen Iszlám Állam ellen, pedig csak a módszereik enyhébbek és sokkal fondorlatosabbak. Az egyeduralomra törő új eszmerendszer új urai a filantrópia új ruháját hordják, amely persze nem is új. Sok nagy eszme volt már, amely emberbarátnak hirdette magát, és csak azután, hogy uralomra jutott, vált vérengző vadállattá. Ezért soha nem szabad megfeledkezni arról, hogy a gondolat, a meggyőződés és a vallás szabadsága – így, egymásra épülve, egymással összefüggésben – az ember legértékesebb szabadsága, mert a szívében és a lelkében hordozott legbensőbb szabadság, amely tőle soha el nem vehető. Törekedjünk arra, hogy manipulálható se legyen az ember minden más szabadsága, méltósága és embersége védelmében. Az uralom jelenségének, az ember más ember feletti uralmának a megszüntetése érdekében.

8. Legrosszabb – legjobb

A legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus. Ezt a mondást kommunista filozófusunknak, Lukács Györgynek, a Magyar Tanácsköztársaság népbiztosának tulajdonították, aki azonban tagadta, hogy ezt mondta volna. Ha mondott is valami hasonlót, azt nem így értette, szavait félremagyarázták. A szocializmus tovább lépett a tökéletes emberi társadalom építése felé vezető úton, tehát kezdeti hibái, sőt bűnei ellenére jobb, mint az addig elért legjobb kapitalizmus. Ez a gondolat azonban semmi esetre sem jelent felhatalmazást a legrosszabb szocializmus kivitelezésére, és nem ad felmentést sem az elkövetett bűnök alól. Roppant sajnálatos, hogy bár sokféle szocializmus volt,

demokratikus és emberarcú szocializmust nem sikerült kitalálni és megvalósítani, pedig a tömegek arra vágytak. Részben emiatt is omlott össze 1989–1990-ben – a paternalista egyenlősdi ellenére – a létező szocializmus világrendszere. Az összeomlás ténye sokakban azt a téves képzetet ébresztette, hogy a legrosszabb kapitalizmus is jobb, mint a legjobb szocializmus volt. Azóta eltelt 30 év, és mára mindenki rádöbbsent, hogy ez sem igaz. Most a neoliberalizmus hívei mentegetőznek, hogy ők nem így gondolták, szavaikat félremagyarázták. A „liberalizáció, dereguláció, privatizáció” piacgazdasági szentháromsága sem jelentett felhatalmazást a legrosszabb kapitalizmus immár globális méretű visszatérésére, és nem ad felmentést sem a globális válságokat előidéző kapitalista bűnök alól. Ezek szerint nem a legrosszabb és a legjobb között kell választanunk, elegendő volna csak azt tudni, mi nekünk a jó, és mi a rossz, és ha a jó és a rossz között tudnánk választani.

9. Tömeg és demokrácia

A tömeg és a demokrácia külön-külön is használható és értelmezhető fogalmak, egybeírva azonban új értelmet nyernek: *tömegdemokrácia*. Ez az összetett fogalom azt sugallja, hogy sokféle demokrácia volt már eddig is, sokféle demokrácia van ma is szerte a világon, ezek egyike a tömegdemokrácia. Ez a minden egyes embert megillető általános, egyenlő és titkos aktív választójogot, azaz szavazati jogot jelenti, a politikai népakarat kinyilvánítását, amely legitimálja a mindenkori, a többségi elven nyugvó kormányzati közhatalmat. Gyökere a természetjogba, az európai felvilágosodás és polgárosodás eszmeáramlatába nyúlik vissza. Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata (1789. VIII. 26.) I. cikke rögzítette, hogy „Minden ember szabadnak és jogokban

egyenlőnek születik és marad; a társadalmi különbségek csak is a közösség szempontjából való hasznosságon alapulnak.” A III. cikk ehhez kapcsolva folytatja: „Minden szuverenitás elve természeténél fogva a nemzetben lakozik; sem testület, sem egyén nem gyakorolhat hatalmat, ha (az) nem határozottan tőle ered.” Ezeket fogalmazta újra és erősítette meg az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948). Az 1. cikk kimondja: „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van.” A 21. cikk (1) szerint „Minden személynek joga van a hazája közügyeinek igazgatásában akár közvetlenül, akár szabadon választott képviselői útján való részvételhez.” A (3) bekezdés ehhez hozzáteszi: „A közhatalom tekintélyének alapja a nép akarata; ez az akarat egyenlő szavazati jog és titkos szavazás [...] alapján időszakonként tartandó tisztességes választáson kell, hogy kifejezésre jusson.” Ezen magasztos elvek és jogok, valamint az ezekből kifejlődött tömegdemokrácia az európai és az egyetemes emberi civilizáció alapvető értékei. Arról azonban nem szólnak e jogok és elvek, hogy kik, hogyan és mire használják a tömegdemokráciát, hogyan is működik az a valóságban. A 20. századi totális diktatúrák legalábbis nagy történelmi kérdőjeleket rajzoltak a tömegdemokrácia mögé. Az internet világában új kérdőjelek is rajzolódnak, az új tömeges manipulációk lehetőségének köszönhetően. Ha a manipulált népakarat nem valóságos, a választások sem tisztességesek, akkor a közhatalom is tekintélyét veszti, akkor népszuverenitásról sem beszélhetünk. Van-e akkor még értelme – az egyenlő méltóság frázisán túl – tömegdemokráciáról beszélni?

E kérdésen elmélkedve eszembe jutott Karinthy Frigyes *Barabbás* című novellája. A kereszthalált halt és feltámadt Krisztus visszamegy Pilátushoz, magával viszi az azóta Barabbás által legyilkoltak hozzátartozóit, a megkínzott és kirabolt embereket, és új szavazást kér. Mindenki megígérte neki, hogy másodszor

már „a Názáretit!” fog kiáltani, Pilátus újabb kérdésére azonban a tömeg hangja ismét Barabbást kéri szabadon engedni. „Pilátus pedig zavartan lesütötte az ő szemeit és mondá neki: Te látod...” Karinthy zsenialitását csodálva tehetjük fel a kérdést, a tömegpszichózis eme paradoxonja vajon hányszor ismétlődött már az emberiség történelme során? És még hányszor fog ismétlődni, ha a tömeget alkotó egyesek nem elég erősek és kulturáltak ahhoz, hogy a tömegpszichózisnak ellenálljanak?

A kérdésen tovább elmélkedve eszembe jutott Szászy-Schwarz Gusztáv *Parerga* című könyvének egyik gondolatforgácsa: „Köztudomású tény, hogy sokkal több buta ember van, mint okos. Ezért a tudományban nincs helye demokráciának.”¹ És a politikában? Erre a kérdésre Szászy sajnos nem tért ki, pedig ez lett volna a nehezebb kérdés. Ott persze hogy helye van a demokráciának, sőt az a fő színtere, pedig ott is felmerülnek nagy súlyú tudományos kérdések is, olykor az „élet vagy halál” kérdése is (például halálbüntetés, abortusz, eutanázia). Egyes politikai kérdéseknek pedig sokkal nagyobb súlya lehet, mint sok „bagatell” tudományos kérdésnek (belépés vagy kilépés a NATO-ba, az Európai Unióba; atomerőmű építése vagy bezárása stb.). Persze 50-50%-os véleménymegoszlás esetén sokak szerint nincs értelme a népszavazásnak, ami pedig közvetlen demokráciaként, kivételesen, erősebb a képviseleti demokráciánál. (Ilyenkor Pilátus dönt és mossa kezeit?) Ezek szerint a tömegdemokrácia előfeltétele és garanciája a „kiművelt emberfők sokasága”, a választó tömeg kulturáltsága. Nem a „tömegkultúra”, mert az a gagyi, a bővli szinonimája. Olyan, mint a tömegtermelés és a tömegfogyasztás, amelyek egymást kölcsönösen generálják, holott ma már mindkettő fenntarthatatlan. A tömegpszichózis tehetetlenségi

¹ SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv (1912): *Parerga*. Budapest: A Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata.

nyomatéka azonban mindkettőt életben tartja. Ezekhez a tömeget egy 12 éves gyermek belátási képessége alatt kell tartani, addig ugyanis tetszés szerint manipulálható. Annak ellenére, hogy a termelési-fogyasztási spirál pusztulásba viszi a világot, a tömegdemokrácia egyre több jólétet, bőséget akar, a politika (Pilátus) enged a népakaratnak, képviseli azt. Holott már előbb formálnia kellene a fenntarthatóság irányában. Minden egyest meg kellene győzni arról, hogy „meg tudod változtatni a világot” (László Ervin), ha előbb önmagadat megváltoztatod, ha klímatudatos életet élsz, ha új értékrendre térsz át, és azt a tömegdemokrácia keretében kifejezésre is juttatod. Ha nem kiáltasz újra Barabbást a Názáreti helyett.

10. Haza és haladás

Mit jelentettek ezek a szavak, fogalmak, sőt valójában alapvető vezérlő eszmék Kölcsey korában, a 19. század első felében, a reformországgyűlések időszakában? Jelentették a „polgárosodást”, a szabad emberré és szabad polgárrá válás, a szabad országgá és nemzetté válás óhaját, az ezekre való törekvést. A haza jelentette a szülőföldet, a „szent anyaföldet”, Szent István Magyarországot. Jelentette a magyar nyelvet, ami a magyar kultúra és tudomány előfeltétele, a nemzeti egység forrása. A haladás jelentette az iparosodást, a szabad vállalkozást, a szabadkereskedelmet, ezekhez utakat, hidakat, vasutat és gőzhajózást. Hitelt és ahhoz szabad tulajdoni fedezetet. Jelentett iparkodást, alkotást és gyarapodást, gyarapítást és a nemzet gazdagságát. A saját munka és a saját tulajdon szabadságát és biztonságát. Jelentette a jobbágyfelszabadítást. A Habsburg-uralom és a feudalizmus végét, társadalmi-gazdasági paradigmaváltást.

Hasonló reményeket ébresztett az 1989–1990-es politikai-gazdasági rendszerváltás is: a szovjet uralom, a proletárdiktatúra, az állami bérabszolgaság végét. Szabad emberek és szabad polgárok sokaságát, nemzeti függetlenséget. És mit hozott valójában? Transznacionális kapitalizmust, multinacionális bérabszolgaságot, devizaalapú adósrabszolgaságot, a globális gazdaságba integrálódott összeszerelő országot, a népességet elszívó kívándorlást. Polgárosodás helyett bér munka-társadalmat, jólét helyett fogyasztásfüggőséget. Idegen nyelveket és internetkultúrát, hazugságshow-kat és szappanopera-sorozatokat. Individuális önzést, hedonizmust és fenntarthatatlan fejlődést. Katastrófák és katasztrófaveszélyek nyomasztó és rémisztő terhét.

Ma és holnap mik legyenek az új jelszavaink?

11. Omnipotencia és omnikompetencia

Ferenc pápa írja az *Evangelii Gaudium* enciklikájában, hogy az újszövetségi evangéliumot (örömhírt) kell újra, nagy erővel, megújult módokon és tartalommal hirdetni, mindazzal viszont, amit az Egyház tett hozzá, csínján kell bánni. Ilyen a pápa Őszentsége *omnipotenciája és omnikompetenciája* is! Mégis – a gondolat maga bizonyítja – jó, ha van Egyház és annak van pápája, a pápának vannak enciklikái (körlevelei, tanításai). Az áldozatos szeretet embert megváltó, a rosszat, a gonoszságot, az erőszakot *lefigyvertő* erejét és örömét hirdetni kell – bárhol és bármikor, alkalmas és alkalmatlan időben, szóval és tettel, de legjobb, ha cselekedetekkel, azoknak nagyobb a bizonyító ereje. Az evangelizáció nem a papok kiváltsága – habár a hivatása! –, az minden keresztény hívő feladata nap mint nap, minden órában és percben, gondolatokkal, szavakkal, és főleg tettekkel. Amiben Ferenc követi II. János Pált,

hogy ő is egy ember, aki történetesen pápa lett, és egy pápa, aki viszont ember maradt. Emberséges ember, aki papi szolgálatot lát el, most éppen pápaként. Ezt is mint omnipotens és omnikompetens „főhatalom” mondja. Emberséges embernek lenni, ez minden emberi lény hivatása, nem csak a katolikusoké, nem csak a pápáé. Az az élőlény, aki embernek született, maradjon meg emberséges embernek, amihez nagyban hozzásegíti őt az áldozatvállaló, megváltó szeretet. Ennek az esélynek igazán lehet örülni, ezért igazán érdemes küzdeni.

Bár a „mindentudóság és a mindenhatóság” a pápák kiváltsága volt, sokan vindikálták maguknak, főleg a politikai teljhatalom gyakorlói. „A bolsevik típusú politikai pártok ideológiája és politikai gyakorlata impliciten – olykor explicit megfogalmazásában is – tartalmaz egyfajta *omnipotens és omnikompetens önképet*. [...] A többi politikai »akarat« kizárása a politikai életből, ezáltal saját adekvát mozgás- és ható területének túllépése, az egyes társadalmi alrendszerek átpolitizálása, minden társadalmi konfliktus, feladat megoldásának »felvállalása« a politikai akarat »szertelenné válását« eredményezte.”² Ezt Bihari Mihály írta *Reform és demokrácia* című, rendszerváltó nagy tanulmányában 1987-ben. A gondolat ma változatlanul aktuális. Sőt, mintha azóta bármely típusú politikai pártra igaz volna, a magyar Országgyűlésben, az Európai Parlamentben vagy az USA-ban, nem csupán a demokrata-republikánus pártharcban, de sok NGO szervezetben és polgárjoginak mondott utcai mozgalomban is. Mindig vannak, akik mindent mindenkinél jobban tudnak, és tudásukat mindenkire rá is akarják erőszakolni. A jó pápák példáját jó volna követni. Vagy a végén mégis Hegelnek lesz igaza: „A történelem arra tanít, hogy az emberiség semmit sem tanul a történelemből.” Ez az igazi

² BIHARI Mihály (1987): *Reform és demokrácia*. Budapest: Eötvös Kiadó.

katasztrófavesztély. Mert az okos ember a más kárából tanul, az ostoba a sajátjából sem. Márpedig ahogy Einstein mondta: „Csak két dolog van, ami végtelen, az univerzum és az emberi ostobaság. De az elsőben nem vagyok biztos.”

12. Dialektikus és történelmi materializmus

Az én generációmnak jó előérzete volt: úgy tanultunk tudományos szocializmust, benne dialektikus és történelmi materializmust, hogy ötösrre vizsgáljunk belőle, de utána rögtön ki is töröltük az agyunkból, ne terhelje feleslegesen. (Ma azt mondanánk, delete-eltük, felszabadítva a hardverünket.) Most mégis eszembe jutott belőle valami Yuval Noah Harari két könyvét (*Sapiens* és *Homo deus*), valamint a Kai Michel és Carel van Schaik szerzőpáros *Az ember három természete* című könyvét olvasva. A történelem folyamata spirális, ugyanaz ismétlődik – körforgásban, mint a természetben –, csak egyre „magasabb” szinten. Egy ellentét pár váltakozása, a köztük lévő örökös feszültség és harc mozgatja a világot. Ezek pedig vagy az ősi közösségi (ősközösségi: családi, nemzetségi, törzsi, nemzeti közösségi) *erkölcs*, vagy a magántulajdonosi *egyéni önzés*, az individualizmus. A pszichológiából vett elnevezéssel a *szociocentrikus* vagy az *egocentrikus énkép*, emberkép és társadalomkép. Az ősi természeti és emberi törvény (több tíz- vagy százezer éven át) az volt, hogy „az élelmet meg kell osztani”. Ezt követelte az egyesek és a közösség életben maradása. Az önző egyedet kiközösítették, ami egyenlő volt a halálos ítélettel. Az önzetlenség kölcsönösségi alapon működött. Ma te velem, én holnap veled osztom meg az élelmet. Még az is lehet, hogy ebből lett *hitünk aranyszabálya*: amit szeretnél, hogy mások veled tegyenek, azt tedd te is velük! Aki a legtöbb betétet

helyezte el a közösségi önzetlenség számláján, az volt a közösség legértékesebb tagja. Ezeket az ősi törvényeket írta át alig tízezer éve a mezőgazdasági forradalom, a letelepedés és a termelés, a magántulajdon kialakulása és megszilárdulása. Amiért én dolgoztam meg, az kizárólag az enyém, a családomon kívül nem osztom meg mással, mindenki köteles önmagáról és a családjáról gondoskodni. Mindenki annyit ér, amennyije és amiye van. A javak értékhierarchiája hierarchizálta a társadalmi közösséget is. A javak birtoklása, a dolgok feletti tulajdonosi uralom kiterjedt az alacsonyabb szintekre szorult, különösen a „nincstelen” emberekre is. (*Nincstelenek* a címe Borbély Szilárd drámai önéletrírásának [Kalligram Kiadó, 2013], amely engem mélyen érintett.)

Harc kezdődött az ősi erkölcs visszaállítása, a javak igazságos és önzetlen megosztása iránt. A legősibb törvény szélesedett ki az élelemről általában a *javak* megosztására, a materiális javak után az immateriális javakra (oktatásra, művelődésre, egészségre és szociális biztonságra), összességében a *társadalmi szolidaritásra*. Az önzetlenség vagy az önzés egyikét vagy másikat, leginkább a kettő egyensúlyát továbbfejlesztve halad(?) előre(?) a világ. Ezek rivalizálásának köszönhető a forradalmak, polgárháborúk, világháborúk, ezek köré szerveződött a kétpólusú világrendszer is. De a szocialista világrendszer bukásával a történelem nem ért véget, a globalizálódó világ sem egypólusú. Egyre tisztábban kirajzolódik ma is a két pólus (szegények és gazdagok), és nő közöttük az immár globális rivalizálás és feszültség is, ami globális robbanással fenyeget. Ez a robbanás nem feltétlenül, vagy nem csak egy háború lesz, lehet természeti és annak nyomán bekövetkező társadalmi (szociális: népesedési és kulturális) katasztrófa is. Az élet természeti (természetes) alapjainak pusztulásával az ember is elpusztul. Vagy a kapzsiság, a mohóság, az irigység, az önzés a legfőbb törvényeink, vagy az önzetlenség,

a kölcsönösség, a szolidaritás, más néven a „felebaráti szeretet”. Lehet választani még a „keresztény” – vagy mára csak „néhai keresztény” – Európában is.

13. LMBT...

Ez az egyre csak bővülő betűsor (leszbikus, meleg, biszex, transznemű, majd queer, inter, omni, pán, újabban már csak egy +, jelezve a végtelen variációt) a nemi identitás szimbóluma lett világszerte. Sokszínűségét a mozgalom szivárványszínű zászlója jelzi, de sem a betűsorban, sem a zászlón nincs helye a heteroszexuálisoknak, akik (még) jelentős (túlnyomó) többségben vannak. Ez a harcos kisebbség folyamatosan támadja, provokálja, megalázza a többséget, kollektív bűnösséggel vádolja azokat, akiknek köszönhetően létezik még a házasság és a család, és születnek még gyerekek. Kik a mozgalom hívei valójában? A szexuális forradalom folytatói akkor, amikor az már a szexuális szabadságból a szabadosság tobzódásába, szexiparba, szexrabszolgaságba, a pornográfia áradatába torzult? Az újfajta „permanens forradalom” hívei, „hivatásos *forradalmárok*”, akiktől Bibó István – nem véletlenül – féltette a demokráciát? Vagy ugyancsak hivatásos emberi jogi *mozgalmárok*, az emberi méltóság harcosai, akik – visszaélve e jogokkal – nem kevésbé veszélyesek a demokráciára? Esetleg jól fizetett *anarchisták*, azon erők szolgálatában, akiknek érdeke a zavarosban halászni? Vagy mindhárom („forradalmár-mozgalmár-anarchista”) együtt, növelve a veszélyt? Ami a követeléseik lényegét illeti, a nemi identitáshoz való jogot – a szexuális irányultsághoz való jogra is kiterjesztve – közvetlenül az emberi méltósághoz való jogból levezetve, sőt azzal teljes mértékben azonosítva védelmezik. Mivelhogy az emberi méltóság a nemzetközi emberi jogi dokumentumok és az alkotmányok

alapján is sérthetetlen. Személyes véleményem szerint azonban a nemi identitáshoz és a szexuális irányultsághoz való jog nem alapvető emberi jog, nem azonosítható a méltósággal, hanem *személyiségi alanyi jog*. Nem az alkotmányok és nem a nemzetközi emberi jogi dokumentumok a megfelelő szabályozás szintjei, hanem a Polgári Törvénykönyv. Akinek ezeket az alanyi jogait megsértik, igénye keletkezik a bírósági úton való jogvédelemre. Ennél nem többre, de nem is kevesebbre. A nemi identitás, de főleg a szexuális irányultság „felturbózása”, az emberi méltóság rangjára emelése valójában lejáratja, erodálja, inflálja az emberi méltóságot, a parádékon tanúsított magatartásokkal gyakran effektíve sérti is azt. A nem mentális és nem identitászavaros többséget – azzal, hogy kollektív bűnösséggel vádolja – nemcsak megbotránkoztatja, de meg is alázza. A megalázás pedig az emberi méltóság megsértésének tipikus esete.

Egy nagy filozófus még úgy vélte, az embert csak az alteste akadályozza meg abban, hogy magát istennek képzelje. Úgy látszik, tévedett. Ma már vannak, akiknek az alteste, a nemisége és a szexualitása lett az istene. Ennek segítségével akarják újjáteremteni az embert. Valójában nem újjá, hanem nagyon is régivé. Visszavezetné az embert az értelem és az erkölcsösség világából az ösztönlények világába. Arisztotelész szerint ez a legnagyobb veszély, amely az embert fenyegeti.

14. Jó demokrácia

A politológia tudománya már többtucatnyi demokráciát különböztet meg. Churchill gondolatát kibővítve: egyik rosszabb, mint a másik, csak jobbat (jót) még senki sem talált ki. Azaz még mindig (Platón és Arisztotelész óta) nem tudjuk, milyen a jó demokrácia, sőt, hogy van-e egyáltalán olyan. Mondhatnánk, hogy

jó demokrácia az, amelyik működik és nem manipulált. Persze nem akárhogyan működik, nem akármilyen cél vagy ideológia jegyében, nem egyesek vagy érdekcsoportok érdekében. A társadalom „természetes és alapvető alkotóeleme” a család, a család természetes alapja a férfi és nő házassága. A *társadalmi demokrácia* alapvető alkotóeleme is a házasságokon és a családokon belüli szóértés, vita és konfliktuskezelés, a megegyezéses, konszenzusos *családi demokrácia*. Eszerint a demokrácia elemi iskolája a házasság és a család. A békés együttélés, a harmonikus családi légkör csak jól működő családi demokráciákban képzelhető el. A társadalmi bizalmi háló is ott erős, ahol a házaspárok közötti és a családon belüli bizalmi kötelék erős és stabil. Párkapcsolat és család enélkül alig képzelhető el. Az ember nemcsak páros lény (emberpár, házaspár, szülőpár), hanem – minden ellenkező híresztelés ellenére – közösségi lény is, az *ősközösségi* (prehisztorikus) időktől kezdve mind a mai napig. Az evolúciós fejlődés során azok az ősemberfajok maradtak életben, amelyeknél a közösségen belüli kommunikáció és együttműködés fejlettebb volt. Mondhatjuk, hogy az ember eleve demokráciára van ítélve. Szabadsága a *közösségeiben* való szabadság, nem pedig a *közösségeitől* való szabadság. Ezért súlyos tévedés a szabadság individuális alapra helyezése, az egyéni szabadságnak a közösségi szabadság elé-fölé helyezése. Tévedett az Európai Unió Alapjogi Chartája is, amikor „Tevékenysége középpontjába az egyént állítja.” Ez vezetett az *egocentrikus* énkép és az *önző individualizmus* tömeges elterjedéséhez, a közösségekkel szembeni kötelezettségek gyengüléséhez, sőt a megtagadásához (lásd például a kötelező védőoltás megtagadása). Az elköteleződési készség hiánya vagy gyengesége sodorta válságba a házasságot és a családot, a gyermekvállalást és a családalapítást, ezzel együtt a társadalom reprodukcióját és fennmaradását is. Ez azonban csak a világ gazdag és fejlett régióira, a nyugati civilizációra igaz. A világ sokkal nagyobb részén a *szociocentrikus*

énkép és a *familizmus* értékrendje az uralkodó, ott a túlnépesedés jellemző. Ha a civilizációk harcáról beszélünk, az esélyeink nem túl jók. Ahol most még *népességpótlás* és munkaerőpótlás céljából fogadják be a „szociális menekültek” tömegeit, ott ez belátható időn belül *népességcserét* fog eredményezni. Ez pedig kihat majd az egyéni szabadságfelfogásra és az arra épülő liberális demokráciára is. Ezért nem elég nálunk közpénzből a házasságkötéseket és a gyermekvállalást támogatni, párhuzamosan a familizmus értékrendjét és a családi demokráciát is fejleszteni és erősíteni kell.

A házasfelek szabadok és egyenlők, egyenjogúak és mellérendeltek mind a házasság kötése, mind a tartalom meghatározása terén. Naponta, óráról órára, néha percről percre döntenek házasetük és családi életük lényeges és mindennapi ügyeiben. A házastársak közötti szavazati arány egyenlő, a szavazás eredménye ab ovo döntetlen, vagyis a házasság a formális demokrácia szabályai szerint működésképtelen. Mégis sok házasság jól működik, a jó demokráciának köszönhetően. A jó demokrácia nem formális, hanem tartalmi, érdemi kérdés. Ha a házaspár valódi egységet alkot, azaz egy férfi és egy nő életre szóló egységét, egymás iránti elköteleződését jelenti, és a család is egy valódi szeretetközösség, akkor közös a céljuk is, a célhoz vezető útjuk is, és a cél eléréséhez szükséges eszközökben és módszerekben is egyetértenek. Ez a jó, családi demokrácia gyakran csak akkor és azért működik, mert az egyik fél enged, és a másik álláspontját támogatja, a másik pedig hálás ezért, és legközelebb viszonzza. A kölcsönös együttműködés és egymás támogatása nagyobb közösségekben is a jó demokrácia feltétele. Ha – miként a politikai demokráciában – a „ki kit győz le” a tét, akkor a házasságnak válás, a családnak a felbomlás lesz a vége. A házastársi demokrácia alapja a szeretet (szerelem), amelynek a lényege a másikért, a kölcsönösen egymásért vállalt áldozat. Ezért nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a házasság és a család *szeretetközösség*. Ezt erősítendő mondják oly gyakran

(de nem elégszer) egymásnak a család tagjai, hogy: szeretlek. Az áldozatos szeretet elemi iskolája és magasiskolája is a házasság és a család. Ugyanez kiterjed a családi demokráciára is. Ez pedig kihat a társadalmi, politikai demokráciára. Miután a család a társadalom alapvető alkotóeleme, építőköve, a társadalom építménye csak akkor lesz szilárd, ha az építőkövei is azok, és jól illeszkednek egymáshoz. Ezt az illeszkedést hivatott előmozdítani a nagyközösségi, a társadalmi demokrácia. A nemzeti *együttműködés* egy jó gondolat, akár az új, jó demokrácia kiépítése és próbaüzeme lehetett volna. De persze nem azt jelenti, hogy a nemzet áldozatot hoz választott politikusaiért, hanem éppen fordítva! A politikus közszolga, a köz javát kell hogy szolgálja. Akár egyéni lemondás, áldozatvállalás árán is. A kisebbség pedig enged, nemcsak tiszteletben tartja a többség akaratát, de még támogatja is annak sikerre vitelét, a teljes közösség, a nemzet érdekében. Ilyen persze a valóságban nincs, de ez nem jelenti azt, hogy nem is lehet. A jó demokrácia is egy eszmény, és mint minden eszmény, arra való, hogy legyen mire törekedni.

15. Tömegpusztító fegyverek

Az ókorban és a középkorban a háborúkat még emberek vívták emberek ellen, buzogánnyal és íjjal, karddal és lándzsával, ágyúkkal és szuronyos puskákkal stb., gyalog vagy lóháton. Az újkorban az ipari forradalom a „tömegtermelést” a halálosztás, a tömegpusztítás terén is bevezette. Az első világháborúban megjelentek a géppuskák és golyószórók, repeszgránátok és repeszbombák, a mérgező harci gázok és a lángszórók, tankok és harci repülőgépek. Egy katona ezek használatával már az ellenséges katonák százait pusztíthatta el, ha nem is látta őket. A nagy háborút még a robbanóanyagok, „a tűz” háborújának nevezték.

A második világháborút a „gépek háborújának” mondják, de két legnagyobb újítása a tömegpusztítás továbbfejlesztése tere a gázkamrával és krematóriummal felszerelt koncentrációs tábor és az atombomba volt. Ezekkel már százezreket vagy akár milliókat lehet elpusztítani, katonákat és civileket válogatás nélkül. A gázkamrákra az emberiség az ENSZ létrehozásával és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának elfogadásával reagált: soha többé háborút és soha többé koncentrációs táborokat. Az „atomsorompó-” és „atomcsend-” egyezményekre azonban még másfél évtizedet várni kellett, amíg a tábornokok és a politikusok új generációja megértette, hogy az atombomba az nem bomba a szó hagyományos értelmében, hanem egy más minőségű, nukleáris tömegpusztító sugárfegyver. Ha már annyit gyártottak belőle, amennyi a teljes életet kipusztítja a Földön (azok életét is, akik bevetették, és azokét is, akik nem is álltak háborúban), akkor már nincs értelme még egy fegyvert gyártani. Fölösleges továbbfejleszteni is (interkontinentális, ürbe telepített, fűrtösejű, neutron- és hidrogénbomba stb.), a fegyverkezési kiadásokat tehát az oktatásra, az egészségügyre, a környezetvédelemre és még száz más hasznos célra kellene inkább elkölteni. E felismerések ellenére az emberiség története a 20. század második felében és a 21. század eddig eltelt éveiben is a helyi és regionális háborúk sorozatáról és borzalmairól szól (elegendő itt a hozzánk legközelebbi, európai, délszláv háborúra és az orosz–ukrán háborúra utalni). A „demokráciaexport” és az „arab tavasz” jellegű hazug fedőnevek sem fedik el a valóságot. A „nemzetközi terrorizmus” elleni harc is többet árt, mint használ (olaj a tűzre), ha a kiváltó okait nem sikerül feltárni és kezelni. Így például a túlnépesedést, a világszegénységet, a klímakatasztrófa veszélyét, a nagyrészt ezekből adódó és globális népvándorlásnak nevezett „irreguláris inváziót”. A fegyverekre és háborúkra költött pénzeknek ma is száz jobb helye volna. Csakhogy a fegyverüzlet és a háború még ma is a legnagyobb

profitok egyikét hozzák. Ezeket nevezhetjük *pénzügyi tömegpusztító fegyvereknek* is. Ilyen volt Magyarországon a 2003–2005 között kötött mintegy 850 ezer *devizaalapú kölcsönszerződés* is, ami kb. 3,5 millió ember sorsát érintette. Ilyenek az átláthatatlan brókerügyletek, az offshore birodalmak, a kriptovaluták, a globális „uzsoracivilizáció” pénzügyi uralmi eszközei. Nem kellene megvárni, amíg egy globális rabszolga felkelés vet ezeknek véget.

A 20. század a tömegpusztító *ideológiák és dogmák* évszázada is volt. Ezek előképei Európában a vallásháborúk, a hódító iszlám és a keresztes háborúk, a jakobinus diktatúra és totális (fasiszta és kommunista) diktatúrák. Ezek embermegváltó színben tüntették fel magukat, és olykor keveredtek is egymással. József Attila *fasiszta kommunizmust* vizionált, az 1989–1990-es rendszerváltás győztes ideológiáját sokan *liberálbolsevizmusként* emlegették. Most a *politikai korrektség* (pc) fanatikus hívei élesztik fel a *szent (liberális) inkvizíció* eszközeit és módszereit (eretneküldözés, virtuális máglyahalál, könyvégetés, vélemény- és karaktergyilkosság). Erre a hullámra csatlakoztak a *genderideológia* és az *LMBT(QIA)-mozgalmak*, és okozzák a *tömegek tébolyát* (Douglas Murray). A tébolyult tömeg pedig – erre bizonyíték az egész 20. század – még mindig bármilyen borzalomra képes. Mi, magyarok, akik átértük a *kommunista politikai korrektség* 40 évét, az ellen immunitást szereztünk. De még nem vagyunk beoltva a tömegpusztító ideológiák újabb és újabb *mutációi* ellen. Okunk van aggódni, kitart-e a szerzett immunitásunk, vagy lesz-e ezek ellen is „védőoltás”?

16. Integráció

A szó jelentése: befogadás, beilleszkedés, alkalmazkodás, érzékenyítés és érzékenyedés. De jelenti azt is, hogy egyesülés, elegyedés, vegyülés, egy új, egynemű, többé szét nem választható halmaz

keletkezése. Az illeszkedés pedig összehangolást, harmonizálást is jelent. Mint a zenében, a festészetben vagy a versírásban: egy oda nem illő hang, szín vagy szó képes elrontani az egész művet. Az építészetben az illeszkedés a környező stílushoz igazodást jelenti: gótikus, barokk vagy klasszicista környezetbe ne építs beton-üveg kockaházat. Védj az óváros szépségét! Az integrációnak vannak társadalmi és gazdasági, vallási és kulturális, nemzeti és nemzetközi, sőt geopolitikai vonatkozásai is. De leginkább a regionális és a lokális, városrészi vagy falusi kisközösségek azok, akiket személy szerint és közvetlenül érint az integráció, annak sikere vagy a sikertelensége, akik élvezhetik az előnyeit, vagy/és elszenvedik a hátrányait is. Az egyes jelentések között vannak nem jelentéktelen különbségek, de az közös bennük, hogy mindegyik többszereplős játék. Minimum kétszereplős: a befogadó és a befogadott; a beilleszkedő és a beillesztő; az alkalmazkodó és akikkel alkalmazkodik; az érzékenyítő és az érzékenyedő játéka az integráció. Nagy kérdés, hogy ez *nyertes-nyertes* vagy *nyertes-vesztes* játék? További kérdés, hogy *ki integrál kit*, hogy te integrálsz, vagy téged integrálnak? És az is kérdés, hogy mikor fordulnak meg a szerepek, mikor kerülnek többségbe és túlsúlyba a bevándorló befogadottak, és válnak ők a befogadóvá, beillesztővé és érzékenyítővé? Ha téged integrálnak a befogadott népvándorlók, pláne ha te integrálódsz közéjük, az nem más, mint önfeladás, behódolás, beolvadás, egy nemzet megsemmisülése, egy emberfajta kipusztulása. Mindez belátható időtávon belülre került, mivel a liberális demokrata (progresszívnek is nevezett) politikai pártok és civil (NGO) mozgalmárok – no meg az ENSZ főtitkára – szerint a globális népvándorlás „pozitív jelenség”. A következő lépcsőfok annak kimondása, hogy a népvándorlás „alapvető szabadság és emberi jog”. Ahogyan a lakóhely szabad elhagyása, úgy a lakóhely szabad megválasztása is az lenne, persze a nemzetállami szuverenitás rovására, beutazási, munkavállalási, letelepedési stb.

engedélyek nélkül. Individuális szabadság és veleszületett emberi jog – alapvető kötelezettségek és feltételek nélkül? Nyelvtudás, szakképzettség, munkavállalás, a befogadó ország alkotmányának, jogrendjének, kultúrájának megismerése, elismerése, sőt az egyetemes érvényű alapvető szabadságok és az emberi jogok ismerete, elismerése és tiszteletben tartása (betartása) nélkül? Ez így nyilvánvalóan nemzeti önsorsrontás, sőt civilizációs öngyilkosság. Amihez egyébként tilos segítséget nyújtani és amiben tilos közreműködni is. Viszont szabad megakadályozni. Kölcsönösség esetén – amit a befogadáspártiak jóhiszeműen feltételeztek – valamiféle multikulturalizmus alakulhatna ki, ami azonban eddig még nem volt, nem sikerült. Versengő kultúrák alakultak ki, amelyek elkülönültek egymástól, és harc kezdődött közöttük „ki kit győz le” alapon. Ez így egy *nyertes-vesztes játszma*, nem az egyedüli járható út, nem nyertes-nyertes játék. Itt tartunk most, eddig jutottunk. Korunk egyik legnagyobb kérdése a *merre tovább?*

17. Egy csárda, egy dudás

„Két dudás nem fér meg egy csárdában!” – tartja a népi bölcsesség, amelynek mély értelme és sokféle jelentéstartalma van. Közelmúltunkra és jelenünkre vetítve, csak a példa kedvéért: egypártrendszer vagy többpártrendszer; egy pártelnök vagy két társelnök; egy uralkodó ideológia vagy a nézetek és vélemények pluralizmusa; nemzeti kultúra vagy multikultúra; Európai Egyesült Államok vagy erős és szuverén nemzetállamok szövetsége; sokszínűség az egységben vagy egység a sokszínűségben; egypólusú, kétpólusú vagy többpólusú világrendszer? A politikai cselekvőképeség (potencia) igénye – különösen válságok, járványok, katasztrófák és krízisek idején (amelyek persze mindig vannak) – hajlik az „egy a zászló, egy a tábor, egy a vezér” elv felé. Egy volt alkotmánybíró

kollégám titokban megsúgott véleménye szerint – de Platónra és Arisztotelészre is visszautalva és a magyar történelemből Mária Terézia uralkodását példaként említve – a legjobb politikai berendezkedés eddig a *felvilágosult abszolutizmus* volt. De mi a helyzet akkor, ha az uralkodó abszolutista ugyan, viszont nem felvilágosult? Vagy ha abszolutista és felvilágosult is, de nem tisztességes és/vagy nem igazságos? Szent Ágoston szerint tisztesség nélkül az állam egy törvényesített rablóbanda, élén egy rablóvezérrel. Politikai tisztesség hiányában ez – jelzőtől, oldaltól és színezettől függetlenül – a teljes politikai elitre igaz. És szerte Európában, de az egész világon is, a választópolgárok nagy többségének a politikai elitről és az államról is ez a véleménye. Ezért fordulnak el tömegesen a politikától, válnak az emberek és polgárok *apolitikussá*. Holott a politika az emberek és polgárok jogairól, közügyeiről és mindennapi életkörülményeinek alakulásáról szól (illetve arról kellene hogy szóljon). Valamikor és valahol olvastam egy elemzést, amelyik a cári Oroszországot a Szovjetunióval, a kínai istencsászárságot a kommunista Kínával, illetőleg ezeket egymással és az USA demokrata-republikánus váltógazdálkodásban működő demokráciájával hasonlította össze. Az elemzés arra jutott, hogy ezek közös lényege a társadalom mintegy 4%-át kitevő *politikai (állami közhatalmi) elit* uralmának gyakorlása a teljes társadalom (a túlnyomó többség) és a világ (befolyásuk alá vont része) felett. A demokrácia azóta *tömegdemokrácia* lett, a választójog *általános, egyenlő és titkos*, a politikai kommunikációnak, reklámnak és marketingnek köszönhetően azonban a nagyjából 4%-os politikai elit kiváltságain és uralmán nem változtatott. Hacsak annyit nem, hogy a politikusok zöme ma már nem születési vagy veleszületett vagyoni kiváltságai alapján politizál, hanem ún. *hivatásos*, a népnyelv szerint *megélhetési* politikus, de ez nem annyira dicséret, mint inkább kritika. Különösen, ha – amint az a „Tocsik-ügy” kapcsán egy vezető politikus

szájából el is hangzott – „a tisztesség nem politikai kategória”. A megélhetési politikusról eszembe jut Háy Gyula *Isten, császár, paraszt* című drámája, amelyet a Madách Színházban láttunk, Huszti Péterrel Zsigmond német-római császár és magyar király (1386–1437-ig) szerepében. Járkált fel-alá a színpadon, lóbálva a császári koronát, majd rámutatva (nem szó szerint idézem): mit nekem a korona, a hatalom és az uralom, a pusztá egzisztenciáról, a mindennapi kenyérről van itt szó! De persze arról is – teszem hozzá –, hogy mekkora az a kenyér. „Minden szentnek maga felé hajlik a keze” – ez is egy népi bölcsesség, ráadásul a politikusok a legkevésbé szentek. Talán ha egymást jobban szemmel tartanák és kontrollálnák. Amihez persze az is kellene, hogy ha két dudás nem is, de egy hagyományos cigányzenekar (prímás, kontrás, bőgős, cimbalmos és esetleg egy klarinétos) elférjen egy csárdában.

18. Láncszakadás

Ha egyetlen szem elszakad a láncban, vagy ha csak „leesik a lánc”, nem megy a bicikli! A „hídember”, gróf Széchenyi István is majdnem halálát lelte a Dunában, amikor az épülő Lánchíd utolsó tartóelemét próbálták a helyére emelni és illeszteni, de az emelőlánc egyetlen szeme szétnyílt, a lánc elszakadt, az elemek a Dunába zuhantak. Ha a *láncszakadás* gyakori, vagy egyszerre több szem is szakad, új láncot kell venni, vagy kidobni a lánc nélkül használhatatlan biciklit. A lánchajtást motorok, autók, más gépezetek hajtására, működtetésére is használták, sőt használják ma is (például rolós garázkapuk nyitására-zárására). A láncszakadás ezeket is megbénítja.

A lánchajtásról nekem Illyés Gyula egy verssora jutott eszembe. A legsötétebb (legkegyetlenebb, legnyersebb, legostobább) kommunista diktatúra közepén, 1950-ben írt, de csak az 1956-os

forradalom és szabadságharc napjaiban nyilvánosságra hozott és népszerűvé, szimbólummá vált *Egy mondat a zsarnokságról* című vers sora így szól: „hol zsarnokság van, mindenki szem a láncban”. Sokan bírálták ezért a költőt, megsértődtek miatta, visszautasították a benne foglalt állítást. Holott csupán egy költői érzés, egy asszociáció, képzettársítás, egy szavakba foglalt gondolat, költői kép. A legjobb *hatalmi gépezet* sem működik hajtáslánc nélkül, jól kiépített és jól működő szervezetrendszer nélkül. A hatalom bizonyos mértékig szervezi és irányítja, igazgatja az állam, a társadalom, azaz az emberek mindennapi életét, hatással van a gondolataikra, a szavaikra, a cselekedeteikre, sőt a mulasztásaikra is, összesítve a szellemükre és a lelkükre is. A munkájukra, a hivatásukra, a szerelmükre, a családi életükre, a magánszférájukra is. Ezt fejezi ki az idézett verssor. És mindez hatványozottan igaz ott, ahol zsarnokság van, a zsarnokság hatalmi gépezetére. Olyan mélységig és olyan intenzíven uralja az embert, az emberek életét és az egész társadalmat, ami egy demokratikus rendszerben, demokratikus hatalmi gépezetben elképzelhetetlen. Csak az a kérdés, hogy a *láncszemek* ezt meddig tűrik, meddig bírják, mikor következik be – esetleg egyszerre, tömeges – láncszakadás. Amilyen 1956 volt Magyarországon. A megtorlást konszolidáció követte, a proletárdiktatúrát *puha diktatúrára* kellett cserélni, ami 1989-ig működtette a hatalmi gépezetet, de akkor *leesett a lánc*, az a rendszer is működésképtelenné vált. Azóta pedig már azt is tudjuk, hiába a láncajtás helyett a kardántengely, a vezérműlánc helyett a bordás ékszíj, hiába a rengeteg elektronika, lehet akár önvezető is az autó, ha kifogy az üzemanyag, a gépezet leáll. Vagy új közlekedési eszköz vagy új üzemanyag után kell nézni. Ebben az útkeresésben mindenki kivétel nélkül érintett, mert *mindenki szem a láncban*.

Ez az útkeresés rettenetesen nehéz lesz, mert a jót könnyű megszokni, a jómódban elkényelmesedni. A posztindusztriális,

infokommunikációs, jóléti, fogyasztói társadalmat és annak lelkületét kellene feladni, illetőleg jelentősen korlátozni, átalakítani. Ilyen Gyula versének egy másik sorát idézem. Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van „nemcsak a szögesdrótban, nemcsak a könyvsorokban, a szögesdrótnál jobban butító szólamokban”. Konrad Lorenz ugyanezt *a dogmák erejének* nevezte. A „tudományos szocializmus”, a moszkovita marxizmus-leninizmus dogmáinak erejét megtapasztaltuk. Az újmarxista „balliberalizmus”, az emberi jogizmus, a genderizmus, a politikai korrektség dogmáinak erejét még alig kezdtük el megtapasztalni, de előszelét, a *tömegek tébolyát* (Douglas Murray) már érzékeljük. Nem kellene ezeket is – mint a 20. század *tömegpusztító ideológiáit* – az abszolútumig elvinni, bármi áron. Jobb a butító szólamoknak idejekorán ellenállni, *hatalmi* gépezetük hajtásláncát jogos önvédelemből – mielőtt jóvátehetetlen kárt okoznának – megszakítani.

19. Gyűlölet

A 20. század története a tömegpusztító gyűlöletek története. E század történéseit, „az emberiség lelkét fellázító barbár cselekményeket” (ENSZ EJENY preambuluma), a század arculatát egyetlen nagy, negatív emberi érzelem: a *gyűlölet* motiválta és határozta meg. Ennek két változata a nemzeti szocialista *fajgyűlölet* és a kommunista *osztálygyűlölet*. Mindkettő tömegessé, hivatalossá vált, társadalmi és állami szinten *intézményesült*. A gyűlölet uralta a politikát, az államot és a törvényhozást, a jog – a fasiszta jog és a kommunista jog – törvényekbe foglalta és kíméletlenül (irgalom nélkül) végrehajtotta az ember- és tömegpusztító ideológiák parancsait. Mindezt a karlendítő, a felállva, hosszan és ütemesen tapsoló „tébolyult tömeg” támogatásával. Auschwitz és a Gulag a tomboló gyűlölet szimbólumai. Máig nem tisztázott pontosan,

honnan és miből eredt az ilyen mértékű gyűlölet, mi motiválta ekkora hatóerővel a tömegek tébolyát, mi történt a gonosznak ellenállni egyedül képes felebaráti szeretettel, a keresztény és európai civilizációval? Az biztos, hogy a vallás- és egyház-üldözés mindkét totális ideológia és totális diktatúra jellemzője volt. Isten szerepét a személyi kultuszt építő vezérek vették át, a gyűlöletalapú ideológiák új vallásként intézményesültek, papjaik a tömegeket fanatizálták. Jézus ezekre is ugyanazt mondta volna, mint az ő keresztre feszítését üdvölte követelő tömegre: „Bocsáss meg nekik, Atyám, nem tudják, mit cselekszenek!” Azóta sokan rádöbbentek, de hitükhöz csak kevesen tértek vissza. Ennek következtében új gyűlöletek új hamis prófétái újra fanatizálják a tömegeket. Douglas Murray szerint a 21. század kezdetén ismét felütötte fejét a „tömegek tébolya”. Az új gyűlöletek:

- az ateista (szekularizált) liberálisok vallás- és egyház-gyűlölete;
- a harcoss feministák férfigyűlölete;
- a feketék és más színes bőrűek fehérember-gyűlölete;
- a homoszexuálisok (és más szexuális identitásúak) heteroszexuálisok iránti gyűlölete;
- a genderhívók (nem nélküliek) gyűlölete a női-férfi nemek iránt;
- a „progresszívek” gyűlölete a „konzervatívok” iránt;
- a „cancel” és a „woke” kultúra híveinek gyűlölete a tradicionális értékek őrzői, a természetességhez és a normalitáshoz ragaszkodók iránt;
- a baloldal politikai gyűlölete a jobboldal iránt és vice versa.

A látszólag különböző, de összeadódó és egymást gerjesztő gyűlöletek tébolya valóban újból a tömegek tébolyát eredményezheti, ami együtt jár az agresszióval, az erőszakos megnyilvánulásokkal, és ha ezeket nem sikerül korlátok között, féken tartani, abból

forradalmak, polgárháborúk, sőt a kommunisták által rég óhajtott „világforradalom”, világháború bontakozhatnak ki. Isten mentsen meg minket, gyermekeinket és unokáinkat mindettől! Az emberben ugyanis nem hihetünk, vagy ha hiszünk is, az önmagában nem elegendő. Okuljunk végre a 20. század tragikus hibáiból!

20. Asszimiláció – integráció

Ha keressük ezeknek a szavaknak a jelentését az idegen szavak szótárában vagy a Wikipédiában, *egy jelentést* nem találunk, ötöthatott igen, de ha ezeket továbbgondoljuk, mindkettőnek tucatnyi jelentése van. Egyiknél sem mindegy, hogy természetes (spontán, evolúciós) fejlődésről vagy akaratlagos, erőltetett, kényszerített, felgyorsított folyamatról van-e szó. Az *asszimiláció*: beolvadás, felszívódás, elegyedés vagy beolvasztás, felszívás, elegyítés. Így is, úgy is azt jelenti, hogy egy *népceport* nem képes saját értékeinek megtartására, és a többségi (vagy: más) etnikum részévé válik, átveszi annak nyelvét, kultúráját, értékrendjét, vallását stb. Röviden: az asszimilálódó népceport megszűnik létezni. Mint Magyarországon a *jászok*, *kunok*, *besenyők*. Az *integráció* ennél kevesebb: egységesülés, illeszkedés, összehangolódás, bár itt sem mindegy a spontaneitás vagy akaratlagosság, az egységesítés, beillesztés, összehangolás. Az integrálódó népceport talál olyan közös érdekeket és értékeket, amelyek mentén megőrizheti saját identitását, azaz megmaradhat. És ugyanez vonatkozik a befogadó népceportra is, bizonyos mértékig az is integrálódik. Mint Magyarországon a magyarok és a betelepült (betelepített) *svábok*, *szászok*, *szlovákok és szerbek*, *horvátok*, *románok*, *bolgárok*, *örmények és zsidók stb.* A kezdeti sikeres integrációból hosszú (történelmi) idő alatt lehet aztán asszimiláció is. Ezt viszont az etnikai sokszínűség fenntartása érdekében lehet lassítani, sőt akár meg is lehet

fordítani. A kulturális sokszínűség ugyanis egyfajta *társadalmi tőke* (eszmei gazdagság), olyan nagy érték, mint a természetben a fajok sokszínűsége, a *biodiverzitás*. Utóbbit már védelmezik nemzetközi egyezmények, az előbbit még nem. Az *emberfaj* körében az *emberfajta*k sokszínűségének megőrzése helyett még mindig inkább az erőszakolt asszimiláció a jellemző, aminek a gyökere a faji előítélet, a rasszizmus, a fajgyűlölet, a szegregáció. Ez pedig *casus belli*, háborút kiváltó ok, mint a most folyó orosz–ukrán háborúban is. Európa a 19–20. században már súlyos árat fizetett ezért a gyűlöletért, és mintha levonta volna ennek a tanulságát, elindult a sikeres *európai integráció útján*. Előbb csak 6 ország *regionális és gazdasági* integrációjával kezdte, majd jelentősen kibővítve a kört folytatta az *unió politikai* integrációjával. De most mintha saját sikerétől megrészegeedett volna, az *akaratlagos, erőltetett, kényszerített* integráció tévútjára lépett. Az *őshonos kisebbségek* jogairól, Európa kulturális sokszínűségéről hallani (tárgyalni) sem akar, inkább *homogén*, az általuk *elképzelt európaiságba beolvasztott* népeséget, egy eleve bukásra ítélt „birodalmat” építene. Ez legfeljebb az uniós bürokrácia *egzisztenciális és hatalmi érdeke*, de nem az európai népek és nem a kulturális sokszínűség érdeke. Ahogyan nem sikerült Csehszlovákiában integrálni a cseheket és a szlovákokat, Jugoszláviában a délszláv népeket, a Szovjetunióban az ázsiai népeket, ugyanúgy nem fog sikerülni az európai népek kényszerintegrációja sem. Európa életereje és jövője a kulturális sokszínűségben és az erős nemzetállamok spontán (természetes) integrációjában van. Az USA mint *olvasztótégely* példája az EU számára nem másolható. Ott az eltérő nemzetiségű, kultúrájú és vallású népek integrációját mint közös *értékminimum*, az Alkotmány biztosította. Ennek kemény magja a *protestáns etika és a puritanizmus* volt, Kopátsy Sándor szerint ez tette naggyá Amerikát. Az afroamerikaiak és a latinók többsége számára ez ismeretlen, meghaladott, bűnös, fehér emberi trükk, amit a történelmi múlttal

együtt „véggépp el kell törölni”. Az USA most kezd különböző nemzeti és más értékrendi identitásokra szétesni, felbomlani. Ezt a folyamatot csak elemi erővel lehet megfékezni és visszafordítani. Az USA most áll a 20. századi európai választás előtt: *fasiszta vagy kommunista* totális diktatúra csináljon-e rendet? Vagy a harmadik útra, a felebaráti *szeretet* és a társadalmi *szolidaritás* civilizációs útjára tér át, ami a szekularizált és deszakralizált Európában sem működik még konszenzusos alapon, új társadalmi szerződésként. A „konzervatív” (a kommunista diktatúrában: klerikális, reakciós) nézetek és értékrend elleni ádáz küzdelem nem kis részben éppen az USA európai befolyásának, az újmarxista „progresz-szív” erők, civil mozgalmak hatásának, intézményesített globális rendszerének köszönhető. Pedig nincs más járható út sem Európa, sem az USA, sem az ún. keresztény Nyugat számára. Ahogyan Robert Schuman mondta: a demokrácia vagy keresztény lesz, vagy nem lesz. Tegyük még hozzá: a 21. század vagy a szeretet évszázada lesz, vagy nem lesz. Ehhez paradigmaváltás, új emberre válás, újjászületés szükséges. Az esély és a lehetőség mindenki számára egyenlően adott.

21. Az eszmék igazsága

Az eszmék, amelyek iránt az ember (az örök Ádám) újra és újra lelkesedni képes, az absztrakció olyan magas fokán fogalmazódnak meg, hogy sem *igaz*, sem *hamis* voltukat bizonyítani nem lehet. Ha egy eszme a valósághoz közelítve és konkretizálva *rendszerre* terebélyesedik, a rendszer egyes elemei esetleg már igazolhatók vagy cáfolhatók. Ha tovább konkretizálódik, és társadalmi-politikai cselekvési programmá válik, annak egyes pontjai már tényekkel alátámaszthatók, vagy éppen megfordítva, tényekkel megcáfolhatók. Ezért nem az eszméket kell egymással

versenyeztetni, ütköztetni, hanem az azokból származó tényleges *választási programpontokat*. Ezek alkotják a politikai demokrácia tartalmát. Az eszmék vitája, harca valójában *hitvita*, amely könnyen elfajul, és *vallásháború* lesz belőle, emberáldozatokkal. Különösen veszélyes a saját dogmaiba merevedett eszme, mert kizárja a vitát, a kételyt, felment a gondolkodás alól, eretneknek nyilvánítja az elleneszmékben hívőket, sőt az „elhajlókat” is, akiket börtönbe, koncentrációs táborba lehet zárni és máglyán el lehet égetni. A 20. században voltak ilyen *tömegpusztító eszmék* Európában és Kínában, van még belőle Észak-Koreában, és most, a 21. században ilyen eszmék terjednek az USA-ban, a szabadság és a demokrácia mintaországában. A *neomarxista egyenlőségeszmék* célpontja a *fehér ember*, a *fehér felsőbbrendűség*, még absztraktabban a *fehérség*, akit/amit el kell törölni a föld színéről, nemcsak a jelenből és a jövőből, de még a múltból, a történelemből is. Douglas Murray ezt a jelenséget előbb a *tömegek tébolyának vélte*, de legújabb könyvében már úgy látja, hogy ez egy *háború a Nyugat ellen*. Ez legalább olyan veszélyes, mint az esetleg világháborúvá, sőt atomháborúvá eszkalálódó orosz–ukrán háború, amely az erőforrások kimerülésével egyszer biztosan véget fog érni. A globális rabszolgalázadás *eszmei* fegyverkészlete és tartalékai azonban kimeríthetetlenek. Ha a *kritika fegyvereit* ezen a fronton is a *fegyverek kritikája váltja fel*, az atomháborúval felérő apokalipszis vár a világra. Megmondta Marx, ha egy eszme behatol a tömegek tudatába, az maga is tömegpusztító fegyverré válik. Ellenszere csak egy másik, hatékonyabb és valódi tömegpusztító fegyver lehet. Nincs más eszközünk, mint hinni és remélni, hogy a józan ész és a normalitás megelőzi és elhárítja a katasztrófát.

VIII. Istenkereső – pokoljáró

1. Szeretet

Boldog embernek érzem magam, és ennek az is része, hogy sok felemelő pillanata volt az életemnek. Ilyen volt például, amikor ott állhattam Ó-Korinthosz romjainál (az ELTE Radnóti Gimnázium tanári karából szervezett turistacsoport tagjaként), és hallgathattam Széplaki Gyuri barátom (ő is a felesége révén „fogadott radnótis”) felolvasásában, sőt inkább átélt előadásában Pál apostol Korinthusbeliekhez írt első leveléből „a szeretet himnuszát”. Beleborzongott nem csupán a testünk, de a tudatunk, a szívünk és a lelkünk is. Átéreztük, mit is jelent az, amikor Jézus Krisztus apostola, a keresztény hit terjesztője által maga az Isten üzen az embernek, szól az emberekhez: „Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen énbenem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy pengő cimbalom. És ha jövődőt tudok is mondani, és minden titkot és minden tudományt ismerek is; és ha egész hitem van is, úgyannyira, hogy hegyeket mozdíthatok ki helyökről, szeretet pedig nincsen énbenem, semmi vagyok. És ha vagyonomat mind feléitem is, és ha testemet tűzre adom is, szeretet pedig nincsen énbenem, semmi hasznom abból. A szeretet hosszútűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, nem fuvalkodik fel. Nem cselekszik éktelenül, nem keresi a maga

hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a gonoszt. Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal. Mindent elfedez, mindent hiszen, mindent remél, mindent eltűr. A szeretet soha el nem fogy: de legyenek bár jövődőmondások, eltöröltetnek; vagy akár nyelvek, megszűnnek; vagy akár ismeret, eltöröltetik. [...] Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.”¹ Napjainkban, az egyre hitetlenebb és egyre reményvesztettebb Európában a legsúlyosabb kérdés: megmarad e három? Talán, ha a harmadikat, a legnagyobbat, a szeretetet sikerül megőrizni. Szeretni és szeretve lenni: az élet legnagyobb ajándéka. Azért, mert Isten ajándéka. Jézus önfeláldozó szeretete ennek a legnagyobb, ezért is a legnehezebben követhető példája. De nem lehetetlen követni. Nem kell hozzá mindenkinek szentnek lenni, nem lehet mindenki „Teréz anya”. Lehet kicsiben, aprónak tűnő gesztusokkal, szűk, családi, baráti, munkatársi körben is gyakorolni. Sok kicsi sokra megy, az egész életünket áthathatja. Türelemmel, irigység és harag nélkül, más hasznára lenni, szeretettel a mi kis világunkat megváltani: ebben kell hinni és ebben kell reménykedni. Nem véletlen, hogy hitünk lényege szerint Isten úgy szerette a világot, benne az embert, hogy egyszülött Fiát áldozta fel érte. Ekkora áldozatot tőlünk nem követel, kevesebbet is elfogad, az is Neki tetsző életre vall. Az ember nem tudja megváltani a világot, de ezt már Krisztus úgyis megtette. Nekünk elegendő, ha elfogadjuk ezt a megváltó szeretetet, ha hisszük és reméljük ennek erejét. És persze a saját életünkben törekszünk folyvást gyakorolni is. Haladni előre a szeretet útján, hogy életünk zárándoklatának végén az Isten szent hegyére felérjünk, és ott hálát adhassunk azért a szeretetért, amit hitünkéből merítettünk, és amit szeretteinknek továbbadni képesek voltunk, amit viszonzásul tőlük visszakaptunk. Ez a mi hitünk

¹ 1Kor 13,1–8; 13.

lényege, a kereszténység, az európai civilizáció alapja. Hitünk a szeretet előfeltétele, a szeretet a hitünk garanciája.

A szeretet más hitek, más világvallások kemény magja is. Ebből következik, hogy a szeretet lehet az egyetemes emberi civilizáció közös nevezője, az emberiség egészének összebékítője, az ember és a természet megbékéltetője is. Nem a világgazdaság, nem a „világgazdagság”, nem a világpiac, nem a világkereskedelem, nem a globális tőke szabad áramlása, nem a munkaerő globális népvándorlása, nem a világkormányzással való próbálkozás, nem az univerzális világalkotmány! Ha lesz is ilyen, elegendő volna abba egyetlen emberi magatartásszabályt, egyetlen társadalmi (globális) normát beleírni: a szeretet himnuszát! Azért, hogy legyen közös hitünk és közös reményünk. Akkor talán megmenekülhetünk a pokol tüzétől. Ha nem, akkor marad ami eddig is volt, a kicsinyes (hétköznapi, emberi) békétlenség, veszekedés, marakodás, irigység, harag, versengés, agresszió, harc, háború és pusztulás. Ha a fegyverek szeretetét nem váltja fel a „szeretet fegyvere”, akkor marad a háború, a járhatatlan út. Amivel szemben a szeretet útja a járható, a biztos út.

2. Homousion – homoiusion

Az első hittétel szerint Jézus: Isten, az Atyával egylényegű. A második szerint: Jézus nem Isten, de hasonlatos hozzá. A magyar kultúrában ez a fogalompár – Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámájának bizánci színéből ismerve – a hitviták és a vallásháborúk szimbóluma. Valójában sokkal több annál, hiszen átvitt értelemben ilyen hitviták és vallásháborúk, a szó szoros értelmében öldöklő és véres küzdelmek gyakran filozófiák, ideológiák, hiedelmek, eszmények, alapvető erkölcsi elvek és értékek, tudományos nézetek, sőt politikai programok és elvek mentén is dúltak

és dúlnak mind a mai napig. Ezek a harcok megszámlálhatatlan emberi életet követeltek ahelyett, hogy azt óvták és védelmezték volna. Az emberségesebb ember helyett – amire célként mind hivatkoztak – a ragadozó vadállatot hívták elő az emberből. Nem meggyőzni, hanem legyőzni akarták egymást, legyőzés alatt a teljes megsemmisítést értve. A szélsőséges, intoleráns gondolkodás mélyen beleivódott az európai kultúrába, az egyházszakadás és az eretnekek üldözése ugyancsak széles értelemben ismert jelenségek. Ez alól az önmagát legtoleránsabbnak hirdető liberalizmus sem kivétel.

Mindez arról jutott eszembe, amit Fidelis Ruppert *Időskor és növekedés* című könyvében olvastam: „Minél idősebb leszek, annál kevésbé hiszek, ám annál szilárdabban.”² A talányos bölcsesség lényegében arra utal, hogy amíg a kor előrehaladtával a teológia tudományos tételeinek, az egyházi tanításoknak és a rituáléknak a jelentősége elhalványul, addig a hit lényege megerősödik, sőt felerősödik. Persze csak akkor, ha az ember hívó marad. Mivel maguk a *keresztény-kereszttyén* egyházak is öregszenek, jó volna, ha eljutnának a bölcsességnek erre a fokára, és nemcsak imádkoznának, de többet is tennének a „teljes egység” helyreállítása érdekében, nem a rituálé és a külsőségek, hanem a hit lényege tekintetében.

Ugyanez elmondható a közvetett (képviseleti) demokrácia főszereplői, a politikai pártok és irányzatok vonatkozásában is. Na és persze a jogtudományra, a jogalkotásra és a jogalkalmazásra is. Az egyes jogi fogalmak és azok értelmezése körül folyó ádáz vitákat pejoratív értelemben „jogászkodásnak” is nevezzük, ami mögött gyakran elsikkad a lényeg, sőt a látszatviták gyakran éppen a lényeg leplezését szolgálják. Mert mi is a jog lényege?

² Fidelis RUPPERT (2019): *Időskor és növekedés*. [Pannonhalma] Pannonhalmi Főapátság: Bencés Kiadó, 124.

Tisztességre nevelni, emberségesebb emberré tenni az embert, élhetőbbé formálni az emberi társadalmat. Nem jogi fogalmakba szorítani, hanem jobbra tenni az embert.

3. Örök élet

A fenntarthatatlan fejlődés következtében az „örök” élet új összefüggésrendszerben, új értelmet nyert: a hosszú távú előre tekintésben is fenntartható, élhető, „emberi” életet jelenti. Ehhez eddig soha nem látott mértékben volna szükség az okosság, az igazságosság, a belátás és az erősség, valamint a mértékletesség erényeire (*prudencia, iustitia, fortitudo, temperantia*). Az Arisztotelész által oly szépen leírt emberi erények örök értékek, az Európai Uniónak is sokat hangoztatott tartópillérei. Kár, hogy nem tanították nekünk a gimnáziumban és az egyetemen sem, nem úgy, mint Marx, Engels és Lenin tanait.

Az okosság az értelmes cselekvés, a meggondoltság parancsa. Ha már és még eszes lény az ember, és ésszel is él. Mielőtt cselekednél, gondold végig alaposan, valóban meg kell tenned, amit tenni akarsz, több a haszna, mint a kára? Légy körültekintő, végy számításba minden előre látható körülményt, kalkulálj előre nem látható, de valószínűsíthető változásokkal is. Ha mindezt előre tekintésben elmulasztottad, bármikor megteheted cselekvés közben is, változtathatsz és abba is hagyhatod, amit csinálsz. Természetes, hogy gondolkodásodat a személyes érdekeid motiválják, de van családod és nemzeded is, sőt, a természeti és környezeti kihívások ma már globális, planetáris összefüggések figyelembevételét is megkövetelik. Sok mindent újra kell gondolni, másként kell gondolni, mint eddig tettük. A felgyorsult idő ráadásul egyre jobban sürget is, nem mondhatjuk Pató Pállal: „Ej, ráérünk arra még!”

Az igazságosság morális parancsa szerint mindenkinek meg kell adni a magáét, azt, ami jár neki, de nem többet és nem is kevesebbet. Tudjuk jól, hogy ami jár, azt nem lehet patikamérlegben kimérni, matematikailag pontosan számszerűsíteni, de mint minden eszményire, törekedni erre is lehet. Ha az általános igazság konkrét esetenként mégis igazságtalannak tűnne, azt az eset összes körülményeit gondosan mérlegelve, méltányosan korrigálhatjuk. Az igazságosság követelménye különösen a javak társadalmi elosztása, megoszlása terén erőteljes. Elsősorban a létfenntartáshoz nélkülözhetetlen materiális javakra vonatkoztatjuk, de ma már az eszmei javakra (kultúra, művelődés, egészség stb.) is kiterjed. Az individualizmus (egoizmus) talaján mindenkinek csak annyi jár, amiért megküzdött, megdolgozott, erőfeszítéseket tett. A kollektívizmus (kommunizmus) talaján a javakból mindenkinek egyenlő mértékben jár. Az első az önhibájukon kívül alulteljesítőkkel szemben, az utóbbi az önhibájukból, nekik felróható módon alulteljesítők irányában igazságtalan. A szociális, vagy semlegesebb jelzővel a redistributív jogállamok e kettő között keresik az igazságos egyensúlyt, azaz az igazságosságot. Ez ma és holnap még sokkal nehezebb, mint tegnap volt, mert a társadalmi igazságosság mellé felzárkózott a „természeti igazságosság” követelménye is. Az élő természetnek, az emberi élet természeti alapjainak is meg kell adni, meg kell hagyni, ami jár neki. Az embernek, ami az emberé, a természetnek, ami a természeté.

Az erősség erénye talán a legnehezebben teljesíthető, lévén az ember gyenge és esendő. Erősség kell a kitartáshoz is, végigcsinálni, befejezni valamit, amit okosan és igazságosan elkezdünk. De még nagyobb erő kell a belátáshoz, belátni, ha tévedtünk vagy hibáztunk, ha bocsánatot kell kérni valakitől valamiért, ha változtatni kell valamin, vagy be kell fejezni valamit, ha jóvá kell tenni a kárt vagy hátrányt, amit okoztunk. A belátás és erősség követelménye elsősorban az egyén életében merül

fel, de összegződik társadalmi szinten, sőt legújabban globális szinten is. Most a világnak kellene belátnia, hogy tévedett, hogy az irigység, a kapzsiság, a gátlástalan önzés nem lehetnek az istenei, hogy a globális természeti és társadalmi igazságtalanság nem növelhető tovább, hogy az eddig GDP-ben mért fejlődés pusztulásba visz. A zsákutcában meg kell állni, hátramenetbe kell kapcsolni, és új, járható utat kell keresni az ember boldogulásához és boldogságához.

A mértékletesség erénye, az arany középút megtalálása most is a megoldás kulcsa. A Föld elég gazdag ahhoz, hogy minden ember elemi létfenntartási szükségleteit kielégítse, de nem elég gazdag ahhoz, hogy minden ember mohóságát kielégítse (Mahatma Gandhi). Kevés ember egyre növekvő gazdagsága, a globális tőke extraprofitja érdekében a gerjesztett termelés és a marketinggel, reklámmal és hitellel gerjesztett fogyasztás *circulus vitiosus*a nem folytatható. A birtoklás uralma a létezés felett nem folytatható. A materiális javak uralma az immateriális és spirituális javak felett nem folytatható. Mindezek közvetítésével az egyesek uralma az emberek sokasága felett nem folytatható. Az ember, az emberi társadalmak uralma a természet felett nem folytatható. A rablógazdálkodás, a kizsákmányolás, a kiuzsorázás se társadalmi, se természeti vonatkozásban nem folytatható. A fenntarthatóság követelménye minden téren nagy fokú mértékletességet, önmérsékletet, önuralmat feltételez.

Az embert nehéz lesz a sarkalatos erényekre megtanítani. Azt az embert, aki a tízparancsolatból hármát (ne ölj, ne lopj, ne hazudj) is képtelen betartani. Azért képtelen, mert az első kettőt sem tartja be, nem tisztel se Istent, se embert. Azért nem tiszteli, mert a szekularizáció jegyében az iskolai osztálytermek faláról a tízparancsolatot annak szimbólumát, a keresztet is leszedeti. Mindezt a jogra, sőt az emberi jogokra hivatkozva. Legalább az „emberi” jelzőt hagyná el előle. Mert amit csinál,

az így embertelen. Ne csodálkozzon hát, ha már itt a földön, még életében pokolra jut, pokollá teszi a saját, még inkább a mások életét. Ahelyett, hogy az örök életre törekedne, akár vallási, akár fenntarthatósági alapon, akár mindkettő alapján, az emberi erények segítségével.

4. Istenkereső – pokoljáró

A világirodalomban ezt a jelzőpárost Dosztojevszkij hőseire – Raszkolnyikovra, Miskin hercegre, a Karamazov testvérekre – szokás alkalmazni. De annak a kötetnek, amelyben kortársak beszélnek Dosztojevszkijről,³ ugyanez a címe, magára az íróra vonatkoztatva. Az író világirodalmi nagyságát, műveinek maradandó értékét éppen az adja, hogy mi mindannyian, minden ember, minden korban, istenkereső pokoljárók vagyunk. Két lábbal a földön járunk, folyton pokollá téve világunkat, életünket és mások életét, de két szemünkkel az égre tekintünk Istent keresve, hogy bűnbocsánatot nyerjünk. A két ellentmondó jelző között hol ide, hol oda billen életünk mérlege. Az ide-oda billegő embereket alapvetően két csoportba lehet sorolni. Vannak hívők és vannak hitetlenek. Ugyanez másként: vannak lelkes és lelketlen emberek. Az ember nemcsak egy élőlény, nem csupán test, de lélek is. A lélek az, ami Isten felé fordítja az embert, hogy az Ő törvényei szerint, a Hozzá vezető úton járjon. A lelketlen ember a biológia törvényei szerint a maga útját járja, a helyes utat keresve bolyong. A bolyongó ember – miként egy bolygó az űrben – kering a néma és céltalan semmiben, míg be nem szippantja egy fekete lyuk, a halál.

³ *Istenkereső pokoljáró. Kortársak Dosztojevszkijről* (1968). Budapest: Gondolat Kiadó.

Eszerint két igazság van: a hívők és a hitetlenek igazsága. A hívők szerint van Isten, a hitetlenek szerint nincs, csak az ember létezik. Minden egyes ember szabad akaratla maga dönt a saját élete felől: mérlegelnie és választania kell, döntenie kell, melyik igazságot választja. Az Isten útján jár, vagy a maga útját járja? Az Isten útja „járt” út, a maga útját magának kell kitaposnia. A közismert szólás szerint „a járt utat a járatlanért el ne hagyd!”. Meglehet, hogy a járt utat is a lelkes emberek jelölték és taposták ki, konstruálták és építették meg, de az már egy biztos út. Ahogy egy zarándokének kezdő sora mondja: „Az Isten útja biztos út!” Lehet, hogy az abba vetett hit is csak egy emberi hiedelem, de hiedelem nélkül az ember csak tévelyeg, élni is képtelen. Vagy önmagát, lelketlen énjét isteníti. A tudatos, meggyőződéses ateizmus is egy hiedelem, már-már vallás, csak egy hajszál választja el az istenhittől. A humanizmus is egy hiedelem, a legfőbb erkölcsi jó, az abszolútum tételezése is az. Mindezeket egybefoglalja az egy Istenbe vetett hit. Aki idáig eljutott, az eljutott Istenhez. Az egy lélekkel bíró, hívő ember. Nem mulandó emberi, hanem örök isteni törvények szerint szeretne élni. Azért, hogy örök élete legyen. Vagy minimum azért, hogy itt e földi létben Istennek tetsző életet éljen, hogy jó, vagy legalább jobb emberré váljon.

5. Test, lélek, szellem

Az ember élő lény, szerves anyag, az élővilág része, ha nem növény, akkor állat. Igaz, az állatvilág csúcsa, a teremtes koronája. A test: az állat az emberben. Az ember spirituális lény is, van lelke is, lelkes lény. A test és a lélek folyvást harcolnak egymással: ki kit győz le alapon. Többször a lélek veszít, az embernek emiatt bűntudata van. Az embernek van agya is, tud gondolkodni, az ember gondolkodó, racionális lény. Kontrollálja mind a testét,

mind a lelkét, ügyel a kettő egyensúlyára, egészségére. Ép testben ép lélek, és fordítva. Minden egyes ember élete egy emberré válás folyamata. Az, hogy ki meddig jut el ezen az úton, a test és lélek harcának és ezek tudati kontrolljának a függvénye. Azt, hogy éppen hol tart ezen az úton, a harc pillanatnyi állása mondja meg. A lélek ugyan mindig kész arra, hogy az ember jobb emberré váljon, de a test erőtlén, gyarló és esendő, folyton enged a bűn kísértésének. A beteg test megbetegíti a lelket, a beteg lélek a testet. Micsoda összefüggésrendszer! Nagy fokú tudatosság kell mindkettő elkerüléséhez. Nem csoda, hogy Charles Darwin és Sigmund Freud nézetei egyaránt óriási vitákat kavartak. Az értelemnek folyton állást kell foglaltatnia. Gondolkodj, ember!

6. Szeretetintézmények

A társadalomtudományokban – így a jogtudományban is – evidencia, hogy vannak alapvető és jellegadó társadalmi intézmények, amelyek jellemzően meghatározzák egy-egy korszak adott társadalmának az arculatát. Nevezték ezeket társadalmi képződményeknek, jelenségeknek, sőt tünetmenteknek is, utalva arra, hogy a társadalom fejlődésével, változásával párhuzamosan az intézményei is képződnek, változnak, eltűnnek. Vannak azonban olyanok is, amelyek több társadalomfejlődési fázison át fennmaradnak, kikristályosodnak, emberi léptékkel mérve örökkévalónak tűnnek. A jogban most ilyenek a demokratikus jogállam alapvető intézményei: az általános, egyenlő és titkos választójog; a többpártrendszerű parlamentáris (képviselési) demokrácia; a megosztott hatalom intézményei; a korlátok és ellen-súlyok intézményei; a helyi és a hivatásrendi önkormányzatok stb.

Külön említendő az állammal párhuzamosan működő egyházak társadalmi intézményei. Működésük ugyanolyan fontos,

sőt néha fontosabb, mint az állami intézményeké. Különösen, ha az ún. szeretetintézményekre gondolunk. Szűkebben a szeretetotthonokról, gyermekek és öregek, testi, szellemi és halmozottan fogyatékosok gondozásáról van szó. Tágabb értelemben azonban ide sorolhatók iskolák, kórházak, segélyszervezetek, szociális gondozóhálózatok stb. is. Ezek egy része a szerzetes- és apácarendeknek köszönhetően évezredes múltra tekinthet vissza. Hasonlókat az állam csak alig egy-két évszázada kezdett a szegény néptömegek számára kiépíteni és működtetni, nem kis harcok árán. Mára az állam már „szociális jogállam” lett, a társadalmi szolidaritásnak széles körű intézményrendszere épült ki. Ezeket éppúgy nevezhetnénk szeretetintézményeknek, mint egyházi elődeiket és mai társaikat, ha bevallanánk, hogy közös európai civilizációs gyökerük az áldozatos krisztusi szeretet, a másik emberért, a másokért vállalt áldozat, szolgálat, szolidaritás, segítségnyújtás. Az egyházi szeretetintézmények lelki és önkéntes alapon, belső (morális és hitből fakadó) késztetésre jönnek létre és működnek. Az állami szeretetintézmények azonban többnyire a politikai racionalitás, törvényes kötelezettségek, külső (jogi) kényszerek alapján jönnek létre és állnak fenn. A 21. században a szeretetintézmények a társadalmi rend és béke előfeltételei és garanciái. Mert a 21. század vagy a szeretet évszázada lesz, vagy nem lesz. És ez nemcsak Európára (a keresztény Európában!), de egész globális világunkra nézve is igaz.

7. Legyen hitetek

Valamelyik amerikai elnök mondta avató beszédében: „Mind-egy, milyen hitetek van, csak legyen hitetek!” Hát azért nem mindegy, milyen az a hit, hogy miben vagy kiben hisz az ember. Például ne legyen sátánista, fasiszta, kommunista, se bigott, se

fanatikus, se fundamentalista, ne legyen fajgyűlölő, se sovíniszta, se rasszista stb. Gondolom, az elnök is úgy értette: legyen Istenetek! Méghozzá „jó Isten”. Legyen bennetek isteni jóság, éljetez annak törvénye szerint. Ez azt jelenti, a jóság munkáljon bennetek, formáljon jó emberekké titeket. És akkor lesz hitetek, lesz Istenetek, élő Isten, anélkül, hogy nektek kellene eldönteni, van-e Isten, vagy nincs. Tudományos bizonyítással egyébként sem válaszolható meg egyik kérdés sem. Ezért kell a hit, ezért kell hogy legyen hitetek. Akinek van hite, annak van Istene, és van esélye, hogy jóságos, emberséges, Istennek tetsző életet éljen. A kulcs a jó és a rossz közötti választás képessége. Ha ez nincs meg, a rossz, a gonosz lehet úrrá rajtatok, az lehet az uratok és parancsolótok. A rosszság útja az embertelenség – más szóval az istentelenség – útja, ami a pusztításba és a pusztulásba vezet. Az a halál kultúrája volna. Válasszátok az élet kultúráját, legyen hitetek, legyen Istenetek, hogy élhessetek!

8. Deus caritas est

„Az Isten szeretet” – XVI. Benedek pápa egyik enciklikájának kezdő szavai ezek. És megfordítva? „Caritas Deus est.” A szeretet Isten. Elképzelhetetlen? Muszáj választani? Lehet mind a kettő igaz! Nem kell a *homousion* vagy *homoiousion* hitvitát, a hitvitákat, vallásháborúkat újraindítani. Az embernek, az ő emberségének mindkettő csak a javára válhat. Mint ahogy a nagy világvallások (és a kis vallások) mind, feltéve, hogy jobbra teszik az embert, és nem uszítják egymásnak. A II. vatikáni zsinat szerint elegendő Istennek tetsző életet élni, legyen bármely világvallás hívője az ember. Szeretetben élni, az Istennek tetsző élet emberséges élet, bármi legyen is az ember hite. Csak legyen hite. Akkor is, ha nehéz, ma szinte lehetetlennek tűnik is – hinni. Az ész, a ráció,

a tudomány nem iktathatja ki a hitet. Francis Collins idézi könyvében (*Isten ábécéje*) Einsteint: „A tudomány vallás nélkül béna, a vallás tudomány nélkül vak.”⁴ Hit és Isten nélkül, szeretet nélkül az ember a tudományt és a technológiát pusztításra, emberirtásra használta, és fogja is használni. XVI. Benedek nagy teológus tudós volt, emellett mélyen hívő ember. II. János Pál erős hitű ember volt, emellett tudós gondolkodó is. XVI. Benedek szerint az elaggott, erőtlen pápa mondjon le, ezt kívánja a józan ész. II. János Pál szerint Krisztus földi helytartója, utóda vállalja a kint, a szenvedést, a megaláztatást mindhalálig – a kereszthalálig, ezt kívánja a hit. II. János Pált az egyház szentté avatta, XVI. Benedeket (még) nem. De ő is emberséges ember volt, Istennek tetsző életet élt, mert szeretetben élt. Isten éltesse a gondolatait sokáig!

9. Sötét középkor?

Nem inkább „sötét legújabb kor”, sötét 20. század, sötét jövő? Vagy: „ti vagytok a világ világossága”? A vallás és az egyház célja a keresztény hitre tért Európában mindvégig az volt, hogy a jó uralkodó, a jó földesúr, a jó polgár, a jó szolga ideálképét kifejlessze és megvalósítsa, és hogy ezzel fenntartsa a társadalmi békét. Ha teljes sikert nem is, de részeredményeket elért. A részleges kudarcban közrejátszott, hogy előbb egy jó egyházat kellett volna megvalósítania, de az sem sikerült. Mentségére szolgál, hogy ez a felvilágosodást és a szekularizációt követően a tudományoknak sem sikerült. Nálunk a „tudományos szocializmusnak” sem, ami szintén a felvilágosodás és polgárosodás „egyenlőség” eszméjében gyökerezik. Az embert úgy elbűvölte az emberi ész és a tudomány teljesítménye, hogy elvesztette nemcsak a hitét, de

⁴ Francis COLLINS (2020): *Isten ábécéje*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

többször a józan eszét is, és kivetkőzött önmagából. Holott a hit és a tudomány célja közös: megszelídíteni, mondhatjuk úgy is, hogy „házasítani” az embert, hogy ne maradjon „csúcsragadozó” vadállat, hanem emberre, egyre emberségesebb emberre váljon. Letelepíteni, hogy (éden-) kertjét művelje, közben maga is „művelődjön”, ne csak materiális javakban, de tudásban és tisztességben is gyarapodjon. Ehhez a hitet és az erős lelket is meg kellett volna őrizni benne, hogy a nyers erő törvénye helyett a felebaráti szeretet törvényét tisztelje. Hogy erőszak, harc, győzelem és az ellenfél leigázása, sőt tejes megsemmisítése helyett tanulja meg a kölcsönös együttműködést, az önzetlen segítségnyújtást, a társadalmi méretű szolidaritást. Ez a krisztusi törvény, amiről az európai civilizáció a nevét kapta. A nemzetállami és az uniós szint után ezt most globális szinten is meg kellene valósítani, amihez „globális kereszténységre” volna szükség. Ilyen persze még nincs, de nemzetközi terrorizmus és globális népvándorlás már van „irreguláris invázió” formájában. Ideje volna elkezdeni a világméretű szolidaritást, ami biztosan kevesebb áldozatot követel, mint egy harmadik világháború vagy „csak” a civilizációk összecsapása. Eddig az állampolgár csak saját állama szintjén kényszerült közterhet viselni, ott sem lelkesedett érte, de belátta szükségét. Ha vagyonos polgár volt, képes is volt közterhet viselni, és ez a készségét is növelte. De ha maga is rászoruló szegény, nem várható el tőle a globális szolidaritás. A világnépesség 1%-a vagyonosabb, mint a 99%-a. Ilyen szociális szakadék Európában nemzetállami és uniós szinten sohasem volt. Ekkora kihívással a keresztény Európának még nem kellett szembenéznie. Most kell, itt az ideje. Nem jogállami hitvitákat kellene folytatni. Amikor a muszlim hadak Bizáncot ostromolták, és már a városkaput törték a faltörő kosok, a városi tanács még azon vitatkozott, hogy hímneműek-e vagy nőneműek-e az angyalok. Aztán a város megszűnt Bizáncnak és kereszténynek lenni. Európai polgárok, vigyázó szemetek Bizáncra vessétek!

10. Esélyek és lehetőségek

„Adj esélyt az életemnek, hogy értelmet adjak az életednek!” Ez egy, az abortuszt ellenző, magzat- és életvédő mozgalom jelszava, ami – mint minden jó jelszó – sokrétegű, gazdag jelentéstartalommal bír. Elsődleges jelentése: „Te, teherbe esett nő, ne vedd és ne vetesd el magzatod életét, hordd ki és szüld meg, adj neki életet és neveld fel, hiszen a legnagyobb értéke az embernek a gyermeke, az ad értelmet az életének.” Embert nemzeni, a világra hozni és emberré nevelni, ez maga is emberteremtés, a Teremtő munkájának a folytatása, avagy az emberré válás evolúciós folyamatának a fenntartása. Az egyes ember vonatkozásában konkrétan azt is jelenti, hogy „köss házasságot és alapíts családot”, legyen ez (is) a célod és feladatod az életben, hogy ez (is) legyen az értelme az életednek. Vállalj gyermeket, adj esélyt a jövő generáció életének, hogy ez értelmet adjon a jelen generáció életének! Ez egyúttal felelősségvállalás is a jövő generációk esélyeinek és lehetőségeinek a fenntartására, a társadalmi és gazdasági fejlődés fenntarthatóságának biztosítására.

A jelszó még magasabb absztrakciós szinten azt is jelenti, hogy „a természet azért adott értelmet az embernek, hogy az ember értelmet adjon a természetnek”. A természet garantálja az élet természeti alapjait, az ember pedig köteles megóvni és megvédeni ezen alapokat, fenntartani, azaz továbbadni az emberi életet. A természet egyébként jól meglenne az ember és az emberi értelem nélkül is, az ember azonban mint értelmes lény, nem létezhet az élet természeti alapjai nélkül. Az emberré válás „stafétafutás”, amelyben nincs megállás.

Egy afgán anya átdobta kislányát a kabuli repülőtér korlátján egy angol NATO-katona kezébe. Ezzel legyőzte saját halálát, esélyt adott saját élete folytatásának, egyúttal feladatot adott a kivonuló katonának és kötelességet rótt a fehér emberre,

az európai és keresztény civilizációra, mentse meg ezt az életet, hogy értelme legyen a jelenlétének a globális világ ezen pontján. Európában a fasiszta és a kommunista totális diktatúrák idejéből ismertek hasonló gyermek- és életmentő történetek. Általánosítva, az életmentés esélyt ad egy embernek, de egyúttal célt és értelmet ad az európai és keresztény civilizációnak is, hogy megmentse a lelkét és hitét, az alapvető értékeit: a felebaráti szeretetet és a társadalmi szolidaritást. Esélyt ad, hogy megmentjük *a szeretet civilizációját*.

A globális népvándorlás áradata előtt feljebb lehet húzni (szabályozottan) a zsilipeket, de nem szabad a gátakat átvágni és Európát bevándorlókkal elárasztani. Az előbbi megoldás az népességpótlás integrációval, az utóbbi az népességcsere és a keresztény európai civilizáció elpusztítása. Példamutató és mintaadás helyett, az alapvető értékek törvénye és rendje helyett: civilizációs anarchia és káosz, civilizációk globális összecsapása, vesztes-vesztes játszma. Ki kell találni a nyertes-nyertes emberi játszma globális szabályait. Szerintem már ilyennek lehet és kell tekinteni a felebaráti szeretet és a társadalmi szolidaritás intézményrendszereit és szabályait, az emberi jogok egyetemes értékeit. Ezeket kell globális érvénnyel betartani és betartatni. Amihez persze erő kell („kék sisakos” erő, plusz az alapvető értékek tekintélye és tisztelete, elismerése és követése), a „szabadság rendje”. Korlátokkal és önkorlátozással, önuralommal, mások feletti uralom helyett. Ez eddig lehetetlennek tűnt, de most, új kényszerítő körülmények közegében muszáj megpróbálni újra. Ebben sem lehet megállás, ez is stafétafutás.

Az áldozatos szeretetnek, az önzetlen segítségnyújtásnak és egymás kölcsönös támogatásának, a szolidaritásnak az elsődleges mikroközössége, iskolája és gyakorló terepe a *házasság és a család*: szeresd házastársadat (légy hű hozzá és támogasd), szeresd (gondozd és neveld) gyermekedet, szeresd (tiszteld) apádat

és anyádat. A természet törvénye (rendje) szerint egy nő és egy férfi alkot egy emberpárt, ez az emberpár egyúttal házaspár és szülőpár is. Ők alkotnak gyermekeikkel együtt egy családot, szüleikkel (nagyszüleikkel) egy többgenerációs nagycsaládot. A család elsődleges és alapvető érték jellege a *familizmus* lényege. A nagycsaládok alkotnak nemzetséget, a nemzetségek nemzetet. A nemzet ma már nem kirekesztő és hódító, nem uralkodó, hanem kulturális, közös történelmen és értékeken alapuló szolidaritási közösség, a felebaráti szeretet társadalmi közössége. Ez a nacionalizmust felváltó *kulturizmus* lényege. A közös történeti gyökerű és hasonló értékrendű kulturális nemzetek („kultúrnemzetek”) közössége alkot egy-egy civilizációs közösséget. Az *európai civilizációs közösség* (a keresztények szerint *a szeretet civilizációja*) a világ más nagy civilizációs közösségeivel együtt alkotja az *emberi civilizáció* globális közösségét, az egész emberiség „nagy családját”. Ez az egymásra épülés, közös építkezés csak *közös nevezők*, azonos alapvető értékek elismerése és tiszteletben tartása, tényleges érvényesítése mentén lehetséges. Az univerzális érvényű emberi jogi dokumentumokban és a nagy világvallások mindegyikében is ott vannak ezek a közös nevezők, csak *ki kell olvasni, ki kell értelmezni* belőlük, össze kell hangolni, *összeértelmezni* őket: az élet feltétlen tisztelete; önzés helyett együttműködés; háborúság helyett békesség; emberiség és segítségnyújtás; tisztesség és igazságosság; szabadság és felelősség; és ez a sor még hosszan folytatható és folytatandó! Ez globalizálódó világunk fenntarthatóságának és fennmaradásának a kulcsa és lényegi feltétele. Nem lesz könnyű, mivel eddig más értékek és fogalmak uralták a világot és az emberek gondolkodását és cselekedeteit: harc és győzelem, hódítás és uralom, érdek és haszon, gazdagság és irigység, önzés és egocentrizmus, mohóság és hedonizmus stb. stb. Ezt mind fel kell adni és el kell hagyni, nincs más választásunk. Vagy a jó győz, vagy a rossz. Vagy életben maradunk, vagy kipusztulunk.

11. Tízparancsolat

Hatalmas vitákat váltott ki, amikor néhány USA-beli szövetségi állam legfelsőbb bírósága (úgy is mint alkotmánybíróság) az állami iskolák osztálytermeinek faláról leszedette a tízparancsolat szövegét. Hasonló botrányt kavart a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága is a kereszt leszedetésével az olasz állami iskolákban. Mindkét esetben az indoklás az állam és az egyház elválasztásának alkotmányos követelményén alapult. Utóbbit a Nagykamara később – 17 európai ország tiltakozására – megsemmisítette, elismerve, hogy a kereszt nem csupán vallási jelkép. A tízparancsolattal kapcsolatban hasonló esetről nem tudok. Pedig nyilvánvaló, hogy az sem csupán isteni parancs. Két szakértőt idézek. Az egyik Cseri Kálmán, aki református lelkész volt és könyvet írt *A tízparancsolat* címmel.⁵ Egyetemi hallgató koromban – katolikus létemre – hozzá jártam ifjúsági bibliaórára. Felteszi a kérdést, miért is van szükség a tízparancsolatra mint isteni parancsokra, „hiszen minden társadalomnak alapvető érdeke az, hogy a benne élő emberek ne öljenek, ne lopjanak, ne hazudjanak”. Azért – válaszolja – mert „az ember kiesett a rendből, elveszítette Istent és önmagát. Nem találjuk a helyünket, ezért olyan sok a helytelenség körülöttünk.”⁶ Másik ellenvetés, hogy „de hiszen senki nem tud ezeknek engedelmeskedni... Pontosan ez a helyzet. Hiába a szép parancsolat-gyűjtemény, nem vagyunk képesek megtartani a benne írottakat. [...] De mivel Isten nekünk mégis életet ígér, lemondhatunk a magunk teljesítményéről és alázattal elfogadhatjuk azt, amit Ő kínál. Így megtanulunk naponta kegyelemből, bocsánatból, ajándékból élni.”⁷ Hasonlóan túltekint

⁵ CSERI Kálmán (1994): *A tízparancsolat*. Budapest: Harmat Kiadó.

⁶ CSERI 1994: 11.

⁷ CSERI 1994: 13.

a hívők körén Böjte Csaba is: „Vannak az *anonim keresztények*, akik saját hibájukon kívül vagy más okból nem ismerték meg Istent, vallásos neveltetést nem kaptak, de a maguk természetes egyszerűségében Isten akarata szerint élnek. Ez is egy jele annak, hogy Isten nem valami természetellenes dolgot kér tőlünk a Tízparancsolatban vagy a szeretet parancsában, hanem ez bele van írva a természetünkbe. Az a jó nekünk, ha a Tízparancsolat szellemében élünk.”⁸ Eszerint a tízparancsolat *természeti törvény is*, ami az ember szívébe van írva. És persze az állam által alkotott *emberi törvények is* tartalmazzák. Az emberré válás, az evolúció törvényei, amelyek a túlélést biztosítják. *Non derogation* törvények, csökkenteni, gyengíteni nem szabad őket, erősíteni, továbbfejleszteni, aktualizálni és bővíteni *lehet*, relativizálni, hatálytalanítani tilos. Nem leszedetni, visszarakatni kellene az iskolai osztálytermek falára. Mert mindaz, amivel manapság „díszítik” az osztálytermek falait, azok az infantilizálódás, az intellektuális hanyatlás jelei. Ne legyenek ezek a falak múltó ideológiák és az állami politika reklámfelületei sem, de a fogyasztói, hedonista szórakozás, a „gagyi” színterei sem. Kultúránk, irodalmunk és költészetünk, festészetünk és szobrászatunk, hitünk és tudományunk, épített és természeti környezetünk, településünk és országunk történelme elég gazdag ahhoz, hogy gyermekeinket ezek szeretetére neveljük.

12. Jó embert teremteni

Isten nem egyszerűen embert akart *teremteni*, hanem *jó embert*. Ő tudta, mitől lesz jó az ember, és hogy mitől lesz rossz. De

⁸ BÖJTE Csaba – CSENDER Levente (2021): *Böjte Csaba füveskönyve*. 2. kötet. Budapest: Helikon Kiadó, 49.

az ember mint eszes lény, szakított a jó és rossz tudásának fájáról, és ezzel mintha saját további teremtését, emberré válását, sőt jó emberré válásának folyamatát is a saját kezébe vette volna. Mintha a saját emberségét is az uralma alá hajtotta volna. Csakhogy ezt, az emberség feletti uralmat a saját rosszaságának legyőzése, kijavítása helyett, azaz önuralom és önkorlátozás, önfegyelem és önmegvalósítás helyett, más emberek feletti uralomra, mások önmagához hasonítására, neki való engedelmességre, tehát rosszul és rosszra használta. Történelme során ezért az uralomért szörnyűségeket, borzalmakat követett el. Az egyre több tudását egyre rosszabbra, egyre embertelenebb cselekedetekre használta, legutóbb a 20. században. Rá kellene döbbernienie végre, hogy a *jó ember teremtése* Isten nélkül nem megy. Tékozló fiúként vissza kellene térnie Atyja házába, Isten irgalmát és kegyelmét kellene kérnie. De amilyen büszke önmagára, ez nem lesz könnyű. Viszont, ha kéri, megkapja! Mert aki kér, adatik annak, és aki zörget, annak megnyitják.

13. Európa lelke

Robert Schuman, Európa atyja szerint: „Minden európai állam a keresztény civilizáció által formálódott azzá, ami. Pontosan ezt az európai lelket kell feltámasztani.”⁹ Eszerint Európa lelke az első, majd a második világháború után, már 1953-ban halott volt! Azóta ez a lelki állapot tovább romlott. Pedig „[a]hhoz, hogy megszabaduljunk a gyűlölelettől, a félelemtől, és hogy az oly régóta tartó megosztottság után újra megtanuljunk a keresztény testvériséget, mostantól kezdve a kiengesztelődött, egységes és erős Európa gondolatának kell a fiatal, az emberiséget szolgálni szándékozó

⁹ René LEJEUNE (2015): *Politika és életszentség*. Budapest: Máltai Könyvek, 249.

generációk jelszavának lennie.”¹⁰ De vajon a szekularizált Európai Unió engedi-e, eltűri-e lelkének a megmentését, a feltámasztását? Van-e, lesz-e még feltámadása? A mai fiatal generációk szándékoznak-e az egész emberiséget *szolgálni*? Az *egyéni szabadság* értékrendjében helye van-e ezeknek a gondolatoknak, régi keresztény értékeknek? Avagy a hit és a vallás végleg és teljesen az egyén magánszférájába szorult vissza, a legbensőbb magánügye lett? Olyan *legszemélyesebb közügy*, mint a házasságkötés és a gyermekvállalás? Azok is elköteleződéssel és áldozatvállalással járnak, elsősorban *szolgálatot* jelentenek, és az *egocentrikus individualizmus* értékvilágába nem férnek bele, sokan, akik még próbálkoznak velük, később szabadulni akarnak tőlük (elválnak, kilépnek, lelépnek, vagy csak nem teljesítik – megfelelő mértékben – a kötelességeiket, a szolgálatukat). A haza szolgálata és védelme (akár az élet feláldozásával) minden ember és polgár *szent* (a *legszentebb*) *kötelessége* volt évszázadokon át. Az állam, különösen a hatalmi tébolyban szenvedő állam – a 20. században a *soviniszta*-, majd az *osztálygyűlölet állama* – gyakran és súlyosan visszaélt ezzel a szent kötelességgel, „ágyútöltelékeknek” használta polgárait. Katonák milliói nem a hazájukért áldozták fel az életüket, hanem az állam áldozta fel őket, valamely szűk államérdek vagy állami téveszme oltárán. Véres vagy égő emberáldozatként, mint az őskorban vagy a „sötét” középkorban. Ma már – és ez nem csoda – a háborúhoz újra jól fizetett zsoldos katonákat kell toborozni! Ezek egy része az ölés élvezetért áll be katonának, és még fizetést is kap érte. Etikus ez? Hol a kettő között a helyes megoldás?

Némi túlzással azt is kérdezhetnénk, vajon a házasság és a család pénzügyi támogatása nem ilyen, vagy legalábbis ehhez hasonló „*sorkötelezettség*” kiváltása egy jól fizetett zsoldossereggel,

¹⁰ LEJEUNE 2015: 249.

férjekkel és feleségekkel, apákkal és anyákkal? Ők hogyan fogják teljesíteni vállalt kötelezettségeiket, szolgálatukat? Az ortodox liberálisok szerint piacgazdaságban „jó pénzért” minden eladó és minden megvehető. Nem volna jobb a házasság és a család intézményét annak természeti alapjára, illetőleg ahová később az ember helyezte, a hit és a vallás szentségi alapjára visszahelyezni, és ezeken a régi de szilárd alapokon újjáépíteni? Nem az olcsósága, hanem az embert megtartó (és a társadalmat fenntartó) isteni ereje miatt, az ember lelke érdekében. A keresztény civilizáció és Európa lelkének megmentése és feltámasztása érdekében. Amihez persze a hit és a vallás megújítására, a hívő közösség szolidaritásának felerősítésére volna szükség. Mert szétporladt értékek homokjára nem lehet biztonságos, menedéket és oltalmat nyújtó házat, családi otthont építeni.

14. Hittel és Istennel

Hit és Isten nélkül lehet élni, pusztán csak vegetálni vagy akár élvezkedni, de nem érdemes. Az emberhez méltó, az emberi méltóság mércéjével mérhető élethez az is kell, hogy legyen hited. Ha van hited, legyen Istened is. Ha nincs hited, akkor is legyen Istened, nem fog neked megártani. Ha van Istened, de nincs vagy gyenge a hited, Isten erejét és segítségét kérheted. Genetikusok szerint az embernek van a spiritualításra hajlamosító génje („Isten-gén”), kiben erősebb, kiben gyengébb. Ha van, ha nincs ilyen géned, jó ha van hited és ha van Istened, jót fog tenni az emberségednek. Az emberi szellem, a racionális gondolkodás, a tudományos kutatás útja is Istenhez vezet. „A tudomány vallás nélkül sánta, a vallás tudomány nélkül vak” (Einstein). A szabad akarat útja is Istenhez vezető út, a válaszkérés is – a mit szabad és mit nem szabad kérdésére – istenkeresés. A törvények

szigora és a megbocsátó szeretet egyaránt Isten felé terelik az embert. A rátérés az Isten útjára, a megtérés, miként a tékozló fiú hazatérése, mindig ünnep: önmaga fölé emeli az embert. Az ember önmaga fölé emelkedése kiemelkedés a „csúcsragadozó”, az „ösz-tönlény” állapotból, az ember ragadozó-uralkodó természetéből, a nyers erő és az erőszak érvényesüléséből. Ahogyan az ember jobbitotta, nemesítette a termesztett növényeket és a tenyésztett állatokat, úgy szelídítette, „domesztikálta” önmagát is. Többet és jobbat akart kihozni önmagából. Egyre többet szakított a tudás fájáról, egyre több ismeretre tett szert, és azt másokkal megosztotta. Képes lett egyre többet és egyre jobban dolgozni, fáradozni és küzdeni, a fáradságos munka gyümölcseit beszedni, learatni, a munkát kipihenni és az aratást megünnepelni. Az ünnepeken közösen énekelni, zenélni és táncolni, a barlang falára rajzolni, majd festeni és szobrot faragni, egymással nemcsak jót tenni, de szépségeket is alkotni. Külsőleg és belsőleg is tisztábbnak és értékesebbnek lenni, másoknak tetszeni. Másokkal jót cselekedni, hálájukat kivívni, sokakban hálaérzetet kelteni – mások számára áldássá lenni. Mindebben hinni, reménykedni, mindezért imádkozni, mindehhez Isten erejét és segítségét kérni; erős lélekkel és tiszta szívvel, cselekvő szeretettel bizonyítani. Az embert emberségesebb emberré nevelni, humanizálni és spiritualizálni. Képessé tenni szelektálni, választani tudni a jó és a rossz között; a mit szabad és mit nem szabad között; hasznos és haszontalan, ártalmatlan és ártalmas között; jóakarát és rosszakarát között; gonoszság és szeretet között; szolidaritás és önzés között; szociocentrizmus és egocentrizmus között; konstruktív és destruktív között; alkotás (kreativitás) és rombolás között; fondorlatos csúrcsavarás és őszinteség között; igaz és hamis, igazság és hazugság között; szelídség és vadság között; erőszak és szeretet között; nyertes-vesztes és nyertes-nyertes játszmák között; állatiasság és emberiség között; istenség és emberség

között. A nehéz, de jó választás, elhatározás és döntés, szavak és tettek után megpihenni, büszkének lenni és ünnepelni. Ha szükséges, tudni kell számadást adni, a választást és a tetteket igazolni. Rajtunk múlik, hogy – olykor erőnkön felül teljesítve – legyen mit ünnepelni. Tudva Szent Ágostontól, hogy „Isten több feladatot adott nekünk, mint amennyit teljesíteni képesek vagyunk”. Legalábbis egyenként, egyes emberként ez az erőnket meghaladja – de egymással összefogva, generációk szakadatlan során át, emberiségként, globális gondolatként, közös programunk lehet. Ez az emberré válás projektje, az igazi nagy kihívás, a legméltóbb emberi feladat, az emberi méltóság lényege. Nem annyira a Himalája legmagasabb csúcsaira, mint inkább az emberiség és az emberiség legmagasabb csúcsaira kell a tömegeknek eljutniuk: „Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, / Ember lenni mindég, minden körülményben” (Arany János). Hinni benne, hogy ez – hittel és Istennel – lehetséges, és tenni is érte, hogy az álomból (fikcióból) valósággá váljon.

15. Isteni evolúció

Az *evolúció* fogalma, amely az eredeti darwini felfogásban fokozatos fejlődést, az élőlényeknek a természeti körülményekhez, azok változásához való alkalmazkodását és ezzel a túlélését jelenti, maga is *fejlődési folyamaton megy át*. Egyre több tudományterületen terjed az *evolúciós szemlélet* (evolúciós biológia, pszichológia, történettudomány, humánetológia, teológia stb.), egy-egy probléma megközelítésének evolúciós módszertana. Eszerint a tudomány fejlődése is evolúciós fejlődés, a tudományos gondolkodás fennmaradása és túlélése is a természeti és a társadalmi körülményekhez való alkalmazkodás sikerétől függ. És amennyiben a tudomány az embert szolgálja, az ember javára van, annyiban az ember

alkalmazkodását, változását, túlélését és fennmaradását segíti elő. Erre legjobb példa az *evolúciós teológia* tudománya, amely az ember *hitét, Istenről* vallott felfogását is átalakította, tovább fejlesztette. A korábbi *kreációs teológia* szerint Isten *készre teremtette* a sokszínű és változatos élővilágot, annak minden egyedét és faját, közöttük magát az embert is. „És látá Isten, hogy minden amit teremtett, jó”, mégpedig úgy jó, ahogy van, az ember dolga az, hogy őrizze a rábízott teremtett világot, hogy gondját viselje annak és el ne rontsa. Ez se könnyű feladat, de még sokkal nehezebb, ha *folytatnia kell* a teremtést, jobbítania, tökéletesítenie kell az élőlényeket, közöttük különösen önmagát. Domesztikálnia kell a növényeket, szelídíteni az állatokat és mindeközben fejleszteni saját *emberségét, humanizálni a világot*. Ebben a *fejlődési folyamatban* mindvégig vele van az Isten, aki „megnyomta az evolúció gombját”, beprogramozta előre a természetbe és az emberbe a fejlődés, a túlélés képességét, az emberré válás és az emberséges emberré tökéletesedés folytonosságát. Látva az ember küzdelmét, gyengeségét és gyarolását, bűnre való hajlamát és esendőségét, sikereit és kudarcát, az Isten maga is változott, alkalmazkodott és fejlődött. Remélem – hívő emberként – nem követek el blaszfémiát, vallás- és istengyalázást, ha azt gondolom, hogy a Mi Atyánk is egy evolúciós fejlődésen ment át, és egy jobb, egy *jó Isten lett* (a „Jóisten”). A *sok istenhitből egy Isten lett*, a törvénysértést megtorló, bosszúálló, büntető Istenből *irgalmas és kegyelmes* Isten lett, aki úgy megszerette a világot, benne a saját képére és hasonlatosságára teremtett embert, hogy „egyszülött fiát adta érte, hogy el ne vesszen, hanem örök élete legyen”. Jézus önfeláldozó kereszthalálával, a világ megváltásával a mi Istenünk a megbocsátás és az áldozatos szeretet Istene lett. Ez a járható fejlődés útja az ember számára is. Ahogy a zarándok ének mondja: „Az Isten útja biztos út, csak Őrá bízom éltem, Szent igéje tiszta kút, Mely üdít s táplál engem.”

Lao Ce, Buddha, Krisna nem voltak istenek, „csupán” *nagy tanítók*, ők is a helyes útra tanították az embert. Mohamed is nagy tanító volt, bár sokan tévesen erőszakos hódítónak gondolják. Jézus is tanított, gyógyított, kenyeret szaporított és igét hirdetett, majd kereszthalálával megváltást szerzett az embernek. Az egy, a Teremtő Isten nagy tanítóinak tanításai, a világvallások is átmentek és átmennek ma is egy evolúciós fejlődési folyamaton: alkalmazkodnak a változó természeti és társadalmi körülményekhez és *egymáshoz is*. Nem elég gyors ütemben és nem elég-séges mértékben, pedig nem a saját túlélésük, hanem az ember túlélése és tökéletesedése volna a közös cél. Az egyetlen helyes út az ember számára, valamennyi, a Földön élő ember számára az *emberség kiteljesedése*, ami egyúttal az *Istenség kiteljesedése is*. A világ *humanizálása* az egyetlen helyes út az ember, minden ember számára, az egy Istenhez vezető út, az *Isten útja*, ami közös „egyetemes hithez”, a *jó emberré váláshoz*, a békességhez, a békés világhoz vezet. Ez a *szeretet útja*, amely a *szeretet civilizációjához* visz. Jézus nyomán Mahatma Gandhi tudta ezt, és ezen az úton járt, amíg egy tudatlan ember meg nem ölte. Mert mindig akad a szeretet útja helyett az erőszak útját, az Isten útja helyett a saját földi (földhözragadt) útját járó bűnös ember, akiből merénylet lesz. Az ilyenekre kell – a bűnmegelőzés célzatával – a legtöbb figyelmet és szeretetet fordítani.

Sokszor és sokféle okból mondjuk: „Elég volt, hagyd abba!” Hagyd abba az önsajnálatot, a panaszkodást, a haragot (a „pampogást”, a „durcit”), a hisztizést, a vitatkozást, a veszekedést stb. Általában valami negatív, kellemetlen magatartásra mondjuk, ami árt nekünk is, a magatartás tanúsítójának is. Nem akarjuk, hogy elfajuljanak, még rosszabbra forduljanak a dolgok, a folyamatnak véget kell vetni, mégpedig idejekorán, nem túl későn. Saját magának is sokszor (nem elégszer, néha nem jókor,

vagy nem indokoltan) mondja az ember: „Nekem ebből elegendem van, abbahagyom!” Többnyire akkor mondjuk, ha próbálkoztunk valamivel, de az – több, vagy hosszas kísérlet ellenére – nem sikerült. Ha feladunk egy célt, felhagyunk valamivel, mondván: kár tovább erőltetni. Ezzel kapcsolatban két fő kérdés szokott felmerülni: 1) Nem kellett volna már korábban feladni?; 2) Nem túl korai még ez a feladás? Nem gyávaságból megfutamodás, vagy lustaságból, esetleg félelemből való meghátrálás? Itt is az arany középutat kell – éppen idejében – megtalálni.

„A soknál több *az elég!*” Micsoda mélységű népi bölcsesség! Az egész mai és holnapi fenntarthatósági-fenntarthatatlansági probléma „jelszava” lehetne, az egyéni életvitel, a társadalom-politika vagy akár az emberiség globális túlélése szempontjából egyaránt. Ennél hétköznapibb a „Több nap, mint kolbász!” népi szólás, de hasonlóan mély tartalommal és bölcsességgel; oszd be az ételmet, jusson holnapra is! Vetítsük ezt rá az *ökológiai lábnyom* problémájára, és mindjárt megértjük a jelentését és a jelentőségét! Oszd be a Föld természeti javait, jusson a jövő generációknak is (különösen tiszta levegő, ivóvíz és termőtalaj)! Az emberi *erények* „arisztotelészi” magaslátán ez így is megfogalmazható: légy okos, légy bölcs, tanúsíts önmérsékletet (önuralmat, önkorlátozást), vagyis gyakorold a *prudentia* és a *temperantia* erényeit; „szedd össze magad!” és legyen elég erőd (*fortitudo*) hozzá! Ráadásul a társadalom és a világ mai szegényeivel és a jövő generációival szemben ezt követeli az igazságosság (*iustitia*) és a *tisztesség* (az erkölcs és az etika) is. Íme, *cseppben a tenger!* Avagy: *a nép szava Isten szava!* (a nép bölcsessége Isten bölcsessége). Az emberi erények a *jó ember* erényei, a kereszténység sokat merített a görög filozófiából. Arisztotelészt és a Bibliát ezért kellene olvasni, és nem csak olvasni kellene. Ezeket sűrítette a római magánjog *a bonus et diligens pater familias*, a jó és gondos családapa eszményé tett emberképébe. Az erényeket, a jóságot, a szeretetet gyakorolni kell,

ezek az életünk és keresztény európai civilizációnk tartópillérei. Ha ezek megroppannak, összeomlik a hitünk és a civilizációnk, és maga alá temeti az életünket.

16. Asztali ima 2.o

Nagy József újságíró és riporter nemrég interjút készített a 87 éves humánitológus professzorral, Csányi Vilmossal. Az írás címe: *Enni kell. Inni kell. Szeretkezni kell. Közösség kell.* Ilyen egyszerű is lehet mindez. Ez így arról nem szól, hogy mikor, hol, kivel, mit, mennyit és hogyan – ezek ugyan nem lényegtelen, de mégiscsak járulékos kérdések az alapkérdéshez képest. A fő kérdés ugyanis *a szükséglet*: az éhség (az *étvágy*), a szomszúság, a szexuális *vágy* (a szerelmi éhség), a társra (társaságra, családra, közösségre) *vágyakozás* (a szeretetehség). A *mágikus szavak* költői magaslátán ugyanez: „Éhe kenyérnek, éhe a Szónak, / éhe a Szépnek hajt titeket” (Ady Endre: *Csák Máté földjén*). Ha megéhez: eszel. Ha megszomjazol: iszol. Ha szexre, szerelemre vágysz: szeretkezel. Ha közösségre vágysz: társaságba mész vagy társaságot hívsz. Mindegyik természetes szükséglet, mindegyik kielégítésének van kultúrája és egészséges mértéke. Egyiknél sem mindegy, mikor, hol, kivel, mit, mennyit és hogyan.

Mindegyik *elemi szükséglet*, és nagy súllyal szerepel az ember- és társadalomtudományokban és a Bibliában is. Az élelemhez és az ivóvízhez való jogot – a környezetvédelmi világtalálkozók és a klímapolitikai egyezmények nyomán haladva, az élethez és emberi méltósághoz való jogból levezetve – egyre többen próbálják önállóan nevesített, egyetemes érvényű emberi jogi rangra emelni. Nem könnyű, mert azt is meg kell mondani, ki legyen a kötelezettje, ki és honnan, hogyan teremtsen elő ezeknek – mint minden más gazdasági, szociális és kulturális

jognak – a fedezetét. A fő kérdés persze az, milyen szinten, milyen emberi relációban kell és lehet egyáltalán elkezdni ezen elemi szükségletek kielégítésének a jogi (normatív) szabályozását? Ha az egyes, leginkább az önző ember szívébe kell egy normát beírni, az nem az ember alkotta világi jog, sokkal inkább a *természetjog*, vagy más szóval az *isten törvények* (parancsolatok) adekvát terepe.

Ahogy azt a Bibliában olvashatjuk: „Akkor ezt mondja a király a jobb keze felől állóknak: »Jertek, én Atyámnak áldottai, örököljétek ez országot, amely számotokra készítettett a világ megalapítása óta. Mert éheztem, és ennem adtatok; szomjúhoztam, és innom adtatok; jövevény voltam, és befogadtatok engem; Meztelen voltam, és megruháztatok; beteg voltam, és meglátogattatok; fogoly voltam, és eljöttetek hozzám.« És mikor az igazak megkérdezik: »Uram, mikor láttuk mindezt?« – azt feleli nekik a király: »Bizony mondom néktek, amennyiben megcselekedtétek eggyel emez én legkisebb atyámfiai közül, én velem cselekedtétek meg.«” No és persze ennek a fordítottja is igaz: „amennyiben nem cselekedtétek meg eggyel eme legkisebbek közül, én velem sem cselekedtétek meg. És ezek elmennek majd az örök gyötrelmre; az igazak pedig az örök életre.”¹¹ Hitünk *biztató és vigasztaló* szavai, normái ezek: biztatnak a jó cselekedetekre, az örök élet jutalmát ígérve. De örök gyötrelmellel fenyegetnek is arra az esetre, ha normaszegők lennénk. Márpedig – esendők és gyarlók lévén – folyton visszaeső normaszegők vagyunk, irgalomra szorulunk, ezért értünk közbenjáró szószólóra, szabadítóra (Jézus) és megváltóra (Krisztus) van szükségünk. Ezzel az ember és Isten közötti relációval mit tudnak kezdeni az emberi jogok? Azokat be lehet írni az ember szívébe, és ki is lehet (szankciókkal, büntetésekkel, megtorlással) kényszeríteni? Talán

¹¹ Mt 25,34–46.

a két normarendszer együttműködésére, egymás kölcsönös támogatására kellene törekedni, attól több sikert remélve.

Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy Jézusnak ebből a példabeszédéből, az elemi szükségletek felsorolásából kimaradt a szerelmi vágy és a közösséghez tartozás, egy másik emberrel és egy közösséggel való egyesülés (a szeretet) igénye. Valószínűleg nem azért, mert ezeket – az evéshez és iváshoz képest – könnyebben és tartósabban tudná az ember nélkülözni. Inkább azért, mert ezek nem pusztán testi, hanem lelki szükségletek is, így bonyolultabbak és összetettebbek, nehezebb a feltárásuk és a megértésük. A szerelmi vágyakozás ott van a Bibliában, az Ószövetségben, az Énekek énekében. De mit keres az Énekek éneke a Bibliában? Popper Péternél találtam rá – nála is csak nagyon rövid – választ. Szerinte az Énekek éneke: „Szerelmi és nászdalok egybeszerkesztett gyűjteménye. Egy Szulamit nevű fekete lányról és szerelmeséről, a Pásztorról szól. Salamon király megpróbálja elcsábítani Szulamitot, de királyi fensége megtörik Szulamit pásztorához való hűségén. Egyes vallástörténészek drámának tartják. A dalok szenvedélyesek, erotikusak és egyértelműen világi ihletésűek. Hogyan került be mégis a kanonizált iratok közé? Egyike az öt Megillának (kis tekercsnek). A hagyomány szerint annak idején rabbi Akíba ragaszkodott az Énekek Éneke kanonizálásához, mert értelmezése szerint allegóriáról van szó. Szulamit Izrael, a Pásztor Isten szimbóluma, s a szerelem Istent és Izraelt egymás felé sodró misztikus vonzást ábrázolja. A keresztény értelmezés e szimbólumokat Krisztusra és az Egyházra vonatkoztatja.”¹² Eszerint Krisztus és az ő egyháza úgy vágyakoznak egymásra, mint a vőlegény az ő menyasszonyára, a menyasszony az ő vőlegényére. Ők később és állandó jelleggel mint férj és feleség, a házasság szentségében (a szent házassági kötelékben) élnek meg és élnek ki

¹² POPPER PÉTER (2004): *Az Írás. Az Ószövetség*. Budapest: Saxum Kiadó, 185.

szexuális vágyaikat. Ha követik Pál apostol tanácsát: ne fosszák meg magukat egymástól, „a feleségének adja meg a férj a köteles jóakaratot; hasonlóképpen a feleség is a férjének. A feleség nem ura a maga testének, hanem a férje; hasonlóképpen a férj sem ura a maga testének, hanem a felesége. [...] mivelhogy magatokat meg nem tartóztathatjátok.”¹³ A nemi vágy megélése és kiélése tehát a házasságon belül is kényes, érzékeny terület (és még inkább az a házasság „szentségén belül”). Kopp Mária és Skrabski Árpád így írtak erről: „A szexualitás képes az embert a transzcendens világba emelni, de állattá is tenni. Ez a választás a partnerek közti személyes kapcsolat minőségén múlik. Nemcsak a nemi erőszak teszi állattá azt, aki elköveti ezt a cselekedetet, de a párkapcsolaton belül és kívül minden olyan aktus, amelyben a szexualitás öncélúvá válik. Sokakban ez utálatot vált ki, és így a házasságon belül is, bár megengedett, de rossz dolognak tartják a szexualitást. Ez a prudéria forrása, ami igen sok párkapcsolatot tett már tönkre. Gyóntatási tapasztalatai alapján ezért írt Nyíri Tamás katolikus teológusprofesszor a szégyenkezés démonáról és az erotika angyaláról. Az életközösségben a szexualitás az embert a transzcendens, isteni világ részévé tudja tenni, amennyiben egy nő és egy férfi teljes, azaz testi és lelki egyesülésének az eszköze. [...] A szexualitás az életközösségben felszabaduló kreatív energiák játéka. A játékban lényeges a szabadság, a kreatív ötletek szabad megvalósítása. Az életközösségben mindent szabad, ami a másikért történik, de ezt a partnerek kizárólag egymástól tanulhatják meg. A szexualitás a partnerek – senki másra nem tartozó – intim ügye.”¹⁴ A lecke tehát fel van adva, a feladat nehéz, de megéri teljesíteni. Sikéréért lehet imádkozni, mint az étkezések előtt az asztali

¹³ 1Kor 7,3–5.

¹⁴ KOPP Mária – SKRABSKI Árpád (2019): *A boldogságkeresés útjai és útvesztői*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 158.

imában szokás, egy kis bővítéssel: „Aki ételt, italt, és a szívünkbe egymás iránt vágyat adott, annak neve legyen áldott. Adjad Uram, hogy jól essék, Jézus neve dicsértessék. Ámen!” És ugyanígy a másik közismert asztali ima a szerelmi vágyra is értelmezhető: „Jöjj el, Jézus, légy vendégünk, áldd meg, amit adtál nekünk! Ámen.” Áldd meg bennünk a szerelmi vágyat egymás iránt, hogy ezzel is áldássá lehessünk egymás számára, és áldássá a családunk és a Te egyházad javára is.

Ha az evés és ivás szükségletét tisztán testi, biológiai szükségletnek tekintjük, a szexuális vágy és a szerelmi vágy mint egy másik emberrel való *teljes egyesülés vágya*, és ennek tágabb köre, a *közösséghez* (családhoz, nemzetséghez, törzshöz, nemzethez, egyházhoz) *tartozás vágya* átvezet az ember *transzcendenciaszükségleteinek* világába. „A transzcendenciaszükséglet az ember egyik legalapvetőbb szükséglete” – írja Erich Fromm.¹⁵ Szerinte a lét kérdéseire adható teljes válasz „a személyek közötti egyesülés, a másik személlyel való összeolvadás megvalósításában rejlik: a *szeretetben*. Az interperszonális egybeolvadásnak ez a vágya a legerősebb törekvés az emberben. Ez a legalapvetőbb szenvedély, ez az erő tartja össze az emberi fajt, a törzset, a családot, a társadalmat. Ha megvalósítása kudarcot vall, az tébolyt vagy pusztítást jelent – önpusztítást vagy mások elpusztítását. Szeretet nélkül az emberiség nem létezhet egy napig sem.”¹⁶ De mi lesz így az emberi személyiséggel, az emberi jogok, az alkotmányok és a nagy magánjogi kódexek által oly nagyra becsült személyi szabadsággal, a személyiség identitásával? „A szimbiotikus egyesüléssel szemben az *érett szeretet olyan egyesülés, amelynek során az ember megőrzi integritását, egyéniségét. A szeretet tevékeny erő az emberben; olyan erő, amely áttöri az embert embertársaitól*

¹⁵ Erich FROMM (1993): *A szeretet művészete*. Budapest: Háttér Kiadó, 69.

¹⁶ FROMM 1993: 29.

elválasztó falat, amely egyesíti őt másokkal; a szeretet legyőzeti vele az elszigeteltség és elkülönültség érzését, de lehetővé teszi, hogy azonos maradjon önmagával, megőrizze integritását. A szeretetben megvalósul az a paradoxon, hogy két élőlény eggyé válik, és mégis megmarad kettőnek.”¹⁷ „Ha szeretem a másik személyt, akkor egynek érzem magamat vele, de azzal, *aki ő*, és nem azzal, akinek lennie kellene, hogy használni tudjam. ...l’amour est l’enfant de la liberté – ahogy egy régi francia nótá mondja; a szerelem a szabadság gyermeke, sohasem az uralkodásé.”¹⁸ A férfi-nő szerelme és szeretete mellett tárgyalja az *anyai* (feltétlen) és az *apai* (feltételes) szeretet különbözőségét és egymást kiegyensúlyozó egységét a családban. „Végülis az érett embernek el kell jutnia odáig, hogy ő maga legyen a tulajdon anyja és apja. Hogy meglegyen, mondhatni, az anyai és az apai lelkiismerete.”¹⁹ A család a társadalom természetes és alapvető alkotóeleme.²⁰ A 20. század második felétől az európai társadalmak békéjének és biztonságának garanciája az *intézményesült szolidaritás*. A társadalmi szolidaritás a keresztények nyelvén a *felebaráti szeretet*. „A legsarkalatosabb szeretetfajta, amely a szeretet összes típusainak alapjául szolgál, a *felebaráti szeretet*. Ezen a bármely emberi lény iránti felelősségérzetet, gondoskodást, tiszteletet, ismeretet értem, a kívánságot, hogy az életét segítsük. Erről a szeretetfajtáról beszél a Biblia, mikor azt mondja: Szeresd felebarátodat. A felebaráti szeretet minden emberi lény szeretete; az a jellegzetessége, hogy senki sincsen kirekesztve belőle.”²¹ Ebben az értelemben hangsúlyozta Szent II. János Pál pápa is, hogy a keresztény Európa a *szeretet*

¹⁷ FROMM 1993: 32.

¹⁸ FROMM 1993: 42.

¹⁹ FROMM 1993: 60–61.

²⁰ ENSZ EJENY 16. cikk (3) bek.

²¹ FROMM 1993: 64.

*civilizációja, vagy legalábbis azt építi.*²² A szeretet civilizációja által valósul meg „a világ humanizálása”. Íme, milyen távlatokat nyit meg az az egyszerű tény, hogy közösség is kell, hogy a közösségbe tartozás vágya is elemi emberi szükséglet. Mert nem mindegy, hogy milyen közösség kell, milyen közösségbe (közösségre) vágyakozik az ember. Közösségeit éppúgy maga alakítja, formálja és tölti meg tartalommal, ahogyan a saját személyiségét, egyéniségét is. Mindkettő rettenetesen nehéz, küzdelmes folyamat. „A személynek kötelességei vannak a közösséggel szemben, amelynek keretében egyedül lehetséges a személyiség szabad és teljes kifejlődése.”²³ Ismét csak Ady Endrével szólva: „Ezért minden: önkínzás, ének: / Szeretném, hogyha szeretnének / S lennék valakié, / Lennék valakié.” (*Sem utódja, sem boldog őse*) Valakié itt lent a földön és ott fent az égben.

17. A Krisztus-szerep vállalása

A jó tanár – mint a jó pap is – holtig tanul, hogy jót s jól taníthasson. Tanul a saját jó diákjaitól is, ha azok szorgalma, tudása, magatartása példamutató nemcsak a többi diákja, de az ő számára, a tanár számára is. Ahogyan minden jó ember is tanul más jó emberektől, azért, hogy ő maga is még jobb emberré váljon. Ez a jó emberi közösség összetartó és az egyént megtartó erejének nagy titka.

Volt egy joghallgató tanítványom, aki a gyermekbénulás elleni kötelező védőoltás szövődménye következtében bénult meg. Egyik kezének három ujját tudja mozgatni, egyébként mozgásképtelen. Apja és anyja autóval hordták a fontosabb egyetemi

²² II. JÁNOS PÁL (2010): *Minden napra egy gondolat*. Szerk. Jerome Vereb. Budapest: J LX Kiadó, 174, 181, 194.

²³ ENSZ EJENY 29. cikk (1) bek.

előadásokra, bár felmentést kapott az órák látogatása alól. Egy speciális, számára készített kerekesszékekben „közlekedett”, abban ülve (félig fekve) vett részt az előadásokon. Laptopján a kulcsszavakat jegyzetelte, hangfelvételt is készített, otthon ezekből (is) tanult. Szorgalmasan, sokat és jól tanult, 4,5-ös átlaggal végezte el az egyetemet és szerzett jogi diplomát. Majd a PhD-képzésben folytatta a tanulást. „Az egészséghez való jog” mint emberi jog és mint alkotmányos alapjog volt a kutatási témája. De ezalatt meghalt az apja, majd nem sokkal később az anyja is. Munkát kellett vállalnia, bedolgozott egy ügyvédi irodába otthonról (később a Covid-járvány alatt ez tömegessé vált és elterjedt az elnevezése is: *home office*). Akadt egy férfi partnere is, akivel élettársi viszonyt létesítettek, és ebből 7 év után egy teljesen ép kisfiú született. Márton már 6 éves, és most kaptam róla és a szülei esküvőjéről fotókat: a legszebb és „legkarácsonyibb” üdvözlő, amit életemben kaptam. Nagy tanulság ez! Vállalni a Krisztus-szerepet, a szenvedést, a szolgálatot a gyermekemért, a családjáért és a társadalmi közösségért. És ugyanez a család és a társadalom oldaláról: vállalni az önfeláldozásig terjedő áldozatot a bajba jutott családtagért, a társadalom egy tagjáért. Azért, hogy ő is emberhez méltó, teljes értékű életet élhessen. Amiért megint viszonzásul ő kihozza magából a tőle telhető maximumot. Ez az áldozatos szeretet valósággá válása, oda-vissza, kölcsönösségi alapon. Az ilyen Krisztus-szerep vállalása a keresztény hit lényege, ez a szeretet vallásának, a szeretet egyházának és a szeretet civilizációjának építőköve, alkotóeleme. Istennek tetsző élet, akár hívő, akár nem hívő ember éli.

Ez az életpélda teljesen egészségesen és épen is követhető, nem kell hozzá súlyos testi fogyatékoság. Sőt követendő egyén és család, egyén és társadalom viszonyában egyaránt. Ettől keresztény egy ország, egy nemzet, ettől keresztény egy civilizáció. Ettől lett és maradhat Európa keresztény civilizáció, a szeretet

civilizációja. A szenvedő test is lehet (sőt, az lehet csak igazán) a lélek temploma, a szeretetben hívő léleké. Azonosulni lélekben a szenvedő testű embertestvérünkkel, ezáltal osztozni az ő Krisztus-szerepében, könnyíteni ezen a nehéz kereszten, ettől lesz a hívők közössége „egy testté”, Krisztus szenvedő testévé, Krisztus egyházává, ez az eucharisztia lényege.

Ettől a szerepvállalástól, szerepben való osztozástól, közös teherviseléstől lesz az ember: Ember; a család: Család; a társadalom: Nemzet; a civilizáció: Keresztény (akkor is, ha szekularizációhívó vagy ateistahívó, de nem *deszakralizált*, nem istentelen és nem lelketlen, nem ragadozó, hanem emberséges ember). Ez kellene hogy legyen a globalizmus lényege is, az *emberiesség kiteljesítése*, az emberiség „nagy családjává” válás, amiben minden ember köteles testvérként viszonyulni embertársaihoz.²⁴ A szeretet minden világvallás legalapvetőbb értéke, az egyes ember belső békéjének, és végső fokon a világbékének is a záloga. Ennek terjesztése és tudatosítása Európa küldetése a világban, ez a keresztény küldetés, ez a követendő példa felmutatása. Ha az ember nem elég erős e példa követéséhez, a hit ereje segít. Krisztus megváltó szeretete az erőforráskút, amely kiapadhatatlan. Az embertől függ, hogy megérti-e és elfogadja-e. Az ember életminősége, a *teljes élete* ezen múlik.

18. Szőlőtő és szőlővessző

Életemben voltam szőlősgazda is. 1976 nyarán apósommal (Kovács Sövény Józseffel) – nem kis részben a saját két kezünk munkájával – újjáépítettük a romos öreg préházat Gamás Kishegyen (kőművest és ácsot azért fogadtunk). Régebben a három szőlőhegyen

²⁴ ENSZ EJENY 1. cikk.

300 présház volt a falu körül, de amikor építkeztünk, már csak egy tucat, ma meg ha 3-4 akad. A módosabb gazdáknak nemcsak lova és kocsija volt, de szőlője, présháza és bora is. Mindenki tudta, hogy a világ legfinomabb bora: a saját termésű. Meg hogy a szőlő tövét verítékkal kell öntözni, mert a szőlő rabszolgatartó, megdolgoztatja a gazdáját. Jobban értették az emberek, mi „a munka gyümölcse”, miért van az ünnepi asztalon a pohár bor is, és miért van a templomi oltáron a kenyér és a bor, a hímzett oltárkendőn és a papi miseruhán, a fal freskókon a búzakarász és a szőlőfürt, meg a kehely. A test és a lélek nem vált el egymástól. Nekem az apai és az anyai nagyapámnak is volt – a szabolcsi homokon is – saját szőlője és bora. Így jobban értettem Márai Sándort, miért akart öreg korára szőlőt venni, a présházat árnyékoló díófa alatt a saját borát inni. De jobban értettem Jézus példázatait is a szőlőmunkásokról, a szőlőtőről és annak szőlővesszőiről, testének megtöréséről és vérének kiontásáról, az eucharisziáról. Azt, hogy ha az ember megmarad a hitben, a hit ereje is megmarad az emberben.

János Evangéliuma 15. rész 1–13. verseiből idézek: „Én vagyok az igazi szőlőtő, és az én Atyám a szőlőműves. Minden szőlővesszőt, amely én bennem gyümölcsöt nem terem, lemetsz; mindazt pedig, amely gyümölcsöt terem, megtisztítja, hogy több gyümölcsöt teremjen. Ti már tiszták vagytok ama beszéd által, amelyet szóltam nektek. Maradjatok én bennem és én is ti bennetek. Miképpen a szőlővessző nem teremhet gyümölcsöt magától, hanemha a szőlőtőkéen marad: akképpen ti sem, hanemha én bennem maradtok. Én vagyok a szőlőtő, ti a szőlővesszők: A ki én bennem marad, én pedig ő benne, az terem sok gyümölcsöt. [...] Abban dicsőítetik meg az én Atyám, hogy sok gyümölcsöt teremjete: és legyetek nékem tanítványaim. [...] A miképpen az Atya szeretett engem, én is úgy szerettelek titeket. [...] Ez az én parancsolatom, hogy szeressétek egymást, a miképpen

én szerettelek titeket. Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, mint ha valaki életét adja az ő barátaiért.”

Ez ugyanaz a példázat, mint Jézus és az ő tanítványai (az egyháza) erős vágyakozása egymás iránt, az együtt (egyben) maradásuk, hogy küldetésüket a világban betölthessék. Mint az Énekek énekében Szulamit és a pásztor, a menyasszony és a vőlegény, az ember és Isten vágyakozása egymásra, a teljes egyesülésre. Hasonlatos ez ma is a férfi és nő szerelmi házasságához, egybeolvadásához, teljes – testi és lelki – egységéhez. A szőlőtő gyökere a termőtalajból veszi fel az éltető vizet és a tápanyagokat, és szállítja a vesszőkbe, levelekbe és a fürtökbe. A termő talaj Isten ígéje, a táplálék pedig az éltető, a megtartó, a megszabadító és megváltó *szeretet*. Az Isten szeretete és a felebaráti szeretet. Isten az ő Fiát adta az emberért, Jézus az életét áldozta az ő barátaiért. Az Ószövetség Istene még a Seregek Ura, a törvényi szigor, a büntetés, a megtorlás, a bosszú Istene volt, de az Újszövetség által az irgalmasság és a kegyelem, a szeretet Istene lett: *Deus caritas est!* Úgy megszerette az általa teremtet világot, benne az ő teremtményét, az embert, hogy egyszülött fiát feláldozta érte. Jézus ezt önként és tudatosan vállalta, bár voltak olyan pillanatai, amikor más megoldást remélt. A Gecsemáné kertben „arcra borula könyörögvén és mondván: Atyám! ha lehetséges, múltjék el tőlem e pohár; mindazáltal ne úgy legyen, a mint én akarom, hanem a mint te.”²⁵ A keresztfán pedig „nagy fenszóval kiálta Jézus, mondván: ELI, ELI! LAMA SABAKTANI! azaz: Én Istenem, én Istenem! miért hagyál el engemet?”²⁶

Jézus és az Atya egy kellett hogy legyen és maradjon, ugyanígy Jézus és az Egyház is egy kell hogy legyen és maradjon. A házaspár (emberpár, szülőpár) is egy kell maradjon,

²⁵ Mt 26,39.

²⁶ Mt 27,46.

holtomiglan-holtodiglan, áldozatos szeretetben. A megrepedt nádszálat nem eltörni, a pislogó mécsest nem kioltani. A szerelem (érosz) szeretetté (agapé) nemesedik, óvja a nádszálat, őrzi a lángot. Legyetek a világ világossága, világosítsátok meg az Isten útját. Az Isten útja – a szeretet útja – biztos út. A gonoszság, az erőszak, a háborúság útja a sötétség útja, a pusztulásba visz. A háború vesztes-vesztes játszma, a szeretet az egyetlen nyertes-nyertes játék, az igazi, az emberhez méltó küzdelem.

19. Istennek tetsző gondolatok

Pál apostol szerint „éljetez Istennek tetsző életet”,²⁷ „amint tőlünk tanultátok”. Miket tanított Jézus és az ő nyomán haladva az apostolok? Szeresd az Urat és szeresd felebarátodat; ne ölj, ne lopj, ne hazudj, ne paráználkodj; ne légy büszke, kapzsi, haragtartó, irigy, buja, falánk, lusta; légy tiszta, tisztességes, becsületes, szelíd, szerény, alázatos, bőkezű adakozó, vigasztaló, türelmes, békítő; mérj megnyomott, púpozott vékával; ne tégy olyat mással, amit nem akarsz, hogy veled tegyenek; légy igazságos, mértékletes, bátor és bölcs! Sáfarkodj jól a saját talentumaiddal és a mások által rád bízott talentumokkal! A rosszat jóval győzd le! Dobd vissza kenyérrel, tartsd oda a másik arcodat is! Törekedj a tökéletességre és a feddhetetlenségre! Legyen erős a hited és tiszta a szíved! Ne add fel a reményt! És mindez csupán ízelítő a keresztény tanítás gazdagságából és értékrendjéből. Nincs benne semmi lehetetlen, vagy pláne embertelen. Ellenkezőleg: ezek az egyedi *emberség* és az általános *emberiesség* kiteljesítésének elemei, az emberi *személyiség önmegvalósításának eszközei*. Ezekkel van kikövezve az ösztönlények világából való kiemelkedés, az *emberré válás útja*.

²⁷ 1Tesz 4,1.

Ezek mentén és ezek szerint az ateisták és a más vallásúak, a más istenekben és más tanításokban hívők is élhetnek Istennek tetsző életet! Ezt nem elég kényszeredetten tudomásul venni, nem elég elfogadni, ennek örülni kell! Sokkal jobb lehetne általuk az ember (bármely ember), és sokkal jobb lehetne a világ!

Az Istennek tetsző élet kiindulópontja az Istennek tetsző gondolat. A gondolat szüli az akaratot, az akarat a cselekedetet, a cselekedetekből rakódik össze az élet. Ezért tanította Jézus, hogy még gondolatban se vétkezz! A rossz gondolatokat tereld el magadtól, tereld el jó irányba, tereld át a jószágba. És ennek nyomán ne légy rosszakaratú, légy *jóakaratú ember*. Cselekedd a jót, kerüld el a rosszat. Az életerődet erőszak helyett szeretetre fordítsd, és többet kapsz vissza, mint amennyit adtál. Isteni és emberi jószág és szeretet nélkül lehet ugyan élni, de az nem Istennek tetsző és nem is emberhez méltó (nem emberséges) élet. A jószág és a szeretet a kereszténység és azon keresztül az európai civilizáció *örökkévalósági klauzulái*. Ezeket nem lehet „hatályon kívül helyezni”, nem lehet – mint az elavult dolgokat – kidobni, nem változtathatók meg, fondorlatos áértelmezéssel sem módosíthatók, *nem relativizálhatók és nem derogálhatók*. A jószág és a szeretet az Istennek tetsző élet *útjelzői és világitótornyai*. Nehogy eltévesszük a helyes irányt, és nehogy eltévedjünk a hamis értékek sötét rengetegében.

20. Az ember negyedik természete

Kai Michel és Carel van Schaik könyve szerint az embernek *három természete van*: első a *prehisztórikus* időkből származó, vadászó-gyűjtögető *közösségi* természet; második a mezőgazdasági forradalom által kialakított *gazdálkodó habitus*; harmadik a szabályokat, gyakorlatokat kialakító, intézményeket működtető *racionalis*

természet. Ezek *átfedésben* együtt is hatnak, de nemritkán konfliktusba is keverednek egymással. Péter apostol szerint Jézus „igen nagy és becses ígéretekkel ajándékozott meg bennünket; hogy azok által *isteni természet részeseivé legyetek*, kikerülván a romlottságot, amely a kívánságban van a világon”.²⁸ Az apostol felsorolja az ember isteni természetének minimális jellemzőit is, amelyekre „teljes igyekezetet” kell fordítani: hit, jó cselekedetek, tudomány, mértékletesség, tűrés, kegyesség, az atyafiakhoz való hajlandóság, szeretet. „Mert, ha ezek megvannak és gyarapodnak bennetek, nem tesznek titeket hivalkodókká, sem gyümölcstelenné.”

A Biblia tanulmányozása és ismerete alapján az ember isteni természetének további ismertetőjegyei is vannak, illetőleg felismerhetők:

- az istenkereső természet; az ember Isten után vágyakozik, vele akar teljesen egyesülni (agapé);
- isteni törvényeket, útmutatókat kér az emberi törvények helyett és mellett;
- az isteni parancsolatokat és tanítást követi és közvetíti, jó példát mutat;
- az Istent félő, a jóra törekvő, imádságos lélek;
- az Istent hűségesen szereti, testvéreit, felebarátait, embertestvéreit szereti, az egyházához és Krisztushoz ragaszkodik;
- Isten szeretetével és a krisztusi megváltással nem él vissza.

Az isteni természetű ember nem önimádó, annak ellenére, hogy a teremtés folytatója, a teremtett világ őrzője és védelmezője. Mint ilyen, természetvédő és környezetvédő, természeti és társadalmi értékvédő; ezáltal életvédő, embervédő és emberségvédő;

²⁸ 2Pt 1,4–7.

gyermekvédő és családvédő; szeretetvédő és gonoszságkerülő; a szeretet civilizációjának építője. Amilyenre az Isten akarja formálni, olyan ember akar lenni, arra törekszik. Újjá akar születni, új emberré szeretne válni. Ha kétségeskedik is, kétségbe nem esik! Soha nem adja fel a reményt, őrzi és védelmezi a hitet, gyakorolja a szeretetet, amely ezáltal soha el nem fogy.

21. Isten vállán

„Csak azért látszunk nagynak, mert óriások vállán állunk!” Sokan és sokszor idézték már ezt a gondolatot, ami állítólag egy középkori szerzetestől származik, és mára szállóigévé vált.

De kinek a vállán állnak az óriások? Hát ők meg Isten vállán, azért látszanak óriásnak.

János Vitézt, azaz a kukoricaföldön talált gyereket, az erről elnevezett Kukorica Jancsit – a 200 éves Petőfi Sándor szerelmes hőst, a magyar nép fiát, a kalandos életű juhászbojtárt – egy óriás a vállán vitte át a tengeren a túlsó partra. És mivel az ő szívében ott volt az örökké hűséges szerelem, ilyen módon (ha nem is úszva és a „fogában tartva”) János Vitéz azt átvitte a túlsó partra, a halálon is túlra, Tündérországba. És Iluska, a sírjáról szakított rózsából, Tündérországból, ahol a csodák is valósággá válnak, feltámadt haló porából. Lett nagy boldogság, a szerelmesek egyesültek és ma is élnek, a magyarok lelkében egészen biztosan. Mert a lélek nem hal meg soha. A lélek Isten válla, átsegít az élet tengerén, sőt a halálon is.

Szeretni kell Isten vállát, és az azon álló óriások vállát is: arról, onnan a legcsodálatosabb a körpanoráma, belátni az egész világot. De belátni, érzékelni lehet saját kicsinységünket is. Nem önnön nagyságunkért, nem az óriásnak látszás sikeréért, nem saját dicsőségünkért kell megmászni a Himalája csúcsait

(és nem is pusztán azért – mint Hillary –, mert „ott volt”), hanem hogy tudatára ébredjünk saját kicsinységünknek és a teremtet világ szépségének és számtalan csodájának. Mivel mindkét felismerésért keményen meg kell küzdeni, egyúttal bebizonyíthatjuk, hogy van elég erőnk a megküzdéshez. Csúcsok, célok – amelyeket el kell érni, amelyekért meg kell küzdeni – szép számmal vannak minden ember életében, nem kell értük a Himalájára menni. Legyőzni például apró gonoszságainkat, meghódítani az áldozatos, önzetlen szeretet csúcsait – visszadobni kenyérrel, odatartani a másik arcunkat is –, ezek is igazi „8000 méter feletti” csúcsok! Az ilyen *csúcsdöntés* is sok-sok lemondással, kitartással, erőfeszítéssel, fáradságos küzdelemmel jár, sőt vannak áldozatai is. De ez is nagy és új távlatokat nyit meg, és kitisztítja a látásunkat. Értelmet ad az életünknek – a síron túl is. Legyen hozzá elég erőnk, erős lelkünk, hitünk és reményünk.

22. A jó gonosztevő

„A bűnt gyűlöld, de a bűnös embert szeresd!” Ez a keresztény erkölcsi tanítás olyan nehéz, mint a „dobd vissza kenyérrel”, vagy a „tartsd oda a másik arcodat is”. Talán annyival könnyebb, hogy elválasztja a bűnt az embertől, és a bűn gyűlöletét elfogadja, sőt el is várja. Az isteni és a felebaráti szeretet szellemében, az ember saját érdekében. Mert minden ember követhet el bűnt, és jó, ha annak ellenére szeretik őt. Ezt könnyíti meg, ha belátja és megbánja a bűnét, netán jóvá is teszi, akár a halálos ágyán, az utolsó pillanatban. Miként a Jézussal megfeszített két gonosztevő (lator) egyike. A négy evangélista közül csak Lukács említi az esetet: „A felfüggesztett gonosztevők közül pedig az egyik szidalmazta őt, mondván: Ha te vagy a Krisztus, szabadítsd meg magadat, minket is! Felelvén pedig a másik, megdorgálta őt, mondván:

Az Istent sem féled-é te? – hiszen te ugyanazon ítélet alatt vagy! És mi ugyan méltán; mert a mi cselekedetünknek méltó büntetését vesszük; ez pedig semmi méltatlan dolgot nem cselekedett. És monda Jézusnak: Uram, emlékezzél meg énrolam, mikor eljössz a te országodban! És monda néki Jézus: Bizony mondom néked: Ma velem leszel a paradicsomban.”²⁹ Az isteni kegyelemnek és irgalomnak nem szabhat mértéket az ember, az isteni igazságosság bőkezűbb, mint az emberi: többet és jobbat is adhat az embernek, mint ami járna neki, mint amit megérdemelne! Hasonlóan a napszámba felfogadott szőlőmunkásokhoz, akik közül a teljes napot (12 órát) végigdolgozók ugyanannyi bért kaptak, mint akik csak 9 vagy 6, vagy csak 3, esetleg csupán 1 órát dolgoztak. Zúgolódtak is emiatt, de Isten jóságát nem sérelmezhatték.³⁰ Nagy esély és lehetőség a bűnös ember számára az utolsó pillanatban megtérni és bűnbánatot gyakorolni, ugyanakkor tilos ezzel megátalkodott bűnősként visszaélni, bűnös életet élni, súlyos bűnöket sorozatban elkövetni, abban bízva, hogy elegendő a legvégén jó útra térni. Istent nem lehet átverni, becsapni, megalázni, az isteni jóságnak, kegyelemnek és irgalomnak is van határa. A főszabály mindenkire nézve ugyanaz: Istennek tetsző életet kell élni, a teljes életen át. Azzal kell a paradicsomba jutást kiérdemelni. Ez alól csak Isten (fia: Jézus) tehet kivételt.

²⁹ Lk 23,39–43.

³⁰ Mt 20,1–16.

IX. Hit – tudomány – filozófia

1. Gondolat és cselekedet

A gondolat és a gondolkodó ember, a tudós számára is a legnagyobb csapda a helyes nézőpont megválasztása. Nem mindegy ugyanis, hogy „ami igaz, azt gondolom”, vagy pedig „amit én gondolok, az az igazság”. Az első objektív, a második szubjektív nézőpont. Az első időtálló (még ha nem is örökkévaló), a második mulandó (biztosan halandó). Az első már létező, a második még bizonyításra szorul. Az első szerény, de bölcs, a második öntelt, de lehet ostoba. A bölcs óvatos, az ostoba magabiztos.

Hasonló a helyzet a cselekvéssel és a cselekvő emberrel kapcsolatosan is. Nem mindegy, hogy „ami jó, azt csinálom”, vagy „amit csinálok, az a jó”. Különösen hedonista világunkban, avagy világunk vissza-visszatérő hedonista korszakaiban az utóbbi a legnagyobb csapda, amelybe sokan belelépnek és az élvezetek rabságába esnek. Holott jó és elegendő volna örülni, másnak, másoknak örömet okozni és ezzel magunknak is örömet szerezni, egymás iránt kölcsönösen hálásnak lenni. Az ember értékét a jó cselekedetei által másokban kiváltott és feléje sugárzó hálaérzések összességével lehet mérni.

2. Igazság és szabadság

Az „igazság és szabadság” az egyik legnehezebb fogalompár a Bibliában és az egyszerű ember hétköznapi életében is. Sokszor nekifutottam a megfejtésnek, elmondom, meddig jutottam.

„Monda azért Jézus a benne hívő zsidóknak: Ha ti megmaradtok az én beszédemben, bizonynyal az én tanítványaim vagytok; És megismeritek az igazságot, és az igazság szabadokká tesz titeket.”¹ Ez a gondolat folytatódik Pilátus előtt, amikor az megkérdezi: „Király vagy-e hát te csakugyan? Felele Jézus: Te mondod, hogy én király vagyok. Én azért születtem, és azért jöttem e világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról. Mindaz, aki az Igazságból való, hallgat az én szómra. Monda néki Pilátus: Micsoda az igazság?”² De nincs folytatás, Jézus nem válaszol, és Pilátus sem vár választ. A választ tehát nekünk, embereknek, mindenkinek magának kell megtalálnia. Nekem mint embernek és jogásznak segített ebben Pál apostol, aki Jézus követőinek üldözőjéből maga is Jézus követője lett: „Nem mintha magunktól volnánk alkalmasak valamit gondolni, úgy mint magunkból; ellenkezőleg, a mi alkalmas voltunk az Istentől van: Aki alkalmasokká tett minket arra, hogy új szövetség szolgálai legyünk, nem betűé, hanem léleké; mert a betű megöl, a lélek pedig megelevenít.”³ Ebből kettős következtetés adódik. Egyfelől igazság az, hogy az ember nem élhet törvény nélkül. Másfelől igazság az is, hogy az ember képtelen a törvény szerint élni. Újra és újra megszegi a törvényt, direkt azzal ellentétesen vagy a törvénybe ütköző módon cselekszik, megkerüli, visszaél vele, mellőzi, legenyhébb esetben betű szerint, azaz formálisan betartja

¹ Jn 8,31–32.

² Jn 18,37–38.

³ 2Kor 3,5–6.

azt, de eljárása a célzatát vagy eredményét tekintve tisztességtelen vagy méltánytalan. A törvény megszegése minden esetben bűn, a bűn zsoldja pedig a halál, ebből következőleg a törvény alá vetett ember halálra ítélt ember, a törvény betűjének szigora öli meg. A törvény tehát, ha az embert és az életet kívánja szolgálni, nem lehet meg irgalom nélkül, a törvénszegő ember pedig csak a kegyelem által menekülhet meg és élhet. Isten irgalmas és kegyelmes, a saját fiát áldozta fel teremtménye, az ember megmentése érdekében. És Isten fia, Jézus Krisztus vállalta a kereszthalált, a legnagyobb példát mutatva az áldozatos szeretetre, hogy kiszabadítsa az embert a törvény, a bűn és a halál rabságából. Ez az igazság, ami megszabadít a bűntudat gyötrelmétől, az örök büntetéstől, ami szabaddá tesz. Jézus nevének jelentése: Szabadító; a Krisztus név jelentése: Megváltó. Ez a keresztény („krisztianus”) hit lényege, ebben segít hinni a lélek, a szent Lélek, a Szentlélek, amely megelevenít, reményt ad, azaz éltet, élteti, életben tartja az embert. Ez az európai civilizáció, a keresztény civilizáció, a szeretet civilizációjának lényege. Ez Európa lelke, amit meg kell menteni, mert Európa nem lehet lelketlen, nem lehet irgalmatlan, és nem lehet kegyetlen, amilyen az ateista 20. században is volt.

Az egyszerű ember hétköznapi életéből vett példával illusztrálva, az igazság és szabadság összefüggésének lehetséges persze egy sokkal egyszerűbb bizonyítása is. Aki bűnt követett el, de azt letagadja, elhallgatja, hazugsággal, folytonos hazugságokkal leplezi, az a saját bűne rabságában él. De ha bevallja az igazságot, vállalja tettét és annak következményeit, különösen, ha jóvá is teszi a bűnét, akkor felszabadul a bűn terhe alól, az igazság szabaddá teszi. Jól tudhatta ezt Jézus is, hiszen jól ismerte az embert, aki nem vallja be, nem vállalja, nem teszi jóvá, ezért szorul

megtérésre és megváltásra. Jó volna, ha mindezt az ember is tudná. A hétköznapi példa egyébként azt is illusztrálja, hogyan lehet egy egyszerű igazságot hittétellé absztrahálni, avagy megfordítva, hogyan lehet egy hittételből hétköznapi valóság.

3. Holisztika

A kifejezést mint „holisztikus szemléletmódot” egyre gyakrabban emlegetjük. Eredete a görög filozófiába nyúlik vissza, a *holo* szó jelentése egész, teljes. Eszerint a dolgokat, a világ jelenségeit a maguk egészében, teljességében kell szemlélnünk. Leggyakrabban az orvoslással összefüggésben halljuk, hogy nem elég önmagában a betegséget, hanem egészében a beteg embert kell gyógyítani. A betegség egy okozat, amelynek számos, egymással összefüggő kiváltó oka lehet. Ezért a helyes terápiához vizsgálni kell a beteg ember testi és lelki adottságait, életmódját és táplálkozását, munkáját és családi körülményeit stb. Így a gyógyszer sem csak egy tablettá lesz, hanem egy komplex orvosi tanács, gyakran „életmódváltás”. Más tudományterületeken is terjed ez a szemlélet, leginkább a környezet védelmével, gyógyításával összefüggésben, az 1970-es évek óta. Először azt kellett elérni, hogy a beruházási döntések során a gazdaságpolitikai szempontokkal azonos súllyal vegyék figyelembe a környezeti érdekeket is. Majd a hirtelen felfutó környezetvédelmi jogalkotással szemben fogalmazódott meg a gazdasági fejlesztési és a szociális biztonsági szempontok figyelembevételének kötelezettsége. A klímaváltozás veszélyeztetése az egyre komplexebb gondolkodást a nemzeti törvényhozási szintekről a nemzetközi, majd globális szintre terjesztették ki. Legújabbban pedig a globális népvándorlás ezt a komplex

gondolkodást tartalmilag is kibővítette (a javak torz megoszlási rendjére, a túlnépesedésre stb.). A holisztikus szemlélet tehát a jogalkotás terén sokat fejlődött, a gyakorlati hatékonysága azonban a végrehajtás szintjén alig javult. Ugyanez elmondható az egészséges környezethez való emberi jogon túl az első és második generációs emberi jogok szinte egész palettájáról is. A fő nehézséget az okozza, hogy az egyes nevesített emberi jogokat külön-külön sokkal könnyebb fejleszteni (bővíteni, részletezni), mint ezeket egymással kiegyensúlyozva, a köztük meglévő hátrásokat, korlátokat kijelölve. Példaként említhető a szólás, a sajtó és a média szabadsága egyfelől, és az emberi méltóság védelme másfelől. Vagy a tőkeáramlás szabadsága, szemben a munka és a munkások méltóságának, illetve a természeti érdekeknek a védelmével. Ezekről is elmondható, hogy nem elég a jogot javítani, a beteg társadalmat kell a maga egészében, teljességében gyógyítani, benne a beteg embert kell a maga egészében, teljességében jobbítani. Társadalmi életmódot, értékrendet is kellene váltani. Azt tudjuk, látjuk, hogy miről, de hogy mire, az még nagyon nehezen körvonalazódik. Tudjuk, honnan jöttünk, hol tartunk, de hogy merre tovább, azt még ki kell találni. Azért nagyon nehéz, mert a társadalmi együttélés egyre bonyolódik, az emberi életviszonyok globális mértékben keverednek-kavarodnak, összekuszálódnak, tisztán látni, kiutat keresni és találni szinte lehetetlen. A jog most is leképezi mindezt, egyre bonyolultabb, egyre több rétegű, egyre kuszább, tele ellentmondásokkal és hézagokkal, a jogi dzsungel szinte átláthatatlan, alkalmazhatatlan. Holott a tisztánlátás és az útmutatás volna a feladata. A jogászok szeretik azt hinni, hogy a társadalom mérnökei. Bármilyen társadalmi bajra azonnal felírnak egy receptet, egy régi vagy akár egy új normát, hoznak egy határozatot, kihirdetnek egy ítéletet. Csakhogy a holisztikus szemléletük még hiányzik. És más orvosokkal is konzultálhatnának.

4. Evolúció és/vagy hit

Ha az embernek akkora szerencséje volt, hogy túlélte a születését és az életét is, eljutva az öregkorba már csak egy feladata maradt, hogy megbarátkozzon a halállal, tudva, hogy azt már nem élheti túl. Ezt a barátkozást nagyban elősegíti az Istenbe vetett hit. Könnyebb annak a halállal barátkozni, akinek már életében is erős volt a hite. Ha gyenge volt, még megerősítheti. Ha egyáltalán nem volt, most amíg még lehet, elfogadhatja. Ha tagadta Isten létét, vagyis Isten nemlétében hitt, ő is megtérhet még az utolsó pillanatban is, mint Jézus keresztszomszédja, vagy végleg feladhatja. Ha tisztességes, rendes ember volt, így is, úgy is, megnyugodva léphet át a létből a nemlébbe, az életből a halálba.

Nemrég karácsonyi ajándékba kaptam és nagy élvezettel olvastam Francis S. Collins *Isten ábécéje* című könyvét. Alcíme szerint *Egy tudós érvei a hit mellett*. Ő az emberi géntérképet elkészítő kutatócsoport vezetője volt. Tőle tudom, hogy egy ember teste 100 billió sejtből épül fel (ez százezer milliárd sejt, de csak ha jól számolok). Minden sejtben van sejtmag, abban férfiaknál egy X és egy Y, nőknél két X kromoszóma, ezekben vannak gének, a génekben DNS-molekulák. A DNS-molekula egy csavart létrához hasonló kettős spirál, amelynek „fokai” hordozzák az emberi élet örökítőanyagát, molekulánként mintegy négymilliárd információt. Ennyi bőven elég a kérdéshez: mindez az evolúciós fejlődés vagy a Teremtő Erő műve? A válasz hit kérdése. A könyv irodalomjegyzéke még több tucatnyi további könyvet, filozófusok, teológusok, természettudósok műveit sorolja fel, amelyek erre a kérdésre keresik a választ. Collins szerint a tudomány és a hit nem egymást kizáró kategóriák. Szerintem sem azok. Talán inkább egy fejlődési folyamat egymást követő két fázisáról lehet szó. Az evolúciónak köszönhető, hogy az élővilág csúcán megjelent az ember, hogy kiemelkedett az élővilágból,

közelebből az állatvilágból. Ugyanakkor az erkölcsi törvénynek és az univerzális istenkeresésnek köszönhető, hogy az ember megpróbál egyre jobb emberré, emberségesebb emberré válni. Keresztény hitünk szerint megpróbál a Teremtő Isten „képmásának”, az isteni teremtmény rangjának megfelelni, arra méltónak lenni. Ez az emberré válás eddigi (!) két fázisa, egy folyamat, amely még nem fejeződött be, és amely talán soha nem is fog befejeződni, hiszen a tökéletesedésnek nincs felső határa. Csak maga az élő Isten tökéletes, *Ő a tökéletesség*, ember soha nem válhat azzá. Az sem, aki önmagát isteníti, és az sem, akit más emberek istenítenek, azért, mert ő elvárja tőlük, vagy mert egyenesen megparancsolja nekik. Az ember mindig ember marad, csak az a kérdés – az egyetlen igazán fontos, a leglényegesebb kérdés –, hogy milyen ember? Hogy mennyire ember, hogy meddig jutott saját embersége kiteljesítésében.

5. Osztályuralom

A marxizmus alaptétele szerint az emberiség egész eddigi története – az uralomért vívott – osztályharcok története. Uralkodó osztály persze mindig volt, amely igyekezett az uralmát megtartani, sőt saját utódaira át is örökíteni. Egyszer születési előjogaira és nemesi kiváltságaira hivatkozva, máskor tőketulajdonosi hatalmával élve, később a proletárok tömegének elsöprő erejével diktatúrát gyakorolva. Most a politikai osztály gyakorol uralmat, a „demokratikus” választások eredményétől függő összetételben, de az osztályon belüli váltógazdálkodásban. Holott Bibó István szerint az embernek ember feletti uralmát, az uralom jelenségét kellene végre megszüntetni. De ha az uralom jelensége ennyire szívós, mindig új formában üti fel a fejét, és gyakorlói foggal és körömmel ragaszkodnak hozzá, megszüntetése helyett

nem volna célszerű inkább egy emberséges uralom kiépítésére és fenntartására törekedni? Van ilyen uralom, a felebaráti szeretet, a társadalmi szolidaritás uralma, amelynek a gyökere a krisztusi, a keresztény tanítás. Parancs, de nem kikényszeríthető világi törvény. Erősebb annál, erkölcsi, természeti törvény, az ember szívébe írva. Isteni parancs, a legfőbb erkölcsi jó, ami az emberen belülről, a szívből és a lelkéből ered, és kifelé hat, a valóságos emberi életviszonyokban, a társadalmi intézményekben. Ez lenne az osztályuralom leváltása, az uralom paradigmaváltása, nem az embernek ember feletti uralma, hanem az emberben, annak emberségében megnyilvánuló szereteturalom. Ezt sem könnyű elfogadni és megvalósítani – társadalmi méretekben eddig még nem is sikerült –, mivel az első lépése az önuralom, az emberben lakó gonoszság, önzés és hatalomvágy legyőzése és uralása, az ugyanott lakó jóság, önzetlenség, a szolgáló szeretet felszabadítása.

6. Isten bizony!

Fogalomelemző (szavakon rágódó) jogászként mélyen elgondolkoztam e két szó jelentéstartalmán. Ezt az elgondolkozást mindenkinek ajánlhatom. A hétköznapi életben gyakran halljuk, mondjuk, ha bárminek az igaz voltát meg akarjuk erősíteni. Egy tény, egy adat, egy történet mellé odamondjuk nyomatékkal: Isten bizony! De ha az unokánk megkérdezi: „Nagypapa! (Nagymama!) Van Isten?” A válaszhoz elegendő a két szóhoz egy „van” szót kapcsolni: Isten bizony van! Elég Istent önmaga bizonyosságához megerősítésként odaállítani. Több bizonyosság nem kell, minthogy Isten létét nem lehet bizonyítani, és persze cáfolni sem. A kérdést azonban vagy előbb – mint a világra rácsodálkozó és ráeszmélő naiv gyermek teszi –, vagy utóbb, akár felnőtt vagy már

öreg fejjel, de egyszer mindenkinek fel kell tennie. Van-e Isten? Isten bizony van! És nagyon jó, hogy van. Ki tudja, *mi* lett volna (és nem *ki* lett volna) az emberből Isten (a nagy világvallásokat idesorolva: istenek) nélkül? Maradt volna „a” csúcsragadozó, azaz vadállat? Néha még „istenes” emberként is úgy viselkedett. Sőt úgy viselkedik még ma, a 21. században, az emberré válás sokadik évezredében is. Ezért is jó így elköszönni: Isten veled! Isten legyen velünk!

7. Isten látja a lelkemet!

Ezt is olyankor mondjuk – bármilyen fontos ügyben vagy akár bagatell szituációban –, ha azt akarjuk bizonyítani, bizonygatni, hogy a lelkiismeretünk tiszta. Azaz, ha morálisan igazolni akarjuk valamely szavunk vagy tettünk tisztaságát, helyességét, védhetőségét. Hiszen Isten szeme mindent lát, füle mindent hall, előtte nem hazudhatok! Ha mégis hazudnék, magát Istent sérteném meg, magamat pedig megaláznám, megszégyeníteném, és ez lelkifurdalást, lelki gyötrelmet okozna. Vagyis megterhelném, megbetegíteném a saját lelkemet. Ez maga az isteni büntetés. Eszerint a lélek maga a legfőbb erkölcsi törvény, az egyetemes isteni mérték, amihez az ember igazodhat, már ha képes és kész is rá, amivel minden gondolata, szava, tette, az egész élete mérhető. De úgy is fogalmazhatunk, hogy Isten maga a lélek, aki bennünk lakozik, belülről próbál készíteni a jóra, a tisztességre, és visszatartani a rossztól, a gonoszságtól, az erkölcstelentől. Hol több, hol kevesebb sikerrel. De csak addig, amíg meg nem tagadom. Vagy amíg el nem adom a lelkemet az ördögnek. Világunkban egyre több az istentagadó, lelkét áruba bocsátó, vagy egyszerűen csak lelketlen ember. Nem is tudja, vagy nem akarja tudni, mi az a lélek, mi az a lelkiismeret, mitől legyen lelkiismeret-furdalása.

Vajon a lélek és lelkiismeret nélküli ember is ember még? Súlyos dilemma, amit minden embernek meg kell oldani. *Dixi et salvavi animam meam!* Elmondtam és megmentettem a lelkemet!

8. Évzáró filozófia

Ma 2021. december 31. van, ez év utolsó napja. Ahogyan a vasárnap a heti számvetésé, ez a nap az eltelt év számadásának a napja. Mit tett az ember – jól vagy rosszul – és mit mulasztott el megtenni, mi maradt a jövő hétre, a jövő évre. Ahogyan az ember éveinek a száma növekszik, a számadások egyre inkább az egész életéről szólnak. A hitetlen ember – ha készít egyáltalán számadást – önmagával, saját emberségével szemben, erkölcsi közösségeivel (a családjával, nemzetével, az egész emberiséggel) szemben tartozik számadással. A hívő embernek, hite szerint, Isten ítélőszéke elé kell állni és az életéről számot adni. Nincs pontos kimutatásunk, de bevallhatjuk, hogy csak nagyon kevesek végső mérlege pozitív, a túlnyomó többségé kisebb-nagyobb hiánnyal negatív. Elég csak a tízparancsolatot elővenni, sőt abból csupán csak négyet: ne ölj; ne paráználkoddj; ne lopj; ne hazudj! Mert ki ne ölt volna csak egy kicsit, verbálisan, haraggal, fenyegetéssel, kényszerrel? Ki nem nézett vagy gondolt, szívében vágyakozva idegen nőre (férfira)? Ki nem jutott jogtalan vagy igazságtalan előnyhöz mások rovására? Ki ne füllentett volna, kegyes hazugsággal áltatva magát? És akkor még ott van a hét főbűn, amelyek önmagukban nem halálosak ugyan, de gyakran halálos bűnök forrásai: a kevélység, a fösvénység, a bujaság, az irigység, a torkosság, a harag, a jóra való restség. Az ember számára túl magasra lettek rakva ezek a lécek? Azért futunk át inkább alattuk? Vagy mondjuk inkább azt, hogy az élet szerencsére nem magasugrás, az üdvözülésnek – a számadás elfogadásának – nincs

szintmagassága. A hívőknek elég a bűnbánó lélek és az Isten irgalma és kegyelme, a teremtetten ember szeretete, Krisztus megváltó áldozata. A hitetlenek önmagukat mentik fel, közösségük ritkán irgalmas hozzájuk, a kegyelem nem emberi erény. Az isteni parancsok – ha emberi törvényekbe írják is őket – célok és útjelzők, amelyek felé a helyes úton haladni kell. Ha az egyébként gyarló és esendő ember nem téveszti el a célt, és nem tér le a helyes útról, akkor már csak az erejétől függ, milyen közel ért a célhoz, meddig jutott el az úton. Ha megtette a távot, ami erejéből telt, remélheti, hogy számadása el lesz fogadva, Isten és ember előtt is, a szeretet által.

9. A Nagy Parancsolat

Az Európai Unióról szóló Szerződés (tehát nem Alkotmány, még csak nem is *Alkotmányos Szerződés*, legfeljebb a politika és a zsurnalisztika nevezi, kissé „feldicsérve” annak) Preambulumának 2. deklarációja szerint az alapító tagállamok (valójában az „alkotmányozó” konvent tagjai, élükön Giscard d’Estaing-nal) „ÖSZTÖNZÉST MERÍTVE Európa kulturális, vallási és humanista örökségéből, amelyből az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogai, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, valamint a jogállamiság egyetemes értékei kibontakoztak”, hozták létre az Európai Uniót. Ezt lerövidítve és ebből kiemelve: az Európai Unió ösztönzést merített Európa vallási örökségéből (azaz keresztény múltjából). Annál is inkább így van ez, mert Európa vallási öröksége áthatotta és ösztönözte Európa kultúráját és humanizmusát is. Ezáltal döntő mértékben az európai vallási (keresztény) örökségünkből bontakoztak ki (a keresztény erkölcsi gyökerekből sarjadtak és fejlődtek ki) az *emberi jogok*, amelyek az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, tehát 1948 óta

immár univerzális érvényűek. Tehát az EJENY az aláíró európai államokra már az unió létrehozása előtt kötelező volt. A Szerződés 3. cikk (3) bekezdés 5. mondata szerint az unió „biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását”. A vallási és a humanista örökség itt már nincs külön megemlítve, remélhetőleg azért, mert mindkettő az európai kulturális (civilizációs) örökség része. Az alapító Szerződésben a szabadság és egyenlőség mellől elmaradt a testvériség említése, nyilvánvalóan a szekularizáció jegyében, ahogyan a kereszténységre való utalás is. Pedig – ahogyan már utaltunk rá – az európai kultúra és humanizmus is át van itatódva a kereszténységgel. Az ENSZ EJENY 1. cikke viszont már 1948-ban kimondta, hogy az emberek „egymással szemben testvéri szellemben kell hogy viseltessenek”. A 18. cikk pedig gazdag tartalommal garantálja a vallás szabadságát, így azért az európai keresztény vallását is, amelyből az Európai Unió merített és a jogállamiság egyetemes értékei is kibontakoztak. A kereszténységre utalás mellőzése az EJENY-ben a többi nagy világvallásra tekintettel érthető, az Európai Unió alapító Szerződésében azonban nem, ott tisztességtelen és kártékony is, hozzájárul az általános európai értékválsághoz. A mellőzés azonban – szerencsére – nem törlés, nem megtagadás, de megnehezíti az értékőrzést és az értékmentést, amire az értékválság miatt egyre nagyobb szükség van. Példaként első helyen az emberi méltóság jogát említem, ami az emberi jogok hierarchiájának a csúcán áll. A keresztények ezt a jogot a teremtetten ember istenképűségéből származtatják, abból, hogy az Isten az embert a saját képére és hasonlatosságára teremtette.⁴ Aki tehát egy embert megöl, kínoz, megaláz vagy becsmérel és lealacsonyít, az annak a teremtetőjét is megsérti. De persze egyúttal a saját emberi (személyes) méltóságát és a saját Teremtetőjét is megsérti,

⁴ 1Móz 1,26–27.

holott a szeretet parancsát kellene teljesítenie, mégpedig kettős értelemben: szeretnie kellene az Istenét (Teremtőjét), és szeretnie kellene embertársát, embertestvérét, azaz a felebarátját is. Nem véletlenül ez a két legnagyobb parancsolat, ahogyan az a Máté evangéliuma 22,35–40-ben (és Márk evangéliuma 12,30–34-ben) írva van. „És megkérde őt egy törvénytudó, kísértvén őt, és mondván: Mester, melyik *a Nagy Parancsolat* a törvényben? Jézus pedig monda néki: Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez az első és nagy parancsolat. A második pedig hasonlatos ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. E két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták.”

Ugyanez Márknál: „Szeressed azért az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, és teljes elmédből, és teljes erődből. Ez az első parancsolat. A második pedig hasonlatos ehhez: Szeresd felebarátodat, mint magadat. Nincs más ezeknél nagyobb parancsolat. Akkor monda néki az írástudó: Jól van Mester, igazán mondad. [...] Jézus pedig látván, hogy bölcsen felelt vala, monda néki: Nem messze vagy az Isten országától.”

Aki nem szereti, mert mellőzi, nem ismeri, vagy egyenesen tagadja Istent, annak sokkal nehezebb szeretni egy embert, elismerni és tisztelni annak emberi méltóságát, és ugyanilyen nehéz felismerni és tisztelni (meg nem sérteni) a saját emberi méltóságát is. Ha pedig az Isten- és emberszeretet hiányában az önző, individualista szabadosság uralja az embert és ez tömegessé válik, akkor egész országok és népek, az egész európai civilizáció kerül egyre messzebb Isten országától. Az első, a Nagy Parancsolat hiánya vagy sárba tiprása romba dönti az összes többi törvényt és a próféták tanításait. Még a hamis prófétákét is. Azokét is, akik egy Isten nélküli Európát vizionáltak, és manapság ugyanilyen emberi jogokról és jogállamiságról prédikálnak. Ezért kell megmenteni Európa lelkét, vallási örökségét, *a szeretet civilizációját*.

10. Az élet rövidsége

Hamvas Bélától – akitől tudjuk, hogy a bornak is van filozófiája – olvastam, hogy: „Az élet túl rövid ahhoz, hogy rossz bort igyunk!” A gondolat, mint minden jó filozófia, sok más összefüggésben is használható. Az élet túl rövid, az étlap pedig túl gazdag ahhoz, hogy folyton csak „mocsok kaját” együnk. Az élet túl rövid ahhoz, hogy múltó divatőrületeknek hódoljunk. A zene (dallam, ritmus, harmónia) túl szép ahhoz, hogy folyton csak dobhártyaszaggató technoajt hallgassunk. Az élet túl rövid ahhoz, hogy a hétköznapiak monotonájába süllyedjünk és megfeledkezzünk ünnepeinkről, amelyek önmagunk fölé emelnek. Az élet túl rövid ahhoz, hogy elveszünk a részletekben és megfeledkezzünk az egésztől. Az életünk túl rövid ahhoz, hogy hatalmi tébolyban szenvedő zsarnokok ember- és társadalomkísérleteket végezzenek velünk. Az élet túl rövid ahhoz, hogy ne tanuljunk eleget, és ostobák maradjunk. Az élet túl rövid ahhoz, hogy rossz gondolatok és rossz akaratok miatt elkövetett rossz tetteinket tegyük folyton jóvá ahelyett, hogy a jó gondolatokkal, jó akarattal és jó cselekedetekkel kezdénénk. Az élet túl rövid ahhoz, hogy folyton harag, gyűlölet és bosszú mérgezze a lelkünket ahelyett, hogy a szeretet és a békesség nemesítené azt. Az élet túl rövid ahhoz, hogy rossz emberré váljunk, és abból próbáljunk kigyógyulni, ahelyett, hogy a jóság gyakorlásával kezdénénk.

Az erdőben bolyongva csak az egyes fákat látjuk, fölé emelkedve azonban az egész erdőt is. Gyönyörködhetünk az egyes fák szépségében és hasznosságában is, de tudjuk közben, hogy az erdő egészében gazdag és összetett, egymásra utalt és egymástól függő élőlények együttélése, életközössége. Nem mindegy, hogy egy fa beteg az erdőben és azt kell megmenteni (persze azért is, nehogy a többi körülötte élő fát, netán az egész erdőt megbetegítse), vagy már az egész erdő pusztul, és azt kell megmenteni.

László Ervin még csak jósként előre ajánlotta az egészben való, immár nem is globális, hanem *planetáris* gondolkodást. A klímakatasztrófa „mindennapi”, nagyon is valóságos jelenségei, és most a Covid-19-világjárvány ki is kényszerítik azt. Előbb vagy utóbb, ez itt a kérdés, és reméljük, hogy inkább előbb, mint utóbb. Mert az élet túl rövid ahhoz, hogy utóbb legyen, azaz túl későn, a visszafordíthatatlanságba átbillenve.

11. Az élet sérülékenysége

A koronavírus-világjárvány az emberi élet rendkívüli sérülékenységről szól. Szól persze a tudomány heroikus küzdelméről, az emberiség globális mobilitásáról és keveredéséről is, és szól az önző individualizmusról és a társadalmi szolidaritásról is. Adott egy – az ember számára a saját érzékszerveivel – láthatatlan és érzékelhetetlen iciripiciri élőlény, amely ráadásul rendkívül változékony, folyton mutálódó, de valamilyen rejtélyes okból meg akarja ölni az embert. Hadüzenet nélkül megtámadta az embert, és háborút visel ellene. Hatalmas pusztítást volna képes véghez vinni, ha nem volna az embernek elektronmikroszkópja és gyógyszervegyészete, a fizika-, a kémia- és biológiatudománya, amely eszközöket (fegyvereket), tablettákat, oltóanyagokat és lélegeztetőgépeket ad az ember kezébe, hogy felvegye a harcot a vírusellenséggel. Íme, mire is való az ember tudománya! Biztosan nem arra való, hogy *vírusfegyvert fejlesszen ki*, és azt *ön maga ellen*, embertársai ellen használja. Ugyanez elmondható minden más biológiai, vegyi, gép-, tűz- és sugárfegyver vonatkozásában. Az első világháborút követő *spanyolnátha*-vírusjárványnak több áldozata volt, mint magának a háborúnak. Azért is, mert az emberek a háborús nélkülözésben kiéheztek, testileg-lelkileg legyengültek, az immunrendszerük, az önvédelmi és öngyógyító

képességük megroppant. Most, 2021-ben miért terjed ilyen gyorsan és miért ennyire veszélyes a Covid-járvány? Mitől roppant meg az egész emberiség, de különösen a jómódban élő fehér ember immunrendszere? Hiszen nem volt világháború! *Genetikai hanyatlás* – amitől Konrad Lorenz féltette az embert – és/vagy morális, lelki és testi összeroppanás a gyors terjedés oka? Esetleg mindkettő, *pszichoszomatikus* kölcsönhatásban? Mennyiben járul hozzá mindezekhez az *oltástagadók* magatartása, akik valójában két lábon járó emberi *vírusfegyverek*, ha megfertőződnek, és nem vigasztaló, hogy nemcsak azok halálát okozhatják, akiket megfertőznek, hanem a saját halálukat is. Magatartásuk az önző individualizmus megnyilvánulása, az egyéni szabadság gátlástalan félreértelmezése, aminek sajnos nem az oltástagadás az egyetlen tünete. Az önző individualizmus egészében maga is tömegpusztító fegyver, aminek szerencsére már kétezer éve van orvossága: úgy hívják, hogy áldozatos *felebaráti szeretet*, a társadalomban élő emberek egymás iránti *szolidaritása*. Van tehát régi és új probléma, katasztrófaveszély bőven, aminek a megoldásán, megelőzésén és elhárításán lehet és kell – nagyon intenzíven – gondolkodni. A gondolkodást – ellentétben a védőoltással – sajnos nem lehet kötelezővé tenni, de ösztönözni igen.

12. Az uralom mutációi

Nem csak a Covid-vírus, az embert évezredek óta fertőző *uralkodási hajlam is folyton mutálódik*. Meglehet, ez gyártási hiba; a Teremtő programozta az emberbe: *uralkodj az egész Földön, hajtsd uralmad alá!* De ez akkor is csak az ég madaraira, a vizek halaira, a föld állataira és terményeire vonatkozott, nem a többi emberre! Az is lehet persze, hogy a Teremtő csak az édenkert nevű Föld *gondozására és művelésére* gondolt, csak az ember félreértette, és ezért

űzetett ki a paradicsomból, ahol fáradság nélkül *létezhett* volna. Mivel azonban birtokába vette és uralma alá hajtotta a földet, arca veritékével eszi a kenyerét, nem csupán létezik, de dolgozik, küzd és fárad, nehogy a természetén és másokon élőködjön. A Teremtő azt is mondhatta volna (vagy aki szavait lejegyezte, nyelvekre lefordította, az jobban figyelhetett volna), hogy: rád bízom a továbbiakban az édenkertet, *légy jó gazdája!* És akkor mi most azt mondhatnánk, hogy nemcsak a római magánjog és a nemzeti magánjogok (köztük a magyar magánjog is) épült a *jó gazda* fogalmának szilárd talapzatára (kősziklájára), hanem az egész európai, zsidó-keresztény civilizáció is. Ez vált ketté a reformációval: a gyarapító, felhalmozó-megtakarító, vállalkozó, befektető, puritán, protestáns etikai ágra és a katolikus adakozó, alamizsnaosztó, a szegényekről gondoskodó szolidaritási vonalra. Ezek aztán a 21. századra újra egybefonódtak egymással, és a szekularizált, racionális emberi jogizmussal is, amely egyébként a 19. századi szociális jogalkotási hullámból nőtt ki. Mindezekhez a legfőbb parancs: Teremtődöt, ne önmagadat imádd, önmagadon és ne más embereken uralkodj! És ehhez még néhány kiegészítés: ne ölj; ne lopj; ne hazudj; ne paráználkodj; ne törj házasságot; ne irigykedj! Ezek a bizonyítékai, hogy szereted felebarátodat, miként önmagadat. A torz uralmak erőszakgesztusait szeretetgesztusokkal hárítsd el: dobd vissza kenyérrel; tartsd oda a másik arcodat is. És ha ez nem működik, végső esetben a gonosznak erővel is állj ellen!

Az *önuralomhoz*, a mértékletességhez, a szeretetgesztusokhoz kell a legnagyobb erő. Mert a jó is, a rossz is bennünk viaskodik, bennünk ható erő, motiváló tényező.

A feudális, *hűbéri uralmi rendszer*, a hierarchizáltság, a vertikális alá-fölé rendeltség ma is velünk és bennünk él, itt van köztünk. Ugyanígy a rabszolgaság, ma mint globális kapitalista gazdasági-pénzügyi és *bérrabszolgaság* uralmi rendszere elevenen ható erő, mert az emberből származik. A szocialista (kommunista)

totális uralomban *állami* bérrabszolgaságként volt jelen. Kísérő jelenségeik, a kizsákmányolás és az uzsora, intézményesült formákban velünk élnek, mert bennünk élnek mint *uralommutációk*. A közhatalom magánérdekek szerinti gyakorlása: az uralom mutációja. Holott a köz szolgálata, a köz javának előmozdítása volna a rendeltetése, ha az uralkodók képesek volnának önuralmat gyakorolni. Lehet persze egy kicsit ez, egy kicsit az, a látszat fenntartása, de előbb-utóbb „átlátunk a szitán”, „kibújik a szög a zsákból”, „kilóg a lóláb”, ahogy a legegyszerűbb népi igazságok mondják; előtűnik az önző, önkény(es) uralom jelensége.

„A szegény embernek nincs egyebe, csak a becsülete!” Mondja magáról a szegény ember. Jó is lenne, ha így lenne. Csakhogy benne is ott él az *uralom hajlama*: a felesége, a gyerekei, a családja feletti uralkodás lelkülete, a magántulajdonos birtoklási ösztöne, a házasságok és családok megrontója. Sok más ösztönével az ember *ösztönlény* még ma is, nem csak *tudatos és lelkes* lény, nem csak jóságos és emberséges ember. Emberré válásának fokmérője a szellem és a lélek *uralma a teste és az ösztönei felett*. Az emberség fokmérője az önuralom képessége és tényleges mértéke.

Az emberség csodája: az emberként létezés csodája. Ennek felismeréséhez kell/nélkülözhetetlen a birtoklás egzisztenciális módjának, az *uralom jelenségének* a féken tartása, a visszaszorítása. Az uralom legújabb, eltorzult mutációja a *genderember* korlátlanak vélt uralma a szexualitása, az egész teste és személyisége felett, ösztönös késztetései alapján, leginkább a szexuális élvezetek kiélése céljából. Ezt lesz talán a legnehezebb féken és emberséges mederben tartani. Volt egy filozófus, aki szerint az embert csak az alteste akadályozza meg abban, hogy istennek képzelje magát. A genderideológiával ez az akadály elhárulni látszik. A józan ész, a szív és a lélek helyett mintha a szexualitás venné át az uralmat az ember és az ő embersége felett. Alapvető erény a *belátás* is, jó volna ezt belátni és az emberségünket fenyegető veszélyt elhárítani.

13. Evolúciós szemlélet

Egyre több tudományterületen terjed az *evolúciós szemlélet* és gondolkodásmód. Eszerint az, ami éppen van, az nem véletlenül lett az, ami, és olyan, amilyen. Evolucionista biológusok, pszichológusok, történészek gondolkodnak ugyanazokról a kérdésekről, mint tudománytörténeti elődeik, de másként: nagyobb időtávban és szélesebb összefüggésekben. Kovács József professzor például evolúciós pszichiátriáról és evolúciós pszichopatológiáról beszél.⁵ Kai Michel és Carel van Schaik *Az ember három természete* című könyvének alcíme például *A Biblia evolucionista olvasata*. Egy *evolúcióbiológus* és egy *evolucionista történész* könyvét elolvasva joggal tehető fel a kérdés: előttük miért nem gondolkodott így senki? Szent-Györgyi Alberttől tudom, hogy a tudomány fejlődésének éppen ez a lényege: látni, amit mindenki más is lát, de közben olyasmire gondolni, amire és ahogyan addig nem gondolt senki más. Éppen csak elkezdtem valami hasonlót 2021-ben a *házasság és a család* intézményével és jogi védelmével kapcsolatban. Az európai civilizációban a heteroszexuális házasságra alapozott család – mélyülő válsága, krízisállapota folytán – ma már a *lenni vagy nem lenni*, az *élet vagy halál* kérdésével küzd. Az evolúciós fejlődés lényegi kérdése éppen a *túlélés vagy kipusztulás*, az új szemlélet tehát itt is kézenfekvő. A folytatás már az utánam jövő fiatal kutatókra – egymással együttműködő, komplexen gondolkodó jogászokra, szociológusokra, biológusokra, pszichológusokra – tartozik. Remélem, sikerül nekik. Ezt a problémát sem lehet azzal a gondolkodásmóddal megoldani, amely magát a problémát elől idézte.

⁵ Kovács József (2007): *Bioetikai kérdések a pszichiátriában és a pszichoterápiában*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt., 121.

A legérdekesebb, hogy Darwin fellépése óta vannak evolucionista *teológusok* is. Ők a *kreacionista* teológusokkal vitatkoznak, akik szerint Isten az embert készre teremtette, és mint ilyet helyezte az édenkertbe. Az evolucionisták szerint az első emberpár a prototípus volt, de Isten megnyomta az evolúciós fejlődés gombját, és elindította az ember jó emberré válásának, tökéletesedésének folyamatát. Ennek mára elért csúcsa az ember mint a teremtés koronája. Még bőven vannak azonban el nem ért csúcok, az evolúciós fejlődésben nincs megállás. A természeti és a társadalmi környezet és körülmények változása újabb és újabb alkalmazkodásra, fejlődésre készítetik az embert, aki önmagát is, a természeti és az általa létrehozott társadalmi körülményeket is alakítani képes.

Isten ebben is a segítségére van, mondhatni jó példával szolgál. A mítoszok és sokistenhitek egyistenhitté koncentrálódtak. Az Ószövetség kegyetlen és könyörtelen, bosszúálló és büntető, megtorló Istene az Újszövetség irgalmas, kegyelmes, *jóságos* Istenévé fejlődött az ő fia, Jézus Krisztus által. Pontosabban a bűnös, a rossz ember megváltásáért a kereszthalált vállaló, az önfeláldozó szeretet által. Mert úgy szerette Isten a világot, hogy az ő egyszülött fiát adta érte, a tökéletlen, gyarló és esendő (folyton bűnbe eső) emberért. A kereszténység Krisztus követése, a szeretet vallása. Európa a szeretet civilizációja. Az ember *emberségének kemény magja* ennek az Istennek és teremtményének, az embernek a szeretete.

14. Az értékek alapja

Az értékek közösségben születnek, a közösség által nyernek elfogadást, a közösségben teljesednek ki, ott érvényesülnek, akkor is, ha látszólag csak egyesek követik és alkalmazzák őket. Az értékek alapja a jó szokás, egy-egy életviszonyban a nagy

többség által helyeselt és követett magatartás. A legértékesebb magatartások a helyeslésen túl nagyrabecsülést, erkölcsi elismerést is kiváltanak, etikai (ajánlott, ösztönzött) normává válnak. Ezek közül a közösségi együttélés szempontjából legfontosabbak törvények lesznek, parancsok és tiltások, amelyek közhatalommal ki is kényszeríthetők. Mindezekhez társul az a közös hiedelem, hogy az erkölcsi értékek és a törvények által jobb lesz az ember, és a jobb emberek által jobb lesz az egész közösség, és jobb lesz a világ. Ebből a hiedelemből lesz a közös hit, amelyet a közösség vall, azaz a közösségi vallás. A hitet megszemélyesítve kirajzolódik Isten képe, a hit ereje isteni erő lesz, a gyengék és a kishitűek támasza, az erőtlenek ereje. Az isteni út a jóságba vetett bizalom, a remény és a biztonság útja. A rátalálás a Jóistenre (a jó Istenre, az isteni Jóságra), ez az istenkereső és pokoljáró ember legnagyobb felfedezése. Az igazi „emberi kaland”, ahogyan Hankiss Elemér nevezte. Ettől fogva nem az Isten az „emberképű”, hanem az ember lett „istenképű”, istenképűsége lett az ő emberi méltósága. Nem az ember teremti magának Istent, főleg nem tekintheti magát Istennek (*Homo deus*), hanem Isten teremti az embert, a saját képére és hasonlatosságára. Nem az ember útja, hanem az Isten útja a biztos út, ahogy a zarándokének mondja. A lélekkel megáldott embernek immár van és lehet hite, hiszen van Istene, csak a lelketlen ember istentelen és hitetlen, még ha egyébként nem is gonosz, sőt törekszik jó embernek lenni. A hit erejével könnyebb jó és értékes embernek, értékhordozónak, értékközvetítőnek, értékátadónak és értékőrzőnek lenni. Az ember lelkét, Európa lelkét megmenteni annyit jelent, mint értékeket menteni, házunkat kősziklára építeni. A folyton változó, újra és újra átírt emberi törvények ereje ehhez kevés. A törvény erejével, parancsokkal és büntetéssel, bosszúval és megtorlással nehéz az embert kívülről jóságra, jobbulásra kényszeríteni. Az ember a kényszernek

hajlamos ellenállni, individuális szabadságára hivatkozni. Ezért próbál a hit belülről, az ember szívéből és lelkéből hatni, a bűntől visszatartani, a jóra ösztönözni, megbánásra és jóvátételre indítani. A külső kényszer erejét és a fegyveres erőszak szeretetét a szeretet fegyverével és erejével kell felváltani. Belülről motiváltan az erőszakgesztusokat szeretetgesztusokra kell cserélni. Nem könnyű „kenyérrel visszadobni”, a „másik arcot is odatartani”, a gonoszt jóval legyőzni. *Deus caritas est*, mondja XVI. Benedek pápai enciklikája. A szeretet parancsát követve Európa a szeretet civilizációját építi, mondták VI. Pál és Szent II. János Pál pápák. Ez a mi közös, európai értékeinknek az alapja. Erről szólt a keresztény Európa eddigi történelme. Kudarcos történelem ez, miként az ember élete. Mert az ember gyarló és esendő. A törvény betűjének, szigorának alávetve el van veszve. Mert a betű megöl, de a lélek, a szeretet megvált és megelevenít. Ez az értékeink, értékrendünk alapja, erre lehet és erre kell jelenünket és a jövőnket is építeni, az egymással és a természettel való megbékélés, a biztonságos és fenntartható jövőnk, a jövő generációk érdekében.

15. Az alapok értéke

Csak szilárd alapokra lehet erős falakat felhúzni, csak a szilárd alapok és falak bírják el a tetőt a fejünk felett. Az ilyen ház megvéd az esőtől, a vihartól, akár az orkán erejű szélről, véd a hidegtől és a forróságtól, teli kamrája és pincéje biztonságot nyújt a nélkülözés idején. Ha megreped, megsüllyed az alap, reped a fal is, megrokskad a tető, beázik a ház, oda a biztonság. Ezért is az alapokat jó karban kell tartani, állagát megóvni, hibáját kijavítani, gyenge pontjait még idejében megerősíteni. Az alapok megerősítése az alapvető értékek védelme is. Az értékek védelme az emberi

élet, az emberséges élet védelme. Általános értékválság idején, „értékirtás” után – miként tarvágás után az erdőben – a még ép gyökerekből „sarjerdőt” kell nevelni. A ma még szilárd értékalapokon újra kell építeni a házat, egyúttal korszerűsítve azt, hogy megfeleljen a mai generációk, sőt a jövő generációk igényeinek is. Fenntartható gazdaságot, társadalmat és globális világot kell építenünk, amelyben újrahasznosítható minden olyan régi elem, amely egykor fenntarthatónak bizonyult. László Ervin szerint „a jövőnk ott volt a múltunkban, csak elmentünk mellette és nem vettük észre”. Túlhaladtunk rajta, tévesen értelmezve a haladást. A kényszeres növekedés, a profithajsza, a természetből, az élővilágból és a bémunkára kényszerülő társadalomból kiuzsorázott haszon, a pazarló termelés és fogyasztás, a fitogtató gazdagság nem haladás, nem fenntartható. A folyton dogmákká merevedő és tömegpusztítónak váló, a természeti törvényektől és az emberi normalitástól elszakadó eszmék és ideológiák kiagyaltása és kényszeres terjesztése nem haladás, nem korszerűsödés, nem fenntartható. A *tömegek tébolya* (Douglas Murray) nem haladás, nem fenntartható. A tékozló fiúk, tékozló generációk, a tékozló világ hazatérése az Atya sziklára épült régi házába, annak régi, de jól bevált és fenntartható értékrendjébe, az a haladás és az a fenntartható. És akkor örömmünnepet ülhethünk és önmagunk fölé emelkedhetünk.

16. Cogito ergo sum

Descartes híres gondolata a francia (és az egész európai) felvilágosodás summázata. Tudatára, sőt *öntudatára* ébredt az ember. Az első számú, a *legfőbb erény* – az igazságossággal és a tisztességgel szemben – a *prudencia* (okosság, észszerűség) lett. A gondolkodás segítségével minden probléma megoldható,

minden új és bármilyen nehéz kérdés megválaszolható, legyen az fizikai vagy biológiai, ipari vagy mezőgazdasági, műszaki vagy közgazdasági, természeti vagy társadalmi. A liberalizmus hívei, majd az utópista szocialisták és a tudományos szocializmus hívei egyaránt a tökéletes társadalmi – gazdasági rendet tervezték és próbálták kivitelezni is. Tökéletes társadalom azonban csak „tökéletes emberekkel”, tökéletes emberek tömegéből építhető fel. Az ember azonban következetesen és konokul, megátalkodottan tökéletlen. Többszörösen „visszaeső bűnöző”, nem feddhetetlen, még ha Isten segítségével a többség törekszik is rá. Isten nélkül pedig a *gonoszság* racionalitása lesz úrrá az emberen (lásd Auschwitz és a Gulag). A gyűlöletet és a háborúságot is észszerűen képes az ember megmagyarázni és megindokolni, elfogadni, majd megbánni és megfogadni, hogy „soha többet”. A tömeggyilkosságokat is képes tökéletesíteni. Képes az emberi életet a Földön kipusztítani. Éppen ezért Szent II. János Pál pápa Descartes gondolatát az európai (keresztény) civilizáció kisiklásának, legnagyobb tévedésének, tévútjának tartotta. Az ember ezen gondolat alapján kezdte magát istennek képzelni (*Homo deus*), és ezt ma is folytatja. Holott újra és újra bebizonyosodik, hogy sem a tökéletes ember, sem a tökéletes társadalom nem tervezhető meg, létrehozása nem mérnöki feladat. Az emberi jogokat értelmező, alkotmányozó és törvényeket alkotó *jogászok sem a társadalom mérnökei!* Ha készülnek is ilyen tervek, azok nem kivitelezhetők, különösen erőszakkal. A gondolat éppen fordítva igaz: *sum, ergo cogito*. Előbb volt és van a teremtet világ, a létezés – azért és annak keretében, annak alárendelten –, a gondolkodás. Az ember létezése az élővilág szerves része, az élet természeti alapjának az ember nem a teremtetője, legfeljebb a felelős *vagyongkezelője*. Ateisták mondhatják, hogy a természet törvénye (a létezés csodája) az evolúciós fejlődés eredménye. A létezés természeti alapjainak, törvényeinek, feltételeinek betartásáért az ember a felelős, ebben

a vonatkozásban kötelességei vannak, nem jogai. A létezést fenn kell tartania – ez az ész parancsa. Saját invazív (okkupáló, birtokló, uraló) természetét kell észszerű korlátok közé szorítania és ott tartania. Nem teremteni, hanem művelni és óvni, gondozni kell a létező világot, ennek a hogyanján kell (sürgősen és intenzíven) gondolkodni. Nem birtokolni és kiuzsorázni kell a világot, hanem – észszerűen és boldogan – létezni benne és általa.

A descartes-i gondolat előzménye Szent Ágoston gondolata, a „csalatkozom, tehát vagyok”, egy önmagáért való absztrakt filozófikus gondolat: „hogyan csalatkozhatnék létemet illetően, amikor bizonyos, hogy vagyok, ha egyszer csalatkozom”. Descartes a csalatkozás helyett gondolkodást írt, de – amiért már kortársai is bírálták és vitatkoztak vele – bármely más cselekedetet is írhatott volna. Csak a gondolatjáték kedvéért íme néhány analóg kiterjesztési lehetőség: birtokolok, tehát vagyok; termelek, tehát vagyok; fogyasztok, tehát vagyok; élvezkedek, tehát vagyok; (másokon) hatalmaskodom, tehát vagyok! Napjaink fenntarthatósági kihívásaira kívántam ezekkel a példákkal utalni, amelyekről (sürgősen és intenzíven) kellene immár globális léptékben gondolkodni. Ha gondolkodom, akkor elgondolhatom/kigondolhatom az életemet, az értékrendemet, formálhatom a személyiségemet; nem azért, hogy legyek, hiszen már vagyok, hanem azért, hogy jobb ember legyek, hogy jó példával jó gyerekeket neveljek, jobb társadalmat építsek. Amit kigondolok, az még csak pusztá elképzelés, fikció és nem valóság. De programpontokba szedhetem, magam (a „magam uraként”) megvalósíthatom, másoknak ajánlhatom, ha bírálják, megvitathatom, hibáit kijavíthatom. Viszont senkire nem kényszeríthetem, embereken nem kísérletezhetem. Nem a descartes-i gondolat hibája volt, hogy egyesek kigondolt gondolatait, programjait erőszakos kisebbségek akarták a többségre, majd egész társadalmakra, földrészekre, erőszakkal rákényszeríteni, új embert és új (immár tökéletes) társadalmat építeni,

a gondolatokat az abszolútumig elvinni, bármi áron, és az árat (akár emberi életekkel) másokkal megfizettetni! Kigondoltál egy új védőoltást? Add be elsőként magadnak! Ha te meggyógyultál, megpróbálhatod gyógyítani a világot. Jobbá tudod tenni a világot már azzal, ha magadat előbb jobb emberré formálsz. De készülj fel arra is és ne csodálkozz, ha – miként Szent Ágoston – csalatkozol! Olyankor újra vagy másként próbálkozhatasz.

17. A tett halála

Gondolkodom, tehát vagyok – ez evidencia. És ha *okoskodom*? Természetesen akkor is vagyok. Vagy ha *akadékoskodom*? Igen, akkor is vagyok. Csodálatos a magyar nyelv, szinonimákban, árnyalatokban gazdag. A gondolkodás önmagában véve is inkább pozitív érték, az okoskodás, pláne az akadékoskodás inkább negatív. Arra mondjuk, aki beleszól valamibe, amihez nem ért, vagy nem akar megtenni valamit, amit tennie kellene, részt venni valamiben, amit mások helyeselnek. Ebben a negatív értelemben tartja a népi bölcsesség: „Gondolkodás a tett halála!” Ez persze nem azt jelenti, hogy a cselekvés előtt nem kell gondolkodni, sőt, minél fontosabb az a cselekedet, annál alaposabban, körültekintőbben át kell gondolni, mérlegelni, megfontolni. Ellenben okoskodni, akadékoskodni, a tettet alapos ok nélkül hátráltatni, azt nem szabad. Különösen szükséghelyzetben, ha azonnal cselekedni kell, életet menteni, vagy veszélyt megelőzni, kárt elhárítani, érdeket védeni. De nem kell feltétlenül felszólalni, hozzászólni, ha nincs érdemi mondanivalód. Erre is van közmondásunk, „ha hallgattál volna, bölcs maradtál volna”. Vagy: „hallgatni arany!”. Esetleg: „ne szólj szám, nem fáj a fejem”. De hol van az arany középút, a kellő egyensúly a szólás és a hallgatás között? Gondolni bármikor, bárhol, bármit szabad, de nem kell mindig mindent kimondani,

kibeszélni. „Sok beszédnek sok az alja”, sok benne a felesleges, ami időhúzó, időrabló. Amikor én gyerek voltam, a családi gazdaságban, a kertben, a ház körül a munkára szocializálódtam (bár ezt a szót még nem ismertem, nem is hallottam). Apámtól is, anyámtól is gyakran hallottam viszont, hogy „a kezed járjon, ne a szád”, azaz dolgozz, ne beszélj annyit, ha a beszéd mögött és közben elmélázol, elgondolkodsz, az hátráltat a munkában. Munka közben a dologra, a feladatra koncentrálj! Ahogyan evés közben az evésre, az ételre, ne a játékra, ne az eszmefuttatásra: „magyar ember evés közben nem beszél”, és akkor talán nem is gondolkodik. Legfeljebb *beszélget*, ha az nem hátráltatja az evést. Az evés ad erőt a további munkához, tethhez, feladathoz. Ezekhez gondolkodni is kell, de nem az okos gondolkodás látszatát keltve okoskodni, mert „az okoskodás a tett halála”.

18. Az ételed az életed!

2023-ban február 22-ére esett hamvazószerda, a húsvét előtti negyvennapos nagyböjt első napja (és egyúttal a farsangi mulatságok vége). Mi 26-án, a vasárnapi mise után „hamvazkodtunk”. A pap egy kis tálcáról tiszta szürke fahamut szór a hívek fejére, és eközben azt mondja: „Ne feledd el ember, porból lettél, és visszatérsz a porba!” „Isa [bizony] por és homu vogymuk!” – mondja nemcsak a Biblia, hanem első írásos nyelvemlékünk is. Fontos ezt tudni, ezért nem árt időnként hangsúlyozni, hogy az ember mindig tudatában legyen saját halandóságának, hogy „haláltudatos” életet éljen. Fontos, hogy hálát tudjon adni azért, hogy az élet csodájának részese lehet, hogy a létezés önmagában örömet okozzon. Fontos, hogy be tudja osztani az idejét (az életét), és ne fecsérelje ostobaságokra, ne fordítsa hiábavaló haszontalanságokra, ne herdálja el olcsó élvezetekre, ne tékozzolja el bűnös

kívánságokra. Éljen úgy, hogy ha holnapra meghal, mindenki sírjon, csak ő örüljön, hogy mindenki azt mondhassa, ő egy derék, rendes ember volt. Hogy azt mondják róla, több és jobb volt a világ vele és általa, és most a halála által kevesebb és szegényebb lett.

Az emberi élet, a *lét feltétele* a táplálkozás, az evés, az *élelem fogyasztása*. Ezért is szerepel a Jézustól tanult ima egy sorában: „mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma”. Ez kicsit kibővítve: mindennapi *ételünket*, és ezáltal az *életünket* add meg nekünk ma. Az *asztali ima* pedig: „Aki ételt, italt adott, annak neve legyen áldott!” – Istenhez kapcsolja és hálássá teszi az embert. Az ember *akár növényi, akár állati* eredetű élelmet fogyaszt, közvetlenül vagy közvetve a *föld termését, gyümölcsét* fogyasztja. Ehhez *termőtalajra, éltető napfényre* és tiszta *vízre*, öntöző esőkre van szükség. A gyökerek a nedves, tápdús talajból ásványi anyagokat és nyomelemeket szívnak fel és szállítanak a talaj fölötti növényi részekbe, magvakba, zöldekbe és gyümölcsökbe, ezeket eszi az ember, hogy életben maradjon, hogy az élethez ereje legyen. Vagy növényevő állatok húsát, tejét, tojását eszi. Így is, úgy is a talajból (a föld porából) táplálkozik, annak anyagait szívja magába már az anyatejjel, és abba temetik el, ha meghal, ha visszatér a porba. Az ember végtelen változatosságban képes sütni-főzni, növényi és/vagy állati eredetű termékekből ételt készíteni. Mind ezt azért, hogy a változatosság gyönyörködtesse, azaz hogy több öröme legyen az evésben és az asztaltársaságában, a családjában, a barátaiban. A közös étkezés közösségteremtő és megtartó erő. Az ember igyekszik szépen enni, nem zabál, nem fal, nem habzsol; a szépen evésnek, ennek a szépségnek része a terített asztal is: az *étkezésnek kultúrája van. Ez is része az egyetemes emberi kultúrájának, a civilizáltságnak.*

Évezredekken át az ételek helyi termésből, a „szülő föld” termékeiből, a saját munka és föld gyümölcseiből, saját kezűleg, kézműves minőségben készültek. A saját termésnél és a saját készítésű

ételnél nincs finomabb a világon. A *lokalitás* jelszava ma is ezt szorgalmazza. Mert közben az ipari forradalom következtében az ember elszakadt a földtől, a falutól, a természettől. A nyolcmilliárd főre duzzadt emberiséget is valamivel etetni kell és itatni kell. Az élelem „élelmiszeripari tömegtermék” lett, tele adalékanyagokkal, ízfokozó, aroma- és színező, állományjavító és tartósítószerekkel, műanyagokkal. Az ember feltalálta a *műtejet*, a *műhúst*, a *műkaját*, *műtrágyás tápoldaton* neveli a zöldségeket, ugyanígy *tápokkal eteti* az állatokat. Rohanó életéhez feltalálta a gyorsbűfét, a gyorséttermet, az uniformizált gyorskajákat, amelyek rohanás közben is, asztal és család, társaság és barátok, étkezési kultúra nélkül, „utcán át” vagy házhoz szállítva is bekaphatók. Az ételük az életük. A *műembereket*, az *emberimitátumokat*, a *Homo roboticust* lassan elég lesz egy energiaforrásra csatlakoztatni, nem azért, hogy éljen, hogy létezzen, hanem hogy működjön, hogy *pörögjön*. Ez aztán a szédületes jövő, a szédítő távlat! De szédült helyett lehet *tébolyultat is mondani*, mert ami van, ami mára már kialakult, és ami felé fejlődünk, az nem természetes, más szóval *nem normális*. Úgy is mondhatjuk, *nem emberséges*, sérti az ember méltóságát, nem méltó az emberhez. Eljött, itt van, elérkezett egy *új paradigmaváltás ideje*. Ami nem lesz más, mint visszatérés az emberré válás, a jobb emberré, emberségesebb emberré válás evolúciós fejlődési útvonálára. A *tékozló ember* hazatérése szülőatyjához, a természethez és a természeteshez, az ember és a természet Teremtőjéhez, akinek az *ételét és az életét* köszönheti. Ha tud még az ember köszönetet mondani és hálásnak lenni.

19. Makro és mikro

A „Világ” makro és mikro irányban egyaránt *nyitott*. Térben és időben egy vagy több univerzum van? A mi univerzumunkban hány galaxis, tejútrendszer, naprendszer, csillag és bolygó van? Miből alakult ki, meddig tágul, mikor roppan össze, és mivé lesz az univerzum? Az élet csak a Földön létezik, vagy még hány bolygón? Az ember Isten teremtménye, vagy az evolúció csúcsa? Az ember már Ember, vagy még folyamatban van az *Emberre válása*? Az ember még, vagy már a teremtés koronája?

Egyetlen ember százbillió (százezer milliárd) élő sejtből áll. Egy sejt magjában, egy kromoszóma egy DNS spirálja négy milliárd genetikai információt hordoz. Áttelepíthető ez az élet más bolygóra? *Génsebészettel* gyógyítható, jobbítható, nemesíthető az ember? Jobb embert teremthet maga helyett az eddig rossz (és most éppen tovább romló) ember? A *genetikai hanyatlás* (Konrad Lorenz) megállítható, visszafordítható? Ezekre az emberi kérdésekre mi a legfőbb erkölcsi törvény válasza, és mi a jog válasza? A tudomány és a hit összeegyeztethető? Ha igen, az a jogba átírható? Amire a jognak és a vallás(ok)nak eddig nem sikerült választ adni, megoldást találni, azt a tudomány megoldhatja? Esetleg mindezek egymással összefogva? A gyerekekre rászólunk néha: ne kérdezz annyit! Nem kell mindent megkérdezni! Úgysem tudunk mindenre válaszolni! Van még kérdés? Nincs több kérdés!

X. Személyiség – fejlődés és fejlesztés

1. „Hass, alkoss, gyarapíts”

Kölcsey Ferenc, nemzeti imánk, a *Himnusz* költője jól ismerte a francia felvilágosodás és polgárosodás nagy eszméit, annak „szabadság, egyenlőség, testvériség” hármas jelszavát is. Talán ez is ihlette a „hass, alkoss, gyarapíts” hármas jelszó versbe írására (*Huszt*), ami ugyanolyan tömör és gazdag tartalmú. Lehetek volna ezek is az egész európai polgárosodás jelszavai is, különösen ha a protestáns etikára és a puritanizmusra gondolunk. Max Weber egész könyvet írt az előbbiről, Kopátsy Sándor¹ pedig az utóbbinak tulajdonít döntő szerepet Európa (és az Amerikai Egyesült Államok) felvirágzásában. Kölcsey jelszavai a magyar polgárosodás jelszavaivá váltak, és egyértelműen éreztették hatásukat az 1867–1917 közötti fél évszázados „boldog békeidőkben”. Aztán egy harmincéves „feudálkapitalista” visszalépés, majd pedig egy negyvenéves „feudálszocialista” történelmi kísérlet következett, és mindkettő kudarccal végződött a magyar polgárosodás szempontjából. Ugyanezt elmondhatjuk az idén harmincéves rendszerváltás eddigi folyamatáról is. Magyarország gazdasági

¹ KOPÁTSY Sándor (2013): *Történelemszemléletem*. Győr: Vincze Papírerítő Műhely.

és pénzügyi (piaci) eszközökkel kikényszerített, gyors ütemű (elkapkodott, előre meg nem tervezett, át nem gondolt) globalizációja a „liberalizáció, dereguláció, privatizáció” hármas jelszava mentén zajlott, és ugyanúgy a fenntarthatatlanság zsákutcájába vezetett, mint az egyébként már „túlfejlett” világ további fejlődése is, magával rántva a felzárkózó globális világ egészét is. A pénzhőség profithajszát szül, az növekedéskényszeres termelést generál, az tudatosan fogyasztásbővülést gerjeszt, a bőséges fogyasztás hedonista lelkületet eredményez, és ezzel a puritanizmusnak vége. Az emberek nem hatni, alkotni és gyarapítani akarnak, hanem csak gyarapodni jövedelemben és fogyasztásban, szórakozásban és élvezetekben. A puritanizmus felvirágoztatta az emberi civilizációt, a hedonizmus elpusztítja. Nem ez lenne az első eset az emberiség történetében, pusztultak már el nagy civilizációk a hedonizmus következtében, romjaik ma turisztikai látványosságok. Ebből logikusan két kérdés adódik: a) muszáj minden nagy civilizációnak elpusztulnia?; b) mi épüljön fel a romokon, ami fenntarthatónak bizonyulna?

Az egyik globális televíziós csatornán fut egy sorozat, aminek a címe *Élet 250 kg felett*. Ebben elhízott emberek küzdenek evéskényszerükkel és az ebből adódó testsúlyukkal, amelyek miatt elviselhetetlenné vált az életük, de nem akarják halálra zabálni magukat. Sorsuk általánosítható és rávetíthető korunkra és az egész emberiség sorsára, még az azonos jólétre vágyó éhező világ sorsára is. Nemcsak mi magunk pusztulhatunk bele a jólétbe, de magunkkal pusztíthatjuk a teljes földi élet természeti feltételeit is. Holott kevesebb termeléssel és kevesebb, de minőségibb fogyasztással élhetnénk testben és lélekben egyaránt egészségesebben. A materiális javak helyett többet fogyaszthatnánk az ugyancsak minőségibb immateriális, eszmei javakból (tudásból, etikából, esztétikából, hitből, egyszóval a kultúrából,

amelyet szokás civilizációnak is nevezni), ami szintén gyarapodás lenne, de nem az élvezkedésben, hanem az emberi minőségben.

Kölcsey hármas jelszava tehát mind eredeti, mind mai átvitt értelmében változatlanul aktuális. Hatni, alkotni, gyarapítani sokféleképpen lehet, eszmei, erkölcsi értelemben is. Nemcsak lehet, de kell is hatni, alkotni és gyarapítani a valódi, a múlhatatlan és elpusztíthatatlan értékek világában, az emberségesebb emberért, az élhetőbb életért, a gyönyörű és gazdag természeti környezetért, mint az élet alapjáért, Isten ajándékainak megbecsüléséért.

2. Hogyan élj?

„Amikor megszületél, mindenki örült, csak te sírtál. *Élj úgy*, hogy ha meghalsz, mindenki sírjon, csak te örülj!” Ezt az életbölcsséget Székesfehérváron olvastam egy gimnáziumi osztálykirándulás alkalmával (talán 1963-ban), a koronázó templom bejáratánál a faliújságon. Egy A4-es papírlapra volt írva színes ceruzákkal, csupa nyomtatott nagybetűvel, minden betű más színű volt. A hét sorba tördelt szöveg, jókora betűmérettel, az egész oldalt betöltötte, felhívta magára a figyelmet. Mintha egy gyerek írta, rajzolta volna gyerekeknek, de úgy, hogy az öregek is lássák, és szemüveg nélkül is el tudják olvasni. A szöveg nagy hatással volt rám. A nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnáziumban – pedig nagyon jó gimnázium volt – ilyesmit nem tanítottak. Ez a két mondat kész életfilozófia, életstratégia és napi életprogram is egyben. Ha tanulmányaim, olvasmányaim, kutatásaim vagy oktatómunkám során hasonló kérdés felmerült, eszembe jutott ez a bölcsség, de nem hivatkoztam rá. Ma sem tudom, ki a szerzője, honnan származik, nem felel meg a tudománymetria követelményeinek. De a 70. évemen túl ez már nem érdekel, ezért úgy gondoltam, nem hagyom

veszni ezt a gondolatot, hátha olvassa majd valaki, és hasznára lesz. Mert értékes gondolat, sokféleképpen értelmezhető, gazdag tartalommal. A jog nyelvén egy generálklauzula, az új életviszonyok befogadására is alkalmas nyitott, tág keretnorma. Egyénileg változó lehet, hogy ki milyen tartalommal tölti meg. A sokak által szeretett jó emberek halálát a túlélők sokféle okból sirathatják meg. A lényeg, hogy megsirassák, és ők örüljön. Mint tanítás, akár a Bibliából is származhatna. Mint amit Jézus tanított: „Amit akartok azért, hogy az emberek ti veletek cselekedjenek, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal; mert ez a törvény és a próféták!”² Tömörebben: „Szeresd felebarátodat, mint magadat.”³ Élj így, mert ez az isteni törvény, az emberi törvények sem mondhatnak se jobbat, se mást.

3. A rendes ember

A Deák Ferencről szóló egyik legenda szerint amikor a kiegyezés után Ferenc József a legmagasabb kitüntetést akarta neki adományozni, azt mondta: Felség, nem fogadhatom el, idehaza mindenki árulónak tartana. Megértem, mondta a császár és király, de akkor fogadjon el legalább egy képet az uralkodópárról, tudom, hogy a magyarok nagyon szeretik a királynét. Nem lehet, Felség, idehaza mindenki azt mondaná, biztosan színaranyból van a kerete, és azért csináltam mindent. Jó, jó, de hát akkor hogyan hálálhatnám meg mindazt, amit tett? Felség, ha meghalok, mondja majd azt, hogy Deák Ferenc rendes ember volt.

² Mt 7,12.

³ Mt 22,39.

A legnagyobb kitüntetés, amit az ember az életéért, életművéért kaphat, ha halála után azt mondják róla, hogy rendes ember volt. És nem azért mondják, mert „halotról csak jót, vagy semmit” illik mondani, hanem azért, ahogyan élt, mindazért, amit tett, amivel hozzájárult ahhoz, hogy jobb legyen körülötte a világ, a példamutatásért, ami által jobbak lettek körülötte az emberek. Bárcsak több Deák Ferencünk, és sok-sok rendes emberünk volna itt e hazában!

A jog világában többféle pozitív értelemben is használjuk a „rendes” jelzőt, gyakran egy ellentétpárral szembeállítva. Kíváncsú a jogviszonyok rendes lebonyolódása, a rendellenesség elkerülése. Van rendes felmondás és van rendkívüli. Van rendes letét és van rendhagyó letét. A jó gazda a rendes gazdálkodás szabályai szerint jár el. A bérelt vagy kölcsönkért dolgokat a bérlő (használó) rendeltetésüknek megfelelően, azaz rendszeren (nem rendellenesen) használja. A jogrend maga a rendezett társadalmi együttélést, a rendetlenség megelőzését célozza. Rendes körülmények között helyükön vannak és működnek a dolgok és rendes kerékvágásban, békésen zajlik a társadalmi élet, a rendkívüli körülmények kivételes beavatkozásokat indokolnak.

A rendes ember biztosan nem rendetlen, de nem is feltétlenül rendkívüli ember. Elég, ha élete rendszeren lebonyolódik. Rend van a fejében, azt teszi, amit meg kell tennie; nem teszi azt, amit nem kell tennie. Nem is kívánja azt, amit nem kell kívánnia. Rend van a környezetében, a személyes és családi körülményeiben: házában, kertjében, udvarában, családjában, munkájában, hivatásában, az őt körülvevő természeti közegben. Vigyáz a rendre. Rend van a lelkében is: Istennek tetsző életet törekszik élni. Életében a bűn rendellenesség volna, azt igyekszik elkerülni.

4. Jóság és rosszság

„Te rosszság!” – mondjuk néha a gyerekünknek, unokánknak, ilyenkor mintegy megszemélyesítve a fogalmat. Azt nem mondjuk, hogy: „Te jóság!” – talán azért, mert jó gyerek alig akad. Gyerekek esetében a két fogalom egyébként is közel van egymáshoz, egy fiúra néha azt is mondjuk, hogy „akkor jó, ha rossz”. A lányok inkább „túl jók”, bár manapság ők is inkább fiúsodnak. Ha egy gyerek túl rossz, Csaba testvér szerint a feladat: „kiszerezni (kihozni, előhívni) a gyerekből a jót!”. Régi keresztény pedagógiai alapelv ez, megfordítva is hallottam már: ki kell szeretni a gyerekből a rosszat, és bele kell szeretni a jót. A *szeretni* szó ebben az esetben a *nevelni* szinonimája, azt jelenti, hogy *szeretettel nevelni*, nem fegyelmezéssel, büntetéssel, kényszerekkel, tilalmakkal, önmagukban ezek hatástalanok, sőt olykor az ellenkező hatást érik el. Mert a gyerek elsősorban szeretetre vágyik, azt is mondják, hogy az éhes gyerek is elsősorban szeretetre éhes.

És ha felnőtt az a gyerek, akkor más volna a helyzet? Szó sincs róla, a felnőtt ember is egész életében szeretetre vágyik. A szeretetben hatalmas nevelő erő van. Ha az ember gyerekként sok szeretetet kapott, akkor tud felnőttként szeretetet adni és azt visszakapni. A család a szeretettel nevelésnek az elsődleges színtere, különösen, ha befészkelte oda magát a rossz, és a szülők között, a testvérek között, a szülők és gyerekeik között háború dúl. Ilyenkor értjük meg igazán Jézus tanítását: „Hallottátok, hogy megmondatott: szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet. Én pedig azt mondom néktek: Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, akik titeket gyűlölnék, és imádkozzatok azokért, akik háborgatnak és kergetnek titeket.”⁴ A legközelebbi ellenségeink a legközelebbi

⁴ Mt 5,43–44.

családtagjaink között vannak, ellenségeink szeretését – ami sokak szerint a legnehezebben teljesíthető keresztény tanítás – a családban kell elkezdeni megtanulni. Ha sikerül, akkor a családon kívül is van rá esély. Ennek bizonyítéka az európai (keresztény) civilizáció maga, amit VI. Pál és aztán II. János Pál is a szeretet civilizációjának nevezett. Az ateisták inkább a társadalmi szolidaritás civilizációjának nevezik. Csakhogy a szolidaritás másik neve Zlinszky János szerint: a felebaráti szeretet!

5. Akaratosság

Többnyire kisgyerekekre mondjuk – negatív jelzőként – azt, hogy „akaratos”, ha rákényszeríti akaratát a szüleire, nagyszüleire. A kényszerítés gyermeki eszközei a duzzogás, a hiszti, az érzelmi zsarolás stb. lehetnek. Az akaratos gyerekből aztán „akarnok” kamasz lesz, az akarnokból „zsarnok” felnőtt. Uralkodik a szülei, majd a házastársa, aztán a saját gyermekei felett. Uralkodik felnőtt fejjel, munkaadóként a dolgozói, főökként a beosztottai, politikusként a választói, a „népe” felett. Csak önmagán nem képes uralkodni. Az ilyen gyermek speciális nevelési igényű. Bele kell nevelni, hogy tudja, meddig jó az akarat, és hol kezdődik a rossz akarat. A „jóakaratú” embert jó szándékúnak is mondjuk, az ilyen ember általában szelíd. A „rosszakaratú” embert ártó szándékúnak is mondjuk, az ilyen ember általában agresszív, vad. Meg kell szelídíteni. Egy vad és agresszív világban persze a szelídség tűnik kockázatosnak, ezért a szelídítés is, csakúgy, mint a vadítás, nagy felelősséggel jár. Most nálunk is napirendre került az „iskolarendőrség” (iskolaőrség) felállítása a szelíd gyerekek és a pedagógusok védelmében. Úgy látszik, a rosszaságot nem lehet „kiszerezni” egyes gyerekekből, a szeretet kevés. Ki veszkődjön a más neveletlen gyerekével? Apósom viccelt a szomszéd

agglegénnyel: Ne nősülj meg Józsi, ne veszködj a más lányával! De azt mondhatjuk-e egy érettségizőnek: Ne légy pedagógus, ne veszködj a más gyerekével! Ne hagyj magad megalázni! Ki fogja akkor a jövő generációiból a rosszakaratot kinevelni? Benjamin Spockot, a liberális gyermeknevelés legnagyobb hatású könyvszerzőjét kérdezték egy iskolai lövöldözés után az USA-ban, mit szól hozzá? „Úgy látszik, felnőttek a neveletlen szülők neveletlen gyermekei” – válaszolta. De hát az ön könyve alapján neveltük őket – vetette szemére a kérdező. Mire a válasz: „Úgy látszik, tévedtem!” Nehéz dolog gyereket nevelni, nála csak a felnőttet nehezebb. Önuralommal tudná önmagát nevelni, de az a legnehezebb. Igazi hős az, aki önmagát – önmagában a rosszat – képes legyőzni.

6. Rögválóság

„Isa por és homu vogymuk.” Bizony, por és hamu vagyunk! Első írásos nyelvemlékünk már a Bibliát idézte: „mert por vagy te s ismét porrá leszel”.⁵ Szervetlen, élettelen anyagból élő anyaggá szervesülni, élő anyagból emberré lenni, ez a legnagyobb csoda, az univerzum csodája. Te magad vagy a legnagyobb csoda. A Teremtő csodája, vagy a teremtés (az evolúció) csodája, az mindegy is, az evolúció is a Teremtő csodája. Majd élő szervesből holtta szervetlenülni: az örök lét kettőssége ez, a szervetlen és a szerves lét körforgása. Az ember szeretne ebből kitörni, kiemelkedni, kiszabadulni, halhatatlanná válni, Istenné lenni. Csakhogy a „Homo deus” vagy homo, vagy deus, a kettő egy nem lehet. Az ember csak homo lehet, ha embernek lenni a legnagyobb csoda, ne is akarjon ennél többet. Embernek lenni sem könnyű,

⁵ 1Móz 3,19.

örülhet a kevesebbnek is, ha sikerül neki valami maradandót alkotni. Először is önmagából embert faragni, emberségét gyermekeire örökségül hagyni. Kevesebbrel is beérheti, képes lehet értékes tárgyakat alkotni: műtárgyakat, találmányokat, házakat, várakat, városokat, országot, élhető világot. Alkothat maradandó tudományos gondolatokat, eszméket, elméleteket, hiteket, vallásokat, zenét, regényt és verseket. De nem csupán szépséges szófüzéreket, amelyek ha tartalmatlanok, csak csillogó üveggyöngyfüzerek. Nem virtuális valóságot, nem képzelt és színlelt csodákat, nem mágikus szókapcsolatokat. A szómágia lehet elbűvölő, másokat függővé tevő, szolgásgba taszító játék, de lehet zsarnoki is, embertelen, embert pusztító, gyilokszerszám is. Alkotás csak az, ami önmaga fölé emeli, emberségesebb emberré neveli (növeli) az embert, nem pedig az ösztönlény állapotába taszítja vissza. Vissza kell térni a por és hamu valóságába, az emberi élet csodájába, annak múló pillanatába, azt megpróbálni kiteljesíteni. A személyiség önmegvalósítása minden egyes emberi egyed emberré válása. Ez lenne a rög valósága: az emberrög emberré válása.

7. Törődés

Egyre többet törődöm a testemmel, sajnos, ahogy öregszik, egyre több törődést, gondozást, ápolást, gyógyítást igényel. Ennek azonban csak azért van értelme, hogy egyre többet törődhessenem a lelkemmel is. Hogy a viszonylag ép testemben viszonylag ép maradjon a lelkem is. Mert hiszen a test halandó, a lélek viszont halhatatlan. Fiatalon az embernek kitölti az életét a teste, táplálja, erősíti, szépíti, kívánságait keresi, kedvében jár. Sok ember felett átveszi az uralmat a teste felnőtt korában is. Pedig jó volna, ha még idejekorán többet törődne a lelkével is. Ha a kettőt egyensúlyban

tartaná. A törődés fáradság, erőkifejtés, figyelem-összpontosítás, az életenergia egy részének egy célra fordítása. A törődés elmorzsolódás, elhasználódás, lassú elfogyás is egyben. Aki törődik valamivel, valakivel, az az élete egy részét áldozza fel. Jó, ha jóért teszi, rossz, ha rosszért. Jól teszi, vagy rosszul teszi. Jól meg kell ezt gondolni. A jóra kell törekedni. A törekvés is törődés, az előbbre jutás érdekében. Már csak azt kell tisztán látni, merre van előre! Nehogy hátramenetben törjük magunkat. Sokszor mondjuk, mindig másnak: ne törődj vele, nem éri meg, vagy nem érdemli meg! Mondhatnánk magunknak is néha, alapos megfontolás után: ezzel többet kellene törődnöm, mert érdemes, ezzel viszont nem kell törődnöm, mert nem érdemes.

8. Fogyasztó és szavazó

A fogyasztói társadalomban az ember fogyasztóvá, a polgár szavazóvá redukálódott. Mindkét új „minősége” gyengített változat (mint az influenza – vagy most a kínai koronavírus – elleni védőoltásban az „előlt” vírus). Fogyasztóként, mint gyengébb fél, jogviszonyaiban a jog fokozott védelmére szorul. Ez a fogyasztóvédelem és az emberi jogi oltalom közös lényege. Az emberi jogok is a legyengített ember fokozott védelmét szolgálják. Feltételezzük, hogy a fokozott jogi védelem az ember immunrendszerét, a saját védekezőképességét erősíti. Tudatos vásárló, tudatos fogyasztó, öntudatos ember és autonóm polgár, aki képes megvédeni magát, az érdekeit minden ártalmas külső, illetve kívülről indított, de belsővé váló ravasz manipulációtól. Működik is ez a védő mechanizmus? Vagy már ez is a manipulátorok fondorlatos eszköze, a többszörösen is függővé tett és öntudatlan tömeg feletti uralom eszköze? Emberek vagyunk, tehát: gondolkodjunk, hogy legyünk! Ne csak vegetáljunk!

9. Személyiségi kötelesség

Az emberi személyiség általában mint alapvető szabadságok és emberi (alkotmányos) alapjogok halmaza, mint az emberi méltóság szinonimája jelenik meg a jogban és a jogtudományban, személyiségi kötelességekről alig esik szó. Pedig ahogyan régen a nemesség (*noblesse oblige*), úgy az emberi személyiség is kötelez, felfogható kötelességek halmazaként is. Az ENSZ EJENY 29. cikk (1) bekezdése ezt így fogalmazza meg: „A személynek kötelességei vannak a közösséggel szemben, amelynek keretében egyedül lehetséges a személyiség szabad és teljes kifejlődése.” Jó, ha ezt az oktatás és nevelés során tudatosítják benne. Sokan attól félnek, hogy ez a Waldorf-módszer helyett porosz módszert jelentene. Elvégre Bismarck mondta azt, hogy „az ember nem azért él a földön, hogy boldog legyen, hanem hogy a kötelességét teljesítse!”. Miféle kötelességét? Bontsuk fel ezt a kérdést. Az ember kötelességei:

- *Önmagával szemben*, hogy tanuljon, művelődjön, dolgozzon, hogy értékesebb ember legyen.
- *Családjával szemben*, hogy tisztelje szüleit, őseit, hogy szeresse és tisztelje házastársát, gyerekeit, hű legyen hozzájuk, biztonságot teremtsen számukra, hogy a példaképük legyen, és büszkék lehessenek rá.
- *Nemzetével szemben*: „Hass, alkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül.” (Kölcsey Ferenc)
- *Az emberiséggel szemben*, hogy az emberi civilizáció fejlődjön, az emberiség növekedjen itt a Földön, hogy béke legyen, és hogy az élet esélye megmaradjon a jövő generációknak is.
- *Saját méltóságával szemben*: „Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, / Ember lenni mindég, minden körülményben.” (Arany János)

- *Istennel szemben:* „Az Isten útja biztos út, Csak őrá bízom élttem, Szent igéje tiszta kút, Mely üdít s táplál engem.”⁶
- *Az erkölccsel szemben,* hogy különbséget tudjon tenni jó és rossz között, tudva, hogy a tisztesség a legfőbb emberi erény, és hogy tetteiért számadással (igazolási kötelezettséggel) tartozik közösségei (családja, nemzete) felé.
- *A természettel szemben:* mint a természet gyermeke, hálával és tisztelettel óvja és őrizzé, soha el ne szakadjon tőle, nehogy szembeforduljon vele, nehogy elpusztítsa.
- *A törvényekkel szemben:* megtartani a rendet, hogy a rend is megtarthassa az embert.
- *A szeretet parancsával szemben:* szeretni a felebarátot, sőt az ellenséget is, kiszerezni belőle a gonosztságot, a rosszat jóval győzni le.

A jogász azonban felteszi a következő logikus kérdést is: mi legyen a kötelességszegővel? A kötelességszegés ugyanis felelősséget és szankciót von maga után. Mi a kötelességszegés, és ki a kötelességszegő? Aki nem teljesíti a kötelességét feledékenységből, hanyagságból vagy tudatosan megtagadva azt. Aki csak tessék-lássék, ímmel-ámmal, nem megfelelően teljesíti azt. Aki akarja, de nem képes teljesíteni. Aki képes volna, de nem akarja teljesíteni. Akire több bízott, attól több kéretik számon, mégis kevesebbet teljesít (materiális, intellektuális vagy spirituális értelemben). A kötelességszegőre lesújtani a törvény teljes szigorával, vagy eseti méltányosságot gyakorolni? A méltányosságot meghálálja, vagy vérszemet kap, és még súlyosabb kötelességszegést fog elkövetni, bízva most már az irgalomban és a kegyelemben is? Ha egyre több a rossz, a gonosz a világban, az az emberség hanyatlása, genetikai hanyatlás is (Konrad Lorenz). A génterápia, a genetikai

⁶ Zarándokének. *Evangelikus Énekeskönyv*, 352.

„javítás”, az „embernemesítés” nem megengedett, a „fajtaszelekció” egyszer már katasztrófához vezetett. Az arisztotelészi *arany középút* és a krisztusi *hegyi beszéd* egyesítve lehet az új, avagy az örök program? Az erényes, tisztességes ember és a megváltó, áldozatos szeretet: együtt az emberség teljessége. Az ember legfőbb kötelessége: ezekre törekedni. A törekvés: küzdelem. A küzdelem: fáradtság. Küzdeni és bízni, ahogy Madách javasolta. Tudománnyal és hittel. És a végén azt mondani: ez jó mulatság, férfimunka volt – emberi kaland. Megérte a fáradtságot. Remélem!

10. Körbejárni a problémát

Körbejárni a problémát azt jelenti, minden oldalról megvizsgálni, kiváltó okait feltárni, várható következményeit felmérni, a lehetséges megoldásokat elemezni, összemérni, eltérő nézőpontokat figyelembe venni, szélesebb összefüggésekre is kitékinteni, a lényeges elemekre koncentrálni, a lényegtelenekben nem elveszni stb. Jön a tavasz, kertemben a gyümölcsfákat meg kell metszeni. Eszembe jutott József Attila egy sora: „Kertész leszek, fát nevelek.” A fa neveléséhez tápanyagra, vízre, a gomba- és rovarkártevők elleni permetezésre is szükség van, de fontos része a metszés is. Ez sokkal több, mint a korona alakítása, függ tőle a fa egészsége, ereje, a gyümölcstermés mennyisége és minősége is. Ennek érdekében a hibás, törött, elszáradt ágakat, a meddő, terméketlen vízhajtásokat, a korona belseje felé növvő ágakat ki kell metszeni, el kell távolítani; a beteg, gombás, férges részekről az ágakat meg kell tisztítani; az ecsetágasodást vissza kell metszeni; a teherelosztás és a korona egyensúlya érdekében a hosszú oldalon az ágakat

rövidíteni kell, a rövid oldalon a növekedést serkenteni kell; az átnapozást, átlegegőzést ritkító metszéssel a korona belsejében is biztosítani kell. Figyelni kell a termőrügyek számára, arányos eloszlására; a fát sem túlterhelni, sem a termést a „metszéssel leszüretelni” nem szabad; ügyelni kell a levélrügyek mennyiségére, hiszen a lomb a fa konyhája.

A házaspárok, ha gyermeket vállalnak, gyermekkertészek lesznek, a gyermekből felnőtt embert nevelnek. Aki a pedagógus hivatást választja, emberkertész lesz, embert nevel. De emberkertész a jó pap és a jó jogász is. A jó nevelés jobb embert eredményez, a jobb emberek jobb társadalmat alkotnak. A jó állam építőköve is a jó polgár, aki jó ember.

Emberről „faragni” valakiből, egy gyermekből vagy egy rossz emberből, pláne egy gonosztevőből, az már több, mint szakma, már-már művészet. Arisztotelész szerint „minden fában ott van Hermész szobra”, csak ki kell faragni belőle. Michelangelo szerint „minden márványtömbben ott van Dávid szobra, csak a felesleget le kell faragni róla”. Minden ember embernek születik, és vele született méltósága van. Más nem sértheti meg. Maga az ember azonban képes a saját méltóságát lerombolni, sárba tiporni, megsemmisíteni. Elsődleges és minimális kötelessége tehát, hogy önnön méltóságát tisztelje. Ahhoz, hogy emberségét, emberi méltóságát kiteljesítse, jó emberkertészekre és emberszobrászokra is szüksége van, akiktől sokat tanulhat. Így azt is megtanulhatja, hogyan lehet a saját emberségének kertésze, tökéletesítésének szobrásza. Ekkor mondhatjuk, hogy önmagát megvalósítja, személyiségét kibontakoztatja, emberségét kiteljesíti. Erre való az önrendelkezés szabadsága. Hány ember válik képessé ily módon élni ezzel a szabadságával? Körbejártunk egy problémát.

11. Irigy kutya

Ne légy irigy kutya! – mondtuk gyakran nagyobbik gyerekünknek (majd az unokánknak is), ha az nem akart adni kisebb testvérének a csokijából – adjál neki is! Add oda neki egy kicsit, hadd játsszon vele ő is! – mondtuk gyakran, ha marakodtak egy játékon, vitatva annak tulajdonjogát vagy csak a játszás aktuális jogát. Most te adj egy kanállal a mamának is! – jaj, de finom, köszönöm szépen! Ezernyi hasonló felszólítással neveli a szülő a gyermekét az adás örömére, a „jobb adni, mint kapni!” erkölcsi parancsára, ami egyben krisztusi tanítás is. Egyszer az állatkertben voltunk az unokákkal, amikor éppen enni adtak a farkasoknak. A farkavezér lecsapott a húsrá, és a többi farkas tisztességteljesen távolból nézte, amíg az evett. Látod? Ilyen az irigy kutya! Te ne légy ilyen! Valahogy így lehetett ezzel az őseember is, amikor – látva az állatvilág természeti törvényét – elhatározta, hogy ő különb, más, jobb akar lenni. Az emberré válás egyik első lépcsőfoka lett az ősközösség legfőbb törvénye: az ételmet meg kell osztani! „A vadászó-gyűjtögető embereknek, mivel nem volt lehetőségük a tartalékképzésre, a társas kapcsolatokba kellett investálniuk. Kölcsönös segítségnyújtással túlélhették a vészhelyzeteket. Az együttműködés volt minden, a szolidaritás jelentette az életbiztosítást.”⁷ Freund Tamás szerint a mai individuális önzésből is „a legfontosabb kiút talán a társadalmak újraépítése kisközösségekből. Ezekben a közösségekben [...] a kölcsönösség folyamatosan monitorozható, a közösség tagjai ezáltal egymást lélekben folyamatosan nemesítik.”⁸ De akkor mitől fajult az ember individuális, önző lénné, mondhatni irigy kutyává? Michel és Schaik szerint: „A neolitikum forradalom szakított

⁷ Kai MICHEL – Carel van SCHAIK (2019): *Az ember három természete*. Budapest: Typotex Kiadó, 62.

⁸ FREUND Tamás (2004): Az önzés és az elmagányosodott ember. *Magyar Szemle*, 14(3–4), 113–131.

az emberi együttélés egyik alapvető törvényével, amely sok ezer éven át irányadó volt a mindennapokban – azzal a szabállyal, hogy *az élelmet meg kell osztani*. A tulajdon újdonsült eszméje aláásta az ősember szolidaritását. [...] Máig érezzük e botrány utórezgéseit.”⁹ A magántulajdon lényege a tulajdonos teljes és kizárólagos, kirekesztő jellegű hatalma a tulajdon tárgya felett, amellyel szabadon rendelkezhet, és amelyet nem köteles senkivel megosztani. Az emberiség egész eddigi története belesűríthető e két nagy eszme – a kölcsönös közösségi szolidaritás egyfelől és az önző individualizmus másfelől – harcába. Ezt a harcot sem lehet ki kit győz le alapon megvívni, e kettő között is az arany középutat kell megtalálni. Az európai civilizáció legnagyobb vívmánya és értéke a nagy társadalmi szolidaritási intézmények kiépülése és fenntartása: népoktatás, közegészségügyi ellátás, nyugdíjrendszer, szociális védőháló. Ebben elévülhetetlen szerepe volt a kereszténységnek is, hiszen a keresztények nyelvén a szolidaritás a *felebaráti szeretet*. Jézus tanítása szerint az Isten szeretete után mindjárt ez a második legfőbb parancsolat: szeresd felebarátodat, mint önmagadat. Erre neveli gyermekét a szülő, unokáját a nagyszülő, amikor azt kéri tőle: ne légy irigy kutya, adj a testvérednek is. Ennek a nevelésnek a hitelességéhez szükséges a harmonikus házasság és család, mint az a legkisebb szeretetközösség, amely a nemzet és az európai civilizáció – a szeretet civilizációja – építője és fenntartója.

12. Bionika

Győri egyetemi éveim kezdetén – az egyetem és az Audi Hungária egyre kiterjedtebb és egyre szorosabb együttműködésének

⁹ FREUND 2004.

eredményeként – a műszaki karon *mechatronika* tanszéket alapítottak. Nagyjából tudtam, mi a *mechanika*, kezdett körvonalazódni, mi az *elektronika*, és íme, a kettő összeolvadásával létrejött a *mechatronika*. Akkor már több mint tíz éve volt jogosítványom és autóm is, tudtam, melyek a mechanikus alkatrészek, és ismerkedtem ezek közül egyik-másik elektronikus vezérlésével is. Jogászként irigyeltem a műszaki tudomány egzaktságát, látványos fejlődését, a műszaki haladást. Cikkeimet, tankönyveimet előbb mechanikus írógépen írtam, majd láttam tanszéki titkárnőnk küzdelmét a villanyírógéppel, ami nem hozott nagy előrelépést a gépelésben. Ellentétben a számítógépes szövegszerkesztővel, amely hatalmas fejlődést eredményezett a *gépírás* terén, kiszorította a mindenféle írógépeket és magát a kézírást is. Ma meg már az okostelefonjukon SMS-eznek, e-mail-eznek, fotókat és videókat osztanak meg és csereberélnek, miközben lassan elfelejtenek beszélni, beszélgetni – és szót is érteni – egymással. Látszólag még ők kezelik, használják a *kütyüiket*, de már érzékelhető, hogy egyre inkább azok kezelik, használják a gyerekeinket, unokáinkat (és persze a *számítógépező* felnőtteket is). Ez a *fejlődés* – ha fejlődés egyáltalán – már nem nyugoz le annyira. Töröm rajta a fejem, miért is nem? Talán mert behatolt az ember agyába, átalakítja a személyiségét, az emberségét, és nem vagyok meggyőzve és meggyőződve arról, hogy jó irányban. „Hála” a világháborúknak, a *művégtagok* gyártása hatalmas fejlődésen ment át, előbb csak *mechanikai* értelemben, majd az *elektronikának* köszönhetően. Legújabbban az emberi agy és az idegrostok segítségével vezérelt művégtagokkal kísérleteznek. Ezen a ponton kapcsolódik össze a *biológia*, a *mechanika* és az *elektronika*, és létrejön a *bionika*. A biomechanika és a bioelektronika összekapcsolása. Régóta hallottunk *művese*-kezelésről, az ember *műtüdővel* lélegeztetéséről, vérkeringésének *műszív* általi fenntartásáról, de csak ideiglenes megoldásként, a végleges megoldást a *transzplantáció* jelentette. De a *gépi életben*

tartás fejlődése sem áll meg, hamarosan eljőhet az egészében gépi élet lehetősége és kora is. Harari a *Sapiens* című könyvében¹⁰ már a *bionikus élet* és a *kiborgtervezés* lehetőségéről értekezik (már azt sem mondhatjuk, hogy fantáziál). „A kiborgok olyan *lények*, akiknek szerves és szervetlen testrészeik is vannak, mint például egy bionikus kezű ember.” Ezekben akár egy nagyobb számítógép (központ) és több kisebb (periféria) működhet és vezérelheti a működésüket. Mint az *önvezető* autókban: beépített komputerek és szenzorok érzékelik a külső és a belső adatokat, feldolgozzák azokat, parancsokat adnak, és az autó ezek szerint halad előre, kikerül, sávot vált, lassít, gyorsít, megáll, végső esetben a vezetőt (a benne ülő embert, ha van ilyen) figyelmezteti vagy utasítja. Már elindultak a kutatások, ki a felelős, ha az *önvezető* autó egy gyalogost halálra gázol, vagy csak karambolozik. Az egyre kisebb számítógépek is átveszik az emberi agy egyre több funkcióját, és egyre szélesebb sávban vezérlik az embert. Ki a felelős, ha az ember (vagy a gép?) hibázik? Eddig az ember volt a válasz, hiszen mégiscsak ő a hardver és a szoftver ura. De az ember által programozott (kontrollált) gépek után kifejlesztették az *öntanuló* és *önprogramozó* gépeket is. Az ilyen sakkozógép már percek alatt legyőzi az összes sakkozó világbajnokot egy szimultán mérkőzésen. Az önfejlesztő számítógép hova és mire fejlődik? Az *önvezető* számítógép honnan indul és hova ér célba? A gondolkodó gép emberré válik, a nem gondolkodó emberből gép lesz? Egy bionikus hadsereg mi mindenre használható? Hova vezet a robotizáció, ha feleslegessé és felelőtlennek teszi az embert? Az ember *alanyból tárgy* lesz? Vajon nem az ember ember mivolta, embersége, emberi méltósága sodródik itt és most végveszélybe? Ha tudunk még különbséget tenni *génterápia* és *génmanipuláció* között, az emberi agy

¹⁰ Yuval Noah HARARI (2020a): *Sapiens. Az emberiség rövid története*. Budapest: Animus Kiadó, 359.

által vezérelt és az emberi agyat vezérlő mechanikus és elektronikus eszközök között, akkor és addig még van remény. Amíg tiszteljük a természeti és az isteni törvényeket, amíg az egyes (minden egyes, az összes) ember nem válik öntörvényűvé, addig és akkor még megmenthetjük önmagunkat. Ha az istentagadó ember nem tekinti önmagát istennek (*Homo deusnak*), mindentudónak és mindenhatónak, és nem teremti önmagából egy bionikus kiborg szörnyeteget. Ellenkező esetben valóban halálos bűn volt szakítani a tudás fájáról: nem *kiűzetiünk*, hanem *kipusztulunk* az édenkertből, ebből a gyönyörű szép és dúsgazdag földi paradicsomból.

13. Önmegvalósítás

Gőzerővel (íme egy jelző az ipari forradalom korából) folyik az *önvezető autók* kifejlesztése és bevezetése a piacra. Az én autóm (egy 2017-es gyártású Subaru XV) még nem önvezető, de már sokféle vezetőtámogató rendszer működik benne (vészfék- és fényszóró-asszisztens, holtterfigyelő, tolatókamera és parkolóradar, sebességtartó és sávban tartó automatika, adaptív tempomat, sávelhagyásra figyelmeztető, a vezető fáradtságára figyelmeztető rendszer). Bevallom, én szeretem és használom is ezeket, kényelmesebbé és biztonságosabbá teszik a vezetést, az utazást. A kényelmes fotelszerű ülés, fűtéssel és szellőztetéssel, a multimédiás központ használata, a zenehallgatás, a klimatizáció mind fokozzák az autózás élményét. Nem csoda, ha ilyen mértékben elterjedt és népszerű az *automobilizmus*. Ezt a súlyos környezetterhelés ellenére is alig lehet korlátozni. Ráadásul a gyártás, üzemeltetés és szervizelés az egyik fő nemzetgazdasági ágazat, ami foglalkoztatási és adózási szempontból is meghatározó jelentőségű. Ugyanakkor válságérzékeny, sérülékeny ágazat, megmentése már többször igényelt komoly állami beavatkozást.

De vajon hol tartunk az *önvezető ember* kifejlesztése és társadalmi bevezetése terén? Másként fogalmazva: a szabad akarattal megáldott (avagy azzal megvert, azzal büntetett) ember képes-e már, avagy képes-e még (ha eddig képes volt) az önvezetésre? Képes-e önmagát is fejleszteni, alkalmas és hajlandó-e az önképzésre, önművelésre, önmegvalósításra, tud-e helyesen élni az *önrendelkezés* szabadságával? Vagy az embert rajta kívül álló erők, eszmék és ideológiák, népvészér politikusok, gazdasági, pénzügyi, kulturális és technikai, technológiai kényszerítő körülmények vezérlik? Különösen erős és még egyre erősödik a médiumok és az internet személyiségvezérlő hatása. Vajon azért, mert az ember vezérlésre szorul, vagy mert kényelemszerető, és hagyja magát vezérelni, sodródni a folyamatokkal? Persze ez a külső vezérlés időben is és térben is nagyon sokféle, változatos és folyton változó. De eddig voltak az embernek is vezetőtámogató eszközei: volt hite, vallása, voltak alapvető értékei, emberi erői és erkölcsi világrendje, ezek tették kényelmesebbé és biztonságosabbá az életét, segítették az önmegvalósítását. Most azonban információs és kommunikációs társadalomban élünk, amelyben minden eddigi alapvető érték megkérdőjeleződik, és percek alatt romba dönthető. Bármilyen igaz lehet, de annak az ellenkezője is. A piaci reklámok és a marketing, a politikai és mozgalmi manipulációk áradata zúdul percről percre az emberre. Meddig képes ezeknek ellenállni, és akar-e még egyáltalán ellenállni? Képes-e az ember – biológiai értelemben őseMBERI aggyal – a rázúduló és egymásnak szögesen ellentmondó információcunaminak ellenállni, helyesen és hatékonyan szelektálni? Tud-e még a jó és a rossz között, a helyes és helytelen, hasznos és haszontalan, szükséges és szükségtelen, tisztességes és tisztességtelen, igazságos és igazságtalan között különbséget tenni? Legújabbán a *fenntarthatatlan* és a *fenntartható* közötti választást kell megtanulni. Végző fokon pedig mindig is az *emberséges* és az *embertelen* között kell tudni

különbséget tenni és jól választani. Erre való az *önrendelkezés szabadsága* és az *önmegvalósítás joga*. Mindig ez volt, és ez is marad az ember feladata, ezért van szabad akarata, de még soha nem volt ilyen nehéz a helyzete. A posztindusztriális (még nem tudjuk pontosan, milyen) társadalom legnagyobb kihívása nem az önvezető autó, hanem az *önvezető ember* megőrzése és továbbfejlesztése, az ember emberségének védelme.

14. A genderember

Bibó István szerint a demokráciának *két fő ellensége* van: a hivatásos reakciós és a hivatásos forradalmár. Az előbbiek minden változást elutasítanak (a jobbító, fejlődést jelentő változást is), az utóbbiaknak a változásból sohasem elég, akkor sem, ha a további változtatás már káros, hátrányos. Ők a permanens forradalmárok, a forradalmat önmagáért a forradalomért vívják, még ha anarchia, összeomlás, pusztulás lesz is a vége. Üzemanyaguk az egyik legősibb és legnegatívabb emberi érzelem, a *gyűlölet*, amely megmérgezi és megbetegíti, akár el is pusztítja az emberi lelket. Ahogyan a német fasisztákat a fajgyűlölet, a kommunistákat az osztálygyűlölet sodorta pusztításba, majd pusztulásba, most a *társadalmi többség*, a *heteroszexuális házasság*, a *fehér emberi faj* (rassz), a *biológiai férfi-női nem*, a *keresztény erkölcs*, a *hagyományos* (természetes) *család* lettek a gyűlölet és a támadás célpontjai. A genderista mozgalmárok, az LGBT-aktivisták mindeközben az emberi jogokra, legfőképpen a saját emberi méltóságukra, személyes nemi identitásukra, önrendelkezési szabadságukra hivatkoznak. Társadalmi és törvényi elismerést követelnek önmaguknak, már-már az egyesekre, az egyéni – mindig szubjektív – identitásérzésekre lebontva. Az individuális önzés apostolai gyakorlatilag akár *egyszemélyes kisebbségeket* alkotva rasszizmussal,

szegregációval, fóbiákkal vádolnak mindenki mást, aki nem ért velük egyet, vagy egyszerűen csak más a véleménye. Holott már Tacitus tudta, hogy „a legromlottabb államban van a legtöbb törvény”. Ami persze valójában egy atomjaira szétesett társadalmat jelent, akkor is, ha azt „nyílt” társadalomnak mondják. Vagyis a *genderideológia*, különösen a biológiai *nemek* megszüntetésének célkitűzése egy újabb merényletkísérlet az ember (az Ember) mint természeti lény (veleszületett adottságai) és mint társadalmi (közösségi) lény ellen, ideértve a házasságát és a családját is. Az ember mint természeti lény ember mivoltának, a jog nyelvén emberi méltóságának az is a része, hogy kétivarú élőlény, hogy férfinak és nőnek születik, ez *veleszületett és tőle el nem idegeníthető* alapvető joga. A nő megtermékenyüléséhez, az ember szaporodásához és ezáltal az emberi élet és az emberi faj fennmaradásához egy férfi és egy női ivarsejt egyesülésére van szükség. A megfogant magzatot ki kell hordani, meg kell szülni, felnőtt emberre kell nevelni; addig védeni, ápolni és gondozni kell, amíg maga is képessé válik az önálló életre és az élet továbbadására. Ezt jelenti az *élethez való joga*, amely az emberi méltóságától elválaszthatatlan. Az ember élethez és méltósághoz való jogát szolgálják a házasság és a család *természetes* intézményei, az, hogy egy nő és egy férfi alkot egy *emberpárt*, úgy is mint *házaspárt* és *szülőpárt*, utódaikkal együtt egy családot. Miután az emberpárok társadalomban élnek, a házasság és a család társadalmi intézmények is, a társadalmi közösség fennmaradását, annak élethez és méltósághoz való jogát is biztosítják, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy megszüntek volna természetes intézmények lenni, vagy hogy mint ilyenek megszüntethetők volnának. Az ember nem szakadhat el a természettől, és főleg – egyesek elgondolása szerint – nem szakítható ki a természetből. Az ember szabadsága *csak a természetben és a társadalomban való* szabadságként teljesezhet ki, nem pedig a természettől és a társadalomtól való szabadságként.

Az embernek mint természeti és társadalmi lénynek meg és be kell tartania az alapvető természeti és társadalmi törvényeket, hogy azok is megtartsák az embert. Különben szörnyeteggé vagy áldozattá válik. Az ember nem rakható össze mesterséges, művi elemekből, alkatrészekből és adalékanyagokból, nem lehet művi tudata és lelke, azaz nem lehet *műember*, nem lehet *emberimitátum*, mert az már *nem ember*. Ha szomjas, ihat műtejet vagy műitalt, ha éhes, ehet műhúst, lehet művégtagja és műfog-sora, életben maradását időlegesen segítheti műszív és műtüdő, de egészben és tartósan műember nem lehet. Az egy más minőségű emberi *konstruktum*, egy ember teremtette *bionikus lény*, *embertelen ember* volna. Ilyen, a legújabb emberi ideológia (idea) által konstruált, a biológiai nemeket váltogató és tetszése szerint keverő *genderember*, aki nem tisztel se Istent, se embert, nem tiszteli és nem tartja be sem a természet, sem az emberi társadalom alapvető törvényeit, viszont folyton és egyre erőszakosabban követeli, hogy mindenki más tisztelje az ő értékrendjét, valójában az individuális, értékmentes *öntörvényeit*. A *genderideológia* nem csupán a test, de a tudat és a lélek átalakítása is. Az ember „meghekkelésé és átprogramozása”, totális uralom a gondolatok, a szavak és a tettek felett, a teljes ember felett. Az „öntörvényű” jelzővel illetett emberek eddig sem (vagy csak nagyon nehezen) illeszkedtek a kisebb-nagyobb emberi közösségekbe, most szembe is fordultak azokkal, egyre agresszívebben támadják és rombolják a házasságot, a családot, a nemzetet, a többségi elvek és értékek mentén szerveződő és működő közösségeket. Teszik ezt anélkül, hogy emberkísérletük rövid és hosszú távú következményeit felmérték volna. Jó lesz még idejében és emberséges eszközökkel és módszerekkel megállítani őket. Nehogy úgy járjunk velük, mint a 20. század „übertensch”-ével vagy a kommunista *embertípusával*. Aki, ha ma tükörbe néz, nem ismer régi önmagára, miközben akkor is csak önmagát akarta megvalósítani. Az egyre

emberségesebb emberré válás evolúciós fejlődési folyamatában nincs helye teljes újratervezésnek, elegendő az eredeti célhoz vezető helyes úton tovább haladni.

15. Érzékenyítés

Mostanság divatba jött új jogi műszó: egy egyén vagy egy szűk kisebbség valamely (objektíve adott, vagy akár csak szubjektíve annak érzett) jogának a – társadalmi vagy egy kisebb közösségen belüli – többség általi elismerése, elfogadása, támogatása, esetleg a követése is. Minimum a tudomásulvétele és a tolerálása (eltűrése), maximum az azonosulás vele, a saját előző vélemény feladása árán. Egy korábban vallott érték átértékelése, egy új érték elfogadása. Az érzékenyítésben – és ha sikeres, akkor az érzékenyebbé válásban – van valami a régóta ismert, de ritkán alkalmazott *eseti méltányosság*ból, a konkrét személy és esete különös méltánylást érdemlő körülményeinek figyelembevételéből. Röviden: az eseti *igazságosság*ból, ami jó esetben finomítja (érzékenyíti), ám rossz esetben félreteszi, lerontja a törvényi (általános, absztrakt, többségi) igazságosságot. Az eseti méltányosság magánjogi, az érzékenyítés közjogi, sőt univerzális emberi jogi, de legalábbis alkotmányos alapjogi kategória. Nem a diszpozitív (félretehető), hanem a kógens (kötelező), illetőleg az imperatív (parancsoló) jog új fogalma. Így akik érzékenyítenek, azok valójában kényszerítenek másokat a saját jogértelmezésük (nézetük, véleményük, értékfelfogásuk, értékrendjük) elfogadására és követésére, érvényesítésére. Ez így evolúciós és civilizációs fordultnak tűnik, új értékvilág, új világszemlélet, új ember születésének. De mi helyett? A „szeresd felebarátodat, mint önmagadat” parancsa helyett? Az Isten szeretetének legfőbb parancsa helyett? Új parancsok a tízparancsolat helyett? Azért, mert azokra nem voltunk eléggé

érzékenyek? Az újakra majd sokkal érzékenyebbek leszünk? Amit önmagunkban eddig nem szerettünk (a bűnt), azt most másokban – érzékenyen – szeretni kell? Mit is mondott erről Pál apostol a *szeretet himnuszában*: „A szeretet hosszútűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel. Nem cselekszik éktelenül, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a gonoszt. Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal; Mindent elfedez, mindent hiszen, mindent remél, mindent eltűr. A szeretet soha el nem fogy.”¹¹ Kell ennél újabb, nagyszerűbb érzékenyítés? Keresztény kultúránk és európai civilizációnk több és érzékenyebb szeretetet követel tőlünk, mint amit – hitünk erejét is hozzáadva – teljesíteni képesek vagyunk. Ennek a szeretetnek a parancsa azokra is kiterjed, akik a hívőkkel szemben nem megértők, nem türelmesek, nem elfogadók, akik nem bocsátanak meg. Ők mégis gyalázzák a hitet, rombolják a keresztény értékrendet, ők akarják a múltunkat „végeképp eltörölni”, és saját „szép új világukat” érzékenyítéssel ránk erőltetni. Talán mert irigyek ránk, vagy csak a maguk hasznát keresik. Pedig örülhetnénk együtt is az igazságnak, a soha el nem fogyó krisztusi szeretet érzékenységének.

16. Van ennek értelme?

Ez a kérdés bármivel – az élet bármely megnyilvánulásával – kapcsolatban feltehető: gondolattal, szóval, cselekedettel és mulasztással. Mindennel kapcsolatban, amiben (amivel) hibázni, vétkezni lehet! Ebben a kérdésben felszólítás, kérdés, ajánlás, nevelő célzatú tanács is van: csak olyasmit csinálj, aminek értelme van, ami hasznos, ami a javadra vagy mások javára szolgál. És azt csináld

¹¹ 1Kor 13,4–8.

jól, úgy érdemes. Főleg gyerekeknek, a családban tesszük fel ezt a kérdést, számtalan változatban. Ebből egy kis ízelítő, nevelő célzattal.

- a) Jól (meg)gondoltad te ezt? Ezt miért gondolod? Hogyan is gondolhattad ezt? Gondolkozzál (már el ezen)! Használd a fejed, nem sapkatartó! Használd az eszed! Légy ésszerű! Ésszel él az ember! Történelmi példa Ferenc Jóskától: Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam! (Volt-e valaha, van-e, lesz-e valaha értelme akár a legmeggondoltabb háborúnak?) Fontold ezt meg! Gondold át alaposan! Mielőtt döntenél, mérlegeld az összes fontos jelenlegi körülményt, sőt a várható (előre látható) változásokat is! Mérd össze a lehetséges döntések mellett és ellen szóló érveket, a pozitív és a negatív hatásokat, előnyöket és hátrányokat, hasznokat és veszélyeket, sikereket és kudarcokat, a biztos(nak tűnő) és a kockázatos elemeket stb. stb.!
- b) Ezt most miért mondtad? Tudod te egyáltalán, hogy mit beszélsz? Ne szólj szám, nem fáj fejem! Ha hallgattál volna, bölcs maradtál volna! Hallgatni arany! Az igazságot ki kell mondani! Nem kell mindig, mindent kimondani, van „kegyes hazugság” is. (Ez legalább olyan vitatott kérdés, mint a „kegyes halál”, az eutanázia; igaz, a kegyes hazugság is néha élet-halál kérdése!) Azért jöttem, hogy elmondjam az igazságot! (Jézus) Mi az igazság? (Pilátus) Mindenki a maga igazát mondja! A tömeg igazsága (Feszítsd meg!) más, mint az egyesek igazsága. (Bocsásd szabadon!) Állapodjunk meg, mi igaz és mi hamis! Lehet „objektív” a demokratikus közmegegyezés? Ne beszélj mellé! Sok beszédnek sok az alja (mint árvíznek a hordaléka). Az egyetemi előadás (mint minden más szolás) három arany szabálya: beszélj hangosan, hogy

halljanak; használj egyszerű szavakat, hogy értsenek; beszélj röviden, hogy szeressenek!

- c) Ezt most miért csinálod? Helyesen teszed (tetted) ezt? Ne csináld! Hagyd abba! Előbb jól gondold meg, mit teszel (vagy mit nem teszel)! A kezed járjon, ne a szád! Okoskodás (azaz: az értelmetlen vagy rosszhiszemű akadékoskodás) a tett halála! Előbb gondolkozz, azután cselekedj! Nem az üdvözül, aki a mellét verve mondogatja: Uram! Uram! Hanem aki cselekszi az Atya akaratát! Ne arra figyelj, amit mondok, hanem amit csinálok! Amit ígértél, tedd is meg! Az ígéret szép szó, ha betartják, úgy jó! Cselekedj belátásod (legjobb tudásod és lelkiismereted) szerint! Jótett helyébe jót várj! Aki (szavaival, tetteivel) szelet vet, vihart arat! Mérjetek megtömött, púpozott vékával, akkor majd nektek is azzal mérnek. Mindenki nézze a másik hasznát (is), ne csak a magáét!
- d) Hát elfelejtetted? Eszedbe se jutott? Pedig megígérted! Tudnod kellett volna, mi a kötelességed! Teljesítsd a kötelességed! Ez (lett volna) a feladat! Ezt várják el tőled! Nem ezt várták tőled! El ne felejtsd! Ne felejtsd el! El ne mulaszd! Nem erről volt szó! Nem ezt (nem így) terveztük! Nem ezt ígérted! A szerződösszegés, szószegés, esküszegés, hitszegés: egy töről fakadnak! Meg kellett volna tenned! Bíztram benned! Csalódást okoztál!

Mindez csupán egy csipetnyi példa az emberré nevelés (a gyermek- és felnőttnevelés, az „emberfaragás”) végtelenül gazdag, változatos és bőséges *szocializációs* eszköztárából. Ezek használatával az emberi agy, a tudat, a szellem, a szív és a lélek együttes erőfeszítéssel próbálkozik irányítani – vezérelni, jó útra terelni és azon megtartani az életünket, az emberségünket: a jóra ösztönözni, a rossztól visszatartani. A szellem embere, a tudós is

ezekből merít, ezeket továbbgondolja, újakat kigondol a saját tapasztalati tudása és megérzései (intuíciói) alapján. Szellemi munkájával alkot, alkotása az ő szellemi tulajdona, ami azonban fontos része az össztársadalmi *tudástőkének*, a társadalmi vagyonnak. A művészek ugyanígy alkotnak, gyarapítják a nemzeti *kultúrát*, erősítik a nemzeti identitást. Ezzel hozzájárulnak (járulnak hozzá) az egyetemes emberi tudáshoz és kultúrához, a civilizációs fejlődéshez, az emberiség *emberiességéhez*. A nevelők pedig a tudás és a szépségek közvetítői, átadói: a szülők, nagyszülők, a dajkák és óvodapedagógusok, tanítók és tanárok, professzorok és előadóművészek, pszichológusok és lelkészek, mind „jó papok”, akik maguk is holtig tanulnak, hogy tanítani tudjanak. Keresik, és ha megtalálják, továbbadják a gondolatokat, a szavakat, a tettek értelmét.

17. Tudásfogyasztás

Ha azt halljuk, *fogyasztó*, akkor egy dolgokat, materiális javakat, esetleg szolgáltatásokat vásárló felnőtt emberre gondolunk, aki *felelős* fogyasztó, felesleges, ártalmas, veszélyes dologra nem költ, nem pazarol, a természetet nem károsítja. Az ugyanilyen fogyasztó emberek összessége alkotja a *fogyasztói társadalmat*. A fogyasztói társadalmak alkotják a fogyasztói világunkat. A jövőnk, az életünk függhet attól, mennyire felelősek az egyes emberek, a társadalmak és a világ. A felelősség terén még rengeteg a tanulnivaló, ezt a tanulást még alig kezdtük el. Meg kell tanulni végre, hogy „a pénz nem boldogít”, nem boldogít a *birtoklás sem*, és nem boldogít a *fogyasztás sem*. Nem azért élünk, hogy *többünk* legyen, hanem hogy *többek legyünk*. Kopp Mária és férje, Skrabski Árpád szerint: „Az embert az állatvilágtól a közös értékek, az erények különböztetik meg, és egyben ezek tesznek boldoggá minket,

mint a bölcsesség és tudás, a bátorság, a szeretet és az emberségesség, az igazságosság, a mértékletesség, valamint a spiritualitás és a transzcendencia élmény. Az élet céljának és értelmének keresése valójában a boldogság lényegét jelenti.”¹² Nem könnyű se tanulni, se boldognak lenni!

Ha azt halljuk, *tanuló*, akkor iskolába (középiskolába, főiskolára, egyetemre) járó diákokra gondolunk, esetleg továbbtanuló, szakképzésben, átképzésben részt vevő felnőttekre. Holott a gyerekek és a felnőttek zöme *autodidakta* módon egész életén át (*life long learning*) tanul, legtöbbet egymástól, tapasztalásból, a tapasztalati tudás átadásából. Leghatékonyabban a korosztályos csoporttársaktól. Ez a mintakövetés erősebb, mint a szülői és iskolai nevelés együtt. Ez egyébként mindig is így volt. Az ősemberi fajok közül az evolúciós fejlődés során az maradt életben, amelyiknek a közösségén belül fejlettebb volt a nyelv és a kommunikáció, a tudásmegosztás és az együttműködés. Ma ugyanez a helyzet, csak globális léptékben, és a világháló és a digitális technológia felhasználásával. A cél is változatlan: a kiművelt emberfők sokasága, mert a tudomány, a tanulás és a tanítás eredményeként az adja a nemzet igazi gazdagságát, kultúráját, civilizáltságát. A világháló összeszövi az emberek tudását, a nemzetek kultúráját, Csányi Vilmos humánétológusunk már *globális elmét* vizionál, *globális gondolatokkal*, amilyenek például az egyetemes érvényű *emberi jogok*. Mások azonban inkább attól tartanak, hogy a világhálón nem összeadódik, nem töményedik, hanem atomizálódik, kereszttbe verődik, kioltódik és elporlad a sokszínű és változatos emberi tudás. Civilizációs emelkedés vagy hanyatlás, ez az evolúciós fejlődés aktuális nagy kérdése, az új *paradigmaváltás* nagy kihívása.

¹² KOPP Mária – SKRABSKI Árpád (2019): *A boldogságkeresés útjai és útvesztői*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 12.

A helyes döntéshez, a fenntartható fejlődéshez *felelős tudásfogyasztásra, tudásválogatásra, értelmes szelekcióra* volna szükség, aminek a tanulása viszont még talán el sem kezdődött. Követendő előképe és példája a materiális javak felelős fogyasztása lehetne, ha az már létezne. Van tehát tanulnivaló bőven, mindkét területen. De hát ezért adott a Teremtő értelmet és szabad akaratot az embernek, hogy értelmet keressen és találjon az életének, hogy az ember esélyt adjon a kutató értelemnek és a kereső léleknek.

18. Mindennek van határa!

Felkiáltójel vagy inkább kérdőjel legyen a végén? Esetleg csak egy pont. Kijelentésként, felszólításként és kérdésként egyaránt nagyon fontos tartalma van. Többnyire (tipikus esetben) felkiáltójelet teszünk oda. Elegünk van valamiből, valakiből, a szavaiból, a tetteiből, a véleményéből, az akaratából. Nem vagyunk mi kénytelenek tovább túrni! Elért egy határvonalat, vagy már át is lépte azt! Hol a határ? Ki húzta meg? Ha én, akkor nem voltam-e *túl szigorú*, vagy éppen fordítva: *túl engedékeny*? Nem voltam-e *önkényes*, kihagyva a másikat a közös határvonal meghúzásából? Jó helyen van-e az a határ? A jogi és az erkölcsi határvonal lehet más és más, az erkölcsi általában magasabb mérce, szigorúbb határvonal. A jog nem vár el áldozatot, önfeláldozást, az önérdek sérelmét, az erkölcs igen. A valláserkölcslátszólag még szigorúbb: *legyetek tökéletesek*, miként a ti Atyátok tökéletes! Legyetek Isten ítélőszéke előtt *feddhetetlenek*, de a „legyetek” valójában azt jelenti *törekedjetek*, amennyire erőtökből futja, legyetek jók, *ha tudtok*, minimum a szándék legyen meg bennetek. Szeressétek ellenségeiteket, de meddig? Tartsátok oda a másik arcotokat is, de hányszor, és mekkora ütésnek? Dobjam vissza kenyérrel, de mekkorával

és hányszor, és kitől vonjam el azt a kenyeret? Ez akkor most egy szeretetparancs vagy csupán ajánlás? És egyáltalán, lehet az ellenséget parancsra szeretni? Ki lehet a szeretetet kényszeríteni, például zsarolással? A felebarátot és az ellenséget egyformán kell szeretni? A „szeretet himnusza” maga is parancsolat, a felebaráti szeretet részletezése, konkretizálása? És ha visszaélnék vele – például az *érzelmi vámpírok* –, akik csak kérnek, de nem adnak semmit cserébe? Ha még rosszabbak, gonoszabbak lesznek „viszonzásul”? Bibó István szerint ennek is van határa: a *büntetőjog* mint közhatalmi és végső eszköz (*ultima ratio*) alkalmazása. A büntetés nemcsak szankció, megtorlás (*retorzió*), de a megelőzés és nevelés (*prevenció*) eszköze is.

XVI. Benedek pápa szerint Pál apostol szeretethimnusza a *szeretet Magna Chartája*. *Deus caritas est* – Az Isten szeretet – mondja az enciklika már a címében. Csakhogy az ember még nem maga a szeretet, de törekedhet rá, sőt törekednie is kell rá, még ha soha nem lesz is teljesen (tökéletesen) az, akkor is; újra meg újra! Annak ellenére is törekednie kell, hogy más az isteni és más az emberi tűrőképesség határa. Az isteni szeretet többet eltűr az embernek, mint maguk az emberek egymásnak. Az isteni megbocsátásnak, irgalomnak, kegyelemnek nincs határa. Mégis mindig igazságos, az isteni igazság mércéjével mérve. Mert Isten szeretete és jósága kimeríthetetlen, bármekkora jót tehet bármikor, bárkivel. Az ember számára ez csupán törekvésének célja lehet, eszmény, amely felé törekedhet, akkor is, ha soha el nem éri. Az azonban nem mindegy, ki milyen közel kerül az eszményi (isteni) szeretethez. Néhányan el is érték, meg is valósították. Mint például Teréz anya, a 20. század Embere. Ők a boldogok és a szentek. A példaképek.

19. Az ember ára

Bérmunka-társadalomban az ember: munkaerő (*human power*). A munkaerő ára: munkabér. Az ember ára tehát a munkabére. Több tanulással, többféle tudással, magasabb végzettséggel, több diplomával, nyelvtudással növeli a saját *munkaerőpiaci eladhatóságát*, ha több bért kap, emeli a saját árát. Ha nagy a túlkínálat, csökken az ára. A munkaerőpiaci értéke az ember piacgazdasági értéke. Ha van megtakarított, felhalmozott jövedelme, pénze és vagyontárgyai, ezek halmaza adja a gazdagságát. Annyit ér, amennyije van? Ténylegesen és perspektivikusan: több vagyon, több fedezet, nagyobb hitelképesség. Azonosítja, valójában összetéveszti magát mindazzal, amije van, amit birtokol. Holott az ember értékét nem az jelzi, amije van, hanem hogy kicsoda valójában. Nem mint tárgy, mint vagyontárgyak halmaza, hanem mint ember. Mennyit ér mint ember? Amennyit másoknak használ. Amennyi a mások irányából feléje sugárzó hálaérzések összege. Amennyi szeretetet, barátságot (együtt: felebaráti szeretetet) másoknak adott, és amennyit másoktól visszakapott. Amilyen *értékes* ember volt valójában.

20. Ég és föld!

Arisztotelész szerint: légy bátor, de ne légy vakmerő. Köss kompromisszumot, de ne légy gyáva. Selye János szerint: küzdj érte mindig, ha a cél nemes, de ne állj ellent, ha nem érdemes! Az arany középút keresése: mérlegelés a szélsőségek közötti skálán. Légy megfontolt, de ne légy megalkuvó. Légy körültekintő, óvatos, de ne légy bizonytalan, félő. Mérd fel tetteid, sőt a szavaid következményeit, jókat is, rosszakat is, készíts számvetést,

egyenleget. A több jó megéri-e a kevesebb rosszat? Ez nem pusztán matematika, árnyalja a tisztesség, az igazságosság, a szeretet. Ezek hiányoznak a matematikai közgazdaságtanból, a gazdaságossági számításokból, főleg a haszonelvűségből, a profitabilitásból. Ezek alapján lehetséges, hogy valamit megtenni „nem éri meg”, de az emberség szempontjából megéri, érdemes megtenni. Ez az *értékesebb, pontosabb számítás*.

Mikor a Magyar Királyi Tudományegyetemnek a bölcsész, természettudományi, jogi és orvosi kara mellett még teológiai kara is volt, mindenki ismerte a vicces kérdést: mi a különbség *teológia és geológia között*? És ismert volt a válasz is: *ég és föld!* E kettő összefüggése, egymásra hatása már sokkal keményebb dió, nehéz feltörni. Csakúgy, mint a *lélek és a test* (pszichoszomatikus) összefüggését és egymásra hatását. Porból lettünk és porrá leszünk, de az égbe (a mennyek országába) vágyunk. Vágyakozunk rá, ezért törekszünk is rá, hogy oda jussunk. Nem könnyű, sőt nagyon nehéz törekvés ez. Példázza az *Égi és földi szerelem* (Tiziano híres festménye). Egy apáca és/vagy egy prostituált szerelme? Szexmentes vagy szexfüggő élet? Elfojtás és önsanyargatás, büntudatos önmarcangolás, vagy szexuális szabadság, sőt szabadság, pornófüggőség és szexrabszolgaság? Finomabban: *erosz vagy agapé*, testi vagy lelki egyesülés, összeolvadás? Hol a kettő között az arany középút? Talán a kettő lehetne egységben, például a házasságban, férfi és nő, férj és feleség szerelmében, egy testté és egy lélekke válásában!? Kérdés már van bőven, a válaszokat még keresni kell. Aki keres, talál!

XI. Emlékképek

1. Hegybirtokosság

Gamás község határában valaha három „szőlőhegy” volt: Felső-Kishegy, Alsó-Kishegy és Öreghegy. Persze egyik sem hegy, csak lankás domboldal a dél-balatoni somogyi dombvidéken, ahol a tapasztalás szerint a sárga lösztalajon jól terem a szőlő. A három szőlőhegyen a háromezer lakosú nagyközség lakóinak körülbelül háromszáz présháza volt, néhány száz, esetleg néhány ezer tőke szőlővel, gyümölcsfákkal. Ma már talán ha tíz présház áll még, azok is elhanyagoltak, elhagyatottak. Elpusztult ez a kultúra is, a faluval együtt, amelynek része volt. Nyolcszáz lakos sincs már, abból ötszáz roma, a többiek átlagéletkora nyolcvan év körül jár. A százötven éves török uralom pusztította így el a falut, mint a kommunizmus negyven éve. Akkor Mária Teréziának és a horvát katolikus betelepülőknek köszönhetően újraéledt a falu. 1814-ben épült temploma ma is áll, felújítva, csaknem üresen, saját pap nélkül. A Felső-Kishegy kapujában áll még egy kőkereszt, rajta a megfeszített Krisztus, talapzatán a felirat: „Isten dicsőségére állíttatta a Hegybirtokosság 1943”. Már dúlt a második világháború, de még élt a falu. Az első után gyászolta már a második háborúban elesett vagy eltűnt hőseit, de még kapaszkodott az Istenbe. Kemény munkával, ahogyan a Bibliában írva van, arca verítékével

termelte a kenyerét és hozzá a borát. Még értette a „Krisztus teste és vére” szimbólumát. Aztán a kommunisták elvették a földjét, elüldözték falujából az ifjúságát, ezzel megfosztották jövőjétől. Halálra ítélték és kivégezték a falut, a szőlőhegyeket és a hegybirtokosságot. Nagyobb ez a pusztítás, mint a két világháború együttesen. Amit a kommunizmus lerombolt, azt a globális kapitalizmus biztosan nem építi újjá, hiszen világszerte ugyanezt teszi a falvakkal és a mezőgazdasággal. Az antiglobál mozgalmak egyik jelszava a *lokalitás*. Helyben termelni, emberbarát kisközségekben, környezet- és természetbarát módszerekkel. De lehet-e még újraterlepitni magyar falvainkat, feltámasztani a népi kultúrát, a nemzeti kultúra forrását? Azt a természetes létformát, amely illeszkedik a természeti körforgásba, visszapótolja, amit kivett belőle, ügyelve annak fenntarthatóságára. Azt a létformát, amely nem munkaerőpiaci bérrel, hanem becsülettel és tisztességgel méri a verejtékes munkát, mindennapi kenyerének és borának az árát. Tudva, hogy nem az övé, de nem is a mindenható profité, hanem egyedül Istené a dicsőség.

2. Iparkodjál!

A nyelvész szerint ez egy ige, felszólító módban. Sokmindenfélét jelenthet, rendkívül gazdag jelentéstartalma van. Ilyesmiket jelent, mint igyekezz, siess, szedd a lábad, dolgozz, ne lazálj, tanulj, ne lustálkodj, teljesíts többet stb. Az pedig, hogy konkrétan milyen cselekvésre buzdít, ösztönöz, szituációk függvényében szinte végtelen sokféle lehet. A jogász szerint ez egy emberi magatartásszabály, egyszavas, imperatív, azaz parancsoló norma – de nem jogi norma. Ahhoz nem eléggé egzakt. Inkább erkölcsi parancs, elvárás, ami néha szigorúbb a jognál. Ellenben olyan jogviszonyokban, ahol az egyik félnek utasításadási joga van

a másik fél felé – például megbízási, vállalkozási vagy munkaszerződésben –, az „iparkodjál” felszólítás konkrét utasításként értelmezhető, következésképpen a megszegése szankcionálható. Ha gyerekkoromban szüleim rám szóltak: iparkodjál! – siess, igyekezz, ne maradj le, ne bámészkodj –, az valóban parancs volt. Például, ha kukoricakapálás közben én az égen köröző golyát szemléltem, vagy a pacsirta dalát hallgattam, esetleg a távolban elkattogó tehervonat kocsijait számláltam. Mennyi szebb és érdekesebb dolog van a világban, mint a kapálás! Csakhogy ez a fontosabb, a kukorica emberi élelem és állati takarmány is, el is lehet adni, tehát megélhetési forrás. A családi parasztgazdaság egyik létfeltétele. A golya, a pacsirta, a vonat kattogó zaja nem az. Az „iparkodni” szavunk azonban még ennél is többértelmű, gazdagabb jelentéstartalmú fogalmunk lett. Jelenti a puritán életszemléletet is: az iparkodó ember szorgalmasan dolgozik, szívesen és takarékosan él, azért, hogy gyarapodjon, előbb egyről a kettőre, majd ötről a hatra jusson, hogy többre vigye. Nálam jelentette az iskolában (majd a gimnáziumban, aztán az egyetemen is) a több és szorgalmasabb tanulást is, hogy hátrányomat behozzam és ne maradjak le. Én iparkodtam, mert a szüleimtől megtanultam iparkodni, ahogyan ők is a szüleiktől.

A szó maga valószínűleg az iparral, a gépesítéssel, a gépek fáradhatatlanságával függ össze. Azok képesek megállás nélkül dolgozni, termékeket nagy tömegben, jó minőségben, olcsón előállítani, sokak hasznára és örömére. Sokakat gazdagítani, az emberek életminőségét javítani. Az „iparosítás” szó jelentése egyenlő volt a „fejlődés” jelentésével. Magának az iparnak a fejlődése azonban nem fordított kellő figyelmet az ember személyiségére, testi és lelki egészségére és szükségleteire. Eleinte a szerszámok és egyszerű gépek még az embert szolgálták, egészségét kímélték, kreativitását fejlesztették. Majd egyre inkább az ember szolgálta a gépet, mintha egy alkatrésze volna, „beszélő szerszám”, mint

a rabszolgák az ókorban. A technológiát, a hatékonyságot, valójában a nagyobb profitot szolgálja azért, hogy a bérét megsszolgálja. A robotizált gépsorok biorobotokká változtatják a felügyelő, kiszolgáló embert is, ha nem vigyázunk rá. A „posztindusztriális” – még nem tudjuk, milyen – korban képesek leszünk ezt a folyamatot megállítani és visszafordítani? Képes lesz-e az ember újra iparkodni, anélkül, hogy ő maga elgépiesedne? Igen, ha lesz még ember, és még ember lesz.

3. Gondolatemlékek

„Filléres emlékeim, oly drágák nekem, ők tudják mennyit ér az életem” (Bródy János). Ahogyan egy öreg ember lapozgatja a családi fotóalbumot, kézbe veszi, letörölgeti és nézegeti a vitrintárgyakat, végigsimítja öreg könyveit és bakelitlemezeit a polcon, egyikbe másíkba belelapoz, beleolvas, belehallgat, és közben emlékezik, elérzékenyül, úgy idézi meg a tudomány embere régi gondolatait, fogalmait, nézeteit, elveit és eszméit, amelyek hivatása gyakorlása során vezérelték, amelyekben hitt, vagy hit nélkül, de amelyeket vállalt, vagy amelyeket az akkor „uralkodó” eszmék közegében színleg vállalni kényszerült. Búcsúzás ez a gondolatemlékektől, egy átélt történelmi korszaktól, a megélt élettől. A búcsúzásnak ez a módja sem könnyű, mert szelekció és számadás is egyben. Akadnak-e a gondolatok között maradandó értékek, amelyeket az utódok is őrizni fognak, néha-néha elővesznek és leporolnak, hivatkoznak rá és továbbgondolnak, vagy mennek mind a kukába, a történelem szemétdombjára (ahogy Marx megjósolta, és jóslata a saját gondolatait és főleg azok interpretációit is utólte)? Nincs új a nap alatt, nincs új gondolat sem, de új körülmények között, új összefüggésekben a régi gondolatokról is gyakran kiderül, hogy értékesek és felhasználhatók. Bontott téglából is lehet értékes új

házat építeni. A régi „bélyeges téglák” gyakran az új fal díszei, a régmúlt időket és a bontott épületek építőit idézve tisztelegnek. Ez szép dolog. A szigligeti végvárat a somogyvári bencés monostor romjaiból, köveiből építették, áthajózva azokat a Balatonon. Aztán a Habsburgok jóvoltából a kővár is romhalmaz lett. De ma mindkét rom idegenforgalmi nevezetesség, régi idők értékeinek emléke. Romjaikban is érdemesnek bizonyultak a megőrzésre.

Bánjunk hát óvatosan a gondolatemlékekkel is, hátha újrahasznosíthatók lesznek még a jövőben, vagy mint régi idők értékei, méltónak bizonyulnak az emlékezetre.

4. Htb

Kisparaszti családból származom. Sokszor töltöttem ki két rovatot. Apja foglalkozása: földműves. Anyja foglalkozása: htb, ami azt jelentette, hogy háztartásbeli. Az 1950-es, 60-as években még egyik sem volt sértő, mindkettő egyszerű tényközlés volt. És én büszke voltam rájuk, mert tudtam, hogy foglalkozásukat mindketten magas, mondhatni művészi fokon gyakorolták, ahogyan a *míves* mesterekhez illik. Apám leginkább gyümölcs- és konyhakertész szeretett lenni, amihez ugyanúgy *ész* kellett, mint ahhoz, hogy valaki művész, zenész, építész, lelkész vagy szemész lehessen. Anyám főzött, mosott, takarított, három gyereket szült és gondozott, nevelt, vezette a háztartást, kezelte a mindig kevés pénzünket, ami szigorú beosztással mégis mindig elég volt mindenre. A kettejük közötti munkamegosztás több százezer, de minimum tízezer évre, a mezőgazdasági forradalomra nyúlik vissza. Már a prehisztorikus időkben is, de különösen a letelepedést és a földművelésre áttérést követően őrizni kellett a tüzet, etetni a vadászó férjet és a mindig éhes gyerekeket. Az ipari forradalom, majd a szocialista iparosítás kényszerítette a férfiakat

és a nőket is a *bérmunkás* létbe, a *kétkeresős* családmmodellbe. Ennek a kényszerítésnek az egyik lélektani eszköze volt a *htb* szitokszóvá válása, degradálása, kigúnyolása, a háztartásbeli nők megalázása. Miközben a külső munkába állás és a belső háztartásvezetés együtt túlterhelte a nőket, felborult a férj és a feleség közötti teherelosztás több évezredes egyensúlya. A harcoss feminizmus mindezt nem a tőkét és a szocialista államot, hanem a férjeket és apákat tette felelőssé. A *karrier vagy család* versengéséből a család jött ki vesztesen. A genderizmus pedig, az egyenjogúság követelését túlfeszítve, már a biológiai nemek kiegyenlítését követeli. Az új családtámogatási rendszer a *familizmus* szellemében próbálja helyreállítani a felborult egyensúlyt, az igazságos teherelosztást, honorálva a többletteher vállalását. Most – nagyon helyesen – újra napirendre került a *főállású anyaság* intézményesítése is. Előfordulhat, hogy a nő és feleség újra lehet *htb* is, és büszke lehet rá.

5. Az élelem megosztása

Az élelmet meg kell osztani! Az ősi emberi közösségekben sok százezer éven át ez volt a legfőbb törvény. Nem csoda, ha alaposan bevésődött, beégett az ember génjeibe és egyenlőségismék formájában, politikai követelések tartalmaként vissza-visszatér, jelen van napjainkban is. Az ELTE Budaörsi úti kollégiumában lakott velünk egy évfolyamtársunk, R. Gyuri, aki állami gondozott volt. Több nevelőszülő is „visszaadta”, nem bírtak vele (együtt élni). Az utolsó idős házaspár azonban kitartott mellette, egy évben egyszer meglátogatták, hoztak neki csomagot, süteményeket (élelmet) is. Gyuri kínálgatta mindenkinek, de – ismervé szegénységét – senki nem fogadta el. Ezt ő megalázásként értékelte. Hiperérzékeny ember volt, haragudott a világra, mindenben megsértődött és ő is folyton gúnyolódott, „visszasértett” másokat,

többszörre ok nélkül. Egyszer egy másik évfolyamtársunk kapott „pakkot”, benne egy befőttesüveg kacsaszírt. Menzakeresztben élő, mindig éhes diáknak ez nagy kincs volt. Kitétte a folyosó közepén álló hűtőszekrénybe, ami 20 szoba 60 lakójának közös hűtője volt. Másnap konstataulta, hogy valaki „vételezett” a kacsaszírból, ráadásul kézírással egy viccesnek szánt üzenetet hagyott az üvegen: „Holnapra mustárt is kérek!” Ezen nem tudott nevetni, ellenkezőleg, szemtelenségnek értékelte, és kinyomozta (akkor már hallottunk a „grafológiáról” a kriminalisztika című tárgy keretében) a tettes személyét: R. Gyuri volt az. Kérdőre vonta, amire Gyuri válasza annyi volt: éhes voltam. „Na és? Akkor vegyél magadnak!” Nincs pénzem – volt Gyuri válasza. „Akkor kérjél, és majd én eldöntöm, hogy adok, vagy nem adok!” De az megalázó – replikázott Gyuri. „Akkor ne kérjél és ne egyél, de a máséhoz akkor sem nyúlhatsz!” Már miért ne nyúlhatnék? Akinek van, az köteles adni annak, akinek nincs! Gyuri életfilozófiáján mint joghallgatók hosszasan és alaposan elvitatkoztunk. Arra jutottunk, hogy a kérdés annál sokkal bonyolultabb, mint hogy ilyen egyszerűen meg lehetne válaszolni. 1969–1974 között a proletárdiktatúra *puha korszakát* éltük, sokunknak – így nekem is – a szüleitől, nagyszüleitől elvettek mindent, de mi például járhattunk az egyetemre. Ma már tudom, hogy a kérdést meg lehet egyszerűen is válaszolni, és lehet hosszan és bonyolultan is, differenciált megközelítésben. Gyuri személyes, konkrét igazsága nagyon egyszerű volt, mégsem kényszeríthette volna másra, annak akarata ellenére. Diplomájával egy fővárosi kerületi tanács ingatlankezelő vállalatának a jogtanácsosa lett. A tanácsi bérlakások bérlői ellen ő indított pereket, a bérlők által indított perekben képviselte a vállalatát. Ezt nem sokáig bírta. Megkereste a vér szerinti anyját, de az elutasította. Hajléktalanként, súlyos testi-lelki betegségekben halt meg, viszonylag fiatalon és magányosan. A Michel–Schaik szerzőpáros könyvét

olvasva jutott eszembe R. Gyuri története, aki még „őseemberi” aggyal és erkölccsel élt és gondolkodott a 20. század végén is. De Freund Tamás agykutató tudósunk szerint sok vonatkozásban mindannyian őseemberi aggyal gondolkodunk a 21. századba lépve is, a posztindusztriális, infokommunikációs társadalomban is. Mobiltelefonunk kontaktlistája nagyjából 200 fős, mint egy hor-daközösség. Ilyen kis közösségekben érezzük jól magunkat, mert ezeket vagyunk képesek átlátni, kontrollálni, alakítani. Ezekből, és az ezeket alkotó családokból kellene nagyobb közösségeinket is újjáépíteni, fenntartani. Friedrich Hayek, a neoliberalizmus atyja szerint a szocializmus nem volt más, mint az őseemberi törzsi erkölcs újrafogalmazása, azzal a nem lényegtelen eltéréssel, hogy forradalommal (erőszakkal) el lehet venni attól, akinek van, és szétosztani azok között, akiknek nincs. Margaret Thatcher szerint a szocializmussal csak az a baj, hogy túl hamar elfogy a más-sok pénz! Mert minél bőségesebb az ingyen ebéd, annál hosszabb a sor. Ezért nem halat kell adni az éhezőknek, hanem meg kell tanítani halászni. Amíg még van hal a folyókban és a tengerekben. De ha a tömegdemokráciában a többség csak a halat kéri, és nem akar megtanulni halászni, akkor mi legyen? A halászat túl nehéz és kockázatos! Bár a célul tűzött kommunizmus jelszava a javak elosztása terén a „mindenkinek szükségletei szerint” lett volna, az ahhoz vezető úton – a szocializmus építésének útján – még a „mindenki képességei szerint, mindenkinek a végzett munkája után” volt az alapelv. Az állami paternalizmus azonban – a tár-sadalmi politikai béke érdekében – bőkezűbb volt, többet osztott el az egyenlőség jegyében, csődbe is ment emiatt. Most a *jóléti kapitalizmusra*, a redisztributív *szociális jogállamra* vár ugyanez a sors. Ráadásul a „kevés szupergazdag, több szerény vagyonos polgár, sok szegény és még szegényebb ember” képlet mindkét rendszerben változatlan. Jól látta George Orwell az *Állatfarmban*: „Minden állat egyenlő! De vannak egyenlőbbek.” Nem véletlenül

tanácsolta Jézus a gazdag ifjúnak: „Add el mindened, oszd szét a szegények között és kövess engem – akkor üdvözülsz!” Az sem véletlen, hogy a gazdag ifjú erre szomorúan elballagott, nem teljesítve a kapott tanácsot. Talán mert tudta, amit egyébként Jézus is: szegények pedig mindig lesznek köztetek! A javak *egyenlő és igazságos szétosztása* sem szüntethetné meg a szegénységet, ellenben általánossá tenné és elmélyítené azt. Hát akkor mire való a gazdagság, a sok pénz? Arra, hogy áldássá légy általa, mások számára. Légy szolidáris, támogasd a szegényeket, de olyan módon, hogy *emelj rajtuk*, segítsd őket, hogy megállják a helyüket, kiteljesítsék az emberségüket, hogy többre jussanak. Ne többjük legyen, hanem emberségben, tisztességben, kultúrában, egymás kölcsönös támogatásában, önzetlen szeretetben, hálaérzésben és egymás iránti tiszteletben *többek legyenek* a te segítséged, a te gazdagságod által. Minderre figyelve gazdagnak lenni nem könnyű feladat, sőt nehéz kötelesség, amire csak nagyon kevesen képesek. Eszerint a *jó gazdagság* kevesek kiváltsága, *jó gazdag* nagyon kevés van. Nyilvánvalóan azért, mert jó ember is kevés van. Pedig sok ilyen lehetne. Jézus szerint a szegény özvegyasszony, aki a teljes vagyonát, a két fillérjét dobta a templomi perselybe, jó ember és jó gazdag is volt. Ő biztosan a mennyekbe jutott.

6. „Rakom a ház”

Szüülőhelyem, Rakamaz (ahol születésemtől apámék haszonbér-lőként ideiglenesen laktak a Gombás-tanyán) nevének eredetéről mesélte anyai dédnagyapám, Mátyás Dániel, hogy amikor Mária Terézia a török kiűzése után svábokat telepített ide, azok építkezni kezdtek és tanultak magyarul, de még törték a nyelvet. Megkérdezték őket: mit csináltok? Azt válaszolták: „rakom a ház”. Innen a Rakamaz név. Még az is lehet, hogy így volt, de ha nem, akkor

is szép történet. Betelepedés, házépítés, nyelvtanulás, szorgalmas munka, szerény életvitel: ez volt a svábok integrációja. A környező falvak magyar lakói sokat tanultak tőlük, ahogyan az erdélyi magyarok is például a szászoktól. Egyszer (talán 1977 őszén) fiatal oktatóként, egyetemi hallgatók almaszedő táborát vezettem Rakamazon. Meghívott minket Jéger Károly esperes, Tiszanagyfalu (ahol szüleim születtek, és ahova hat hónapos koromban visszaköltöztünk) plébánosa, aki ismert engem. Megmutatta azt a két szobrot, amit a sváb ősök a 18. század végén elhagyott szülőhelyük templomából hoztak magukkal és új templomuk ereklyéiként ma is kegyelettel őriznek. A plébánia pincéjében, saját termésű tokaji borát kínálva, a 15-20 fős hallgatóságnak elmesélte a rakamazi svábok történetét. Egy mozzanatot emelek most ki. A falu több mint egy évszázadon át zárt közösségként élte az életét. Az egyre több közelebbi-távolabbi rokon házasságából egyre több testi vagy/és szellemi fogyatékos utód született. Ezért úgy döntöttek, zárt közösségüket kinyitják, így a környező falvakból egyre több nem sváb nő és férfi házasodott be rakamazi sváb családba, és ugyanígy sváb fiatalok házasodtak szomszéd falubeliekkel és költöztek el. A vérfrissítés (genetikai keveredés) jót tett minden érintett családban és faluközösségben, nem csak biológiai értelemben. A sváb nevek azonban még 1945-ben is többségben voltak, aminek súlyos következménye lett. A „málenkij robot” 750 áldozatával fizettek a rakamaziak sváb őseik nevéért és magyarságukért egyszerre.

Horvát és szlavón római katolikus betelepülők élesztették újra második szülőföldemen, Somogyban feleségem szülőfaluját, Gamást is. A török hódoltság idején a falu csaknem teljesen elpusztult, pedig a neve szerepelt már a tihanyi apátság alapítólevelében is mint határfalu. A 20. század „faluromboló” politikájának köszönhetően ma ismét kihalófélben van, 2800-ról 700-ra csökkent

lakóinak több mint a fele roma származású, kisebbik hányada 70 év feletti átlagéletkorú. Velük és nekik kellene újjáépíteni ezt a magyar falut, sőt az egész magyar vidéket is.

Ami pedig a genetikai frissítést illeti, az állami politika szintjén hasonlóval Norvégiában találkoztam. Az Európai Ombudsman Intézet oslói konferenciáján vettünk részt, és feltűnt, hogy Osló utcáin sok a délkelet-ázsiai arc, akik nem turistaként, november első napjaiban, 4-5 fokos „melegben”, egy szál pólóingben jöttek-mentek. Kérdésünkre a norvég ombudsman mesélte, hogy a hideg-rideg éghajlaton, a fjordok közé zárt falvakban sok belterjes, rokoni házasság kötött, ezért egyre több fogyatékos gyermek született. Ezért az állam támogatni kezdte a külföldiekkel kötött vegyes házasságokat, a fő célország Thaiföld volt. A beházasodók gyorsan és sikeresen integrálódtak a norvég családokba, lakóhelyi közösségekbe, munkahelyekre és az országba, hozzászoktak a hűvös éghajlathoz is. További adatokat nem kutattam, de a globális népvándorlás korában ez szükséges volna, és fontos tanulságokkal szolgálhatna.

Ugyanígy érdemes volna tanulmányozni a magyarországi tudatos betelepítések és spontán betelepülések demográfiai, genetikai, kulturális antropológiai hatásait is. Az én őseim is nagy valószínűséggel horvát katolikus betelepülők voltak, akik teljesen elmagyarosodtak. Ahogyan Petőfi (Petrovics) Sándor vagy Latinovits Zoltán ősei is. A genetikai keveredés jót tett a népességnek, a „magyar szellemnek”. „Sehol nem született ennyi égi-antennás, ennyi kiválasztott poéta, mint éppen itt nálunk” – írja Latinovits.¹ „Hogyha rendeznének egyszer olimpiát költők részére, minden korok költőinek, hát az első hat közé nem tudnék mást beengedni, csak magyart. De mi nem erre vagyunk büszkék. Pedig erre aztán

¹ LATINOVITS Zoltán (1985): *Emlékszem a röpülés boldogságára*. Budapest: Magvető Kiadó, 115.

lehetnénk.”² „És ahogy a Kárpát-medencének, a csodálatos őshazának gyönyörű vizei, nemes folyókká duzzadva a medence szívébe ömlenek, úgy nemzi nemzetté a haza a sokbeszédű, sokfajú nemek szíveit magyarrá.”³ Ezért is vagyunk büszkék olimpikonjaink és Nobel-díjasaink számára és a népességhez viszonyított arányára, a „világra szóló magyarok” találmányaira, kreativitására. És arra is, hogy minden viszontagság ellenére van még ma is magyar itt Európában és szerte a nagyvilágban, hogy van „anyaországunk”, „szülőföldünk”, és hogy megmaradtunk magyarnak.

7. Az örvényekről

A Tisza mentén – Tiszanagyfaluban – töltöttem a gyerekkoromat, ott váltam felnőtté abban az értelemben, hogy ott szereztem és kaptam minden fontos tapasztalatot és tudást, ami a tiszteséges, emberséges élethez szükséges. Sokat fürödtünk nyaranta a Nagy-Morotva – a Tisza szabályozása után visszamaradt holt folyóág – vizében, de ritkán a folyóban magában is. Nagyfalu és Eszlár között volt egy 15-20 méteres partszakasz – a Nagykanyar után –, ahol a tavasztól őszig az ártéri legelőn élő marhacsordát (a „gulyát”) itatták. Ott a csorda rézsúsre taposta a másutt meredek partot, a vízbe „betaposott” part egy kb. 50 méter hosszú, alig 10 méternyi széles „strandot” keletkeztetett. A „marhák” tudták, hogy beljebb nem mehetnek, mert elsodorja őket a gyors folyású Tisza, ezt aztán az emberek is megtanulták, a szülők a gyerekek lelkére kötötték, nehogy beljebb merészkedjenek. A Nagykanyarban tilos volt fürödni, mert ott sok az örvény, és akit az örvény elkap, azt lehúzza, megfullad és meghal. Ezt is minden

² LATINOVITS 1985: 297.

³ LATINOVITS 1985: 338.

szülő elmondta minden gyerekeknek, nem egyszer, de százszor, az is, aki maga sosem fürdött a Tiszában. „Akit az örvény elkap...” általános érvényű figyelmeztetés lett: mindenre alkalmazható, ami „lehúzza”, megöli az embert, az emberséget. Haragra és gyűlöletre, szenvedélyre és függőségre, szerelemre és gyilkos indulatra. De van-e menekülés az örvényből? Ritkán és talán, de szerencsére soha nem kellett kipróbálni. A jótanács így hangzott: 1. Ne kapálózzál, csak kimerülsz, az örvény úgyis erősebb nálad! 2. Vegyél egy nagy levegőt, és hagyd, hogy az örvény lehúzzon a fenéki! 3. Ha a lábad a folyófenéken szilárd talajt fogott, a forgásiránnyal egyező irányban rúgd el magad! 4. Próbálj minél távolabb kerülni az örvény szívéből (tölcsérétől), és minél előbb a felszínre feljutni, levegőt venni! 5. Ússz ki a partra, vagy legalább maradj a felszínen és hagyd, hogy a folyó partra sodorjon! Mindehhez tudni kellett úszni (jól úszni), és szerencse is kellett hozzá, hogy az örvény alján ne legyen „kút” (amit Nagyfaluban „buzgárnak” hívtak, és a Nagykanizsában több is volt, senki sem tudta, milyen mélyek). A kutat a nagy erővel forgó nagy tömegű víz ássa maga alatt. Akit abba lehúz az örvény, annak semmi esélye az életben maradásra.

Hány és hányféle örvény, buzgár vár életében az emberre? Van-e elegendő tapasztalata, tudása, tanácsadója, testi és lelki ereje, hogy kikerüljön az örvényből, sőt, hogy bele se kerüljön? Van-e „lélekjelenléte” az adott pillanatban, hogy ne ösztönösen cselekedjen, hanem hosszas mérlegelés nélkül is okosan és helyesen. Ehhez erős lélekre, amihez pedig erős hitre, biztos tudásra és jó erkölcsre, emberi erényekre, emberségre van szükség. Ebből kaptam tanítást, indítást a Tisza partján, Tiszanagyfaluban, a szüleimtől, nagyszüleimtől, a családtól, rokonoktól, barátoktól, osztálytársaktól, tanítóktól és tanároktól, katolikus és református papoktól, szóban, cselekedetben, tanácsban és példamutatásban. A nagy örvényeket sikerült elkerülnöm, a kicsikből kikerülnöm. Hála érte!

8. Fröccs

Ha már egyszer Jedlik Ányos feltalálta a szódavizet (tartósítás céljából szén-dioxiddal dúsította az ásványvizet), a magyar ember megszerette a szódával hígított bort, a fröccsöt. A hideg fröccs a forró nyárban: üdítő ital. A szódavízzel könnyített egy kicsit a boron (Krúdy Gyula szerint azért, „hogya megkacagtassa a bort”), a borral ízesítette kicsit a vizet. Gamáson hajdanán, ha megkérdezték a házhoz járó borbélyt, Schmidt urat, kér-e egy fröccsöt, mára szállóigévé lett válasza mindig az volt: igen, de szóda nélkül! Mert a bort tisztán is lehet szeretni. Aki pedig vörösborhoz önti a szódát, „az egyéb aljasságra is képes”. Fröccsnek a rizling a legjobb.

„Mi a jobb, ha a bort öntjük a vízhez, vagy ha a vizet öntjük a borhoz?” A magyar ember válasza: ha a bort öntjük a vízhez, mert attól a víz egyre jobb lesz! Ellenben, ha a vizet öntjük a borhoz, attól a bor egyre rosszabb lesz! Bibliai hasonlattal: a víz váljon inkább borrá, mint a bor vízzé! Mikor zarándokúton Kánában jártunk, voltunk Jézus első csodatételének színhelyén is. A szuvenírboltok tele voltak kisebb-nagyobb kiszerelésben a kánai menyegző borával. Megkérdeztük Simon Segalit, az idegenvezetőnket, honnan ez a sok bor, hiszen sehol a környéken egyetlen tőke szőlőt sem láttunk. „Nem értitek a lényegét – válaszolta –, hiszen ez maga a csoda!”

A bor és a víz vegyítésénél nagyon kell ügyelni a helyes arányokra. A bor és a víz arányától függően készül a kisfröccs, a nagyfröccs, a hosszúlépés és még tucatnyi más fröccsfajta. Na és persze arra, hogy tiszta legyen a bor is, a víz is. Ha szennyezett vizet öntünk a borhoz, az ugyanúgy ihatatlan lesz, mint ha megecetesedett vagy romlott bort öntünk a vízhez. Erről eszembe jut Mislivetz Ferenc hozzászólása egy pódiumbeszélgetésen a TIT Budapesti Szervezetének székházában (V. ker. Múzeum u. 7.)

1988 táján. A téma az „új gazdasági mechanizmus” folytatása, vagy egy „második gazdasági reform” szükségessége volt. A beszélgetők Nyers Rezső, az 1968-as reform „atyja”, Pulai Miklós az MNB elnökhelyettese és Berend Iván közgazdász (Országos Tervhivatal) voltak, mindhárman mint „reformkommunisták”. Miszlivetz hozzászólása: „Ha egy liter szennyvizet öntünk egy hordó borhoz, vagy egy hordó bort öntünk egy liter szennyvízhez, az mindegy, az eredmény ugyanaz lesz: az a folyadék emberi fogyasztásra így is, úgy is alkalmatlan.” Ez a képes beszéd akkor és ott azt jelentette, hogy a szocialista állami tulajdon és a tervgazdaság rendszere, sőt maga a szocializmus teljes egészében, így is, úgy is *megreformálhatatlan*. Már közkezen forgott a két nagy „rendszerelváltó” tanulmány, a *Fordulat és reform* (Pénzügykutató Rt.) és a *Reform és demokrácia* (Bihari Mihály), a Bibó Szakkollégiumban szerveződött a Fidesz, az 1968–1988 között felnőtt fiatal „reformgenerációnak” köszönhetően erősödött, megállíthatatlanná és visszafordíthatatlanná vált a teljes (gazdasági és politikai) rendszerváltás igénye. Az azonban harminc évvel a rendszerváltás után is történelmi kérdés maradt, mit is öntöttünk mihez, milyen arányban, és hogy a *feudálszocialista-globálkapitalista* keverék emberi fogyasztásra alkalmas-e egyáltalán? Vagy a tiszta magyar borral és szódavízzel egy újabb fajta *magyar fröccsöt* kell készíteni?

9. Elterelés – átterelés

Ha akadály merül fel az autópályán, az egyik sávot lezárják, a forgalmat *elterelik* egy másik sávba (esetleg a szembe jövő oldalon) azért, hogy mindenki haladjon – ugyanazon az úton – tovább, és ha kis késéssel is, de mielőbb elérje az úti célját. Ha nagyobb, súlyosabb akadály merül fel, a forgalmat *átterelik* egy másik útra („kerülő út”), hogy ha nagyobb késéssel is, de mindenki célba

érjen. Ha valaki túlzottan belemerül egy gondba, problémába, feladatba, annak súlyához mérten aránytalanul sokat foglalkozik vele, azt mondjuk neki: ne foglalkozz ezzel olyan sokat, vannak más, fontosabb gondjaid, feladataid is, foglalkozz inkább azzal/azokkal. Ha valakinek a feje felett összezsapnak a hullámok, elmerül egy problémában, rossz szokása, gondolata, cselekedete úrrá lesz rajta, *függővé válik*: függősége akadályozza más feladatának, kötelességének a teljesítésében, ezen az „úton” meg kell állítani, egy másik – élhető és járható – útra kell áttérni. A függőség súlyos, nagy akadály, korunk „népbetegsége”, egyre több a mutációja.

Amikor joghallgatóként Cseri Kálmánhoz jártam ifjúsági bibliaórára, egyik alkalommal az *átterelésről* volt szó. A gondolatok és a cselekedetek áttereléséről – a rossz úttjáról a jó útjára, a *bűn* úttjáról a *szeretet*, az *irgalom* és a *békesség* útjára, a *haszontalanság*, az *ártalmasság* és a *kártékonyság* úttjáról a *hasznosság*, az *áldozatvállalás*, az *épülés* útjára, a *hitetlenség* úttjáról a *hit* útjára. Az áttérés valójában: *megtérés*. A bűnökben tobzódó, atyai örökségüket elherdáló *tékozló fiúknak*, az embereknek haza kell térniük Atyjuk házába, az elkóborolt juhoknak a jó pásztor nyájába. Ott ki nem apadó forrásvíz és üde legelő várja őket, az *élet* vár rájuk, nem a pusztulás. A *halál* úttjáról az örök *élet* útjára vezet az áttérés. Ifjúsági csoport lévén, a példa a *hormonok tombolása*, a szexualitás, a szex iránti vágy volt. Ezt az energiát, ha túl sok és a kielégületlenség miatt gyötrelmet okoz, át kell és át lehet terelni munkába, tanulásba, sportba, művészetbe, tudományba, a hitbe, az áldozatos szeretetbe, saját magunk és mások javára. Az európai keresztény civilizáció egész története erről a hatalmas kísérletről szól. Rész-sikerek vagy csak kudarcok története? Mindig is ez volt a kérdések kérdése: a kísérletet folytatjuk vagy végleg feladjuk? Ha feladjuk, *visszaterelődünk a bűn útjára*, a ragadozó ösztönlények világába.

10. Vadkapitalizmus

A Budaörsi úti kollégium – ahol 1970-től 1977-ig, négy évig hallgatóként, három évig nevelőtanárként laktunk – egyik tanulószobájában az asztal lapjába volt vésve: „Homo homini lupus est”; „bellum omnium contra omnes” – ezt mondta a hülye Hobbes! Rutger Bregman könyvének⁴ ez a központi kérdése, ahogyan minden ember személyes életének is. Természeti törvényként érvényesül-e még az emberi társadalomban az *erősebb kutya, a falkavezér, a domináns hím* törvénye és uralma? a) Csak a falkán belül; b) a falkák között is; c) a ragadozók uralma a zsákmányállatok fölött? A kérdésekhez vezető folyamat: a nagy földrajzi felfedezésekkel új világkép alakult ki (geocentrikus helyett heliocentrikus, majd univerzális), de a régi *emberkép* még nem változott: győzzön az erősebb! Ez gyarmatosításhoz, a világ felosztásához, a rabszolgaság újjáéledéséhez vezetett. Az *iparosodás* a természet és a munkástömegek fölötti uralmat, kizsákmányolást eredményezett, a közhatalom és a jog eszközével. A győztesek *egocentrikus* emberképéhez a vesztesek kollektivista, szocialista, *szociocentrikus* emberképe és világképe társult. Kezdetét vette a vadkapitalizmus „megszelídítése”, *szocializálása és etizálása*. Ehhez ki kellett mondani, hogy minden ember szabadnak és jogokban egyenlőnek születik, és az is marad, és hogy minden embernek egyenlő méltósága van, ami sérthetetlen, és tőle el nem vehető. A minimumszabály a „tisztességes játék” és az „élni és élni hagyni” szabálya lett. Ha a természet nem is volt képes az embert megszelídíteni, a racionális gazdasági és társadalmi rend igen. Sokat segített ebben a keresztény erkölcs, az emberi jószág és a szeretet vallása. Most a klímakatasztrófa veszélye

⁴ Rutger BREGMAN (2020): *Emberiség. Mégis jobbak lennénk, mint hittük?* Budapest: HVG Kiadó.

és a fenntarthatóság követelménye a vadkapitalizmus és az ember további szelídítését követeli. A *szociális piacgazdaság és a jóléti jogállam* fogalmát, tartalmát újra kell kalibrálni. A *szociális jogállam* korlátok közé kell hogy szorítsa a „szabadversenyessé piaci gazdaságot”. Korlátozni kell a kevesek mértéktelen további gazdagodását; a tömegek pazarló fogyasztását; a profithajszát; a haszonelvűséget; az emberi törvényeket a természeti törvények érvényesülése érdekében. A redisztribúció érdekében újra kell értelmezni az arányos közhatalviselést, az adók, járulékok, vámok és illetékek rendszerét, sőt az önkéntes adományozás és adakozás lehetőségeit is. Másfelől viszont differenciáltabb szabályozás szükséges a jogszolgáltatások tekintetében, a társadalmi igazságosság érdekében.

11. Az Isten útja

2008-as szentföldi zarándokutunkon gyakran énekeltük azt a zarándókéneket, amelynek első sora így szól: *Az Isten útja biztos út!* (Majd így folytatódik: „Csak Őrá bízom életem, Szent igéje tiszta kút, Mely üdít s táplál engem!”)⁵ A jogban ismert joglogikai (*a contrario*, egy állításból annak az ellenkezőjére) következtetéssel: minden más út bizonytalan. Így az *emberi utak* is, amennyiben azok nem isteni utak. A logikus gondolkodás ezen pontján azonban egy új kérdés is kinyílt. Egyes szám vagy többes szám? Az Isten útja vagy isteni utak? Ha a nagy világvallásokban a közöset keressük, akkor az éppen az *útkeresés*, a *helyes út* keresése, amelyen az embernek járnia kell. Eszerint több olyan helyes út is lehet, amely Istenhez vezet. Úgy, ahogyan egy földi célhoz többféle úton is el lehet jutni: egyenesen vagy kacsaringóson, simán vagy göröngyösön, zsákutcás akadályoson vagy akadálymentesen stb. A lényeg, hogy

⁵ *Evangélikus Énekeskönyv*, 352.

földi zarándokutunk végén az Isten szent hegyére felérjünk (Pázmány Péter). Hogy tudjunk különbséget tenni helyes és helytelen, jó és rossz (út) között. Hogy Istennek tetsző életet éljünk, még az ateisták és a más vallásúak is. A jog nyelvére lefordítva: hogy *emberséges* életet éljünk, az *emberiesség* követelményének megfelelően. Az Isten útja tehát: az *emberség és emberiesség útja*.

12. Kína

Kína nem egyszerűen egy ország, még csak nem is birodalom, több ezeknél: egy önálló *civilizáció*. Talán a legrégebb, legnagyobb, legerősebb, evolúciós értelemben a túlélésre leginkább képes civilizáció. Európában, a mediterráneumban és Kis-Ázsiában civilizációk és birodalmak születtek, virágoztak és omlottak össze, Kína maradt. Túlélte az európai gyarmatosítást és a kommunista kísérletet, most éli túl a liberálistdemokrácia-export kísérletét is. 2001 őszén magyar ombudsmanként hivatalos látogatáson jártam Kínában. Előzőleg egy nyugat-európai kis ország ombudsmanja járt ott, és jól kiosztotta őket a demokrácia hiánya és az emberi jogok érvényesülésének gyengesége miatt, egyúttal kioktatva őket, hogyan kell ezeket jól csinálni. Ezután inkább egy volt szocialista ország ombudsmanját hívták meg, az jobban érti őket és a kapitalizmusba való átmenet nehézségeit. A népnek először nem több jogra, hanem több munkára és kenyérre van szüksége. Először a gazdasági alap épüljön ki és legyen szilárd, utána jön a szociális biztonság, és végül, fokozatosan az emberi jogok. Mert mit érnek a jogok, ha közben éhséglázadás tör ki? Kína Magyarországra – az 1968-as új gazdasági mechanizmus bevezetése után – mint a *piaci szocializmus* kísérleti laboratóriumára tekintett. Miután a kísérlet sikerült, Kína megcsinálta ugyanazt nagyban, anélkül, hogy a *liberalizáció-dereguláció-privatizáció*

dogmáit és a nyugati tőkét engedte volna rázúdulni a kínai gazdaságra. A gazdasági-politikai átmenetet saját érdekeihez igazította, és a Nyugat ezt tudomásul vette, a stabilitás miatt neki így is megértte. Kína politikai stabilitása – méreténél fogva – valójában a globális kapitalizmus érdeke is. A fordított sorrend, először az alapvető szabadságok és az emberi jogok bőkezű bevezetése Kínában káoszt, államcsődöt, gazdasági-pénzügyi összeomlást és politikai szétbomlást eredményezhetett volna. Hogy jobban értsem, tőlem kérdezték, kell-e a világnak 400-600 millió kínai szociális menekült? Mondtam, hogy nem, de most, az illegális és irreguláris migránsinváziót látva még jobban értem a kínai gondolkodást és politikai filozófiát. A szegény országoknak nem *arab tavaszra*, nem *demokráciaexportra* és nem az *emberi jogizmus vallására*, hanem munkára és kenyérre, jobb és biztosabb megélhetésre van szükségük. Méghozzá a saját hazájukban, hogy ne kelljen onnan elmenekülni.

A hivatalos program után, kulturális program keretében jártunk a nagy falon, majd a dél-kínai Jünnan tartományban. Annak fővárosában, Kunmingban, egy nagy városi parkban van egy tó, közepén kis sziget, rajta egy pagodatetős pici templom. Keskeny gyalogoshíd visz át a szigetre, a templomhoz. Aki messze földre, nagy utazásra indul, az megy át rajta imádkozni, hogy sikeres legyen az utazás és a hazatérés. Ezért a templom a *hazatérés temploma*. A tóban nyüzsögtek a 2-3 kilós színes díszhalak. Egy öreg kínai papírtölcsérbe csomagolt morzsolt főtt kukoricát árult a halak etetéséhez: egy stanecli egy jüan. Az idegenvezetőnk mosolyogva mondta, íme egy szabad kisvállalkozó, aki kizárólagos jogot (koncessziót) kapott a várostól a halétek árusítására. A haszonból a város is részesedik. Ma már szupergazdag nagyvállalkozók nyugati szabadossága, fitogtató gazdagsága uralja a kínai piacgazdaságot is. Kíváncsi vagyok, most meddig „virágozhat száz virág”, mikor aratják le őket, meddig tűri ezt a relatíve még

mindig szegény kínai nép? Vagy hány millió (százmillió) áramlik ki szabadon, szerte a világba, a globális gazdaságba, Kína terjeszkedésével párhuzamosan? Meddig tartható egy kézben a gazdasági és a politikai hatalom, ami európai történelmi mércével mérve *totális hatalmat* (diktatúrát) jelent. Gyarmatosító világbirodalomká válik-e Kína is, és majd ellene indulnak felszabadító háborúk? Ha nem, akkor hogyan fogja ezt elkerülni? Ha erre is megvan a receptje, sürgősen el kell kezdeni tőle megtanulni. Ahogyan Kína (és Japán, Dél-Korea, az egész Távol-Kelet) eltanulta a Nyugattól mindazt, ami őket felemeli, de úgy, hogy közben identitásuk és szuverenitásuk megmaradt. Lehet Kínától civilizációépítést, -mentést és -őrzést tanulni, adaptálni az európai keresztény civilizációra, a felebaráti szeretet és a társadalmi szolidaritás civilizációjára. A „fehér felsőbbrendűséget” végképp elfelejtve.

13. Kereskedelmi jog

A pekingi repülőtér 18-20 kilométerre van a várostól, kétszer soksávos autópálya vezet be a városba. A nyomvonalon és vele párhuzamosan két széles sávban kisajátították a „régí Kínát”, lakóit toronyházak kicsi, de összkomfortos lakásaiba költöztették, vagy pénzben kártalanították. Egy kis lakóházat, négyzetalakban körbeépített gazdasági épületekkel és udvarral meghagytak mementónak. Ahogy közeledtünk a városhoz, sűrűsödtek az üveg-acél toronyházak, japán, amerikai és nyugat-európai, ma már inkább multinacionális és transznacionális világcégek – részvénytársaságok – székházai. Az autópálya fizetőkapuin és a székházak tetején is színes pagodatetők, inkább csak dísznek, jelzésnek, hogy Kínában vagyunk. Kísérőmtől – aki Budapesten járt a közgazdasági egyetemre és diplomáciát is tanult – megkérdeztem, látva a részvénytársaságok székházait: Kínában van

egyáltalán gazdasági társasági törvény? A kommunizmusban ilyenre nem volt szükség, sőt! Mint kapitalista, tőkés találmány, a kizsákmányolás eszköze, nagy ellenség volt. Magyarországon is csak 1988-ban született meg a társasági törvény, amelyet már „rendszerelváltó” törvénynek tekintettünk. Kísérőm jót nevetve mondta, hogy a magyar törvénynek szerepe volt a kínai rendszerelváltásban is. Hogyan? Kínának is hirtelen, nagyon gyorsan kellett egy társasági törvény, „kölcsonvették” hát a kész és régóta jól működő, bevált japán törvényt. A japán törvény lényegében az 1872-es német *Handelsgesetzbuch* (Kereskedelmi törvénykönyv – HGB) fordítása volt, ők a németektől „kölcsonvették”. Ugyanez volt a mintaadója az 1875-ös magyar Kereskedelmi Törvénykönyvnek (Kt.), amit mégsem lehetett a magyar szocializmus végnapjaiban sem egy az egyben ismét hatályba léptetni, de az 1988. évi VI. törvény szövege négyötöd részben megegyezett vele. Így a kínai törvényt szövegező szakértő csapat, akik nem beszéltek se a japán, se a német nyelvet, volt viszont köztük magyarul tudó, a japánról kínaira fordításhoz közvetítő nyelvként használták a magyart, az 1988-as törvény szövegét. Jól sejtette Örkény István, hogy a magyar egyszer még világnyelv lesz. De az is lehet, hogy a világ lett kicsi, nemcsak globalizálódik, de uniformizálódik is, a világkereskedelemnek és a kereskedelmi jognak, a kereskedelmi társaságoknak köszönhetően.

14. Feminizmus

A nők egyenjogúságáért küzdő mozgalmak torzulását akkor értettem meg igazán, amikor Solt Pál (az első öt alkotmánybíró egyike, majd a Legfelsőbb Bíróság elnöke) elmesélte történetét. Nemzetközi konferenciát szerveztek Budapesten az európai legfelsőbb bíróság elnökök részvételével. Ebédelni átvonultak

egy közeli étterembe. Tél volt, mindenki felvette a télikabátját. Pali odaugrott, és leakasztotta a fogasról a belga elnök asszony kabátját, hogy udvariasan rásegítse. Az azonban nem engedte, hanem – kikapva Pali kezéből a kabátját – megkérdezte: „A fogamat nem mosná meg?” A harcos feminizmus azóta a *biológiai nemek* teljes kiegyenlítésének, a *társadalmi nemek* eltörlésének követelésénél tart, és ez Douglas Murray szerint a *tömegek tébolyának* egyik tünete és okozója. Szélsőséges harcosaik a férfiak kiirtására buzdítanak, és mint rabszolgaságot elutasítják a gyermekvállalást. Szerintem jobb volna, ha újból megengednék és megköszönnék, hogy felsegítjük rájuk a kabátot. A lovagiasság és az udvariasság civilizációs alapértékek!

Amikor a francia Nemzetgyűlés a nők szavazati jogának bevezetéséről tárgyalt, egy képviselő hosszan ecsetelte a nők és a férfiak egyenlőségét, sok területen az egyformaságát. Egy másik képviselő közbe kiabált: azért mégiscsak van egy kis különbség! Egy harmadik ráerősített: éljen a kis különbség! Mennyivel jobb ez a bölcs könnyedség, mint az ostoba harciasság!

15. Típus és eset

Beck Salamon professzort (Sala bácsit), aki híres volt a humoráról, én személyesen már nem ismerhettem meg, a tanszékre kerülésem előtt, 90 évesen ment nyugdíjba. 1969-ben megjelent egy kis könyve *Öreg jogász tövistermése* címmel (a szerző saját kiadásában), amely tudományos memoár, napló és füveskönyv is, anekdota- és bölcsességgyűjtemény is egyben. Szakmailag és emberileg is sokat tanultam belőle, de csak egy történetét idézem. Egy volt hallgatónője megkérdezte, milyen téma foglalkoztatja éppen. „Hirtelenében elmondtam a meghirdetett speciál kollégium alap gondolatát, hogy a kodifikáció a *tipikust* iktatja törvénybe, ami

sokszor nehézséget szül a bírói ítékezésben, mert a konkrét *eset* nem vág egybe a típussal, és a *típus* és az *eset* eltérésének áthidalása sok gondot okoz a gyakorló jogásznak.” Majd – hallgatónőről lévén szó – hozzátette: „a *típus-eset* eltérésére való utalás nem mindig lesz helyes, és például most, hogy szembenéztünk egymással, jutott eszembe, nini, ez a nő *az én típusom* – és milyen jó volna, ha *az esetem is lenne*”. Ezért a szemléltető példáért ma már *szexistának* bélyegeznék, *zaklatással*, *me too-val* vádolnák, a tömegmédia nagy nyilvánossága előtt meghurcolnák. Ez a humorba csomagolt szakmai példa akkor egy szellemes *bók volt*, nem volt megalázó, így méltóságsértő sem. Sőt, erősítette, kiteljesítette a *női méltóságot*, egy csipetnyi boldogságérzést okozott. A 90. születésnap ünnepségén megkérdezték, most hogyan viszonyul a nőkhöz? „Nagyon jó vagyok a nőknél – válaszolta – most már minden nő tetszik nekem!” Mert tudta, a nők szeretnek tetszeni a férfiaknak.

16. Pacsirta

Kiskamasz koromban, kukoricakapálás vagy aratás közben, ha a pacsirta énekét hallottam, a munkában megállva felnéztem az égre, megkerestem az álló helyben, szárnyát rezegtetve daloló madarat. Miért énekel vajon, és kinek? Odafent az Istennek – az angyalok, a szeráfkarok kórusában? Ott alant az embernek, hogy örömet okozzon és biztasson: szép az élet, élni jó! Anyám szól: ne básméskodj, dolgozz!

17. Tikkadt szöcskenyájak

Anyai nagymamámmal (Mátyás Józsefné született: Villás Erzsébet) és Béla öcsémmel mentünk gyalogosan kukoricát – ahogy

mi mondtuk: tengerit – kapálni Virányoson túlra, ahol volt egy 600 négyszögöles (kb. 2000 négyzetméteres) „nadrágszíz” parcellánk, a falutól úgy hat kilométerre. Ahogy a faluból kiértünk, a gyalogút a legelőn át vezetett. Mezítláb, a lelegelt, a forró napsütéstől kiegészzt fűvön, kissé „csúsztatott talppal” kellett menni, ne bökjön a torzsa, a tarló. Nagymama gyorsan a gyalogúton ment, mi meg Bélával cikkbe-cakkba, cikázva, hogy felriasszuk a fűszálak árnyékába bújt rengeteg apró szöcskét. Mikor majd az iskolában tanultuk Arany János *Toldiját*: „Ég a napmelegtől a kopár szík sarja, / Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta” – nemcsak értettük minden szavát, de tapasztalati tudásunk birtokában, lelki szemeink előtt láttuk is, pattogó zizegésüket hallottuk is. Unokáim már egy szót se értenek belőle, minden szót külön meg kell nekik magyarázni. Kapa sem volt még a kezükben, honnan is tudnák, hogyan kell kapálni. Négy sort kapáltunk egyszerre, nagymama középen kettőt, én jobbról, Béla balról egyet-egyet. Nagymama gyorsan dolgozott, 8-10 méterre is hagyott minket, akkor jobbra is, balra is átkapált a mi sorunkba, besegítve nekünk. Négy sor oda, négy sor vissza, a keskeny földön 2-3 óra alatt kész is volt a kapálás, mehettünk haza. Az újabb hat kilométer gyaloglás. A legelőn már nem cikáztunk, ki voltunk tikkadva mi is. De megérdemeltük a vacsorát. Megdolgoztunk érte. Az unokák már ezt se értik. Ezt is meg kell nekik magyarázni. Mit jelent megérdemelni valamit, megdolgozni valamiért. És mit fognak érteni az ő unokáik? Ha lesznek unokáik!

18. Közös

A kényszerkolhozosítás során a magyar parasztságot „behajtották a közösbe”, egy nálunk idegen ázsiai földközösségbe, amitől úgy

irtózott – Veres Péter szerint –, mint a kolerától. Földet, a műveléséhez szükséges felszerelést, lovat, kocsit, mindent be kellett vinni a közösbe. Az európai valódi szövetkezet csak kiegészítette volna a magángazdaságokat olyan funkciókkal, amelyek közösen hatékonyabbak, gazdaságosabbak: beszerzéssel, értékesítéssel, feldolgozással, tárolással, gépi erővel stb. Ezzel egyúttal erősítette volna az egyéni (családi) gazdaságokat. Csakhogy ez nem volt összeegyeztethető a marxizmus-leninizmus dogmaival, a célul kitűzött kommunizmus (a közösségi társadalom) eszméjével. Az eszme volt a minden, az embert motiváló hajtóerő az semmi. *Közös vagy saját?* Ez volt a lényegi kérdés, vagy-vagy alapon, pedig lehetett volna is-is, összeegyeztetve, egymást kiegészítve, integrálva, ahogyan a háztáji és a kisegítő gazdaságok és a mezőgazdasági nagyüzemek viszonya később spontán alakult. Maga a kérdés nem volt új. Már Arisztotelész érvelt a saját mellett, vitatkozva mesterével, Platónnal, aki a közös híve volt. Hajnóczy József 1793-ban leírta, hogy a sajátjában dolgozó nem robotoló munkás többet teljesít, mint a más földjén dolgozó két robotoló. Veres Péter ugyanezt vallotta 1947-ben: „[E]lvégre a gazdaság van a népért, és nem a nép a gazdaságért!” Navratil Ákos 1905-ben leírta, hogy „a történelem a saját (magán-) tulajdon mellett bizonyít”. Igaz, olykor hosszú kerülő úton és sajnos emberáldozatokkal. Ahogy a pesti vicc mondta: a szocializmus a kapitalizmushoz vezető leghosszabb kerülő út. És ahogyan a nép költött egy dalszöveget az 1960-as években divatos *twist* dallamára: „Beléptem a téesscsébe – twist! Bevittem a tehenemet – twist! Hadd tudja meg az a barom, milyen az a közös vagyon – twist!” Ebben a keserű iróniában a *barom* sajnos a nép volt, mert úgy bántak vele, a népet vitték be a közösbe. Aztán hogy 1989–90-ben mibe vitték ki belőle, az egy másik nóta: Anyám, én nem ilyen lovat akartam! Ez egy másfajta közös, de nem a saját! Az igazi nagy baj, ha már nem is akar sajátot, mert veszélyesnek érzi magára nézve.

19. Barátság és pártfegyelem

Serfőző András („Serif”) a barátom volt. Katonatársam volt Kalocsán, kollégista társam a Budaörsi úti jogászkollégiumban, évfolyamtárs a jogi karon, és sorstársam mint „mélyről jövő” parasztgyerek, aki első generációs értelmiségi lett. Nem volt még 70 éves, amikor meghalt koronavírus-fertőzésben. A mi barátságunk nem volt túl szoros, sőt lazult is, mivel ő (aki Endrefalván született) Szécsénybe került tsz (termelőszövetkezeti) jogtanácsosnak Hütter Csaba tsz-elnök mellé, aki később Németh Miklós *reformkommunista* kormányában mezőgazdasági miniszter lett. A szécsényi tsz volt az egyik Liska Tibor-féle „szocialiska” vállalkozás – kísérlet színtere, az elnök és a jogtanácsos reformer szellemének köszönhetően. Akkor felkeresett Serif barátom, tudva, hogy én foglalkozom a Liska-modell polgári jogi (tulajdonjogi, szerződési) kérdéseivel, és a tanácsaimat kérte. Engem viszont ő informált a már működő kisvállalkozások tapasztalatairól, gondjairól, a jogi és politikai akadályokról. A szövetkezeti vagyont önállóan működtethető egységekre bontották, és vállalkozásokba adták, sok munkával, szakértelemmel és gondossággal hozzák ki belőle a maximumot, saját maguk és persze a tsz javára. Ezzel nem is volt semmi baj, csak a politikai és a jogi környezettel. Még két másik helyszínen, Szentesen és Kaposváron ugyanez volt a helyzet, de a kísérlet országos támogatást nem kapott, a rendszerváltás pedig az állami és a szövetkezeti tulajdon privatizálásával végleg a gazdaság- és jogtörténet könyveibe írta (zárta). Serif barátom viszont belekóstolva a politikába és a reformokba, lakókörzete országgyűlési képviselője lett, az utódpart, a Magyar Szocialista Párt színeiben. Ott volt akkor is, amikor 2001-ben engem Mádl Ferenc köztársasági elnök ombudsmannak jelölt, és a Fidesz–FKgP koalíció meg is választott. A választás előtt meghallgatott az Országgyűlés Emberi Jogi Bizottsága, amelyiknek Serfőző

András is a tagja volt mint ellenzéki képviselő. Ugyanígy tag volt két jogi kari kollégám is, csak ők az SZDSZ (a liberális Szabad Demokraták Szövetsége) képviselőiként. A meghallgatás végén a Bizottság szavazott, a koalíciós többség mellett, az ellenzéki képviselők – a *pártfegyelem* parancsára – ellenem. Kivéve Serfőző Andrást, aki mellett szavazott. Ezt kiszúrta egy televíziós riporter, és az ülés után meg is kérdezte tőle, ellenzékiként miért szavazta meg a jelöltségemet? Azért – felelte András –, mert ismerem, és tudom, hogy rendes ember! Ezt én este a tv-híradóban láttam és hallottam, és soha nem felejtettem el. A barátság olyan gesztusa volt, amely kötelezett is, hogy meg is maradjak rendes embernek, és jól végezzem azt a közfeladatot, amelyet rám bízta. A két kolléga a szavazás után párban odajött hozzám, és tulajdonképpen bocsánatot kértek, amiért ellenem szavaztak, mondván, jól ismernek, nincs is semmi kifogásuk ellenem, de hát köti őket a *pártfegyelem*. Miután megkaptam a többséget, majd az Országgyűlés plénuma is megválasztott, el is felejtettem az esetet, vagy inkább elnéztem nekik ezt az elfogadhatatlan magyarázkodást. De most, hogy Serif barátom meghalt, és egyre több barátom hal meg, utánuk készülve eszembe jutott az eset. Levontam a tanulságot is: a *barátság* nagyon nagy érték, sokkal nagyobb, mint a *pártfegyelem*, aminek nem volt semmi értelme, viszont engem megalázott, és ezáltal megalázó lehetett a két kollégára nézve is. A *pártfegyelem* ma is működik, ma is vitatható, hiszen a képviselő a választóit képviseli, nem a pártot. A kommunisták, az eszméjük és a hatalmuk védelmében gyakran hivatkoztak rá, olykor egymást is likvidálva mint „elhajlókat”, a pártegység bomlasztóit, az eszme árulóit. Pedig köztük is lehetek reformerek, rendes emberek, amilyen Serfőző András, Serif barátom is volt. Hálával és barátsággal őrzöm az emlékét.

XII. Házasság – gyermek – család

1. Cicamosdás

Nyári reggel Gamáson, négy unokával. Nagyszülőknek a boldogság pillanatai. Még álmosan kitántorognak a teraszra, ásitozva máris asztalhoz ülnének. Nagymama már oda készítette a reggelit, kinek mi a kedvence, kérésük parancs. De mindennek ára van, jön a felszólítás: előbb tessék megmosakodni! Nyílik a vízcsap a fürdőszobában, fél marék vízben az arcukat, szemüket megnedvesítik és máris törölköznek. Ez nem volt mosdás, csak cicamosdás! –, de a korholáson kívül más szankció nincs, lehet reggelizni. Aki látott már cicát víz nélkül mosdani, az érti igazán a hasonlatot. Lehet általánosítani. Valamit tessék-lássék csinálni, például ímmel-ámmal enni, az nem más, mint látszatot kelteni. Imitálni a cselekvést lehet kényszer hatására, de lehet szeretetből is, amilyen az unokák cicamosdása.

2. A szeretet hatalma

Az embert a *hatalom szeretete* jellemzi, az motiválja, az embert elbűvöli az, ha más ember felett hatalmat gyakorolhat, a hatalom megrontja az embert, torzítja a személyiségét. Istent a *szeretet*

hatalma jellemzi, az motiválja, ezért irgalmas, és megkegyelmez az embernek. Jézus szeretetgesztusa, keresztáldozata példa az ember számára. A szeretet ereje képes legyőzni a gonoszt, a rosszat, képes jobb emberré tenni az embert. Bibó István Jézus példamutatásában a szeretetgesztus erejét látja és ajánlja: megdobnak kővel, dobod vissza kenyérrel; megütnek egyfelől, tartsd oda a másik orcádat is! Az erőszakgesztust szeretetgesztussal legyőzni: ez az egyik legnehezebb parancsolat. Csaknem lehetetlen teljesíteni. Bibó is belátja: ha nem sikerül, nincs más hátra, mint az erőszakot erőszakkal elhárítani, és közben annak tudatában lenni, hogy ez a rosszabb megoldás, ez a kivétel, és nem a főszabály. Ez valójában a jogos önvédelem – szükséges és arányos mértékű – kivételes esete, az élet vagy halál közötti választás kényszerének szélső esete. A szeretet hatalmának gyakorlását, a szeretetgesztusokat leginkább a házasságban és a családban lehet begyakorolni. Ha ott működik, megmarad és megerősödik a házasság és a család, és nagyobb eséllyel az emberi társadalom is.

3. Boldogulás – boldogság

„Mert minden ember boldog akar lenni!” – mondta egy népszerű sláger szövege az 1960-as években. A boldogsághoz való jogot azonban hiába keressük az emberi jogok listáján, nem találjuk. A boldogság emberi joggá minősítéséhez az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat jutott legközelebb, amikor kimondta: „Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtetett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen Jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvésre.” Ezeknek a jogoknak a biztosítása a kormányzatok legfőbb kötelessége. Vagyis

a lehető legtöbb ember számára a lehető legnagyobb boldogságot biztosítani. Ez a haszonelvűség (utilitarizmus) a liberális közgazdaságtan egyik alapelve. Nem szerepel a felsorolásban a tulajdonhoz való jog. Pedig az a felvilágosodás és polgárosodás eszméáramlatában a szabadsághoz és az élethez való jog materiális alapjaként, gyakran szinonimájaként jelent meg. Eszerint a boldogsághoz nem kell feltétlenül a polgári tulajdon, különösen a nagy vagyon. Egyszerűbben szólva, a pénz nem mindig és nem feltétlenül boldogít. A boldogságra más utakon és módokon is törekedhet az ember. Az emberi jószág például önmagában is erény, nem kell hozzá hasznosság. Kopp Mária és Skrabski Árpád szerint „Az embert az állatvilágtól a közös értékek, az erények különböztetik meg, és egyben ezek tesznek boldoggá minket, mint a bölcsesség és tudás, a bátorság, a szeretet és az emberségesség, az igazságosság, a mértékletesség, valamint a spiritualitás és a transzcendenciaélmény. Az élet céljának és értelmének keresése valójában a boldogság lényegét jelenti.”¹ Ugyanakkor viszont Bismarck porosz vaskancellár szerint az ember nem azért él a földön, hogy boldog legyen, hanem hogy a kötelességeit teljesítse. Ezt vallották a 20. századi totális diktatúrák is, az ismert katasztrofális eredménnyel. A náciizmus és a kommunizmus jelszavai lejáratták és kiüresítették a legszebb fogalmakat is, mint az összetartozás, a közösség. „Így termékeny talajra talál a fogyasztói társadalom boldogságészménye, amely a szabadságot a kapcsolatoktól való szabadságban látja, és a magány csapdájába sodorja a manipulálható tömegeket.”² Nemcsak a nagy egyenlőségeszméktől, a bőséges fogyasztástól, de az önző individualizmustól és a tudományos technikai forradalomtól

¹ KOPP Mária – SKRABSKI Árpád (2019): *A boldogságkeresés útjai és útvesztői*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 12.

² KOPP–SKRABSKI 2019: 10.

sem lettünk boldogabbak. A nemzeti össztermék és a nemzeti jövedelem mutatószámai mellett (helyett) megjelent a *boldogság-index* számítása is. Ennek módszerétől függően azonban a világ legboldogabb országa lehet Svájc, de akár Nepál is. Jó volna tehát definiálni, mi is az értékrangsorok élén álló boldogság, mitől lesz igazán boldog az ember. Yuval Noah Harari szerint: „A tudósok mindössze néhány éve kezdték el a boldogság történetét kutatni, és még mindig a kiinduló hipotéziseket alakítjuk ki, és a megfelelő kutatási módszereket keressük. [...] Úgy vélem, ez a legnagyobb fehér folt történelmünk megértésében. El kellene kezdenünk kitölteni.”³ Egyébként azért, hogy egyre több ember egyre boldogabb lehessen és legyen, ne bolyongjon a boldogságkeresés útvesztőiben.

4. Evolúciós fejlődés vagy krízis?

A kérdés a hagyományos férfi-nő házasság és az arra épülő család válságára, illetve az alternatív együttélési formák számának szaporodására vonatkozik. Ez volt a témája a Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet által 2021. december 9-én szervezett kerekasztal-beszélgetésnek. A beszélgetés egyik résztvevője Kovács József, a bioetika professzora, pszichológus és pszichiáter volt, aki két körülményre nyomatékosan felhívta a figyelmet. Az egyik, hogy az evolúció kegyetlen, az is evolúciós fejlődés, ha egy emberfaj kipusztul, és a helyét egy másik, a túlélésre képes faj foglalja el. Például a neandervölgyi ember kipusztult, helyét a *Homo sapiens* vette át. A neandervölgyi magasabb és erősebb volt, nagyobb volt az agytérfogata, de alacsonyabb szintű volt

³ Yuval Noah HARARI (2020a): *Sapiens. Az emberiség rövid története*. Budapest: Animus Kiadó, 352.

a csoporton belüli kommunikációja és az együttműködése. A sapiens alacsonyabb és gyengébb volt, kisebb agytérfogattal, de jobb kommunikációval és csoportos együttműködéssel. Ebben része lehetett a férfi-nő monogám párkapcsolatának és az arra épülő nagycsaládnak is. A másik fontos körülmény, hogy napjainkban csak a fehér, nyugati, keresztény társadalmak öregszenek el, és fogy a népességük, a világ nagyobb részén a túlnépesedés okoz válságot és veti fel az evolúciós fejlődés, azaz a túlélés kérdését. Náluk nincs válságban se a házasság, se a család, igaz, a nők és a gyermekek jogairól nagyon másként gondolkodnak. A globális népvándorlás, mint korunk pozitív jelensége (ahogyan az ENSZ és az Európai Unió bürokratái ezt vallják), mindkét problémát orvosolja: lecsapolja a túlnépesedést egyfelől, és pótolja a fogyó népességet másfelől. Mint új és friss munkaerő, jövedelmeket és javakat csoportosít át északról délre, nyugatról keletre, a túlgazdagodott világból a túlszegényedett világba. És ez történelmileg így igazságos is, ha – mint azt fekete és más színes bőrű embertömegek vallják – a fehér ember a gazdagságát a gyarmatosításnak és a régi és új gazdasági rabszolgaságnak köszönheti. Ma még csak fehér emberek szobrait döntenek le és könyveit égetik el, de ez már egy *kulturális és civilizációs népiirtás* kezdeteként is felfogható, ami – a 20. század nagy tanulságai szerint – emberek fizikai megsemmisítésével, javaik elkobzásával folytatódhat. Hiába nagyobb és erősebb a fehér ember, és hiába magasabb az IQ-ja, ha *egocentrikus* világképe és *önző individualizmus*a gátolja őt az egymás közti szóértésben és a csoportos együttműködésben. Ugyanakkor nem baj, ha a színesek alacsonyabbak és gyengébbek, ha alacsonyabb is az IQ-juk, ha *szociocentrikus* világképük és – akár vallási alapú – szoros közösségi együttműködésük, *familizmusuk*, családi, kulturális és civilizációs összetartásuk *evolúciós előnyt* jelent a számukra. Ez nem a baloldal és a jobboldal vitája, nem az európai liberalizmus és konzervativizmus politikai rivalizálása

és kommunikációs (ma még csak verbális) háborúja, ez a ki kit győz le, ki kit szorít ki, ki kinek a helyét foglalja el a világban *civilizációs létkérdése*. A természeti és társadalmi krízis, hamarosan katasztrófa veszélye már adott, a ki éli túl és ki pusztul ki kérdése még nyitott. Itt az ideje nemcsak keresni, de meg is találni a választ. Az ember hajlamos a problémáit szőnyeg alá söpörni, homokba dugni a fejét, kisebbiteni a bajt, másról beszélni, elveken, jogok értelmezésén vitatkozni, hitvitázni, mint a valósággal szembenézni. Ez a régi rossz tulajdonsága az infokommunikáció globális világában még erősödik is, és ez semmi jót nem ígér. A csoportos szóértést és együttműködést immár globális – sőt, ahogy László Ervin fogalmazott: *planetáris* – szinten kellene megvalósítani. Ehhez az emberi jogok univerzalizmusa eddig nem volt elegendő. Talán, ha a nagy világvallások alapvető értékeit sikerülne közös nevezőre hozni és az emberi jogokhoz hozzáadni, a ráció és a hit egyesült erejével sikerülhetne a holtpontonról jó irányba előre mozdulni. Ehhez persze a szekularizáció vakhitét és a vallási fanatizmusokat fel kellene adni, a világvallásoknak és az emberi rációnak, a tudományoknak gyökeresen meg kellene újulni, túlélőképessé kellene válni. Ez az evolúciós fejlődés mai nagy kérdése. Hogy van-e remény erre, azt ne kérdezze senki. Ha se hit, se remény, még mindig marad egy, a szeretet. Az mindig segít választ és megoldást találni.

5. Szülőnek lenni

Az *emberpár*, *házaspár*, *szülőpár* fogalmak lényegüket tekintve szinonimák, túlnyomó részben azonos a jelentésük. Egy nő és egy férfi, közös gyermekükkel. Bár egyre növekszik a gyermeküket egyedül nevelő nők aránya, szülőnek lenni nem a nők kiváltsága. A férfi, ha apa, akkor tipikusan férj és szülő is egyben. A házasság

és a család válságának egyik tünete éppen az, hogy a férfiak egyre nagyobb hányada nem apa. Nem vállalják a monogám házassággal együtt járó, egy nő melletti, életre szóló elköteleződést, vagy ha formálisan vállalják is, nem akarnak gyereket, nem vállalják az apaság kötelezettségeit és felelősségét. Vannak országok, ahol a gyermekek 40%-a, egyes népességcsoportokban a 60%-a apa nélkül nő fel. Az apátlan gyermekek problémája összegződik az *apátlan társadalom* problémájává. A gondoskodó és védelmező, feladatot adó és a teljesítését jutalmazó, okító és nevelő, kötelességtudó apa példakép lehetett a gyermekei számára, *apai tekintélyt* szerezhettek magának. Az apátlanság a férfiak tekintélyvesztésének fő oka, és ez az általános társadalmi tekintélyvesztésnek is jelentős összetevője. Elemi és eredeti kötelezettségek nem vállalása, vagy nem teljesítése, ezért a felelősség elhárítása minden más esetben is tekintélyhiányt eredményez. Valójában nem is a tekintély, hanem annak megszolgálása, kiérdeklése hiányzik igazán mind a családban, mind a társadalomban. A valóban megszolgált és kiérdemelt férji és apai tekintély hálaérzést és ragaszkodást vált ki a családban, ami viszont erősíti a szerelmet és a hűséget a feleség iránt és az áldozatos szeretetet a gyermekek iránt. Mindezeket együtt szokás *boldogságnak* is nevezni, amire minden ember vágyik, de amiért keményen meg kell küzdeni. És persze mindez az *anyaság* vállalásával, illetve a nem vállalásával összefüggésben is elmondható, azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy az anyaság nem vállalása estén még apátlan gyermekek sem fognak megszületni, a társadalmi veszteség tehát még nagyobb.

6. Hát nem tudom

Jiří Menzel állt reggel a tükör előtt, és azon hezitált, kössön nyakendőt vagy ne kössön? Rövid idő alatt meggyőzte magát, hogy

ne kössön, a nyakkendő teljesen felesleges, funkciótlan ruhadarab, ostoba divathóbort. Másrészt viszont, ha mégis köt, mintha jobban érezné magát, mintha egyenesebb volna tőle a gerince. „Hát nem tudom”, gondolta, akkor most mi a jobb megoldás? A kérdést válasz nélkül hagyta és kötött nyakkendőt.

A Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet által szervezett kelet-európai Professzori Hálózat „A házasság és a család védelme a jogban” kutatócsoportjában Marek Andrzejewski lengyel professzor tette fel a kérdést, akkor most a házasság és a család válsága *egy krízis vagy egy evolúciós fejlődési fázis?* Ha a különböző nemű párok házasságon kívüli, élettársi viszonyának terjedését és jogi elismerését, majd az újabb és újabb alternatív párkapcsolatok felzárkózási folyamatát tekintjük a homoszexuálisok házasságáig és örökbefogadási lehetőségükig, akkor ez evolúciós fejlődésnek tűnik. De ha ez már a fehér, európai és keresztény emberi faj fennmaradását veszélyezteti, akkor nem evolúciós fejlődés, sokkal inkább krízis, ami a hagyományos, *tradicionális* házasság és a család hatékony támogatását és védelmét indokolja mind az állam, mind a társadalom részéről. Hát nem tudom, de az emberek jobban érzik magukat, és boldogabbak a hagyományos házasságban és családban; a hűségben, biztonságban és szeretetben élőknek mintha egyenesebb lenne a gerincük.

Az ember legnagyobb horderejű hezitálása az, hogy higgyek-e Istenben, vagy legyek-e inkább ateista? Ateista ideológiák uralma alatt élve sokan könnyen meggyőzték magukat arról, hogy a válás csak babona, „a nép ópiuma” stb. Mégis az ember valahogy jobban érzi magát, ha van hite és van Istene, ami egyenesebb tartást ad a gerincének. Ezt a nagy kérdést sem kell (nem is lehet) megválaszolni, elegendő egyszerűen hinni!

7. Elszakadás

Ebben az évben (2021-ben) – a házasság és a család válságán töprengve – eljutottam addig a gondolatig, hogy az alapvető probléma nem a két „természetes” intézményben, hanem a házassodni és családot alapítani (gyermeket vállalni) nem akaró emberben van. És akkor mi az alapvető probléma ezzel az emberrel? Ha a házasság és a család intézménye alapvető emberi és társadalmi értékek, az egyéni és a társadalmi értékhierarchia csúcán állnak, az ember mégis elfordul ezektől (mert ezeknél kisebb értékek, „nem értékek” elcsábítják, és az ember mindennek ellen tud állni, csak a csábító kísértésnek nem), akkor az ember válsága valójában *értékválság*. Nem az alapvető értékek válsága(!), hanem az emberi *értékválasztás válsága*. Tömegek választják a bőség, a vásárlás és fogyasztás, az utazás, a szórakozás, az élvezetek hajszolásának és habzsolásának széles útját, és csak kevesek az erények, az erősség, a mértékletesség, az önkorlátozás, a mások iránti áldozatos szeretet útját. A test útja mindig csábítóbb és könnyebb, mint a lélek és az értelem útja. Sokan sodródnak a tömeggel az önző individualizmus útján, a felebaráti szeretet, az ősök tisztelete, az Isten és az ember (a másik ember és önmaguk embersége) tisztelete helyett. Nem más ez, mint *elszakadás*, elszakadás a természeti és az isteni törvényektől, az erkölcsi jótól, és elszakadás az emberi, eddig jól bevált és bizonyított emberi törvényektől, az emberi civilizáció alapvető értékeitől.

Az elszakadás a legnehezebb periódusa az ember életének: az ember felnőtté válása, leválása a szüleiéről, a saját útjának keresése és megtalálása, a saját életének az élése. Ez jó, ha ez az élet több (tartalmasabb, értékesebb) és jobb (szabadabb, boldogabb), mint a szülei, elődei élete volt. De mi van akkor, ha ez az új út, saját értékrend mentén élt saját élet tévút, zsákutca, ha üres és értéktelen, ha tele van függőséggel és rabsággal, szorongással

és boldogtalansággal? Van-e az embernek ereje saját tévedésének belátására, a megállásra és a visszafordulásra, van-e még füle az intő szó meghallására, tékozló fiúként a visszafogadó szeretet elfogadására és meghálálására (akkor is, ha a szeretet önzetlen, és nem vár hálát cserébe)? A házasság és a család az emberiség és a szeretet elemi iskolája. A házasság és a család választása értékválasztás, a szeretet és a közösség választása az egyéni önzés feladása. Vagy tovább viszi az embert a büszkesége, a gyengesége és sodródása a tömegek tébolyának útján (Douglas Murray), a pusztulás mocsarába? Az elszakadás valójában csak az ősök hibáitól elszakadás, a hibák kijavítása kellene hogy legyen, ami nem más, mint az elszakadó ember jobbítása. Ez az emberré válás evolúciós útja, az ember fejlődése, és ez a keresztény hit és az európai civilizáció fejlődési útja is. A természet útja és az Isten útja, amelyek egy közös célhoz kell hogy vezessenek: az ember emberré válásához, a görög filozófia szerint az *erényes emberré* válásához, keresztény hitünk szerint a *jó emberré* válásához, az emberi jogok lényege szerint az *emberiességhöz*, az ember *saját méltóságának és mások méltóságának* (emberségének) *feltétlen tiszteletéhez*. Nincs más járható út, erről nem lehet, nem szabad letérni, ettől nem lehet elszakadni, ezen *tovább kell* haladni, másként hangsúlyozva *ezen kell* és lehet tovább haladni. És csak ezt lehet haladásnak nevezni.

8. Karban tartás

„Karban tartani” a csecsemőket szokás, ez az ember életének első fázisa. [Ranschburg Jenőtől hallottam, hogy az életünk három fő szakasza: 1. Vegyél fel! 2. Tegyél le! 3. Hagyjál békén!] A karban tartás az abszolút biztonság fázisa, a szülőbe vetett *ősbizalom* forrása. Amikor az ember karjába veszi újszülött gyermekét, akkor válik szülővé: anyává és apává. A karban tartás a gyermeki

és a szülői boldogság forrása. Amikor a szerelmesek egymást zárják karjaikba, az a szerelmi boldogság. Hűséges házasságban ez évtizedekig, az egyik fél haláláig tarthat. A tágabb családi, rokoni, szoros baráti ölelés is az összetartozás-érzés jele, bizalom és támogatás jár vele, ez is boldogságforrás. Nézem a katarai foci vb-t, a „gólöröm”, a csapat ölelkezése is boldogságforrás, játékosoknak, szurkolóknak és nézőknek egyaránt. A pszichológusok szerint egymás érintése (leggyakoribb a kézfogás) is a bizalom jele, biztonságérzetet kelt, békességet garantál, ami a boldogság elemi feltétele. Az önző individualizmus, a szinglizmus, az egymástól való elidegenedés korában sokan már az érintést is zaklatásnak minősítik, félnek tőle, feszültséget gerjeszt (ahelyett, hogy oldaná azt), konfliktust vált ki, ami erőszakhoz vezethet. A beteg, különösen a haldokló ember kezét fogni: az utolsó, nagy érintés, a búcsúzás pillanata, a halál békéje és nyugalma. Az örök boldogság forrása. Tartsuk hát minél gyakrabban, minél hosszabban karban egymást.

9. Karbantartás

Az autót kötelező minden lefutott tizenötezer kilométer után, vagy évente egyszer szervizbe vinni, a „tervszerű megelőző karbantartás” előírt elemeit elvégeztetni. A „szervizkönyves” autónak hosszabb az élettartama, magasabb a piaci értéke. Tesztünk rendszeres karbantartása az egészségünk, testi épségünk megőrzését szolgálja. „Ép testben ép lélek!” „Ha egészség van, minden van!” Milyen jól tudjuk ezeket. És mégis – a dalai láma öszentsége szerint – „az emberek feláldozzák az egészségüket, hogy több pénzük legyen, majd feláldozzák a pénzüket, hogy visszaszerezzék az egészségüket.” Ez egy paradoxon, de feloldható, igaz, nem könnyen. Ne hajtsd túl magad, vigyázz magadra,

vigyázz az egészségedre! Élj egészséges módon, táplálkozz egészségesen („az ételed az életed”), egyél vitaminokban és ásványi anyagokban gazdag „bio” élelmiszereket, ne egyél „műkaját”, mozogj, sportolj, mérd és kontrolláld a testsúlyodat, a vércukorszintedet, a koleszterinszintedet, a vérnyomásodat! Mindezt a mai rohanó, stresszes világban, az élelmiszeripari termékek, ételimitátumok korában. Változtass életmódot, ha kell! Jól állítsd össze az étrendedet, az életmódodat, sőt az egész életedet! Élj természetesen és emberségesen! Még ha ez egyre nehezebbnek és komplikáltabbnak tűnik is.

10. Fele(ség) – egész(ség)

A *feleség* nem a férj „fele”, hanem egy emberpár, a *házaspár* egyik fele. A másik fele a férj, eszerint tehát ő is fele(ség). A bibliai teremtéstörténet szerint a férfi volt előbb, az ő oldalbordájából teremtette az Úr a nőt (mert rossz volt neki egyedül). A genetika tudománya (és Ranschburg Jenő) szerint viszont az XX kromoszómájú ember (tehát a nő) volt előbb, az ő mutációja az XY kromoszómájú férfi. (Még egy „mi volt előbb: a tyúk, vagy a tojás?” vita!) Így is, úgy is egy emberpár fele-fele. Mint házaspár lesznek ketten egy testté és egy lélekké – egy egésszé (ez az *egészség*)! Kopp Mária szerint a házasságnak *egészségvédő* funkciója van. A két fél között „tombolnak a hormonok”, működik a szerelem kémiaja. De működik a szerelem fizikája is, az ellentétek vonzzák (kiegészítik) egymást, a két fél egy hullámhosszon van (vagy idővel arra kerül, összehangolódnak). A *férj* a nyelvészek szerint finnugor és ótörök keveredésű szavunk, jelentése a „házaspár férfi tagja”, ennek *antinómája* a feleség. A *férfiség*, *férség*, majd *apaság*, *nagypapaság* egyfelől, és a *nőség*, *feleség*, majd *anyaság*, *nagymamaság* másfelől, együtt alkotják az *ember teljességét*, *nembeli lényegét*. Ezekhez képest

a *férfiasság és a nőiesség* biológiai és társadalmi adottságok, korszakonként változó (múló) divatjelenségek. A belső lényeghez képest külsőségek, felszínességek, látszatok. Túlhajtásuk a *divatőrület*. Ideológiája a *genderkutatások és a gendertudomány*, a társadalmi nemek tudománya, ennek túlhajtása (a biológiai nemek tagadása) pedig a genderőrület. Irracionális, de csalóka gondolat, mert van benne rendszer. Csakhogy vigyázat, a 20. század tele volt racionálisnak látszó, valójában utólag őrülnék bizonyult gondolatok és tömegpusztító eszmék „rendszerivel”!

11. Hálaadó ima 50+

Hálát adunk Neked Urunk, Teremtő Istenünk, a Tőled kapott és Beléd vetett hitünkért, hitünk megtartó erejéért, a lelkünk békéjéért, amit a hit által nekünk ajándékoztál.

Hálát adunk a megváltó szeretetért, amit a Te Fiad, Krisztus halála által Tőled kaptunk.

Hálát adunk azért, hogy minket egymásnak teremtetél, hogy egységben, egy testként és egy lélekként 50 éves házasságunkban megtartottál. Hálásak vagyunk azért, hogy egymás iránt szívünkben szerelmet, testünkben vágyakozást ébresztettél, hogy gyümölcsként nekünk gyermekeket és unokákat ajándékoztál. Öleld magadhoz, véd meg és őrizd meg őket is életük során.

Köszönjük az öregkort, amit megérhettünk, és arra kérünk, életünk pisllákoló mécsesét ne oltsd még ki, testünk repedező nádszálát ne törd még el.

Legyen még örömünk Krisztus által Tebenned és egymásban.

Legyen áldássá a hátralévő életünk egymás, a családjunk, a barátaink és minden más felebarátunk (ember-testvérünk) számára, a Te dicsőségedre.

Ámen.

Felhasznált irodalom

- ARISZTOTELÉSZ (1987): *Nikomakhoszi etika*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- ASZTALOS László (1987): *Polgári jogi alaptan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BECK Salamon (1969): *Öreg jogász tövistermése*. Magánkiadás.
- BIBÓ István (1986a): A magyar demokrácia válsága. In NAGY Endre – HUSZÁR Tibor – VIDA István (szerk.): *Válogatott tanulmányok*. II. kötet. Budapest: Magvető Könyvkiadó. 13–80.
- BIBÓ István (1986b): Az európai társadalomfejlődés értelme. In NAGY Endre – HUSZÁR Tibor – VIDA István (szerk.): *Válogatott tanulmányok*. III. kötet. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 7–123.
- BIHARI Mihály (1987): *Reform és demokrácia*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- BODA László (2002): Érték-e a szabadság? *Magyar Tudomány*, 48(2), 165–170.
- BÖJTE Csaba – CSENDER Levente (2021): *Böjte Csaba füveskönyve*. 2. kötet. Budapest: Helikon Kiadó.
- BREGMAN, Rutger (2020): *Emberiség. Mégis jobbak lennénk, mint hittük?* Budapest: HVG Kiadó.
- BRÓDY András (1983): A társadalmi folyamatok időszükségletéről. *Társadalomkutatás*, (3), 30–41.
- COLLINS, Francis (2020): *Isten ábécéje*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- CSÁNYI Vilmos (2014): *A tökéletesség illata*. Budapest: Libri Könyvkiadó.
- CSÁNYI Vilmos (2018): *A globális elme. Elmélkedések a világról*. Budapest: Libri Kiadó.
- CSERI Kálmán (1994): *A tízparancsolat*. Budapest: Harmat Kiadó.
- DEÁK Ferenc (1889): *Gondolatok 1833–1873*. Budapest: Ráth Mór.
- FERENC PÁPA: *Evangelii Gaudium*. 2013. november 24.
- FREUND Tamás (2004): Az önzés és az elmagányosodott ember. *Magyar Szemle*, 14(3–4), 113–131.

- FROMM, Erich (1993): *A szeretet művészete*. Budapest: Háttér Kiadó.
- FROMM, Erich (1994): *Birtokolni vagy létezni?* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- FUKUYAMA, Francis (2000): *A Nagy Szétbomlás*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- GIBRAN, Kahlil (2019): *Jézus, az Emberfia*. Budapest: Máltai Könyvek.
- HANKISS Elemér (2014): *Az emberi kaland*. Budapest: Helikon Kiadó.
- HARARI, Yuval Noah (2020a): *Sapiens. Az emberiség rövid története*. Budapest: Animus Kiadó.
- HARARI, Yuval Noah (2020b): *Homo deus. A holnap rövid története*. Budapest: Animus Kiadó.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1966): *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HESSE, Hermann (2012): *Az üveggyöngyjáték*. Budapest: Cartaphilus Kiadó.
- II. JÁNOS PÁL (2005): *Emlékezet és azonosság*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- II. JÁNOS PÁL (2010): *Minden napra egy gondolat*. Szerk. Jerome Vereb. Budapest: JLX Kiadó.
- KÁROLYI Mihály (1977): *Hit, illúziók nélkül*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- KOPÁTSY Sándor (1986): A legfőbb érték az ember. *Tervegazdasági Fórum*, (4).
- KOPÁTSY Sándor (2013): *Történelemszemléletem*. Győr: Vincze Papírmérítő Műhely.
- KOPP Mária – SKRABSKI Árpád (2019): *A boldogságkeresés útjai és útvesztői*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- KOVÁCS József (2007): *Bioetikai kérdések a pszichiátriában és a pszichoterápiában*. Budapest: Medicina Könyvkiadó Zrt.
- LÁSZLÓ Ervin (2002): *Meg tudod változtatni a világot*. Budapest: Magyar Könyvklub.
- LEJEUNE, René (2015): *Politika és életszentség. Robert Schuman, Európa atyja*. Budapest: Máltai Könyvek.
- LENKOVICS Barnabás (1980): A környezetszennyező magatartások polgári jogi szankciói. In ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Budapest: KJK.
- LENKOVICS Barnabás (1992): *Tulajdonjogi rendszerváltozás*. Kandidátusi disszertáció. MTA Kézirattár.
- LENKOVICS Barnabás (2013): *Ember és tulajdon*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

- LENKOVICS Barnabás (2018): *Ember és jog*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
- LENKOVICS Barnabás (2023): *Ember és emberség*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- LORENZ, Konrad (1988): *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. Sopron: IKVA Kiadó.
- MESZLÉNY Artúr (1917): *A polgári törvénykönyv szocializálása*. Budapest: Franklin-Társulat.
- MICHEL, Kai – SCHAIK, Carel van (2019): *Az ember három természete*. Budapest: Typotex Kiadó.
- MURRAY, Douglas (2018): *Európa furcsa halála*. Pécs: Alexandra Kiadó.
- MURRAY, Douglas (2020): *A tömegek tébolya*. Pécs: Alexandra Kiadó.
- NAVRATIL Ákos (1905): *A gazdasági élet és a jogi rend*. Budapest: Pallas.
- OLÁH Dániel (2020): Új aranykor küszöbén? Interjú Matolcsy György-gyel. *Mandiner*, 2(25), 2020. június 18.
- POKOL Béla (2011): *Európa végnapjai. A demográfiai összeroppanás következményei*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- POPPER Péter (2002): *A Sátán a XXI. században*. Budapest: Saxum Kiadó.
- POPPER Péter (2004): *Az Írás. Az Ószövetség*. Budapest: Saxum Kiadó.
- RANSCHBURG Jenő (2011): *Érzelmek iskolája*. Budapest: Saxum Kiadó.
- RUPPERT, Fidelis (2019): *Időskor és növekedés*. [Pannonhalma] Pannonhalmi Főapátság: Bencés Kiadó
- SCHUMACHER, Ernst (1991): *A kicsi szép*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- SCHWEITZER, Albert (1974): *Életem és gondolataim*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv (1912): *Parerga*. Budapest: A Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata.
- SZÉCHENYI István (1830): *Hitel*. Pest: Trattner J. M. és Károlyi István' Könyvnyomtató-intézet.
- SZÉCHENYI István (1978): *Napló*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- SZENT-GYÖRGYI Albert (1983): *Válogatott tanulmányok. Az őrült majom*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- SZLADITS Károly (1941): *Magyar Magánjog I*. Budapest: Grill Kiadó.
- VERES Péter (1948): *A paraszti jövőendő*. Budapest: Sarló Kiadó.
- VILÁGHY Miklós (1978): A jogász hivatás. *Valóság*, 1(2), 1–16.
- VILÁGHY Miklós – EÖRSI Gyula (1968): *Magyar polgári jog*. I. kötet. Budapest: Tankönyvkiadó.
- ZLINSZKY János (2007): *Közéleti és jogász etika*. Budapest: Szent István Társulat.

Tartalom

Szerzői előszó	5
I. Gondolatok és társítások	9
1. Kérdések és válaszok	9
2. Humor és méltóság	11
3. Absztrakció	12
4. Ember küzdj!	15
5. Többre vigyétek	20
6. Egyenlősdí	22
7. Feljutni a csúcsra	24
8. A legfőbb érték az ember	24
9. NO RACISM	25
10. Nagyítás	27
11. Megélhetési mozgalmárok	28
12. Mézbor	29
13. A felszín alatt	30
14. „Jelszavaink valának”	31
15. Piros, alma, Petőfi	32
16. Örökbefogadás	33
17. Visszaható hatály	35
18. Szobordöntés	36
19. Leszivárgás	38
20. Érdemes és érdemtelen	39
21. Élvhajász	40
22. Agyhekkelés	41
23. Ember és polgár	41

24. Kötésben	42
25. Illeszkedés	43
26. Új gondolat	44
27. Felfedezések	45
28. Én, te, ő	47
29. Kenyérszaporítás háború idején	48
30. A háború örvénye	49
31. Rabszolgalázadás	51
32. Vonzerő	54
33. Életek, esélyek, életesélyek	57
34. Puzzle vagy mozaikkép	59
35. Robotizáció	60
36. Függőség	61
37. Ellentétpárok	61
38. Háború	62

II. Tulajdon és gazdaság 64

1. Tulajdonfosztás	64
2. Földéhség – pénzéhség	66
3. Versenygazdaság	69
4. Egoizmus – altruizmus	71
5. Birtokolni és létezni	73
6. A gazdag ifjú	75
7. Dolgozói részvény	78
8. Brókertulajdon	80
9. Tulajdonmegosztás – jövedelemmegosztás	81
10. Pénzt vagy életet!	83
11. A legfőbb parancs	83
12. Adok-kapok	86
13. Javak	87
14. A válság alapja – az alap válsága	89
15. Uralom és hatalom	91
16. Szellemi tulajdon	94
17. A gazdagság rendeltetése	97
18. Tiltás – túrés – támogatás	99
19. Adakozás	102
20. Hatalmi visszaélés	103

III. Jog – törvény – rend	106
1. A jog forrása	106
2. A mindennapok joga	107
3. A jog rendszere	109
4. Élethez való jog	110
5. Törvény és rend	113
6. Köz és magán	114
7. Visszaható hatály	116
8. Határesetek	118
9. Jogos önvédelem	119
10. Életre ítélve	120
11. Jár a baba	121
12. Kalapács vagy bontógolyó?	121
13. Adekvát kauzalitás	122
14. Körbejárni az igazságot	124
15. Aranypalota – aranypisztoly	126
16. Társadalomtébolyda	129
17. Fair play	132
18. Mi a jog?	136
19. Keretek és korlátok	139
20. Visszaélés	142
21. Vétkesség	143
22. Jogok lecsurgása	145
 IV. Emberség – emberiség – méltóság	 147
1. Emberi méltóság	147
2. Fogalommennysország	148
3. Fogalompiramis	151
4. Noblesse oblige	152
5. Ember és emberiség	155
6. Emberiség és állatiasság	158
7. A nemzet méltósága	160
8. Az emberiség méltósága	162
9. Emberi és polgári kötelességek	164
10. A jó ember	165
11. A szex piacosítása	167
12. Emberkép és társadalomkép értékkeretben	169

13. Szabadság, szerelem	170
14. Értékekre alapozni	172
15. Személyválogatók	173
16. Emberi méltóság 2.0	174
17. Versenyszellem	176
18. Szelídség és vadság	178
19. Alfa és ómega	181
V. Jogállam – joguralom – szabadság	183
1. Erő és ellenerő	183
2. Felvilágosult abszolútizmus	184
3. Alkotmánybíróság	186
4. Jogtechnika és hatalomtechnika	187
5. Emberi jogi szkepszis	189
6. 51 : 49 = patt!	192
7. Keresztes háború	193
8. Hitek és illúziók	194
9. Piacosítás	196
10. Imitátumok	197
11. Non derogation principle	199
12. Ki a legény?	203
13. A szabadság értéke	205
14. Az emberi jogizmusról	207
15. Mezsgyekövek	222
16. Európa	223
17. Isten, haza, család	226
VI. Globalizáció – fenntarthatóság	231
1. A fenntarthatóság időigénye	231
2. Lokális és globális	233
3. Klímaváltozás	235
4. Biomonitor	236
5. Biodiverzitás	239
6. Világpénz	240
7. Hányadik birodalom?	241
8. Túlterhelt hajó	243
9. Fagyöngy a fán	245
10. Úrturizmus	246

11. Planetáris kapitalizmus	247
12. Sarjerdő	249
13. Globális gondolat	251
14. Fenntartható jövőnk	253
15. Paradigmaváltás	256
16. A legfőbb törvény	257
17. Életmódváltás	259
18. Tékozló világ	261
19. Emberfajták keveredése	262
VII. Politika – demokrácia	265
1. A tudás hatalom!	265
2. Építeni és rombolni	267
3. Kortűnet és körtűnet	267
4. Falak és kerítések	268
5. A kommunizmus bukása	270
6. Politika és gazdaság	272
7. Uralkodók és eszmék	273
8. Legrosszabb – legjobb	275
9. Tömeg és demokrácia	276
10. Haza és haladás	279
11. Omnipotencia és omnikompetencia	280
12. Dialektikus és történelmi materializmus	282
13. LMBT...	284
14. Jó demokrácia	285
15. Tömegpusztító fegyverek	288
16. Integráció	290
17. Egy csárda, egy dudás	292
18. Láncszakadás	294
19. Gyűlölet	296
20. Asszimiláció – integráció	298
21. Az eszmék igazsága	300
VIII. Istenkereső – pokoljáró	302
1. Szeretet	302
2. Homousion – homoiusion	304
3. Örök élet	306
4. Istenkereső – pokoljáró	309

5. Test, lélek, szellem	310
6. Szeretetintézmények	311
7. Legyen hitetek	312
8. Deus caritas est	313
9. Sötét középkor?	314
10. Esélyek és lehetőségek	316
11. Tízparancsolat	319
12. Jó embert teremteni	320
13. Európa lelke	321
14. Hittel és Istennel	323
15. Isteni evolúció	325
16. Asztali ima 2.0	329
17. A Krisztus-szerep vállalása	335
18. Szőlőtő és szőlővessző	337
19. Istennek tetsző gondolatok	340
20. Az ember negyedik természete	341
21. Isten vállán	343
22. A jó gonosztevő	344
IX. Hit – tudomány – filozófia	346
1. Gondolat és cselekedet	346
2. Igazság és szabadság	347
3. Holisztika	349
4. Evolúció és/vagy hit	351
5. Osztályuralom	352
6. Isten bizony!	353
7. Isten látja a lelkemet!	354
8. Évzáró filozófia	355
9. A Nagy Parancsolat	356
10. Az élet rövidsége	359
11. Az élet sérülékenysége	360
12. Az uralom mutációi	361
13. Evolúciós szemlélet	364
14. Az értékek alapja	365
15. Az alapok értéke	367
16. Cogito ergo sum	368
17. A tett halála	371

18. Az ételed az életed!	372
19. Makro és mikro	375
X. Személyiség – fejlődés és fejlesztés	376
1. „Hass, alkoss, gyarapíts”	376
2. Hogyan élj?	378
3. A rendes ember	379
4. Jóság és rosszság	381
5. Akaratosság	382
6. Rögválóság	383
7. Törődés	384
8. Fogasztó és szavazó	385
9. Személyiségi kötelesség	386
10. Körbejárni a problémát	388
11. Irigy kutya	390
12. Bionika	391
13. Önmegvalósítás	394
14. A genderember	396
15. Érzékenyítés	399
16. Van ennek értelme?	400
17. Tudásfogyasztás	403
18. Mindennek van határa!	405
19. Az ember ára	407
20. Ég és föld!	407
XI. Emlékképek	409
1. Hegybirtokosság	409
2. Iparkodjál!	410
3. Gondolatemlékek	412
4. Htb	413
5. Az élelem megosztása	414
6. „Rakom a ház”	417
7. Az örvényekről	420
8. Fröccs	422
9. Elterelés – áterelés	423
10. Vadkapitalizmus	425
11. Az Isten útja	426

12. Kína	427
13. Kereskedelmi jog	429
14. Feminizmus	430
15. Típus és eset	431
16. Pacsirta	432
17. Tikkadt szöcskenyájak	432
18. Közös	433
19. Barátság és pártfegyelem	435
XII. Házasság – gyermek – család	437
1. Cicamosdás	437
2. A szeretet hatalma	437
3. Boldogulás – boldogság	438
4. Evolúciós fejlődés vagy krízis?	440
5. Szülőnek lenni	442
6. Hát nem tudom	443
7. Elszakadás	445
8. Karban tartás	446
9. Karbantartás	447
10. Fele(ség) – egész(ség)	448
11. Hálaadó ima 50+	449
Felhasznált irodalom	450

„Nyújtsd ide a kezed”, „fogd meg a kezem”, „fogjunk kezét” – számtalan változatban mondhatjuk, ha biztonságra, bizalomra, barátságra, békességre vágyunk. A kézfogás, az érintés interperszonális bőrkontaktus. A váll, a kar, az arc megsimítása, a hátpaszkoló baráti ölelés a felebaráti szeretet megnyilvánulásai. Éppen így a jó gondolat is megérinthet, a tanács, a baráti vélemény is lehet szeretetgesztus.

Ha meg akarsz védeni egy élő fát vagy egy erdőt a kivágástól, egy szép és régi épületet a lebontástól, vedd körül élőláncsal. Ha meg akarod menteni a Földet, a földi életet, alkoss – akár virtuális – élőláncot a bolygónk körül. A világ a horizonton, az ember látóhatárán túl is, térben és időben is folytatódik. Az ember lelke vágyik a végtelenbe, a teste és az esze azonban tudja, hogy az élete véges, csak a körforgásban végtelen.

A szép és tartalmas gondolatok is alkothatnak élőláncot – gondolatfűzért –, összefonódhatnak, inspirálhatják egymást és az olvasókat, segíthetik az ember boldogulását, fokozhatják a boldogságot, megmenthetik a világot. Ilyen gondolatokat próbáltam összefűzni ebben a könyvben. A jó gondolatokat jótettek, jócselekedetek követhetik, ezektől lesznek jók, egyre jobbak az emberek és általuk a világ. A borítóképen csupa jó gyerek látható. Ők a jövő ígérete és reménye.

Lenkovics Barnabás

ISBN 978-963-653-095-2

9 789636 530952